

BARÁTH KATALIN

Szórakozik a tömeg

Fejezetek a modern
populáris kultúra
magyarországi kezdeteiből

KRONOSZ KIADÓ

X 165.813

JELENKORTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK

Sorozatszerkesztő

TOMKA BÉLA

Baráth Katalin

Szórakozik a tömeg

Fejezetek a modern populáris kultúra
magyarországi kezdeteiből

ISSN 3004-0663

Kronosz Kiadó
Pécs, 2023

J001473958

A kötet az MTA–SZTE–ELTE Globalizációtörténeti Kutatócsoport (a projekt száma: 0322107) és a Szegedi Tudományegyetem Interdiszciplináris Kutatásfejlesztési és Innovációs Kiválósági Központ (IKIKK) Humán és Társadalomtudományi Klaszterének IKT és Társadalmi Kihívások Kompetenciaközpontja támogatásával készült.

X 365813

Borítóterv
MÜLLER PÉTER

Korrektúra
BELLUS IBOLYA

ISBN 978 615 6604 23 1

© Baráth Katalin, 2023
© Kronosz Könyvkiadó Kft., 2023

Tartalom

Előszó és köszönetnyilvánítás 7

ÚJABB MŰFAJOK A DIVATBAN ÉS AZ IRODALOMBAN

Titkolt tekintetek. A napszemüveg elterjedése
és színeváltozásai Magyarországon (1900–1944) 13
„Egyformán érdeklő a grófnőt és a komornát”. Észrevételek
a *midcult* társadalomtörténeti vonatkozásairól,
középpontban az *Uj Időkkel* 59

STADIONRA, MAGYAR!

Nép, nemzet, futball. Az „angol játék” globalizációjának
kezdetei 83
A magyar futball útilevél–irodalma és a globális identitás
problémája (1911–1939) 121
„Gegenpressing”. Az első stadionépítési láz
részvénnytársaságai: FTC és MTK, 1908–1943 159

VÁLASZVONALAK

Luxushóbort és látványosság. Korai autós élmények
és az első nemzetközi autós túraverseny
Magyarországon (1909) 217

Lányok a lelátón. Hölgyiszurkolók a magyar futball első évtizedeiben – sajtótükörben	243
Forrás- és irodalomjegyzék	271
Képjegyzék	283
A tanulmányok korábbi megjelenési helye	285
Névmutató	287
Tárgymutató	295

Előszó

és köszönetnyilvánítás

Tanári pályafutásom legelső évében történt, hogy egy előadásom közben a meglehetősen tágas és hallgatókkal tömött terem végéből fölhangzott a kérdés:

– Tanárnő, ezt miért kell tudnunk?

Időről időre fölmerül bennem a gyanú, miszerint hajlamos vagyok olyan történeti téma felé fordulni, amelyek az „ezt miért kell tudnunk?” kategóriába sorolhatók. Előre szólok, hogy e könyv esettanulmányai szintén olyan kérdéseket járnak körül, amelyek nem bevett tárgyai a történelemkönyveknek. Mert ugyebár a háborúk és békék, miniszterek és királyok, pártok és ideológiák – minden olyan tényezők, amelyeket magától értetődően sorolunk a megismерő történelem tartópillérei közé. No de a napszemüveg történetéről és jelentéseiről miért kellene bármit is tudnunk? A tömegeknek szánt irodalom miért volna méltó a figyelmünkre? Az „angol játék”, a labdarúgás kezdeteiről és közönségéről nem beszélünk másról többet a kelleténél? Az autózás élményének taglalását pedig nem a gyártók reklámszakembereinek kellene meghagynunk?

Én persze azt mondom: nem, dehogy, sőt. (Ugyanitt *Ugocsa non coronat*.) Ha ugyanis közelebbről szemügyre vesszük a világ fent emlegetett szeleteit – és velük mindazt, amit a populáris kultúra körébe szokás sorolni –, meglepő tán, de a szabadság gyakran szóba hozott „kis köreire” bukanunk. Az, hogy mit viselünk, vagy mivel töltjük a pénzkeresés által fől nem emésztett időket, a huszadik század vizsgált évtizedeiben újféle módot adott egyénnek és csoportnak önmaga kifejezésére, arra, hogy éljen(ek) a választás – ha mégoly csekély – szabadságával. A szabadidős foglalatosságok megfigyelé-

se emiatt képes ablakot nyitni sokat emlegetett, de alig-alig ismert előünknek, a múlt idők hétköznapi emberének döntéseire, gondolkodására, életére.

Tudni persze mindenről semmit sem *kell*. Én azonban úgy találom, tanulságos kiderítenünk, miféle történet végén lesz, lett vagy lehet valami új (napszemüveg, népszerű irodalom, sport vagy akár jármű) a szabad- és hétköznapok, avagy az élet – az életünk része.

Vagy ha tanulságos nem is, legalább szórakoztató.

***

Ez a kötet nehezen látott volna napvilágot

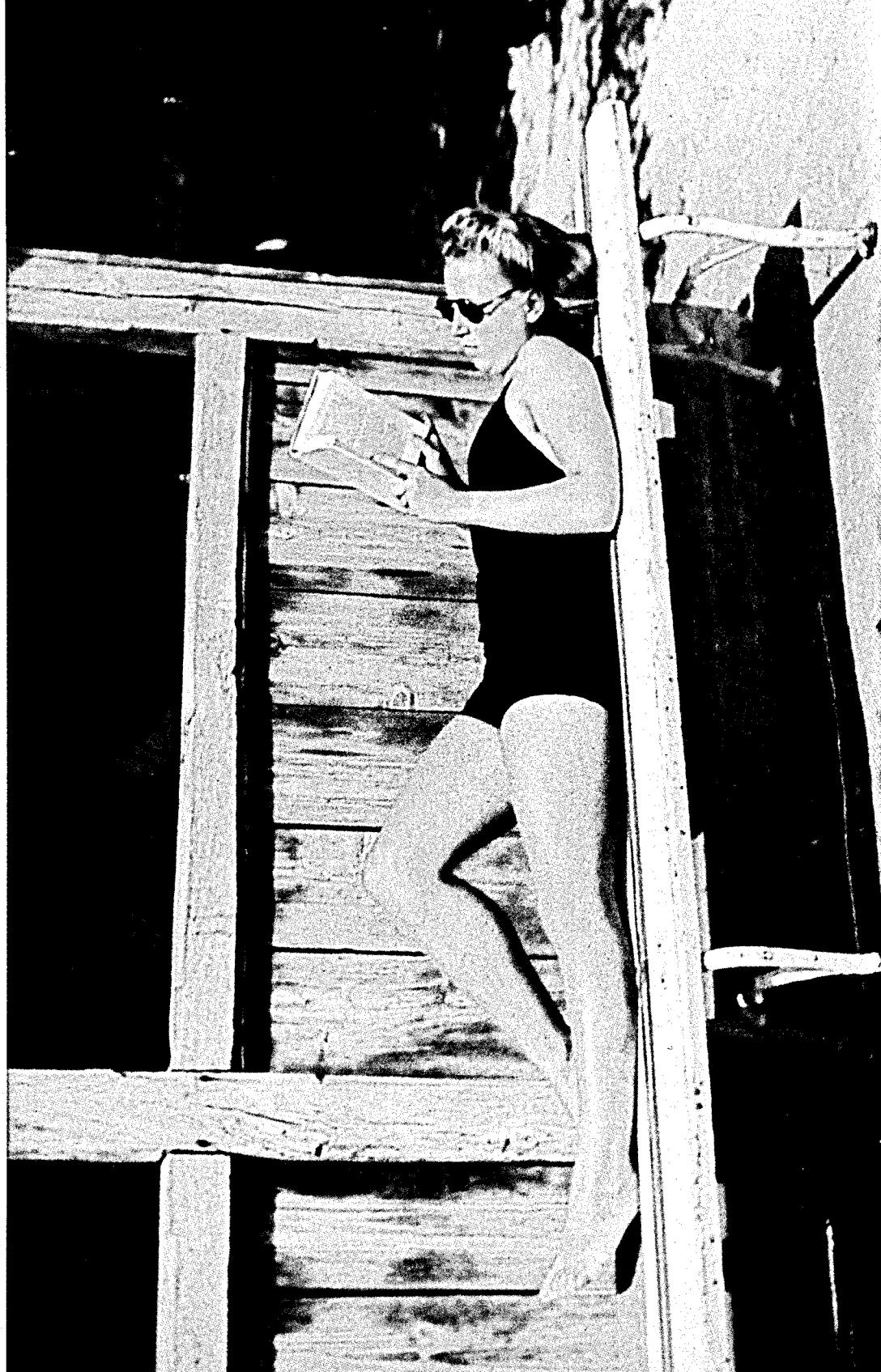
- az MTA–SZTE–ELTE Globalizációtörténeti Kutatócsoport (a projekt száma: 0322107),
- a Szegedi Tudományegyetem Interdiszciplináris Kutatásfejlesztési és Innovációs Kiválósági Központ (IKIKK) Humán és Társadalomtudományi Klaszterének IKT és Társadalmi Kihívások Kompetenciaközpontja,
- a Nemzeti Kulturális Alap alkotói támogatása (pályázati azonosító: 201102/03633),
- Tomka Béla tanszékvezető egyetemi tanár, (Szegedi Tudományegyetem, Jelenkortörténeti Tanszék) szakmai támogatása és időnkénti nögatása,
- Horváthné Szélpál Mária szöveggondozói segítsége,
- a Kronosz Könyvkiadó,
- az említett kutatócsoportokban és tanszéken dolgozó kollégák, barátok építő társasága
- és természetesen a Szegedi Tudományegyetem történelem szakos hallgatóinak kérdései, válaszai vagy épp mély hallgatása nélkül.

Köszönöm.

Szeged, 2023. december 1.

Baráth Katalin

**ÚJABB MŰFAJOK
A DIVATBAN
ÉS AZ IRODALOMBAN**

Titkolt tekintetek

A napszemüveg elterjedése és színeváltozásai
Magyarországon (1900-1944)

„A szemlélő, aki az élet egyik értelmének a pesti Dunapartot véli, illetve a tavaszi pesti korzót, ahonnan látni a zöldülő Budát, ezekben a napsütéses napokban remegve néz körül, mint aki valami merénylettől tart.

A pesti korzón nem látni a nők szemét.

Két napja, hogy süt a nap. Inkább színesen, mint erősen, de a pesti nők már megédesítették maguknak a tavaszt azzal, hogy valamivel elkeserítik a férfiak életét.

A pesti dámák színes szemüveget viselnek.

Zöld, kék, barna, sárga, fekete szemüveget.”¹

Az *Est* „R. Gy.” monogramos szerzőjének megállapításai két okból is alkalmas kiindulópontul szolgálnak azok számára, akik a napszemüveg-használat magyarországi elterjedését szeretnék vizsgálni. Az első fontos jegy a napszemüvegbe borult Duna-korzót bemutató cikk dátuma: 1937. május 15. A harmincas évek vége ugyanis – ahogyan ez az idézett cikkből is kitetszik – paradigmaváltó időszak a hazai napszemüveg-használat történetében, mert ezek az évek, amikor a napszemüveg megszűnik alkalmi, a szabadidő eltöltésének speciális eseményeihez kötött viselet lenni, hogy – átlépve tért- és időhatárokat – a minden nap divat kelléke legyen, elsősorban a divatot legfeltűnőbben követő társadalmi réteg, a városi nők gyakorlatában.

¹ Önagysága orrán színes szemüveg színes keretben. Az *Est*, 1937. május 15. 7. (Kiemelések az eredetiben.)

Ezenfelül „R. Gy.” korzói helyzetjelentésében érzékletes megfogalmazását találjuk a napszemüveg mint a szimbolikus önkifejezés eszköze funkcióváltozásának is, azaz hogy a napszemüvegtől „nem látni a nők szemet”, és ez félelmet kelthet környezetükben. Tehát az egykorú szemlélő számára is nyilvánvaló, hogy a napszemüveg immár nem egyszerű védőeszköz az erős fény ellen, nem is csupán divatcikk. A napszemüveg eltakarja az egyéniség legfőbb testi kifejezőeszközét, az arc legfontosabb részét, a szemet, „a lélek tükrét”. A színezett üveg ezáltal nemcsak uniformizálja viselőinek tömegét, hanem kettős védelmet nyújt. Megakadályozza, hogy idegenek (vagy éppen ismerő-sök) a kelleténél többet észleljenek állapotunkból, hangulatunkból, sőt lényegünk ből; ugyanakkor megőrökít, hogy a szembejövők vagy általában az elénk táruló látvány kiváltotta reflexióinkról a nyilvánosság tudomást szerezzen. Vagyis a napszemüveg képes megvédeni mind viselője tekintetét, mind viselőjét a tekintetektől. Az ilyesfajta elszigetelődés a huszadik század első felében megszülető városi tömegben egyszersmind lehetőség volt arra, hogy a napszemüveget öltők megszerezzék maguknak a cool státuszát.

Az alábbiakban megkísérlem felvázolni a napszemüveg hétköz-napi viseletté válásának magyarországi krónikáját, mégpedig a divatról és a minden nap szokások alakulásáról leggyorsabban hírt adó korabeli médium, a sajtó alapján, különös tekintettel a képes magazinokra, hiszen egy divattörténeti kutatás nem nélkülözheti az utóbbiakban prezenterált vizuális forrásokat. (Éppen ez okból a források körébe vontam néhány online fotográfieményt is.) E kis napszemüveg-krónika eseményeinek felfűzése során igyekszem elkülönlíteni az egyes korszakokat, meghatározni a napszemüveg módosuló szerepeit, valamint egybefonni ezt a történetet a társadalom, a divat és a minden nap kultúrájának egymástól aligha elválasztható történetével. Zárásul pedig – *Vanessa Brown* nyomdokain² – azt vizsgálom, hogyan hozhatók összefüggésbe a hazai napszemüveg-viseleti

² Brown több közleményt is szentelt a cool és a napszemüveg történetének, köztük egy monográfiát is: *Vanessa Brown: Cool Shades: The History and Meaning of Sunglasses*. London: Bloomsbury Academic, 2014.

szokások a *coolsággal*,³ ami egyes kutatók szerint idővel „a nyugati társadalom legfontosabb értékmérője” lett.⁴

Előtörténet: az eseti fényvédelem időszaka

János vitéz hogy a csillagokig ére,
Chmura-pápaszemet biggyesztett szemére.
Fütyült ő a vén nap égő sugarára,
Chmura-pápaszemre nincs annak hatása.”⁵

A napszemüveghez társított történet, amely manapság a nagy divatházak, képes magazinok vagy online enciklopédiák oldalain kering (el-eltérő évszámokkal, nevekkel és hangsúlyokkal), az inuit eszki-mók hóvákság ellen alkalmazott, fából faragott szemvédő eszközénél és Nero smaragdjánál kezdődik. (Az ékkövet a császár a gladiátorjátékok megtekintése alkalmával emelte a szeme elő.) A krónika következő mérföldkövét a kínaiak füstsínről szemüvegei jelentik –

³ A 'cool' kifejezést nem fordítom le, részben azért, mert lefordíthatatlan-nak találom (talán a 'menő' a jelentésében leginkább rokon magyar szó), részben mert ha szlengként is, de a cool jó ideje használatos a magyar köznyelvben, azaz lehet az olvasónak több-kevesebb fogalma arról, mit értünk e minősítés alatt. Harmadrészt a cool változó és különböző forrásokból származó jelentéseire részletesen is kitérek majd a fejezet utolsó szakaszában.

⁴ Lucy Tobin: Why Shades keep you cool? *The Guardian*, 07 March 2011, <https://www.theguardian.com/education/2011/mar/07/sunglasses-cool-western-culture> (Letöltés: 2022. június 2.)

⁵ Dunántúl, 1923. december 7. 2. A Chmura-látszerészletek (központjuk a budapesti Ferenciek terén volt) számtalan hirdetéssel vették észre magukat már a század elején. Egy 1910-es hirdetésükből például kiderül, hogy kinematográfokat és laterna magicákat is árusítottak a játékvonatok, lát- és tanszerek mellett (Az *Ujság*, 1910. december 15. 24.). Időszakunkban, a Horthy-korban a reklámtévékenység csak élénkült, miközben Chmura László ügyvezető igazgatói tisztségre is szert tett a Magyar Látszerész Országos Szövetségében (*Villamfelszerelők, Műszerészek és Látszerész Lapja*, 31. évf. (1941) 6. sz. 6.)

ezek 15. századi, kerekded keretes formájukban szinte azonosak a húszas években általánosan elterjedő modellel. A 18. században a velenceiek, pontosabban Carlo Goldoni, valamint a britek szótték tovább a történetet a maguk zöld, illetve kék üvegű találmányaival. Ami e közkeletű, ám nem feltétlenül tényeszerű elbeszélés szerint a huszadik század legfontosabb fejleményeit illeti, mindenekelőtt Foster Grant olcsó, tömeggyártásra alkalmas, celluloidból készült, majd Atlantic City strandjain piacra dobott napszemüvegét kell számba vennünk, végül a második világháború amerikai pilótáinak szemüvegét, a Bausch & Lomb által kormánymegbízásra fejlesztett Ray-Ban *Aviator* (1939) – a dizájn ma is az egyik legkedveltebb és legismertebb napszemüveg-alapforma.⁶ A divattörténet a hazai történettudománynak még mindig meglehetősen periférius területe (habár az öltözködés mindenkorai szimbolikus, identitást és társadalmi hovatartozást affirmáló jelentőségét Georg Simmel vagy Norbert Elias elméleteinek meglehetős diffúziója óta talán már nem szükséges indokolni),⁷ nem csoda tehát, hogy egy első pillantásra mellékesnek tűnő kiegészítő, a napszemüveg viseléséről sem született tudományos igényű munka. Az utóbbit a jelen vizsgálódás sem pótolhatja, csupán afféle parcellázó műveletnek tekinthető. Így tehát ezúttal nincs tér a szemüveg történetének általános igényű összefoglalására sem, csupán a védőszemüvegre vetünk egy pillantást, lévén itt keresendők a napszemüveg elterjedésének közvetlen előzményei.

A dualizmus Magyarországán a különféle fény- és fizikai hatásoktól védelmet ígérő (korabeli szóhasználattal élve) *pápaszemek*

⁶ Kyle Osbrink: Surprising moments in the history of sunglasses. *Science Museum*. London, 29 May 2018, <https://blog.sciencemuseum.org.uk/9-surprising-moments-in-the-history-of-sunglasses>. Továbbá: Krishna V. Chaudhary: Evolution of Snowglasses to Sunglasses. *Medium.com*, 2021, <https://medium.com/lessons-from-history/the-fascinating-history-of-sunglasses-they-are-not-modern-82d95aa09e45>; A napszemüveg története, <https://www.visionexpress.hu/hu/blog/a-napszemüveg-tortenete-91>. (Letöltések: 2022. június 2.)

⁷ Tomka Béla: *Európa társadalomtörténete a 20. században*. Budapest: Osiris, 2020. 302–303.

nem számítottak kuriózumnak, gondoljunk csak a sötétített üvegű okuláré első számú reklámarcára, Tisza Kálmánra. Tisza – mint arra Mikszáth Kálmán portréjából következtethetünk – a sötét lencsének nemcsak a fényvédő funkcióját aknázta ki, de a fejezet elején fejezetet eltávolító, titokzatosságot kölcsönző hatását is: „szemeit többnyire sötét színű szemüveg fedi, s ez ad csontos, szögletes arának némi fagyasztó ridegséget; meglehet taktikából viseli, mert szemeinek őszinte, majdnem szelíd fényével nem bírná tábora felett uralkodni. De így azt sejthetik, hogy a barna szemüveg alatt világok laknak. Ha végül megemlítjük még historiai nevezetességek pislogását, teljesen készen vagyunk az arcképével.”⁸ A múzeumok online tárgyleltáraiban böngészve ugyancsak nem kevés napvédő szemüvegre akadhatunk.⁹

Nem véletlen, hogy a „napvédő szemüveg” kifejezést használom, ugyanis a huszadik század elején ez volt a bevett megnevezése a fényvédelmi okból színes üveggel gyártott szemüvegeknek. A „napszemüveg” összevonás valamivel később, a harmincas években kezdté átvenni – ha nem is kizártlagosan – a vezetést a köznyelvben, legalábbis így ítéltető meg a sajtóforrások alapján.

A „napszemüveg” szóval szemben a fényvédelem és a tömeggyártás kapcsán említett celluloidot a védőszemüveg-ipar már a huszadik század elején is ismerte. Egy szemgyógyítást tárgyaló munka külön fejezetet szánt a „védő üvegeknek és ernyőknek”, amelyből kiderül, hogy a nemzetközi szakirodalom a szürkétől a zöldön át a narancsosig számos üvegárnyalatot ismert és tanácsolt a különböző

⁸ Mikszáth Kálmán: A generális. In: uő: *Cikkek és karcolatok II*. <http://www.mek.oszk.hu/00900/00901/html/25.htm> (Letöltés: 2022. június 2.)

⁹ A European Fashion Heritage Association képkollekciójának (amelyen belül a „sunglasses” keresőszóra 18 oldalnyi találatot kapunk) tanúsága szerint a Museum Wien több ovális zöld lencsés napszemüveget is őriz és datál 1820 és 1850 közé, kocsisoknak tulajdonítva őket (például https://www.europeana.eu/hu/item/2048206/europeana_fashion_M_22672 (Letöltés: 2022. június 2.) Ebből is látható, a napszemüvegek a közlekedés történetében kitüntetett jelentősége van, amely jelentőség az idő, de legfőképpen a sebesség növekedésével arányosan nő. (A jelen fejezetben erről is esik szó.)

eredetű fényérzékenységek vagy munkafeladatok céljára, egymással nemegyszer ellentmondó magyarázatokkal. Ami a lencsék anyagát illeti, az üveg mellett más matéria is szóba kerülhetett: „Oly foglalkozásnál, melynél nagyobb idegen testek pattanhatnak a szemnek, így a kőfaragó, kovács, lakatos mesterségnél, az ilyen védőüveg az üveg törékenysége és a vele járó veszedelem miatt kevésbé ajánlatos. Ilyen foglalkozásúak kerek, vékony celluloid- vagy csillámpalalemezből készült védőüveget használjanak. Úgy a celluloid-, mint a csillámpalalemez majdnem teljesen átlátszó, a nem túlságosan finom munkát nem nehezíti, nem törik, és igen olcsó.”¹⁰

A napszemüveg-tömeggyártás egyik feltétele, az olcsó alapanyag tehát jóval korábban és másutt is rendelkezésre állt, mint Foster Grant sok helyütt emlegetett 1929-es Atlantic City-beli ténykedése idején. Sőt az ipari szereplőkön túl a polgárok is használatba veheték, legalábbis erre következtethetünk egy hirdetésből, amelyet ismét csak Chmura László cége jelentetett meg 1925-ben: „Védje a szemét nap és por ellen! Kerek cell[uloid]. védőszemüveg 54, 93, 150 ezer”, grafikai elemként pedig egy kerek lencsés szemüveget mellékelt a reklám tervezője.¹¹ Hogy a keret készült-e celluloidból avagy a teljes lencse, a hirdetésből nem derül ki, ám egy a kerek szemüveglencse divatját nyomozó egykorú cikk alapján arra következtethetünk, hogy csak a keretről volt szó, ráadásul a celluloid keretű csiszolt lencsés szemüveg és a napszemüveg közötti árkülönbség is kétségesse teszi, hogy az utóbbi igazán filléres áru lett volna.¹² Egyébként a kerek,

¹⁰ Grósz Emil – Hoor Károly (szerk.): *A szemészet kézikönyve*. 2. köt. Budapest: Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, 1909. 294.

¹¹ Színházi Élet, 9. évf. (1920) 20. sz. 144.

¹² A kerek szemüveg „celluloid keretben 140–160 ezer, csontkeretben 180–250 ezer, teknősbékakeretben 600–800 ezer korona. A teknősbékát azonban nem igen veszik”, nyilatkozta egy optikus. (*Esti Kurir*, 1925. február 15. 8. Miheztartás végett: a Színházi Élet előzőleg hivatkozott száma, ami három hónappal a fenti *Esti Kurir*-szám után jelent meg, példányonként 8000 koronát köóstált.) A celluloidról mint kizárálag a keretről ad hírt egy soproni látszerész 1927-es ajánlata is: „Védőszemüveg a napfény káros hatása ellen, celluloid keretben, modern kivitelben, valódi Hallauer üvegek-

manapság talán leginkább Lennon-szemüvegként emlegetett dizájn szinte a teljes Horthy-korszakban uralta a napszemüveg-formavilágot, hazai népszerűségének feltételezett okaira még visszatérek.

A huszadik századelő színezett védőüvegeinek tehát részben a munkások¹³ és a szembántalmakkal, fényérzékenységgel küszködők között akadt keletje. Azonban létezett még egy csoport, amelyet a napvédő szemüvegek gyártói és forgalmazói hirdetéseikkal megcéloztak. Arról a lassacskán tömeggyártásban gyarapodó csoportról van szó, amely a következő évtizedekben győzelemre vitte a napszemüvegdivat ügyét: a városi munkához újonnan társuló lehetőséget, a szabadidőt napfényes környezetben élvezők csoportja.

A napfény gyermekei: a napszemüveg törzsközönsége

„A legfiatalosabb, legvirgoncabb kétségtelenül az Erzsébet híd mellett lévő Duna-uszoda. Már kora reggel zsúfolva van s kisdiákok verekszenek egy szekrényért. Egyébként a napozók száma tízszer annyi, mint a fürdőzőké. Ezek fekete szemüveggel olvasnak vagy sakkoznak.”¹⁴

A *Budapest fürdik* címmel, szerzői név nélkül megjelent cikket érdemes hosszabban is idézni, mivel plasztikus képét rajzolja meg a

kel és tokkal csak 4 pengő.” (*Sopronvármegye*, 1927. június 5. 11. Hallauer német szemorvos az ibolyántúli sugarakat szűrő lencséről híresült el, a róla elnevezett üveg gyakori hívőszó a korabeli optikusreklámokban.)

¹³ A munkavédelmi szemüveg nemcsak az ipari vagy fizikai munkásságnak készült. A hirdetésekben árultak cséplőszemüveget is, illetőleg a szellőmi munkások figyelmét is felhívták a napvédelemre az alábbi érveléssel: „A szokatlanul erős napfény a legtöbb ember szemének ártalmára van. A napsütéssel szemben különösen érzékeny az irodai munkát végzők szeme. Ezeknek különösen ajánlhatjuk az új rendszerű napvédő szemüvegeket.” *Dunántúl*, 1917. május 9. 6.

¹⁴ *Pesti Hírlap*, 1930. augusztus 26. 7.

budapesti strandéletnek, egyben azt is gondosan regisztrálja, hogy az egyes fürdőhelyek viselkedéskódexe és közönsége határozottan (akár osztályszinten is) eltérő kontúrokkal rendelkezett.

„Távolabb a Kereskedelmi kórház uszodája a hivatalnokoké. A túlsó, budai parton a Leventeuszoda fiatalemberek boldog kacajától hangos. De az Inguyen-uszoda is népes. [...] A Rudas most csöndes, itt csak télen fogynak a nők, akiknek száma nem fogy, hanem egyre nő. A Császárban [sic!] az igazi úszók járnak, a Lukácsban főképp ügyvédek. [...] A Millenáris-strandon a hetedik kerület. A Palatinus-strandon bájos leányok, lovagjaikkal. A Csillaghegyen hivatalnok nénik és gépíró-kisasszonyok. A Széchenyiben polgári családok, sok-sok gyermekkel. Ennek a közönsége naponta háromszor-négyeszer kicserélődik, úgyhogy egy nap 6–7000 fürdőző is akad. A Római-fürdő a trikók kolibri színeiben tündököl. Künn a Lágymányoson lombsátrakat építettek, azokban vettkőződnek a szegények [...].

Hozzávetőleges számítás szerint ezen a vasárnapon legalább 35.000 fürdött meg a különböző fürdőkben és uszodákban.

A Hullámfürdőben, mely igazán egyedül van az egész világon – s mert a bécsi Diana-park és a berlini Luna-park földött csarnok –, előkelőségekkel találkozunk, főurakkal, politikusokkal, színészkekkel, színésznőkkel. Itt fürdik a pénzvilág is. [...] Aztán két néger is beugrik. Olyan feketék, hogy a pestiek nézik, vajon nem válik-e közülük feketévé a víz, mint mikor tintát öntenek belé...”¹⁵

E strandkrónika névtelen jegyzője az általános látképen túl összegzi azt a társadalomtörténeti folyamatot is, amelynek maga a napszemüvegdivat is részbeni következménye: „Budapesten a fürdés divatja a háború után annyira föllendült, hogy a mai fürdőzők száma nem duplája a régieknek, hanem legalább tízszerese. Karoltve jár ez minden egészségi igény, minden műveltségi szükség emelkedésével.”

¹⁵ Uo.

Íme, a kortárs megfogalmazás a városi tömegkultúra kialakulásának párhuzamosan, ám egymástól nem függetlenül jelentkező tüneteiről, azaz a testkultusz (vele a sport, a testápolás, az egészségtudatosság stb.) és a klasszikusabb értelemben vett kultúra tömegesedéséről, illetőleg ezek hasonló kifejeződéséről a városlakók legkülönbözőbb társadalmi rétegeiben.

Ami a számokat illeti, azok a két világháború között valóságos strand-gründerzeitról árulkodtak. „A katalaunumi csata óta nem feküdt annyi mozdulatlan test a földön, mint itt”, summázta egy újabb, ugyancsak kíméletlen humorú pesti strandszemle.¹⁶ Míg a húszas években Budapest hatóságilag igyekezett gondoskodni a fürdők és strandok gyarapításáról, a harmincas években a magántőke is észlelte a tömegigényt a délelőtti asztalitenisztől a déli pikniken át a strandvendéglő táncestélyéig számtalan formában megnyilvánuló strandolás iránt, és adózott a strandalapítási láznak. A láz azt eredményezte, hogy miközben 1930-ban még csak öt budapesti strand állt rendelkezésére annak a 400 ezer látogatónak, aki felkereste őket, a strandolók száma jó egy évtizeddel később már nem kevesebb, mint 1 millió 400 ezerre duzzadt (1943) 15-16 strandon.¹⁷ Az eredetileg tengerparti létesítményből tengerpart nélküli országokban is honos intézményé formálódó strandok másik kitüntetett helyszínét a Duna mellett – könnyen kitalálható – az 1880-as évek végén csaknem 200 km hosszú Balaton-part képezte, ahol a korábbi polgári (gyógy)fürdőkultúra nem minden konfliktus nélkül alakult strand-

¹⁶ Tabi László (1934): 30° árnyékban: Budapest a vízben... avagy: Oázis a pesti Szaharában. *Sportlámpa*, 1934. június 27. 7. A cikk kategorizálja „a strand népeit”, és az egyes típusok ismertetőjegyei alapján a napszemüveg-viselet a „Pedáns Ember” sajátossága, aki minden eshetőségre felszerelkezik.

¹⁷ Mohácsi Gergely: Testkultusz és tömegtársadalom. A budapesti strandfürdők alapításának rövid története. *Századok*, 136. évf. (2002) 6. sz. 1495. Ugyanő a szabadidőről, a test forradalmáról, a testről mint értékhozhozról a polgári társadalom modern tömegtársadalommá szerveződésének folyamatában: Mohácsi Gergely: Szép, Erős, Egészséges. Szabadidő és testkultúra Budapesten a 20. század első felében. *Korall*, 3. évf. (2002) 7–8. sz. 34–55.

kultúrává.¹⁸ Ám a strandok és strandolók számának növekedése nem szorítkozott a fővárosra és a magyar tengerre. A vidéki városok lakói szintúgy lelkesedtek a modern életmód emez új terekben és tevékenységekben megnyilvánuló jelenségéért.¹⁹

A szabadidős strandolás népszerűsödése a napszemüveg konjunktúrájára is hatást gyakorolt, mivel (ahogyan azt az idézett 1930-as strandkörkép is sugallta) a napfürdőzésnek-napozásnak, de még inkább a divatos strandkellékek felvonultatásának legcélszerűbb terépe a strand. Az újsütetű vízparti élvezeteken túl a napszemüveg a szabadidő eltöltésének hágyományosabb, azonban a strandoláshoz hasonlóan egyre gyakoribb módjaihoz is kíséretül szegődött. A vadászat, a sportlövészet, a sétálás, a mediterrán vakáció – azaz mindenazon szabadidős tevékenységek, ahol a napsugárzás zavaró vagy épp veszélyes tényezőként jöhetett szóba – egyaránt olyan elfoglaltságot jelentett, amelyhez a látszerések, drogisták, később az áruházak és vidéki vegyesboltok eladói buzgón kommendálták a napszemüveget.

A nyári szezon közeledtével a kiskereskedelemmel (is) foglalkozó szaklapok igyekeztek felkészíteni olvasóikat, milyen termékeket hogyan érdemes a vásárlók figyelmébe ajánlani. Ezeket az írásos el-

¹⁸ Schleicher Vera: *Odi profanum vulgus. A balatoni strand. Korall*, 22. évf. (2021) 84. sz. 5–23. Schleicher egyébként 1889-re teszi a 'strand' szó első hazai (egyúttal a Balatonnal összefüggő) említését a nyomtatott sajtóban. (Uo. 7–8.)

¹⁹ Horváth László erős malíciával számolt be a soproni strandéletről: „Egyáltalán a tómalmi mólón például vasárnap nem lehetett megmozdulni, mert akkor valaki már a vízbe fordult. Annyian voltak. Csak déli egy óráig, a posztoló rendőr bemondása szerint, hatszáz embert szállítottak ki az autóbuszok. De hányan jöttek még autón, gyalog és biciklin. Azt nem számította a derék rendőr. Keveset mondunk, ha azt állítjuk, hogy ezren utaztak ki vasárnap a Tómalomra. minden tele volt, a móló, a strand, a nádas, a csónakok, még a korlátom is lógtak. Egypárat a vízbe is lehetett látni. De a legtöbben csak bámulni jöttek. Most az a sikk, olajbarnának lenni.” A malíciából kijutott a napszemüvegnek is: egy napozó hölgy mellett a „halványbőrű barátnő napvédő szemüveggel ült ott, az orrára papír volt ragasztva, hogy istenments, előbb le ne süljön, mint a többi része”. *Soproni Hírlap*, 1935. július 16. 3.

adói tréningeket azért is tanulságos elolvasni, mert nemcsak arról szolgáltatnak információt, hogy napszemüveghez a harmincas években már éppen ott és olyan egyszerűen hozzájuthattak a vevők, mint a rúzshoz vagy púderhez, hanem a vakációs úti célokat és vásárlói-fogyasztói magatartást is közelebbről megismerhetjük:

„Nem minden vevőnek lehet nagyigényű luxus dolgokat ajánlani. Az eladónak feltétlenül emberismerőnek kell lennie. Sok olyan vevő van, [...] aki vagy elvből, vagy szokásból kozmetikáról általában hallani sem akar. Ezeknél a kozmetikai cikkek ajánlása bizonyos ellenszenvet kelt és különösen, hogyha az eladó sokat beszél. A cikket rövid, de kifejező okfejtéssel lehet ajánlani, ez sokkal hatásosabb, mint a hosszú beszéd.”²⁰

A dicséretesen szűkszavú illatszerész a jellemzően az utazás előtti utolsó pillanatban betérő vevő hölgynek (aki természetesen a férje számára is vásárol) a következő cikkekre hívhatja föl a figyelmét:

- *vasútra* arcvíz, arcvatta, púderpapír, kisebb kézapoló készlet, pipereszappan vagy szappanpapír, kölnivíz;
- *hegyes vidékekre* a városítól eltérő sminkcikkek (púderkrém, „rendes ajkrúzs [sic!] helyett decens, színtelen stift”, a szárító levegő ellen bőrapoló „zsiradék”);
- „*balatoni nyaralóknak* fürdőcikkek, fürdőcipőt, fürdőszappant, felfújható gumiállatokat és hasonló cikkeket lehet ajánlani”;²¹
- *tengerhez utazóknak* „arctisztításhoz ú. n. tisztító krém (cleaning cream) és utána arcvíz használatát ajánljuk és végül azt, hogy bőrét könnyen beolajozza”.²²

²⁰ Az Illatszerész, 12. évf. (1932) 11. sz. 5.

²¹ Uo. 4.

²² Uo. 5. (Kiemelések tőlem. – B. K.)

A színtanácsadásig menően részletes eladóképzőből az is kiderül továbbá, hogy 1932-ben a „tengeri és általában szabadfürdőknél nagyon fontos szer a depilátor is. Csinos fürdőkosztümben levő hölgy fölös szőrzettel rossz hatást kelt.” Végül megtudhatjuk, hogy az érzékeny szeműek „leghelyesebb, ha napvédő szemüveget használnak”, a szemüveg mellé bőrvíz ajánlott a szem időnkénti megmosásához.²³ Tehát a napszemüveg itt még eseti nyaralókellék speciális felhasználóknak.

Az olvasót 1936 júliusára felkészítő *Drogista Közlöny* az „aki a kicsit nem becsüli” jelszóval mindenekelőtt a befőzéshez szükséges eszközök propagálására hívta föl a figyelmet, illetőleg arra, hogy az immár nemcsak a drogériákban kapható szalicilsavat és társait a konkurens fűszerkereskedőkéhez hasonlóan alacsony áron és a kirakatba kitéve ajánlott árusítani. A névtelen szerző néhány szót vesztegett a Budapesten július végén, augusztus elején esedékes szezon végi kiárusításra is (azaz hogy ott csak a strandcikkek leárazása a tanácsolt), utoljára pedig a nyári utazásokhoz javasolandó termékeket tárgyalja:

„Gondoljunk ilyenkor az utazási nassaiserek felszereléseire: fogkefetartó, szappantartó, fésű, hajkefe, borotválkozó eszközök és egyéb borotválkozási cikkek, szájvíz-, kölnivíz-flaconok, lapos ruhakefék, kis zsebpatikák és hasonló praktikus cikkek minden útrakelő egyénnek nélkülözhetetlen felszerelését képezik.

Ezzel kapcsolatban idényszerűek a strandcikkek, mint fürdőcipők, fürdősapkák, strandtáskák, napszemüvegek, fényvédő kenőcsök, olajok és púderek, továbbá napégés, szúnyogcsípés elleni szerek.”²⁴

A listákból levonhatjuk a következtetést, miszerint 1) a ma is használatos vakációs vagy utazási higiénia kelléktára már a két világháború között összeállt; 2) a strandolás nem pusztán egy új szokást,

hanem a kozmetikai ipar egy egészen új ágazatát is életre keltette, körülmenyes szertartássá duzzasztva az intézményes vízparti üdülést. És ami témánk szempontjából a legfontosabb: a napszemüveg 1936-ban már e szertartás magától érte a kelléke volt. Annyira, hogy a Nivea 1941-ben külön hirdetéssorozatot jelentetett meg *Szükségesebb vagyok, mint a napszemüveg!* headline-nal, és központról motívumként egy világos keretű, kerek lencséjű napszemüveggel pótolt, bikinis fiatal nő fotóját szerepeltette.²⁵ A napvédő krém és szemüveg konkurenciaharcát sejtő reklám imigyan érvel: „a leéleges veszélye sokkal nagyobb, mint a napfény esetleges káros hatása szemeire. Ezért nagyon helyes, ha mindenekelőtt a Niveára gondol, és nem napszemüvegre.”

A napszemüveg témáját nem sajátították ki a szaklapok és az illesztrált női magazinok rovatai. A strandolás, a „week-end” és a szabadidős utazás normává emelkedése a „komolyabb” imázsú lapokban is teret követelt magának, és nem csupán az efféle „divatbohóságokat” megvetéssel szemlélő újságírók vitriolos hangnemű cikkeinek formájában. A tanácsadó rovatok megteltek ránkosodástól óvó szerkeszti tippekkel, no meg bécsi, párizsi vagy hazai kozmetikai intézmények állítólagos szakértőinek gyakran fizetethirdetés-gyanús eszmefttatásával bőr- és szemvédelemről, tengerparti sminkről, utazáshoz ajánlott ruhatárról stb. A politikai napilapokra vonatkozóan mindenből arra is következtethetünk, hogy korszakunkban külön figyelmet igyekszek fordítani a női olvasóközönség megszólítására.

A testkultusz sebes térhódítását jelzi az *Ujságban „Dr. med. Lászlónak” a Kozmetika* rovatban közzétett napfürdőzési kisokos. Amellett, hogy egészségjavítás céljából ajánlja az aktív szabadidős-napsütés időtöltést (kertészkedést, tornát, teniszt és a nők körében a szerző szerint különösen népszerű evezést), részletes tanácsokkal szolgál a helyes napfürdőzés módjairól, köztük ezzel: „akik a napfürdőt [...] hosszú időn keresztül veszik, jól teszik, ha fekete szemüveggel napkúráznak, vagy ami még jól megfelel a célnak, egy-egy faleve-

²³ Uo. 5.

²⁴ *Drogista Közlöny*, 33. évf. (1936) 13. sz. 209.

²⁵ Például: *Színházi Magazin*, 4. évf. (1941) 24. sz. 45.; *Film Színház Irodalom*, 4. évf. (1941) 24. sz. 28.

let megnedvesítve rátenni a szemre.”²⁶ A napszemüveg javallásának oka tehát elsősorban a szemek óvása. Az *Uj Idők*, amelyről úgy szokás tartani, hogy a Horthy-kor ethoszának leghívebb tükre, „Árva leány”-nak címzett szerkesztői válaszlevelében ruhadarabokig és -színekig menően taglalja, mit kell becsomagolni egy nyári utazásra. Bár konkrét úti célról nem esik szó, sejtésekre azért okot ad nemcsak az, hogy a szerző visszautal egy Konstantinápolyba készülő olvasónak írt korábbi tanácsokra; hanem ez a javallat is: „olcsó napernyőt a déli városokban még az utcán is árulnak, és sárga vagy sötét szemüveget is, ami a nap ellen szintén jó szolgálatot fog tenni.”²⁷ Vagyis bár a húszszas évek második felében már fontos teendő a szemek óvása az erős fénytől, a napszemüveg ennek még nem a helyettesíthetetlen eszköze.

Valamivel később egy újabb indok merül fel rendszeresen a napszemüveg alkalmazása mellett. „A szemkörüli ráncosodás ellen pedig egyszerűen védekezhetünk, sötét szemüveget viselésével, ami által nem kellene a mimikai izmokat foglalkoztatni”, tanácsolja „Grünbaum Ernő dr. orvoskozmetikus” *A strandolás hátrányai* című cikkében.²⁸

²⁶ Ujság, 1927. június 12. 33. Az idézett tanácsgyűjtemény szomszédságában egy másik témaikba vágó cikk is olvasható (*Nem az erkölcs vagy erkölcsellenég, hanem a korszellem és az utánzás őszön teremti a divatot*), ami szintén súlyos, egyben korszerű érveket sorakoztat fel a test felszabadult, természetes szemlélete mellett: „ha azt akarjuk, hogy a világban kevesebb idegbeteg ember legyen és kevesebb erotikus hajlamú egyén, akkor nem szabad annyira visszariadni az emberi testtől, amely önmagában véve sem nem erotikus, sem nem esztétikaellenes, hanem igyekeznünk kell előrehaladást felmutatni azon a téren is, amelyen már gyönyörű eredményeket mutattak fel az antik világ nagy népei, különösen a görögök, a Test kultúrája terén.” (Uo.)

²⁷ *Uj Idők*, 33. évf. (1927) 1–26. sz. 255.

²⁸ Ujság, 1932. július 24. 36. Grünbaum doktor egyébként az alakuló trenddel ellentétben nem feltétlenül ajánlotta a strandolással szintúgy lendületet nyerő szőrtelenítést, kivéve egy a korban népszerű, hetekig húzódó tartós eljárást: „a strandolás divatja óta, túlzott hiúságból és könnyelműségből minden többen használják a különféle szőrveszőszereket; melyek következtében a szálak erősebben nőnek vissza. Legcélsterűbb a szálakat vagy egyáltalában nem bántani, vagy szőkíteni, addig is, amíg azokat diatermia segítségével véglegesen ki nem irtatjuk.” (Uo.)

„Dr. Hárnik Helena” már nem is a napozásról, hanem egyenesen a ráncosodásról írott expozéjában emelt szót a napszemüveg mellett, egyúttal megemlítve a napszemüveges napozás egy manapság is jól ismert hátrólját, a napszemüveg alakú fehér foltot az arcon: „a víz melletti lesülés hat öregítően azáltal, hogy a vakító fényben többnyire összerántolt szemek közül a bőr egyenlőtlensül sül le s a redők mélyén fehérén maradó bőr már messziről markánsan ráncos arcot mutat. Ez az árnyékolódás elkerülhető, ha állandóan napvédő sötét üveget viselünk a víz mellett, s csupán naponta pár percig napozunk üveg nélkül, a kontúrok eltüntetése végett.”²⁹ „Várady Ilus, a Bécsi Kozmetikai intézet igazgatónője” aztán fölfedte a ráncok kerülésének mélyebb okát is: „Ha félünk a szemkörüli finom ráncoskáktól [sic!], amelyek korán öregítének, akkor legalább az erős napon hordjunk napvédő szemüveget.”³⁰ Vagyis a napszemüveg mellett a harmincas években már testesztétikai érv is szolt, jelesül a félelem a ráncoktól, azaz az öregedéstől, öregesnek ható külsőtől. Ezenfelül az okok közé került (bár kevésbé jellemző módon) a fejfájás megelőzése is.³¹

²⁹ Színházi Élet, 23. évf. (1933) 35. sz. 81.

³⁰ Függetlenség, 1934. június 24. 18. A hungarista, később nyilas Hubay Kálmán szerkesztette laphoz hasonlóan a szélsőjobbos *Magyarságból* sem hiányoztak a női olvasókat megcélzó cikkek. Igaz, nem kevés gúnnyal tárgyalták a strand szerintük illetlen jelenségeit az arany bokaláncot viselő férfiaktól a kis méretű fürdőruhát választó vagy épp molett (hangsúlyozottan „lipótárosi”) nőktől egyes idősebb asszonyokig: „Méregzöld gumisapka, rábiggyesztve ügyesen a méregzöld keretű napvédő szemüveg, [...] méregdrága barna trikó, melyről messziről lerí a külföldi márka [...]. A hölgy legkevesebb hatvan éves.” Vagyis a megszégyenítés oka lehetett a napszemüveghordás is, de főként az, hogy „a szegény tiszteletreméltó öreg test” ki van téve „a gúnyos mosolynak és megjegyzéseknek”. Az Izsáky Margit jegyezte cikkben (címe: „Nem is olyan szépek a budapesti nők – a strandon”) ékesen szemlélteti, hogy a „megfelelő test” diskurzusa a test modernebb felfogásával sem vesztett élénksgéből, mint azt mai napig tapasztalhatjuk. (*Magyarság*, 1936. július 18. 4.)

³¹ „Érzékeny szeműek soha ne induljanak napszemüveg nélkül kirándulásra, ezzel legalább is a fejfájástól kímélik meg magukat.” Ez a szöveghely azért is fontos, mert a napszemüveg mellett rámutat egy újabb urbánus szabadidős

A harmincas évek elején a kritikus hangok sem hiányoztak, ámbátor túlsúlyba sosem kerültek, arra pedig végképp nem tűntek alkalmásnak, hogy megállítsák az új divat terjedését. (A divatfókuszú közlemények szerzői, különösen a női közönségnak szánt képes magazinokban egyébként is inkább úsztak az árral, hamar fölfogva, hogy igenléssel hatékonyabban ragadhatják magukhoz a diskurzus irányítását, mint dörgedelmes tiltással.) „Ilyenkor nyáron gyakori az a kérdés, hogy ajánlatos-e a színes védőszemüvegnek használata” – fejtegette egy olvasójának szánt üzenetben az erkölcsi és esztétikai kérdésekben mindenkor kurzusbarát *Magyar Lányok*.³² „Az elv minden az legyen, hogy akinek egészséges a szeme, az ne rontsa védőüveggel, hanem inkább szokjék hozzá a napfényhez. [...] Az utcán csak akkor használja, ha nagyon erősen odatűz, illetve vakít a napfény.” Tehát már a harmincas évek közepén is akadt példa a napszemüveg utcai használatára, amit azonban ekkor még nem csak e helyütt kifogásoltak: „Egy feltűnően szép, fiatal hölgy már túloz is: *napvédő szemüvegen* ül a korzón”,³³ állapította meg a *Magyarország* tavaszköszöntő márciusi írása.

A *Magyar Lányok* idézett üzenetében egyúttal újabb szokásra is fölfigyelhetünk, ami szintúgy napszemüveg-viseleti alkalomként kerül elő: „A kvarclámpával való kezeléssel is ibolyántúli sugarak kártevő hatásának kiküszöbölésére szokták a védőszemüveget felfenni.”³⁴ A fény, a barna bőr igénye tehát ez idő tájt már nem korlátozódott a strandidényre, a kvarclámpás eljárások bevonultak a városi kozmetikák sokasodó ajánlatai közé.

szokás, a vikendezés, avagy a „másfélnapos nomádság” harmincas évekbeli elterjedésének jelentőségére is, nem csupán a címével (A weekendre készülni kell!): „A dolgozó ember feloldódása a weekend. Munkát, gondot el-tol magától, kedvetlenséget leveti, és ha az időjárás is kedvez, erőt, jókedvet gyűjt a következő hétkunkájához. A kőházak, sötét irodák foglya másfél napra kiszabadul a napfényre.” (*Magyarság*, 1933. május 7. 35.)

³² *Magyar Lányok*, 41. évf. (1935) 42. sz. 526.

³³ *Magyarország*, 1936. március 4. 1.

³⁴ *Magyar Lányok*, i. m.

A napszemüveg hordásának a szakértői ellenjavallatok mellett akadt egy kevésbé konkrét, ám elméletben annál nehezebben át-hatolható gátja is: a szemüveggel mint az arc esztétikai „hibájával” szembeni általános ellenszerv, amit a cikkírók elsősorban a hiúság és a női nem számlájára írtak. Az amerikai divattal ellentétben „nálunk tartja magát még az a tévhit, hogy a csontkeretes kerek szemüveg a női szépség szemfedője, s hogy az a nő, ki pápaszemet visel, mondjon le a földi örömkök, közöttük a férjhez menés lehetőségéről is.”³⁵

A külcsín trendjei azonban nemcsak a napszemüveg számára tudták – már korábban is – kikövezni az útat. Hönig szemész főorvos („is-mert specialista”) az amerikai némafilmek sztárkomikusának, Harold Lloydnak tulajdonított szemüvegformáról ekképpen nyilatkozott:

„Az utóbbi években a nagykeresés pápaszemek divatja tényleg mind jobban hódított. Még a nők között is, akik pedig eleinte esztétikai okokból szinte merev ellenállást tanúsítottak a nagy, kerek formájú szemüveg viselésével szemben. [...] Német eredetű a nagyformájú szemüveg, a divatot azonban Amerikából indították útnak, ahol már a háború előtt is sok híve volt. Valószínűnek tartom, hogy a ma elterjedt divat tulajdonképpen a szemüveg keretjének szól, amelyet feltűnő anyagból, sötét színű vagy fekete csontból, celluloidból készítenek. Úgy gondolják az emberek, hogy általa az arckifejezés bizonyos karakteristikumot nyer.”³⁶

³⁵ *Nemzeti Újság*, 1935. augusztus 18. 21.

³⁶ Harold Lloydokkal van tele Budapest. *Esti Kurir*, 1925. február 15. 8. (Kiemelések az eredetiben.) Talán a nők szemüvegtől való ódzkodásának jele lehet az is, hogy még a védőszemüveg szabadidős hordásának egyik korai terepe a 20. század elejétől egyre populárisabb autózás (kezdeteiről e kötetben is lehet olvasni), nehéz a század első évtizedeinek képes magazinjaiiban olyan fotót találni, amelyen az autóvezető hölgyek autószemüvegen láthatók, holott a harmincas években már külön „dámaversenyeket” szerveztek a nők számára, több oldalnyi képes dokumentációval. (Például: A Dámák Nemzetközi Túraútja: *Autó-Traktor*, 5. évf. [1934] 11. sz. 17–26.) A különböző korú és társadalmi háttérű hölgyek autózáshoz választott öltözékei önmagukban is megérnének egy elemzést, ám ami azonnal nyilvánvaló, hogy még a vé-

Georg Simmel óta tudjuk, hogy az öltözködés a modernizálódó világban egyszerre volt a hasonulás és a különbözés eszköze, az viszont nehezen fölmérhető, Harold Lloyd és az amerikai némafilmek pontosan mekkora hatást gyakoroltak a szemüvegforma divatjára, ahogyan az is, hogy ez a húszas években népszerűnek mondott „lennonos”, pontosabban lloydos dizájn a szemüvegdivaton túl minden összefüggésben áll – ha egyáltalán – a napszemüvegek dizájnjaival. Ugyanakkor az áttekintett fotóanyag alapján határozottan állítható, hogy a kerek lencsés alapforma mindenkor egyeduralkodó volt a Horthy-kor kontakozó napszemüvegdivatjában. Még úgy is, hogy a negyvenes évek elejétől komoly reklámkampány folyt az egyre nagyobb, színesebb és változatosabb formavilágú napszemüvegek mellett, a kor hazai színészcsillagainak gyakori (közvetett vagy közvetlen) közreműködésével. A tömeggyártást minden esetre leegyszerűsítette, ha a szemüveg és a napszemüveg lencséjéhez ugyanazt a keretet használhatták.

Fényvédő kellékből tömegek önkifejezésének eszköze: a napszemüveg a Horthy-kor utolsó évtizedében

„Szól egy fiú: »A lány, kit szeretek,
Ideges, durcás. Ilyet még ki látott?
Hord divatos, sötét szemüveget
S sötétnek látja az egész világot.«”

dőszemüveg csak egy-két alkalommal tűnik fel – no nem az arcon, hanem a hölgyek sapkájára-kalapjára feltolva –, a kesztyű annál gyakoribb kiegészítő az autó mellett pótolós beállításoknál. Pedig a nyitott kocsit vezetők bizonyára használták a védőszemüveget, mint az a korszak neves olasz autóversenyzője, Tazio Nuvolari egy anekdotájából kiderül. A történet szerint Nuvolari a monzai pályáról a szálloda felé elfogadja egy ifjú hölgy fuvarajánlatát, ám kellemes kocsikázás helyett a nő vad szágvállásba kezd. A száloldánál „hölgyem mosolygós arccal tolta fel homlokára szemüvegét, mintha azt akarná kérdezni: No, hogy vagy velem megelégedve?” Nuvolari visszafelé már a taxit választotta. (Magyar Auto Touring, 6. évf. [1935] 4. sz., 36.)

„Sötét szemüveg nagy divat a strandon
Fölveszi egy fiú és szól: – »Barátom
Amott közeleg Rózsika. És én az
Egész világot – rózsaszínbe látom.«”³⁷

A fenti rímes idézetek jelzik, hogy a színes lencséjű szemüvegeknek hamar kialakult – a jelen nyelvhasználatából sem kikopott – metaforikus olvasata is (sötét, illetve rózsaszín szemüvegen át látni). Ez annál könnyebben megeshetett, mivel – mint láthattuk – a harmincas években a strandolás, a turizmus, a vikendezés, a kvarcolás, a szépség új normái mindenkor a napszemüveg népszerűségének malmára hajtották a vizet. Az igény megnövekedését és a világválság éveinek a divatban is vízválasztó időszakát mutatja, hogy míg a napvédő szemüvegek árusítása korábban a látszerészek üzletkörébe tartozott, a húszas évek végén a napvédő az áruházak, sőt a vidéki boltok kínálatában is megjelent, rendszerint a strandkellékek egyre bővülő lajstromában. (És, idénycikk lévén, gyakran a befőzőtermék-reklámok társaságában.) Az Andrassy úti Párisi Nagy Áruház 96 fillérért árulta a következőket, sorrendben:

- 1 db napszemüveg, celluloid foglalattal,
- 1 üveg izzadás elleni szesz, dr. Tsaikovszky-féle,
- 1 üveg „Marvell” kölni, 50 gramm, minden illat,
- 1 arctörlő szarvasbőr 24x28 cm,
- 1 csomag „Bruns”-vatta, 200 gramm,
- 1 üveg napolaj, kb. 50 gramm,
- 1 tengeri szivacs,
- 1 celluloid legyező, áttört díszítéssel,
- 6 db mandulaszappan.

Ugyanennyiért árultak más szabadidős termékeket is: fürdőtáskát, két gumi fürdősapkát, turista sétabotot, 4 színes homok(ozó) formát, teniszütöt „tollabdával” stb. – no meg alumínium főzőlábast, 1 kg

³⁷ Mindkét négyesorost egy (-kas)szignójú, a napszemüvegtől láthatóan megihlett szerző követte el a Pesti Hírlapban (1927. május 26. 11.; 1938. június 12. 16.)

krumplicukrot és 3 doboz szardíniát is, csak hogy legyen mivel összenevetnünk az árszínvonalat.³⁸ Ám ne gondoljuk, hogy ez idő tájt kizárálag kitüntetett fővárosi lelőhelyeken juthattunk volna hozzá a napszemüvegekhez. Ugyanebben az évben bizonyos Nitsovits boltjában (Szeged, Iskola u. 25.) is kaphattak az érintettek „fürdő cikkeket”, jelesül klottnadrágot (1 pengő 30 fillér), strandöltönyt (2.20), evezős trikót (1.40), fürdőcipőt és -övet (1.20), „gyapjú divat” fürdőöltönyt (8.50), szemüveget és napvédőt (0.88).³⁹

A fejezet korábbi bekezdéseiből már kiderülhetett, hogy a későbbiekben a vevők a drogériákban is beszerezhették a napszemüveget. Mi több, az Andrássy út 60-ban tartott nyilasrazziáról beszámoló cikk szerint „két kis ördögbőrnadrágos, szandálos srác felszökött a lépcsőn, és most színes napvédő-szemüvegeket kínálnak eladásra a jelenlevőknek. Nagy üzletet nem csinálnak, minden össze egy »napvédőt« sikerül rásözni – a házmesterre.”⁴⁰ Vagyis ekkor (1938) már utcai árusok is kínálták itthon a napszemüveget az érdeklődőknek (akik körébe a nyilasok a fentiek szerint nem tartoztak bele) – újabb jel, hogy a harmincas évek végére hétköznapi-utcai divattá lett ez a tekintetet leplező kiegészítő.

A látszerészek érthető módon nem bánták volna, ha a napszemüveg-árusítás – természetesen csak a minőségbiztosítás érdekében – az ő privilegiumuk marad. Egy kartársuk legalábbis ennek a kivívására buzdított:

„ma ott tartunk, hogy napvédőszemüveget vagy annak csúfolt valamit már az utcán is árusítanak, mint holmi haszontalan lim-lomot. [A] rendelkezésünkre álló minden alkalmat és eszközt meragadva igyekezzünk a régi állapotot visszaállítani

³⁸ Népszava, 1929. július 28. 13. A 96 filléres hirdetést több éven át változó kínállattal jó néhány országos lap hasábjain viszontláthatták a Párisi Nagy Áruház vásárlói. (1937-ben például ugyanennyiért adtak 1 db fürdőszobapolcot és 5 csomag „closetpapírt” – Pesti Napló, 1937. május 2. 19.)

³⁹ Szegedi Friss Újság, 1929. június 1. 4.

⁴⁰ 8 Órai Ujság, 1938. május 20. 4.

azáltal, hogy a napvédő-szemüvegeket is egyenrangúvá tessük a többi szemüvegekkel, amelyek kiválasztásához épp úgy szükséges kellő hozzáértés és szaktudás.”⁴¹

A napszemüveg újabb funkcióváltását, azaz hogy szabadidős kiegészítőből a hétköznapi viselet része lett, mindenek alapján a harmincas évek végére tehetjük. Annál is inkább, mert a kortársak is szóvá tették ezt az áttörést, gondoljunk csak a fejezet elején idézett cikkre, amely szerint a napszemüveg elárasztotta a Duna-korzót. A szerző 1937. május 14-én délután 61 nőt számolt meg a Duna-parti kávéház teraszán, akik közül 59-en napszemüveget hordtak.⁴² (Néhányuk fotója meg is jelent a cikk fölött.) Az egyikük egyebek között az alábbiakkal indokolta a divatot – érdemes hosszabban idézni, mert az okfejtés a jelen vizsgálat egyszerre több kérdését is megvilágítja:

„Hát nem szép az, hogy olyan színben látom a világot, ahogyan éppen kedvem van rá? Zölden, kéken, sárgán, rózsaszínen, vagy ha éppen haragszom, hát feketén. Kedvem és toalettem szerint. És titokzatosak vagyunk így, kiismerhetetlenek.

Szóval én azért hordok színes szemüveget, mert más is visele, másrészről, mert így valahol Floridában vagy a Riviérán érzem magam. Hogy ki hozta a divatot? Uram, maga nem tudja, hogy mennyi társasutazás volt az idén. Közelebb kerültünk a külföldhöz. Egy barátnőm láta, hogy ezt hordják Taorminában, szólt, hogy én is vegyek egyet.”⁴³

A névtelen hölgy szerint a titokzatosság aurájának biztosítása tehát nagy súllyal esett a latba a napszemüveg elterjedésében, ahogyan a

⁴¹ Villamfelszerelők, Műszerészek és Látszerészek Lapja, 27. évf. (1937) 5. sz. 17–18. Ugyanekkor a Látszerész Szövetségnek a fényképezőgép- és látcsőcsempészeti miatt is tiltakozását kellett kifejeznie az iparügyi miniszternél. (Uo. 18.)

⁴² Az Est, 1937. május 15. 7.

⁴³ Uo.

külföldi utak (viszonylagos) rendszeressé válása is. Az idézet alapján a mintát – erre hamarosan visszatérek – Amerika és a Mediterráneum szolgáltatta.

A „napszemüvegesedő” Duna-korzával foglalkozó cikk a funkcióváltozás másik fontos vonására is rámutat. A napszemüveg a harmónicas évek utolsó éveire megszűnt a stranddivatot gyűnyolók tárgya lenni, helyette a tekintet leplezésének, az elszigetelődésnek az igénye volt az, amit a kritikusok kifogásoltak – ám kizárálag a nőknél. „Finom orrukat szemüvegnyeregebe törik, csillagó szemüket színes üveggel csúfitják, titokzatosak, mint egy hamis ékszerüzlet kirakata, ahol minden fénylik, és senki se tudja, mi van mögötte.”⁴⁴ Azaz a napszemüveg a kortársi percepció szerint is több volt immár egyszerű divatkelléknél: védte, sőt titkolta viselője tekintetét, az abban megmutatkozó személyiséget, vagyis afféle szociális önvédelmi eszközé emelkedett, társulva a dehumanizálódás és univerzálódás jegyeivel. A napszemüveg hordása mások tekintetében ilyen módon felzaklató, de legalábbis zavaró gesztus lett.

„A fekete szemüveg mögött egyedül lehet az ember. Nem kell üdvözölni olyan ismerősöket, akiket nem akarunk, és nem kell ismeretlenek pillantásait állni vagy visszautasítani. Ha a hölgy siet, a fekete szemüveg megóvja a kíváncsi tekintetektől”, von le hasonló következetést a napszemüvegdivat okát firtató kolumnista a *Pesti Hírlapban*.⁴⁵ A napszemüveg e cikk szerint önvédelmi reakció a városi utcákon áramló tömegre és a sokasodó tekintetekre. A(z ismerős vagy idegen) tekintet ezeken az utcákon nem ártatlan vagy semleges eszköz, hanem potenciális erőszakkal telített, ami ellen védekezni lehet vagy kell. A mintát erre (vélemezí a szerző) Greta Garbo szolgáltatta a nőknek, akik „Budapesten és Párizsban, Bécsben és Londonban mostanában fekete szemüveggel járnak” (figyeljünk a megnevezett városokra!), holott régen „a fiatal, csinos és divatos nő nem tudott volna rettenetesebb csapást a doktor által rákényszerített szemüvegnél elköpzelni. Ma divat! Valamikor a strandon visel-

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ *Pesti Hírlap*, 1938. május 28. 11.

ték csak, most már kikerült az utcára az ormótlan nagy szarukeretes fekete szemüveg.”⁴⁶

A napszemüveg viselése azonban azzal járhat, hogy a nők összetéveszthetők egymással. „Könnyen előfordul, hogy a Váci utcán barátságosan megemeli a kalapját egy úr: »Kezeit csókolom, Mária. Hogy van?« Azután kiderül, hogy a Mária nem Mária, hanem Éva, és a barátságos úr éppen a fekete szemüveg miatt tévesztette össze azzal a bizonyos Máriával. Ezért rossz a fekete szemüveg. Vagy talán ezért jó?”⁴⁷ Nem egyértelmű, hogy a záró költői kérdés mire vonatkozik: az összetéveszthetőséggel nyerhető új hódításra, vagy a kéretlen férfitársaságtól való megmenekülésre?

A napszemüveg biztosította egyformaság és a tekintet elrejtése, semlegesítése a női magatartás aggasztó új jelensége – legalábbis a *Magyar Nők Lapjában*⁴⁸ az új napszemüvegdivatról értekező „W. H.” szerint. A cím (*Az örök sphinx*) pozitívabb kicsengést előlegez, mint amilyen végül bekövetkezik. A szerző először egy perzsa írót idéz, aki azt tapasztalja, hogy öltözködésükben az amerikai nők sem szabadabba a perzsáknál. Csak míg az utóbbiak a szem alatti részt, az előbbiek a szemüket fátyolozzák el, ráadásul az amerikaiak egyformán is öltözködnak és sminkelnek. Imitáció megadva az alaphangot, „W. H.”

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ A városi nők viselkedését kritikusan szemlélő cikk kellőképpen idomult az 1939-ben indított „szépirodalmi, társadalmi, divat, kézimunka és háztartási folyóiratban” megcélzott hangnemhez, amelynek főszerkesztője, Papp Jenő lapindító beköszöntőjében így írt feladatáról: „Amikor tehát külön lappal jelentkezem önök előtt [...] az örök értékeknek szolgálatára, vegyék úgy, mélyen tiszttel Hölgyeim, hogy az önök anyai asztalától állt föl egy fiú és a budapesti Bábelben küzd mindenért, ami bent a családban nemes és szép. Az önök szelíd jóságával szeretnénk győzni itt, az önök tiszta lelke a lobogónk. Érzem, hogy édesanyám messze Erdélyből megsimogatja most a kezemet, amint elindítom útjára a »Magyar Nők Lapjá«-t.” (*Magyar Nők Lapja*, 1. évf. [1939] 1. sz. 1.) Harcról van tehát szó, a bábeli Budapest és a tiszta lelkű vidék, sőt Erdély összecsapásáról.

a kirakatokban megszemlélt próbabilbára vezeti vissza a napszemüveg divatját, arra, hogy a nők e babára akarnak hasonlítani. „Az 1938-as év kirakatbabái már nem a régi fehér-rózsaszín viaszkbabák [sic!], már nem bámulnak nagy, kék szemekkel a semmibe és lendületes ajkaikon már nincs a sablonosan kacér mosoly.”⁴⁹

A kirakat motívuma, ha emlékezünk, már a Duna-korzó napszemüvegárjára rácsodálkozó cikkben is szerepelt, hasonlóan negatív értelmezésben: a napszemüveg viselői „titokzatosak, mint egy hamis ékszerüzlet kirakata”.⁵⁰ A kirakat, amit üveg véd és egyben a divat tükre, kézenfekvő és komplex metaforája a napszemüvegnek, ami tükröződő üveg és egyben divatos viselet, miközben a kirakat minden megmutat, a napszemüveg pedig minden eltakar. Kirakat és napszemüveg sajátos viszonyát tükrözi (több értelemben is) a *Breakfast at Tiffany's* elhíresült nyitójelenete (Álom luxuskivitelben – Blake Edwards 1961-es filmje Truman Capote azonos című regényéből), amely egyben a napszemüveg-történet egyik legismertebb, bízvást ikonikusnak nevezhető képi dokumentumát szolgáltatja: a főszereplő Holly Golightly-t alakító Audrey Hepburn uniszex fekete (ún. wayfarer típusú) napszemüvegen, magányosan szemléli a Tiffany & Co. ékszerüzletének kirakatát, miközben ő maga is a kirkatüvegen tükrözödik.⁵¹

A kirakatbabák szemei, fűzi tovább gondolatmenetét a *Magyar Nők Lapja* cikkíróna, „kifejezéstelen nyílások, a szájuk pedig bíbor-színű választóvonal arcuknak teljesen egyhangú alsó részében”. A nők ezt a próbabilbüsőt akarják tökéletesen reprodukálni – legelőször is azzal, hogy a babák öltözködését mímelik.

„De ott vannak a szemek, amelyek mégis csak befolyásolják az elérte sablon-eredményt! Ezek a szemek, minden fáradozás

⁴⁹ *Magyar Nők Lapja*, 1. évf. (1939) 10. sz. 21.

⁵⁰ *Az Est*, 1937. május 15. 7.

⁵¹ A kép és a napszemüveg-történelmet meghatározó képek jelentőségéről: Vanessa Brown: Cool, sunglasses and the modern woman: Icons of the 1960s. *Film, Fashion & Consumption*, vol. 18 (2018), no. 7, 97–114.

ellenére, mégis emberi szemek maradnak: élnek, mozognak, csillognak és mindenféle érzést fejeznek ki. Szemek nélkül tökéletes volna az egyéniségtelen maszk. És ezért – nincs más segítség – elrejti a szemet alig átlátszó színes üvegek mögé és – hókusz-pókusz! – mégiscsak eléri a modern kirakatbabá arcának üres, fás hatását. Az eleven arc teljesen kifejezéstelen lesz, de egyúttal – kiismerhetetlen is. A nők legnagyobb részének az a célja, hogy a sphinx-szerű titokzatosság és kiismerhetetlenség illúzióját keltse fel. Ennek a nyárnak napszemüvegeivel valóban elérhető ez a cél, és nem lehet csodálkozni azon, hogy az élelmes amerikai kereskedők ezekkel a szavakkal ajánlják portékáikat:

– Tessék viselni sphinx-napszemüveget, és ön is titokzatos asszony lesz!⁵²

A napszemüveg ebből a nézőpontból vizsgálva emberi jellegétől fosztja meg az arcot a szfinxszerű titokzatosság látszatáért cserébe. A napszemüveggel viselője a kirakatbabák élettelenségét és egyformaságát ölti magára, észre sem véve, hogy nevetség tárgyává vált. Mert ne csodálkozzunk, zárja gondolatmenetét maró gúnnyal a cikk, ha a divatkötő asszony, aki a legújabb, a lovak szemellenzőinek módjára (hasonlít a szerző) oldalt is takaró, nagy méretű napszemüvegen jár, a legelső sarkon beleütközik a pékinasba, és végül taxi-val kénytelen közlekedni. A szerző csupán az amerikai filmcsillagok napszemüveg-viselésével megengedő némileg, ám az ő külsejük sem hagyja megjegyzés nélkül: „néhány filmsztár nagy, fekete szemmel védekezik a kaliforniai napsütés, a fényszórók és az autogramvadászok ellen, örök rejtély ugyan, hogyan bírják a szemüveg alá dugni a több centiméter, sőt deciméter hosszúságú műszempillákat.”⁵³

A kritikákon túl fontos észrevennünk a fejleményt, miszerint párhuzamosan azzal, hogy a huszadik század első felében a napszemüveg a fényérzékenyek védőeszközéből a napfürdőzés szokásának

⁵² *Magyar Nők Lapja*, 1. évf. (1939) 10. sz. 21.

⁵³ Uo.

frissen-gyorsan kialakult állomásán át hétköznapi utcai viseletként végezte, a vele kapcsolatos diskurzusból csaknem teljesen kiszorultak a férfiak. Vajon ez annak a folyamatnak volt a következménye, hogy a divat és a napszemüveg története idővel egyre több szállal fonódott össze, a divatkövetést pedig hagyományosan női magatartásmódnak vélték? Elképzelhető; ugyanakkor észre kell vennünk azt is, hogy a napszemüveg magyarországi krónikájába olykor azért a kor férfi hírességei is bele-belevegyültek.

Mintaadó helyek és személyek: az amerikai és a hazai Hollywood, valamint a délszaki vakációs célpontok

„Ha dolgozom, teljesen megszűntem társadalmi lény lenni, de egyébkor se vágyom emberek közé. Múlt vasárnap kedvem szottyan kirándulni, hát fogtam magam, kimentem a Szigetre és ott sétáltam egyes-egyedül egy óra hosszat.

– Nincsenek terhére a bámoszkodók?

– Igyekszem magam elmaszkírozni. Fekete szemüveget veszek és turbánt kötök, akkor nem hasonlítok túlságosan magamra... A napszemüveget különben is szeretem. Úgy hozzászokott a szemem az erős reflektorhoz, hogy a gyenge napfény gyakran fáraszt.”⁵⁴

Karády Katalint, a korszak talán legnagyobb hazai filmcsillagát tehát a felismerhetetlenség igénye és a fényérzékenység egyszerre ösztönözte arra, hogy napszemüveget viseljen. Éppen ezért meglepő tapasztalat, hogy a képes magazinokat igencsak sokat kell lapozgatni, hogy napszemüveges fotót találunk róla, sőt hamarabb akadhatunk egy látszerész ún. Karády-napszemüveget (illuszió nélkül!) hir-

⁵⁴ Színházi Magazin, 5. évf. (1942) 33. sz. 9. (Szánthó Dénes: Interjú helyett... Röpke terefere Karády Katalinnal.)

dető reklámjára.⁵⁵ Egy PR-gyanús strandfotósorozat egyik felvétele végül megmutatja a Palatinuson fürdőruhában és napágyon pihenő színésznőt napszemüveggel is, ám a félprofilos beállítás megnehezíti, hogy a szemüveg formájáról konkrét megállapításokat tehessünk.

Amilyen egyértelműen kapcsolták össze a napszemüveggel már ebben az időszakban is a filmfelvételek reflektorfénye és a(z éppen) nem kívánt népszerűség ellen védekező sztárt (akit, mint a Karády-interjúból is kiviláglik, a sötét üveg képes visszavarázsolni egyszerű halandóvá), olyannyira nem jellemző a napszemüveges sztárportréfotó. És ez nem csupán a közismert hírességekre érvényes, hanem a magazinok nyári fotómellékletébe magukról fényképet küldő civilekre is. A jelenség nem megmagyarázhatatlan: a nyilvánosság előtti szándékos megmutatkozás fontos követelménye a felismerhetőség, vagyis a megjelenés, a látvány bevésése. Egy népszerűségre, azáltal pedig munkaalkalmakra törő színész elsődleges feladata ismerőssé tenni az arcát, megmutatni azt, ahol és amikor csak lehet. A fényképezőgép előtt alkalmilag modellt álló átlagpolgárnak ugyancsak nem szabad takarnia az arca legjellemzőbb részét, ha szeretné, hogy ismerősei azonosítsák. (Vagy a filmproducerek felfedezzék.) A negyvenes évek elején e körülmennyel együtt sem volt oly ritka már, hogy egy-egy napszemüveges fotóra bukkanjunk a magazinokban – attól kezdve, hogy a színészek az arcukat adták egy-egy napszemüvegmodell reklámjához, nem is kell meglepődnünk a fordulaton. Mielőtt azonban tüzetesebben is megvizsgálnánk a korszak napszemüvegdivatját, tekintsük át, milyen forrás inspirálta a kor hazai polgárát, hogy elfogadja a napszemüveg hétköznapi viseletét, beépülését az öltözködésbe.

A Mediterráneum népszerűsége

E vizsgálat során már találkozhattunk olyan szövegekkel, amelyek arra utalnak, hogy a Dél-Európába tett utazások segíthettek megho-

⁵⁵ Színházi Magazin, 5. évf. (1942) 28. sz. 51.

nosítani a napszemüveg hétköznapi divatját. Itália, Dalmácia, esetleg Görög- vagy Törökország mind-mind felvértezhették a szabad heteikben tengerparton pihenőket azzal a tapasztalattal, hogy a színes üvegű szemüveg (más napvédő szertartásokkal együtt) egészen minden napos dolog. „[O]lcsó napernyőt a déli városokban még az utcán is árulnak, és sárga vagy sötét szemüveget is” – olvashattuk az *Uj Idők* tanácsát még 1927-ből.⁵⁶ „Bennszülöttek és külföldiek egyaránt járászt sötét szemüveget hordanak az utcákon, a vakítóan fehér por és az óriási napsütés miatt” – tudósított egy athéni beszámoló.⁵⁷ „Bementem egy bazárba napszemüveget vásárolni, azonban nem találtam megfelelőt. A kereskedő egy pillanat türelmet kért, azonnal hoz egyet. Csak tíz perc múlva tért vissza, és addig teljesen egyedül voltam az üzletben. Nyugodtan és veszélytelenül elvihettem volna az egész boltot” – csodálkozott el egy magyar napszemüveg-vásárló a raguzaiak szokatlanul nagy bizalmán.⁵⁸ A napszemüveg Nizzában meglehetősen közvetlenül kapcsolódott az ottani magyarokhoz: „Ha újságot akarsz vásárolni a Promenádon, kiderül, hogy a rikkanes, aki francia kiejtéssel árulja az angol lapokat, magyar, a napvédő szemüvegárus magyar, a tengerparti fényképész magyar.”⁵⁹

A francia Riviéra nem pusztán abban a viszonylatban érdemes a figyelemre, hogy ott a húszas években is megszokott utcai viselet volt a napszemüveg. Ami a nyári öltözködési trendeket illeti, a divatdetektívek vigyázó szemeiket leginkább a délfrancia partokra vetették. (Időnkénti oldalpillantásokkal persze a brit és az amerikai divatra is.) A francia divat egyébként is jelentős hadállásokkal rendelkezett Magyarországon, a *Mainbocher* és a *Schiaparelli* divatházak neve különösen gyakran vendégeskedett a magazinok divatmellékleteiben – nem elhanyagolható mozzanat, hogy minden két divatház feje rendelkezett amerikai gyökerekkel, a másó-

⁵⁶ *Uj Idők*, i. m.

⁵⁷ *Magyarság*, 1928. szeptember 26. 6.

⁵⁸ *Magyar Közlet*, 3. évf. (1931) 24. sz. 10.

⁵⁹ *Magyarság*, 1928. november 20. 9.

dik világháború elején pedig oda is költöztek.⁶⁰ A korszak itthon egyeduralkodónak tűnő színét és formáját (fekete és kerek) a Riviéra napszemüvegdivatja is segített megtörni, előbb a színpompás üvegekkel és keretekkel,⁶¹ aztán pedig a megnövelt felülettel és a változatos formavilággal.⁶²

Franciaországban a Riviérától jóval északabbra is találunk példát a napszemüveg tömeges viseletére, mint arról az 1924-es olimpiai futballdöntő előtti párizsi hangulatot ecsetelő tudósítás árulkodik: a stadion felé vezető „útvonalon mindenütt programokat, sötét szemüvegeket, nemzeti színű zászlókat, a kiesett s főként a még veretlen csapatok fényképeit, csokoládét s a népszerű jégbéhűtött eszkimót [pálcikás jégkrém csokoládébevonattal – B. K.] árusítják.”⁶³ Nem ez volt az egyetlen alkalom a korszakban, amikor egy futballeseményhez szurkolói napszemüveg-viselet kapcsolódott. Jó egy évtizeddel később a Hungária úti magyar–német meccsről ezt olvashatták a kortársak:

⁶⁰ A korszak hazai divatvilágának külföldi mintaképeiről: Szatmári Judit Anna: Honnan érkezett a divat a két világháború között? In: Feitl István (szerk.): *Nyitott–zárt Magyarország. Politikai és kulturális orientáció, 1914–1949*. Budapest: Napvilág, 2013. 262–280.

⁶¹ „És még egy nagy divat: a színes keretű szemüveg. Ez már a nyár elején átcsapott Pestre is, de itt, a Riviérán egészen különleges szemüvegcsorákat látni. Kék, zöld, sárga, sárgászöld színű üvegek fehér, kék, piros, zöld, sárga keretben. Ez most a legnagyobb üzlet a Riviérán, nem győznek annyi napszemüveget gyártani, amennyit eladnak. A divathölgy kollekciójában a shantung-remekek, imprimé-csodák mellett elsőrangú szerepet kapott a napszemüveg is. Van, aki nyolc–tíz darabot őriz az arzenáljában. Ez is olyan, mint a körömlakkozás – minden ruhához megfelelő színű szemüveget viselnek.” (*Ujság*, 1934. június 13. 4.)

⁶² „Egészen fantasztikus, hogy milyen napszemüvegeket viselnek a nők a francia divatos tengeri fürdőhelyeken. Közönséges gömbölyű szemüveg rég idejét múlta, most a keretekben fejtenek ki nagy luxust. Négyszögletes, kettős kerék, abroncsszerű, margarétavirágot ábrázoló szemüvegkeretek a legdivatosabbak.” (*Magyar Nemzet*, 1939. július 9. 29.)

⁶³ *Sporthírlap*, 1924. június 14. 4.

„...a német szurkoló a világ legjobban felszerelt szurkolója. Kenterben. A körülöttem ülő német szurkolók kilencvenkilenc százalékánál első pillantásra a következőket lehetett felfedezni: bricsesz, lábszárvédő, horogkeresztes zászló, horogkeresztes jelvény, gukker, papír, ceruza, átható szagú köhögés elleni cukorka, nyolcoldalas német program és napszemüveg. Amivel szemben ugyebár a magyar szurkoló egyetlen felszerelése a torka.”⁶⁴

A napszemüveg mindenek ellenére a fentieknél kevésbé illusztris mérkőzéseket látogató magyar szurkolók felszerelését is képezhette: „Attila–Vasas mérkőzésen sötét szemüvegen át megcsodált hölgy levelét kérem főkiadóba »Zöld szem« jellegére.”⁶⁵ A szűkszavú hirdetésből nem derül ki egyértelműen, ki volt a napszemüveges és ki a zöld szemű, a hölgy vagy a feladó, mindenazonáltal a sokat takaró napszemüveg ezúttal sajátos módon éppen a felismerhetőséget hivatott elősegíteni. Egyben azt a következtetést is levonhatjuk, hogy a sötét szemüveg ekkor (még) nem jellemzhette a szurkolói többséget, legálábbis nem egy Attila–Vasas meccsen.

Hollywood és az amerikai ízlés

„Hát lehetséges ez? Greta Garbo nagy társaságban, fekete szemüveg és fátyol nélkül? Marlene Dietrich kedvesen mosolyogva az újságírókra?” – éreztette a döbbenetet annak a cikknek a szerzője, aki egy amerikai filmsztárok hasonmásaival dolgozó londoni produkcióról számolt be.⁶⁶ A megfogalmazás aláhúzza a kor talán két legnagyobb női (ráadásul eredetileg európai) filmsztára filmbeli és privát imázsának legfőbb vonását: a megközelíthetetlenséget. A képes magazinok – amelyek elősorban a filmstúdióktól kapott reklámfotókra támaszkodtak – ebben az időszakban róluk is túlnyomórészt napszemüveg nélküli portrékat

⁶⁴ *Sporthírlap*, 1936. március 18. 4.

⁶⁵ *Pesti Napló*, 1929. július 16. 20.

⁶⁶ *Pesti Napló*, 1938. július 17. 21.

közöltek, de a távolságtartás sötét szemüveggel is kifejezett igényéről legalább szóban megemlékeztek. „Most már itt a kérdés, miért kell a fekete szemüveg. Csak divat? Vagy érdekes? Utánozni akarják Greta Garbót, aki ilyen sötét szemüveggel járkál, ha menekül az emberek elől. Valami ilyesfélle” – tulajdonítja a napszemüvegdivat eredetét Garbónak egy az előzőekben már idézett írás szerzője.⁶⁷

„Nagy mexikói kalapját mélyen behúzza vörösre festett, lobogó hajára, szemein két óriási fekete üveg csillog. Napkeltétől napnyugtig minden takar és elrejt ez a nő. Mi elől? – Ki elől? Fél az áruló napsugáról!” – írja a Riviérán pihenő Marlene Dietrichről az *Esti Újság*,⁶⁸ feltételezve, hogy a filmsztár szépsége művi, a kozmetikus sok munkája kell hozzá, hogy este szemüveg nélkül is ragyogjon, és Cannes-ban, ahol amúgy rá se hederítenek, fölismerjék. Marlene Dietrich ennél alighanem többet is tett a napszemüveg vágyott viseleté változtatása érdekében, ha annyit talán nem is, mint a nők nadrágviseletének elterjedéséért. Audrey Hepburnhoz hasonlóan a kollektív vizuális emlékezet Dietrichről is őriz egy újra meg újra közölt ikonikus napszemüveges felvételt, mégpedig 1933-ból. A kép Magyarországon is hamar megjelent nyomtatásban,⁶⁹ és ismertté váthatott. (Az biztos, hogy a fotón látható dietrichi nadrágkosztüm láttán a teljes magyar sajtó felhördült, Karinthy Frigyes például azonnal apróra megtervezte a hazai dívak és a női munkaerő nadrágviseletét.)⁷⁰ A pullmann (azaz svájci) sapkás, kerek napszemüveges Marlene komor férfiak gyűrűjében, jobb kezét zsebre vágva vonul a párizsi pályaudvar peronján, hosszú télikabátja kigombolva, hogy a fotósok a nadrágtól a nyakkendőig világhírvé tehessék a női alakon hordani mert férfiviseletet. A képet bizonyára az is segített közismertté tenni, hogy szárnyra kapott (és ma is él) a jelenetnek

⁶⁷ *Pesti Hírlap*, 1938. május 28. 11.

⁶⁸ *Esti Újság*, 1938. október 2. 6.

⁶⁹ Például: *Esti Kurir*, 1933. május 23. 7.

⁷⁰ „Orvosnőkhöz egyszerű fekete zakó való, konzíliumba redingot, sötét felöltő, cilinder. A szobalányom csizmát húzzon, ha velem beszél, azt a kutyafáját.” *Színházi Élet*, 3. évf. (1933) 12. sz. 17.

Molnár Ferencet a harmincas évek derekán hol Pesten, hol Vencében kapták rajta sötét napszemüveggel az arcán. Hogy ekkor a hétköznapi napszemüveg-viselet még nem volt általános, jelzi, hogy a beszámolókban Molnár napszemüvege témát szolgáltat. Ő maga a következővel indokolta (ekkor még) szokatlan kiegészítőjét, amit a Szent Márk téren tett fel: „Harmadsorban viselem a szemüveget a nap ellen. Másodszor azért teszem fel, hogy ne ismerjenek fel. Első sorban pedig: csak így lehet védekezni a szemüvegárusok rohamá ellen.”⁷⁹ Napfényvédelem, inkognitó, utcai árusítás a Mediterráneumban – Molnár szellemes válasza három olyan tényezőt foglal egybe, amelyek szerepet játszottak a napszemüveg elterjedésében.

Ami a nőket illeti, a negyvenes évek elején a társasági hölgyek mellett mindenekelőtt a színésznők mutattak példát a szemüvegviselő divatjára. A hazai filmek állami protekciója és a háború folytán elmaradó amerikai filmdömping helyzetbe hozta a filmipar magyar arcait, akik idővel majdhogynem teljesen kitöltötték a magazinlapok sztároknak fenntartott rovatait. A képes riportok hangsúlyozottan beállítottak, ám a napszemüveg jelentőségét mutatja, hogy a hírességek legfőbb reklámeszköze, az arc „szabotálása” ellenére is meg-megjelentek a fotókon. Meg kell azonban jegyeznünk: igazán gyakran a már ismert filmcsillagok engedték meg maguknak a napszemüvegen fotózkodást, ők is leginkább szabadidős élethelyzetben.

Mint említettem, Karádyról ezzel együtt sem találhatni ebből az időszakból sok napszemüveges fotót. Vele ellentétben akadtak sztárok, akik gyakrabban álltak a fényképezőgép lencséje elé lencsével a szemük előtt, hasznát véve a napszemüvegnek az imázsépítésben, -megerősítésben is. Közülük talán a legjellemzőbben Muráti Lili, „a modern, sportos, önálló nőtípus megtestesítője”,⁸⁰ akinek ilye-

nagy méretű lencse uniszex módi lett, viszont a férfiak szemüveglencséit sötét, nem pedig széles világos-színes keretbe foglalták, mint a nőkéit.

⁷⁹ Magyarország, 1936. április 28. 8.

⁸⁰ Hangosfilm.hu, <https://www.hangosfilm.hu/filmenciklopedia/murati-lili> (Letöltés: 2022. június 2.) A filmtörténeti oldal visszakereshető hivatkozásokkal kísérten teszi közzé bejegyzéseit.

tén identitását kiválóan kidomborította a napszemüveg. Muráti láthatjuk Logodi utcai garzonjának tetőteraszán rövid köntösben, sötét szemüvegen a fotósra kacagni, majd még ugyanebben a riportban csinos ruhában és egy világosabb lencséjű szemüvegen taxiba szállni;⁸¹ láthatjuk egy karikatúrasorozat elemeként, amint kétrészes fürdőruhában és napszemüvegen „a fogát kvarcolja”,⁸² és láthatjuk combig felcsúszott lenge köntösben egy létra tetején, tökéletesen megjelenítve az esszenciális „Murcsi”-imázst: „Muráti autóján érkezik a gyárba, ijesztő lendületű kanyarral fékez, s öt perc múlva már pongolyában, papucsban, lobogó hajjal s fekete szemüveggel, »murátsan« és egyébben mint valaha, fenn van az egyik létra tetején, és szüreteli a cseresznyét. A [Hunnia film]gyár udvarán ugyanis komoly cseresznyeszüret van, s ebben a munkában Murcsi is részt vesz.”⁸³ Amikor pedig rajta nincs napszemüveg, a közös balatoni képen férje, az ugyancsak ismert író, Vaszary János visel egyet.⁸⁴ Az utóbbi felvétel egy balatonföldvári vakáció lenyomata, amelyről több lap is tudósított, így hát a neves párosról olyan fotó is születhetett, amelyen a férj biciklizik, míg a feleség mellette motorkerékpáron (az obligát napszemüvegen), rövidnadrágban halad, széles mosollyal az arcán.⁸⁵ Ez a kép azért is figyelemre méltó, mert árnyalja a napszemüveg korabeli jelentését: világos, hogy Murátinak a napszemüveggel ezúttal nem a távolságtartás a célja, hanem a dinamikus életvitelű „modern nő” színre vitele. A motorbiciklis, cseresznyefára mászó Muráti a cserfes és egyben ízig-vérig korszerű „tomboy” megtestesülése, a vadócé, aki nem akar megfelelni a klasszikus női szerepeknek. Ugyanakkor Muráti mindezet fe-

⁸¹ Színházi Magazin, 5. évf. (1942) 23. sz. 7., 9.

⁸² Színházi Magazin, 6. évf. (1943) 12. sz. 19.

⁸³ Színházi Magazin, 6. évf. (1943) 29. sz. 16.

⁸⁴ Színházi Magazin, 6. évf. (1943) 33. sz. 9.

⁸⁵ Film Színház Irodalom, 6. évf. (1943) 32. sz. 8. A soron következő lapot teljesen betölti a motoron ülve, napszemüveg nélkül pózoló Muráti fotója. Ez a kép azonban már nem az idősebb férfit (férjét) nevetve provokáló vadócot ábrázolja (a férj nincs is jelen), hanem a csupasz lábat a motor két oldalán terpeszben kinyújtó, magassarkús *pin-up girl*.

az a magyarázata, miszerint a nők számára Párizsban betiltották a nadrágviseletet, a fotón pedig épp a rendőrök viszik el a – napszemüvegének (is) hála – irigylésre méltó magabiztosságot, eltökéltséget, sőt érinthetetlenséget sugárzó művészniőt.

Amerika azonban nemcsak sztárszínészniivel demonstrálta a napszemüvegdivat példáit. Élen járt a magyar ízlésnek feltehetőleg extrém (de éppen ezért közölni érdemes) kozmetikai és öltözködési ötletek termelésében. Ilyen volt például az az üvegtáblákból készült doboz, amit a napfürdőzők fejükre húzva (és az üvegházhatalassal gyaníthatóan nem számolva) a teljes arcot megvédhették a bőrre ártalmas sugaraktól.⁷¹ A New York-i világkiállításra pedig „Amerika optikusai olyan napszemüveget készítettek, amelynek kerete valódi briliánsokkal van kirakva”.⁷²

Természetesen nemcsak a filmvilágból kerülhettek elő trendszetter hírességek. Az angolmán rangkórságban szenvedők szintűgy találhattak maguknak napszemüveges példaképet a kenti hercegné személyében (ez idő tájt VI. György öccsének felesége viselte e címet),⁷³ vagy akár az aktuális angol királynét utánozva, aki – fotó tanúsítja – felséges ura, V. György mellett napszemüvegen nézett teniszmeccset Wimbledonban.⁷⁴

A színház és a film hazai napszemüvegesei

„Vasárnap, amikor ezen a részen Párkánynál először lépték át a magyar csapatok a határt, a párkányi főtéren ismerős hang éne-

⁷¹ *Pesti Hírlap*, 1939. július 22. 20.

⁷² *Színházi Magazin*, 2. évf. (1939) 29. sz. 55.

⁷³ „A párizsi és londoni hölgyek körében az első napos nyári időben nagyon divatos tett a napszemüveg. Magyarázat, hogy a kenti hercegné bárhol és bármilyen toalettben jelenik meg, mindig viseli fekete, fehér kristálykeretes napszemüvegét. Lehet, hogy csak azért, hogy szemét a naptól védje, de lehet, hogy azért is, mert a szemüveg érdekességet kölcsönöz finom, keskeny arcának.” *Színházi Magazin*, 2. évf. (1939) 24. sz. 57.

⁷⁴ *Képes Pesti Hírlap*, 1933. július 6. 3.

kelte mellettem a felejthetetlen szépségen feszengő [sic!] Himnuszt. Jávor Pál volt, a kitűnő színész. Délután négykor játszott a Nemzetiben, fél négykor Pesten kellett lennie, – de ott volt a magyar csapatok első bevonulásánál. Sötét napszemüveg volt rajta – a párkányiak mégis felismerték. Pedig sohasem látták játszani, hiszen magyar film nem kerülhetett át...”

– ismerjük meg az 1938-as felvidéki bevonulás körülményeit,⁷⁵ amikor is a napszemüveges Jávort felismerhetetlensége ellenére is felismerték.

Jávor Pál egyike a kevés férfi filmsztárnak, akiről napszemüveges fotót közöltek – a férfisztrárokkal egyébként is kisebb terjedelemben foglalkozó – színházi-filmes magazinok. A csokornyakkendős Jávor filmes közelikból jól ismert tekintetét egy forgatási szünetben takarja kerek lencsés napszemüveg,⁷⁶ egy másik tudósításból pedig arról értesülünk (sajnos fényképes illusztráció nélkül), hogy egy római forgatáson „szíkrázik a szeme sötét napszemüvege alatt”.⁷⁷ Rajta kívül is fel-felbukkantak napszemüveges férfiak az úgynevezett budapesti társaság (grófok, nagykövetek, ma már csak heveny lexikonozással azonosítható tisztviselők és igazgatók stb.) nyaralási-strandolási szokásairól rendszeresen közölt fényképes riportokban, sőt a napszemüvegreklámok között is akad férfiarc (Szilassy László, a kor egy másik gyakran foglalkoztatott filmes bon vivánja, továbbá Dénes György, Pataki Jenő),⁷⁸ az úttörő magyar „utcai napszemüveges híresség” mégsem egy színész, hanem egy nemzetközi hírű drámaíró.

⁷⁵ *Ujság*, 1938. november 13. 16.

⁷⁶ *Színházi Magazin*, 3. évf. (1940) 35. sz. 17.

⁷⁷ *Színházi Magazin*, 5. évf. (1942) 23. sz. 13.

⁷⁸ *Film Színház Irodalom*, 4. évf. (1941) 24. sz. 15. (Az előző oldalon ugyancsak Jávorról találunk napszemüveges képet: az utcán gyalogol öltönyben, kalapban, kabátját hanyagul a karjára vette.) Valamint: *Film Színház Irodalom*, 4. évf. (1941) 26. sz. 16. Dénes és Pataki itt kollégaőkkel (Tasnády Fekete Mária, Lukács Margit, Szombathelyi Bianka, Erdélyi Mici) szerepelnek egy látszerészet hirdetésében. A fotók alapján megállapítható, hogy a

leségeként teszi, letörölhetetlen mosollyal, ami jelzi a konformitásra törekvést – az igéretet, hogy a színésznő csak kacérkodik az íratlan törvényekkel, de meg nem szegi őket.

Notórius napszemüveg-viselő mozicsillag volt Turay Ida is, aki a sötét keretet favorizáló Murátilval szemben egy feltűnőbb, világos keretű modellben mutatkozik több fotón is.⁸⁶ (Annak ellenére, hogy a kisebb-nagyobb sztárokat reklámarc szerepben szívesen alkalmazó Belvárosi Optika hirdetésén valamivel kevésbé extrém darabot visel.)⁸⁷ „Rettenetes az ilyen pápaszem, de – divatos” – szól a szinte bocsánatért esdő képfelirat az egyik felvétel mellett, amelyen a művész a mondott világos keretes napszemüvegben és könnyű kabátban áll, mögötte városi környezet.⁸⁸ Hárromezer kilométernyi utazást megkövetelő vidéki turnéjáról a képes riportot elvileg maga Turay jegyezte, és a gyakori autózásról nemcsak történetek tanúsakodnak a szövegben, hanem egy fotó is, amelyen Turay nyitott kocsija volánjánál ül – napszemüveg nélkül. Turay és Muráti „szertelen bakfis”-alapra épített imázsát tehát több azonos vonás is tarkította (önállóság, az autók kedvelése stb.), az erotikus kisugárzás hangsúlyozása azonban az előbbinél teljesen hiányzik, a napszemüveg a fotóján pedig leginkább a „híresség elkülönülése a tömegtől” funkciót tölti be. Egyszersmind újfent meggyőződhetünk arról, hogy a napszemüveg sajáságos kapcsolatban állt a sebességgel, a közlekedés modern technológiájú eszközeivel a védőszemüveges túrautózástól a motorkerékpározásón át a repülésig.

⁸⁶ „Szegény kis Turay Idának már csak a jó öreg dunai uszálly jutott”, szól a szöveg. Turay Happy nevű terrierjével pójol a hajón, a fehér keretes napszemüveg a hajára van feltolva. A képriport színésznők nyaralásáról tudósít: *Színházi Magazin*, 3. évf. (1940) 29. sz. 5.

⁸⁷ *Film Színház Irodalom*, 5. évf. (1942), 16. sz. 19. E hirdetésekben Turayn kívül megengedhette magának arca elfedését például Goll Bea, Csikós Rózsi, illetve egy másik lapszámban Makkay Margit, Szilágyi Szabó Eszter, Dán Klári is. *Film Színház Irodalom*, 5. évf. (1942) 29. sz. 16.

⁸⁸ *Színházi Magazin*, 3. évf. (1940) 33. sz. 17.

A napszemüveggel látszólag szintúgy szívesen megbarátkozott az egészen eltérő imázsú Mezey Mária.⁸⁹ Az érett asszonyokat megformáló, rendkívül elfoglalt Mezey „egynapos vakációját” bemutató fotósorozat egy oldalon kettő napszemüveges beállítást is felvonultat, különböző(nek tűnő) modellekkel.⁹⁰ A „felkelés után lefekvés a Mezey villa teraszán” aláírású felvétel a színésznőt napozóágyon, hosszú ruhában, világos keretes sötét szemüvegen ábrázolja, a másik pedig a Duna-korzón kabátban, turbánban, kesztyűben napfürdőzve és egy sötét keretes darab mögé rejtőzve. (A sorozat hét fotója közül a színésznő csak ezen mosolyog.) „Érdekes, milyen érdekes nő ez a Mezey fekete szemüveggel is...” – jegyzi meg a felirat, sejtetve, hogy a személyiség karizmája átüt a rejtőzködést segítő sötét lencséken is. Mezeyről már két évvel korábban is készült napozóágyas, fehér napszemüveg-keretes felvétel a villája tetőteraszán, amelyen kétrészes fürdőruhában nyújtózkodik – egyszerre sokat leplezően és leleplezően, az ambivalencia vonzerejével felruházottan.⁹¹

A fentiekben tüzetesen tárgyalt hírességeken túl persze még számosan fotózkodtak napszemüvegen. (A mozgóképen fölbükkönő napszemüveges felvételek külön kutatást igényelnének.) A fotókból kitűnik, a nevezetesebb hölgyek szívesen és gyorsan adoptálták a negyvenes évektől kifejezetten feltűnő dizájnnal készülő kiegészítő divatját, és a napszemüveget gond nélkül hozzá tudták illeszteni különböző publikus személyiségeik sajátos karakterjegyeihez. A forma szélsőségeit tekintve azonban mintaadó hatáskörük korlátozott lehetett, a sokat takaró, szembeötlő színű-keretű napszemüveg tömege elterjedése ugyanis csak a háború után következett be, legalábbis a hétköznapi embereket ábrázoló fotók tanúsága szerint.

⁸⁹ „A harmincas évek közepétől elegáns, hódító társasági asszonyokat, romlott nőket formált meg, beskatulyázták ebbe a szerepbe” – idézi a *Magyar Hangosfilm Lexikont* (Mudrák József – Deák Tamás: *Magyar Hangosfilm Lexikon*. Máriabesnyő-Gödöllő: Attraktor) a *Hangosfilm.hu*, 2006, <https://www.hangosfilm.hu/filmenciklopedia/mezey-maria> (Letöltés: 2022. június 2.)

⁹⁰ *Színházi Magazin*, 5. évf. (1942) 17. sz. 15.

⁹¹ *Színházi Magazin*, 3. évf. (1940) 32. sz. 23.

Közemberek és közönszemüvegek

Akárcsak a politikatörténetben, az öltözkodés történetében is nehéz hozzáférnünk meggyőző mennyiségen olyan forrásokhoz, amelyek a hétköznapi emberek gondolkodásáról és szokásairól árulkodnak. Habár a napszemüveg árusításának (a kereskedelmi hozzáférésnek) az előzőekben tárgyalt témája alapján következtethetünk az elitbe nem tartozók közvetlen „napszemüveg-fogyasztási” szokásaira, van egy olyan forráscsoport, ami ennél többet is elárulhat arról, kik, hol, mikor és milyen napszemüveget hordtak a szóban forgó korszakban, a huszadik század első felében. Ez a forráscsoport a privát fotóké.

Egy magánfotókból álló gyűjtemény rendszerint nem statisztikai alapokra helyezetten keletkezik, tehát igen ritkán mondható el róla, hogy számszakilag reprezentatív. Nincs ez másként a Fortepan nyilvános online galériájával sem, amely ellenben annyira gazdag (2022. július 9-én 169 068 fotó szerepel benne),⁹² hogy talán bízhatunk benne, valamintő képet mégis adhat a korszak napszemüvegviselési szokásairól. Természetesen számolnunk kell azzal, hogy egyes fotók címkézése szubjektív, nem elég részletes (ezért a kereső nem talál meg nekünk bizonyos napszemüveges fotókat), miképpen azzal is, hogy a gyűjtemény nem arányosan gyarapszik – azaz bizonyos évekből, évtizedekből több fotó érkezik, mint másokból. Ráadásul egy mélyebb elemzéshez szükséges volna fotótörténeti kontextusba is helyezni a kiválasztott korpuszt, összehangolni a következtetéseket azzal, hogyan változtak az emberek fotózási szokásai, milyen gazdasági-társadalmi körülmények (például a fényképezőgépek, filmek hozzáférhetősége) befolyásolták gyakorlatukat.

Mindeme kérdéseket ezúttal nincs tér megválaszolni, csupán arra törekszem, hogy áttekintsem, mit mutatnak napszemüveg-történeti szempontból a Fortepan oldalán megtekinthető, 1945-ig kézszült, „napszemüveg” címkével ellátott felvételek, milyen pontokon cáfolják vagy árnyalják az eddigi következtetéseket. A gyűjtemény

keresője 1900 és 1945 közé datálva 78 darab ilyen fotót bocsát rendelkezésünkre, ezekkel tudjuk tehát jelenleg összevetni kis napszemüveg-történetünk megállapításait. (1945-ből e szöveg megírása idején nem tartalmazott efféle fotót a folyamatosan bővülő kollekció, elsősorban ezért szabtam meg a vizsgált időszak végét 1944-ben.)

Ami a napszemüveg krónikájának eddig feltételezett idővonalát illeti, a fotók igazolják az elvárásokat. Az 1930-at megelőző időszakból minden össze három napszemüvegcímkevel ellátott felvételt listáz a Fortepan keresője, ebből kettő származik a húszas évekből – ezek családiak, és egy-egy fürdőruhás eseményt örökítének meg. 1935-től azonban évente legalább négy, 1937-től négynél is több napvédős fotó került a gyűjteménybe, vagyis e nem reprezentatív galéria igazolja azt a sejtést, hogy a napszemüveg széles körű elterjedése a harmincas évek közepétől számítható.

A kronológiára vonatkozó harmadik feltevés, miszerint a harmincas évek végén, negyvenes évek elején következett be az áttörés a napszemüveg utcai, hétköznapi használatában, a fotók segítségével kevésbé igazolható. Akadnak ugyan felvételek, amelyek városi környezetben mutatják a napszemüveg-viselet szokását, ám ahoz túlságosan elszórtan, hogy egyértelmű válaszvonalat húzhassunk. Ez az észrevétel azonban nem cáfolja a feltevést, különösen ha számitásba vesszük a korszak privát fotótörténetének azt a vonását, amiről a Fortepan napszemüveges gyűjteménye egyértelműen árulkodik. Azaz hogy (mai gyakorlatunkkal azonos módon) a szabadidős elfoglaltságok (utazás, strandolás, kirándulás) olyan kivételes alkalmaknak, élethelyzeteknek minősülnek, amelyekre kiváltképp érdemes rászránni a fotófilm kockáit. Tehát feltételezhető, hogy a szabadidő-eltöltés közben elkapott pillanatok ebből az okból számosabbak, mint a hétköznapi, városi tevékenységek közben készültek – vagyis a napszemüveghordás közösségi elterjedésére nem biztos, hogy a bizonyítékok a privát fotók között kell keresnünk. Ilyen módon a húszas évek napvédőfotós hiánya is eredhet abból, hogy nem voltak (még) gyakoriak vagy divatosak a fent felsorolt szabadidős alkalmak, sőt akár a fényképezőgép birtoklása sem.

⁹² www.fortepan.hu

Ami viszont világosan megállapítható, az a napvédő szemüvegek legkedveltebb típusa: a kerek, „haroldlloydos” forma tűnik fel szinte minden első világháború után készült fotón ebben a nem túl bőséges mintában. A kerek lencsék foglalatai idővel változtak, a vékony, fém keretek mellett szélesebb, műanyag (gyaníthatóan cellulóz) darabok is kerültek a vakációzók orrára, kezébe, asztalára. Illetőleg a negyvenes évek fotóinak sorában új jelenség üti fel a fejét: a napszemüveges katona, vele pedig a háború is beszivárgott a hétköznapi emberek napszemüveges tárlatába.⁹³ A felszereltség részét egyébként nem csupán a hadseregen képezte a napszemüveg. Egyrészt belekerült a légvédelem kelléktárába,⁹⁴ sőt a cserkészek hátizsákjába is (az utóbbitról fotó tanúskodik),⁹⁵ másrészt a közlekedési rendőrök egyenruháját is kiegészítette.⁹⁶

A napszemüveg azonban nem volt kizárálag a pandúrok kiváltásága. 1931-ben rablók is kiaknázták lehetőségeit – no nem annyira a fényvédelmet, mint inkább a takarást –, mégpedig a Magyar Leszármító és Pénzváltó Bank Klauzál téri fiókjába berontva. Az esemény széles sajtónyilvánosságot nyert, ám a cikkekből utólag nehéz megállapítani, maguk a rablók vagy az újságírók próbáltak lelkesebben westernhangulatot kölcsönözni a pénzszerzési kísérletnek:

⁹³ Például: *Fortepan*, 1940: 43934, adományozó: Ludovika, <https://fortepan.hu/hu/photos/?id=43934>; *Fortepan*, 1942: 43766, adományozó: Konok Tamás id., <https://fortepan.hu/hu/photos/?id=43766> (Letöltés: 2022. június 2.)

⁹⁴ Egy légvédelmi őrs szakfelszerelése (1937): iránymutató, 6x30-as látcső, fülelő tölcser vagy halláserősítő készülék, napszemüveg, napló, repülőgép-típustábla, zsebóra, villanylámpa tartalékelemekkel, tájoló, asztal csappal és állvánnyal. *Magyar Cserkész*, 18. évf. (1937) 13. sz. 12.

⁹⁵ A gödöllői cserkész világtalálkozót (1933) dokumentálja a felvétel, amelyen egy vízhordó fiú viseli a napszemüveget: *Fortepan*, 1933: 10855, adományozó: Mészöly Leonóra, <https://fortepan.hu/hu/photos/?id=10855> (Letöltés: 2022. június 2.)

⁹⁶ A budapesti közlekedési rendőrök egy része 1934-ben kapott sárga üvegű napszemüveget nyár idejére: „Kiderült ugyanis, hogy a tűzö déli nápfény annyira elvakította a közlekedési rendőrök szemeit, hogy nem tudtak teljes odaadással eleget tenni nehéz és felelősségteljes szolgálatuknak.” A hírt fotó is illusztrálja. (*Friss Ujság*, 1934. július 10. 3.)

„Hét tiszviselő tartózkodott az egyetlen nagy szobából és kis fönöki fülkéből álló helyiségben, több üzletfél is állott a tiszviselők asztala előtt, amikor a Klauzál tér és Kisdiófa ucca sarkán lévő ajtón belépett két elegánsan öltözött trenskótos [trench-coat – B. K.] fiatalembert. Szemükön zöldszínű napvédő szemüveg, arcukon fekete háromszögletű selyemkendő volt, kezükben pedig revolvert tartottak.

– Fel a kezekkel! – kiáltotta az egyik.⁹⁷

A bankrablójelöltek, bár a lövöldözést nem mulasztották el, hirtelen meggondolták magukat, és pénz nélkül futásnak eredtek. Elfogni még úgy sem sikerült őket azonnal, hogy az utcán várakozó harmadik kollégájuknak alig sikerült beindítania az autót.⁹⁸

Összegzés és kitekintés: a napszemüveg társadalmi jelentése és a cool fogalma

Az előzőekben föltérképeztük egy személyes használati tárgy elterjedésének egymást követő szakaszait. Megfigyelhettük, ahogy a napvédő szemüveg gyógyászati segédeszközöként és a munkavédelmi kellék szerepkörben kezdte a huszadik századot, valamint azt is, ahogy egyre magától értetődőben csomagolta el bőröndjébe a délszaki vidékekre utazók gyarapodó társasága. Tömegdivattá alakulása szoros szálakkal kapcsolódott a modern tömegtársadalom egyéb jelentős folyamataihoz: a szabadidő bővüléséhez, a munkátlan órák és napok (vikkend, évi szabadság) kontúrjainak határozottabbá válásához. A napszemüveg történetének nézőpontjából az sem mellékes, milyen szokásokat vett fel szabadidejében ennek az újfajta társadalomnak a népe, hogy egyre több időt töltött utazással, szabadban,

⁹⁷ *Az Est*, 1931. május 16. 1.

⁹⁸ Évekkel későbbi perükből kiderült, hogy a balul elsült bankrablási kísérletnél jóval súlyosabb tettek is terhelték az elkövetők (két autószerelő és egy sofőr) bűnözöző pályáját. (*Az Est*, 1935. február 12. 1.)

vízparton. További friss fejlemény volt a testkultusz kialakulása, a tudatos testedzés és -ápolás gyakorlata (napfürdő, barnulás, kvarcolás, ráncok megelőzése) – a napszemüveg ezen a téren is hasznos segédeszköznek kínálkozott. Mindezek a folyamatok a huszadik század harmincas éveiben váltak általánossá. Talán nem túlzás, ha a napszemüveg-történetben ezt, azaz a napszemüveg szabadidős használatának elterjedését az első paradigmaváltásnak nevezzük.

A történet kortársak által is észlelt és szóvá tett második paradigmaváltása nem sokkal később, az évtized végén következett be Magyarországon. A napszemüveg ekkor minősült át alkalmi-funkcionális kiegészítőből a hétköznapi városi viselet egy darabjává. Mint ilyen, a mindenkorai divat hatása alá került: a keret formái és a lencsék színei megsokasodtak, a trendekre (és a francia Riviéra, valamint a filmvilág ízlésvilágára) érzékenyeknek a választás és általa az önkifejezés szabadságát kínálva. Mivel azonban a napszemüveg a test kitüntetett pontján helyezkedik el, azaz a szemet, majd az arc egyre nagyobb részét takarta, jelentősége a tömegdivattal megnőtt. Olyan jelentésrétegek és szerepek társultak hozzá, amelyek jócskán túlmutattak a fényvédelmen. A tekintet leplezése, élettelenítése, az idegen és a saját tekintetekkel való játéktér bővülése olyan konnotációkat kölcsönöztek a napszemüvegnek, amelyek – mint megfigyelhettük – nem pusztán új, de zavaró mozzanatként kerültek szóba a kritikus olvasatokban. Az sem mellékes észrevétel, hogy a kritika mindenekelőtt a nők napszemüveg-viseletére irányult.

A napszemüveg jelentésének ez a gazdagodása (összefüggésben a *male/female gaze*, a férfi és női *tekintet* problémáit környező, manapság is élénk figyelemmel) a történetnek olyan vetülete, amely bízvást érdemes a további vizsgálódásra. Vanessa Brown – ahogy a fejezet elején utaltam rá – a napszemüveg kultúrtörténetét a *cool* jelenségének kontextusába ágyazva tárgyalta több alkalommal is. Zárás gyanánt az ő munkáira támaszkodva tekintem át, milyen hozzáéka lehet a *cool* koncepciójának a napszemüveg jelentéstörténetét kutatók számára.

Ami a kultúratudósok érdeklődését illeti, volt, aki már 1970-ben „az új erkölcsi imperatívusnak” nevezte ezt a bizonyos *cool*t, mások

(jóval később) viszont „a neoliberális kapitalizmus legfőbb legitimációs elbeszélésének”.⁹⁹ A téma iránti érdeklődés a kilencvenes-kétezres években virágzott föl, ám abban, hogy mit kell értenünk a *cool* fogalmán, és hogy az a történeti kutatásokban hogyan alkalmazható, nincs teljes egyetértés. Inkább a megközelítések közös halmazáról beszélhetünk, amelyen belül gyakran félbeszakítva kerülnek egymással a definíciók. Az minden esetben jó látszik, hogy a *cool* minősítés az idők során számos jelentésréteggel gazdagodott, miközben időnként veszített is ezekből a jelentésekben.

E jelentések egyik csoportosítása szerint a *cool* egyfajta válasz a technikai rationalitás sokasodó kultúráira, a város névtelenségére és zűrzavarára, a gépesítés elidegenítő hatására. Ilyen módon a *cool* több tekintetben is összefüggésbe hozható a modernitással, akár esztétikailag is (gondoljunk a napszemüveg celluloidjára és egyre feltűnőbb formavilágára). A második típusú megközelítés a modernitással szemben kifejlesztett túlélési stratégiaként vizsgálja a *cool*t, leginkább az afroamerikai férfiak (főként jazz-zenészek) századközepi gyakorlatán keresztül. Az arisztokrata viselkedésmódból eredezteti a jelenséget a harmadik elképzelés, ideértve a „proto-*cool*” alakokat is (*dandy*, *flâneur*), akik éppen az uralkodó viselkedésmintákat és a születési előjogokat kérdőjeleztek meg, hagyták maguk mögött. A megközelítések közös vonása, véli Brown, hogy úgy tekintenek a *coolra*, mint a körülmenyek gyors változására adott kreatív, spontán, lázadó jellegű válaszra, ami képes szimbolikus úton aláásni rendszereket. Egyszersmind könnyű prédája a fogyasztói kapitalizmusnak, hiszen az utóbbi hatékonyan árusítja ki a lázadást és kívülállást, a termékekre a *cool* pecsétjét ütve. (A hipsterek ilyen szempontból a hatvanas évek *cool* figuráinak olyan utódai, akik termékek formájában keresik és fogyasztják az ellenkultúra hagyományait).¹⁰⁰

⁹⁹ Vanessa Brown: Is coolness still cool? *Journal for Cultural Research*, vol. 25 (2021), no. 5, 429.

¹⁰⁰ Brown: Cool, sunglasses and the modern woman, i. m.

A *cool* fontosabb definíciós csoportjait a fentiek szerint elkülönítő Brown szerint a napszemüveg a populáris kultúrában a hatvanas években kapcsolódott végleg össze a *cool* fogalmával. A húszas évektől, nagyjából időrendben a következő rétegek adódtak hozzá a *cool* jelentéséhez: a gépi sebesség *coolja* (*dynamic cool* – példa: az első világháború pilótáinak hetyke, kockázatkedvelő, parancsoknak ellenszegűlő imázsa); az új technológiában való jártassággal összefüggő *techno-cool*; a híressékkultusz, az önálló ízlésvilág, a „jó élet” *glam-coolja*; az alárendeltek, marginalizáltak vagy deviánsok élettpasztalatáé (*outsider-cool*) és végül a kiüresedettség, jelentésnélküliség, érzelemtengesség *coolja* (*ecliptic cool*). Ezeket a jelentésrétegeket összeköti, hogy a *cool* mindenükben egyfajta összeszedettséget, öntudatot, integritást jelöl, a modernitás bomlasztó erőihez való idealizált alkalmazkodásmódot.¹⁰¹ Miközben a *cool* korántsem egyértelműen pozitív, a beleértett kívülálló attitűdnek, közömbösségeknek hangsúlyos az antiszociális vonása (lásd gengszterek, motoros bandák, antihősök). Talán ez lehet az egyik ok, fejegeti Brown, amiért a *cool* nők ez idáig ritkábban kerültek az elemzések középpontjába, hiszen nőkre vonatkoztatva, a hagyományos női értékekkel szembeállítva még negatívabb színben tűnnek föl a *cool* konnotációi.

Miként jelennek meg a hazai napszemüveg-történet észleletei a transzkulturális-globális *cool* koncepciójának tükrében? Amit fontos aláhúznunk: a *cool* még szorosabbra fűzi a napszemüveg és a modernitás viszonyát. A napszemüveg formájába sűrített *coolság* arra enged következtetni, hogy viselője nem pusztán a modern korszak öntudatos gyermeké, de egyúttal képes korát kívülről is szemlélni. A napszemüveges ember két lábbal, magabiztosan áll a modern világ viharában, már megküzdött vele, és ez a vihar (gépek, sebesség, technológia, tömeg, nagyváros stb.) nem gyűrte maga alá, sőt ő az, aki uralja. A napszemüveg a modern idők reflexiója, egy index, ami azt mutatja, viselője őrzi egyéniségének integritását és kívülállását a minden magával (el)sodró tömegben is. A pillantások özöne ezt az integritást nem hasíthatja fel, miközben a szemüveg

viselője a lencsék rejtekéből következmények nélkül, bátran mustárlhat bárkit és bármit.

Ugyanakkor a napszemüveg a vizsgált időszakban – és itt már a fejezet kevésbé elméleti feltételezéseire építik – konkrét státuszszimbólum is volt. Aki hordta, olyan emberként tünt fel, akinek lehetősége nyílt kiaknázni a modern világ vívmányait, értsük ezt akár az autóvezetésre, a szabadidőre, a test megóvására vagy épp a sebesen változó divat követésére. Aki a hírességek életvitelére aspirált (aki-ket és amit természetesen ismert), beleértve ebbe az azonosíthatatlanság és megközelíthetetlenség igényét is.

¹⁰¹ Brown: Cool, sunglasses and the modern woman, i. m.

„Egyformán érdekli a grófnőt és a komornát”

Észrevételek a *midcult* társadalomtörténeti vonatkozásairól, középpontban az *Uj Idők*kel

„A jó regény egyformán érdekli a grófnőt és a komornát. minden oda-
dalán »történik valami«. Olyan izgalmas, mint a ponyva, de amellett
költészet a javából. Színtiszta irodalom.”

Az *Uj Idők*nek a névtelenség ködébe burkolózó szerzője szerint „a jó regény” fenti meghatározása a századforduló „egy híres könyvkiadójától” származik. A jó regény eszerint ponyva és költészet egyszerre, mindenmellett „az alakjai személyes ismerőseink. Sorsuk soha, egy pillanatra sem közömbös számunkra. Azonosítani tudjuk magunkat velük, vérségi kötelék fűz össze bennünket. Nem bölcselkednek, nem értekeznek. *Élnek*. [Kiemelés az eredetiben.] Olyan regényt keressen, amelynek olvasása közben az olvasók levelet írnak a szerkesztőségbe és tanácsokat adnak a szereplőknek, óva intik őket a fenyegető veszedelmektől. Sajnos, az ilyen regény ritka. Amely „olyan érdekes, mint a ponyva», de amellett »irodalom a javából«.”

Mielőtt fölfedném, az *Uj Idők* (és más lapok) olvasói mikor és milyen szövegkörnyezetben találkozhattak a jó regény fenti követelményeivel, vizsgáljuk meg közelebbről e feltételeket. Az ideális regény, mint láthattuk, „színtiszta irodalom” – tehát kategóriáját tekintve elkülönül a ponyvától. Ugyanakkor akad olyan vetülete, ahol a ponyva erényei közül kölcsönöz: az izgalom, az érdekekesség. A jó regény nem mond le a figyelem magához láncolásáról, az ér-

deklódés szándékolt, kieszközölt fenntartásáról. „Minden oldalán történik valami” – a fordulatalapú történetszövés tehát nem idegen tőle, sőt. Szereplői „élnek”, olyannyira, hogy az olvasó számára megszűnnek fiktívnek lenni – úgy kezeli őket, mint személyeket a valóságból. Ám a jó regény ennél is többet vált ki karakterein keresztül: az olvasó együttérzését, rokonszenvét, azt, hogy szurkol a szereplők boldogságáért.

A jó regény mégsem azonos a ponyvával, hanem „irodalom a javából”, „költészet”. Az irodalmi jelleget a meg nem nevezett szakember sajnos nem tárgyalta bővebben, rábítja az értelmezőre a meghatározást. Mert a „színtiszta irodalom” követelménye talán nem is azért bukkant föl itt, hogy kiderüljön, mi az – fontos azt leszögezni, hogy „a jó regény” az irodalom kategóriájába tartozik –, ami tehát más, mint a ponyva.

Társadalomtörténeti szempontból a leginkább figyelemre méltó, hogy a meghatározás nevesíti a „jó regény” vélemezett olvasóinak két csoportját: a grófnőt és a komornát. Azaz a kiadói regényideált nők olvassák. Nők, akik közé ugyan határt von a társadalom rendi vagy osztályszerű felosztásra, a „jó regény” olvasása mégis együvé tereli őket, egyazon csoportba.

A jó regény közösséget teremt.

Ekképpen juthatunk arra a következtetésre, miszerint a ponyva és az irodalom erényeit egyaránt felmutató *aurea mediocritas*-regény (ha tetszik, nevezhetjük *midcult*-kategóriásnak vagy középfajúnak is) társadalmat integráló tényező; olyan imaginárius tér teremtője, amely az olvasás idejére felfüggeszti az osztálykülönbségeket.

Ez a „jó”, avagy a *midcult* alkotás lenne tehát az egyik kötőanya-ga annak a modern tömegnek, amit egyszerre féltek és kutattak a huszadik század elejének gondolkodói? Annak a tömegnek, amelynek képzetéhez hagyományosan, kultúrtörténetileg a ponyvát, az „olcsó szórakozást” tapasztjuk? Mennyiben volna ez merész föltevés, és melyek volnának igazolódásának következményei?

Mielőtt azonban hinnénk a fönti hipotézisnek, vagy netán cáfolnánk, szenteljünk némi figyelmet annak, miképp rajzolódik ki a *midcult*, a „kulturális közép”, valamint a tőle elkülönülő (?) tömegkultú-

ra fogalma a „maradi ízlést képviselő”¹ *Uj Idők* (1895–1949) lapjain, amit Herczeg Ferenc („nem a dzsentri, hanem az ennél szélesebb »úri középosztály« írója”)² vezérelt. Az *Uj Idők* azért is minősülhet megfelelő választásnak az állatorvosi ló szerepére, mert „műfajában a legnagyobb közönségsikert, időnként 40 000-et elérő példányszámot felmutató hetilap volt”,³ vagyis szélesebb körben gyakorolhatott hatást, mint a kulturális célokkal fellépő egyéb kortárs orgánumok (például a legföljebb 2000 példányig jutó *Nyugat* vagy az 5000 példányos *Napkelet*). Ráadásul ez a „középség” legalább két további módon is kapcsolható-kapcsolódik hozzá: részben mert Herczeg igyekezett elkerülni, hogy túlságosan kontúros irodalmi vagy politikai klikkek-körök lapjává váljék,⁴ részben pedig – törekvései ellenére – azért, mert mind a lap, mind a főszerkesztő „a XX. század második felében az olcsó, színvonaltalan irodalom, a középosztályi társadalom híg szellemiségenek jelképeként rögzült”⁵ [kiemelés tőlem – B. K.], nemcsak Herczeg Horthy-kori közéleti szerepvállalásai, írófejedelmi pozíciója, népszerűsége, hanem az utókor kritikája által vallott esztétikai ideológiák folytán is, amelyek a Herczeggel gyakran szembe kerülő művészektől társak képviselte-hirdette irányzatokat (modernizmus, népies, munkásirodalom stb.) részesítették előnyben.

Ha föllapozzuk az *Uj Időket*, a kozmetikumokat és divatcikkeket hirdető reklámoldalak, az öltözködésnek, kézimunkának és konyhai

¹ Szegedy-Maszák Mihály: A polgári társadalom korának művelődése I. (A XVIII. század végétől 1920-ig). In: Kósa László (szerk.): *Magyar művelődéstörténet*. Budapest: Osiris, 2006. 474.

² Mekis D. János: Irodalmi szerepvállalás és poétiakai alakítottság Herczeg Ferenc prózájában. In: Gazdag László – P. Müller Péter: *Fenn és lenn. Tanulmányok Herczeg Ferenc születésének 150. évfordulójára*. Pécs: Kronosz – Magyar Történelmi Társulat, 2014. 109.

³ Buzinkay Géza: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*. Budapest: Wolters Kluwer, 2016. 301.

⁴ Buzinkay: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*, i. m.

⁵ Buzinkay: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*, i. m.

tevékenységek szentelt rovatok világossá teszik, hogy a lap terjedelmes irodalmi szekciójával egyetemben sem a *Nyugat* vagy a *Napkelet* ligájában versenyzett, sokkal inkább a *Színházi Élet*, a *Vasárnapi Újság* vagy a *Tolnai Világlapja* számára jelentett konkurenciát. Az *Uj Idők* a szerkesztői program szerint is különös figyelmet fordított a magyar családokra – a gyakorlatban a női előfizetők igényeire.⁶ Ennél fogva „a grófnőtől a komornáig” terjedő vásárlótömeg korántsem mellékes adottság, ha az *Uj Idők* „márka” és a hozzá kapcsolódó, vele vagy benne reklámozott kiadványok, regénysorozatok hirdetéseit, szerzői névsorát, valamint a lapokon megjelenő műfaji meghatározások célközönségét kutatjuk. Ha tehát az a kérdés, hogy kinek szánták a „jó regényt”, kiken keresztül érvényesülhetett a *midcult* fent taglalt, feltételezett társadalomegyesítő küldetése, a válasz meglehetősen egyértelmű: az olvasó nők széles rétegeinek és rajtuk, kapuőrökön keresztül a családoknak.

A tömegformáló szándéknak, tömegközönségre, de legalább reprezentációs rangra számító ambícióknak a félévszázados lap szerkesztői köszöntőjében is észlelhetjük a nyomát:

⁶ „Kétféle Programm ütközött meg. Egyik írói csoport úgynevezett irodalmi folyóiratot akart alapítani, körülbelül olyanfélét, mint amilyen később a *Nyugat* lett, folyóiratot az írók számára, harcos, úttörő és útmutató folyóiratot. Ezzel szemben a másik csoport, amelynek élén Herczeg Ferenc állt, nem az íróknak, hanem a magyar családoknak akart lapot adni, olyan lapot, amelyet még a tizenötéves kislány is kezébe vehet és olvashat. Az írói vitát tulajdonképen Mikszáth Kálmán döntötte el Herczeg Ferenc javára s így indult meg az *Uj Idők* az alábbi beköszöntővel, amelyet Herczeg Ferenc írt, »Az olvasóhoz« címmel: A magyar családhoz fordulunk kérésünkkel, – mondja a beköszöntő – hogy adjon nekünk helyet asztalánál, ha felismerette bennük bizalmas jóbarátját. Szórakoztatni és gyönyörködtetni akarjuk Önöket írással és képekkel, amelyekhez az anyagot elsősorban abból a világból merítjük, amely Önöket leginkább érdekli: a magyar társasélet világából.” A szerkesztő [Gáspár Jenő]: Az *Uj Idők* félévszázada. *Uj Idők*, 1944 Karácsony, 531. A szerkesztői összefoglaló illusztris, Ady, Kosztolányit, Márait, Bartókot említő szerzői névsort is közöl, amely minimum kétségeket ébreszt, mennyiben vágolható „maradisággal” a családi lapnak szánt *Uj Idők*, amely indulásakor a nevébe is beemelte az újszerűséget.

„Félszáz esztendő még az ember életében is nagyidő [sic!], hát még egy folyóiratnál, amelynek születése, sorsa és működése sokkal változatosabb, mert ezer és ezer ember kultúrgényét kell kielégítenie [...] Az *Uj Idők* minden hivalkodás nélkül állíthatja, hogy első félszázada alatt az egész Magyarország életének stigmáit viselte magán, örömeivel és bánataival, a világháború előtti korszak minden gazdagságával és boldogságával s a világháború utáni és közti korszak minden vívódásával, szegénységgel és megpróbáltatásával. Mindig a magyar társadalom őszinte türe volt, sőt több: tükrözte az egész nemzet szellemi arculatát is, s elmondhatja magáról, hogy ötven esztendős jubileuma ötven év a magyar kultúrtörténelemből.”⁷

Ebben az értelemben a nemzeti múlt is olyan „jó regény”, amely képes kiváltani, hogy olvasója, az *Uj Idők* azonosuljon vele, izguljon a sikéréért.

A program szerint a „magyar társadalom” és „szellemi arculata” az, amit a lap képvisel, ugyanakkor, ha beleolvasunk az egyes számokba, konkrétabb képet kaphatunk arról, kik jelentik ezt a magyar társadalmat (nők, osztályra való tekintet nélkül?), mit jelent ez a „szellemi arculat” (az „egyszerre ponyva és költészet” középfajt?). Nem áll módomban az *Uj Idők* teljes műfaji-művészeti térképét, sem a lapjaira költözöttet társadalom arcélét megrajzolni, a következőben mégis arról igyekszem észrevételeket tenni, miben és hogyan különül el, artikulálódik az *Uj Idők* feltételezett *midcult ars poeticája* – diszkurzív és kommunikációs szinten – mindenekelőtt a két világháború között virágba borult,⁸ majd 1942-ben gyakorlatilag betiltott

⁷ Gáspár: Az *Uj Idők* félévszázada, 531.

⁸ Bár a virágkor konkrét évei körül némi vita zajlik, a harmincas évek közös nevező. Veres András: „Roll over Beethoven.” Gondolatok az elit és a tömegkultúráról. *Alföld*, 60. évf. (2009) 5. sz. 8.; Kiss Gábor Zoltán: A Literatura és a ponyva aranykora. Széljegyzetek a hazai tömegirodalom történetéhez. *Alföld*, 61. évf. (2010) 2. sz. 98. Az utóbbi Lányi Andrásra hivatkozva közöl egy névsort is a népszerűbb hazai ponyvaírókról – az általuk képviselt politikai és esztétikai irányok alapján (többé rendszeres *Uj*

Érdekes és értékes – a ponyva és a tömegműfajok felől kirajzolódó *Uj Idők*-midcult

„Hm. hm. Az expozíció határozottan érdekes, csak egy hibája van, hogy majdnem szóról-szóra Conan Doylenak széles körökben kedvelt »Baskervillei kutyájából« van leírva. Az ötlet, hogy a Csanádyak tragikus sorsát nem egy kutya, hanem az ördögi Spónitzer által e célra külön idomított vérmedve irányítja, nem mondható annyira egyéninek, hogy a jeles angol szerzőt elfelejtesse velünk.”¹²

Az *Uj Idők* szerkesztője nem 1911-ben reflektált először olyan, Sherlock Holmes figurája ihlette történetekre, amit szerzője megjelenés céljából postázott a lapnak. (Ma úgy mondánánk: *fan fiction*.) Amellett, hogy a jelenség a Magyarországon is futótűzként terjedő Sherlock-kultuszt példázza, kétséges, hogy a ponyvadiskurzushoz tartozónak ítéltetjük-e. Az ok kettős: a ponyva minősítése és a tőle való elkülönülés igénye igazán az első világháború alatt, de még inkább a két világháború között vegyült az *Uj Idők* nyilvánosságába – nem meglepő módon egy időben a ponyva piaci előretörésével. Másrészt az a tapasztalat, hogy a detektívtörténet „alantassága” folyton megkérőjeleződött, lévén a ponyvadiskurzust alakítók közül bevallottan akadtak a történettípuszt kedvvel fogyasztók, akik ezzel is emeltek a detektívtörténetek rangját.¹³

Így nem olyan meglepő, hogy a mozi negyedszázadát áttekintő Sztrokay Kálmán 1921-ben még korántsem elítélő, amikor a kaland-

nélkül ismerhessen »saját problémáira« stb.” Demszky Gábor: Húszévesek I. Kultúra és Közösség, 5. évf. (1978) 1–2. sz. 122.

¹² A szerkesztő üzenetei. *Uj Idők*, 1911. október 15. 370.

¹³ A fő teoreтик, Macdonald is a Poe iránti vonzalma okán rukkolt volna ki a *midcult* kategóriájával, hogy a kedvencet kiemelhesse a tömegirodalom fogalmi süllyesztőjéből. (Kiss: A köztes kulturális tér mítoszai és a Nyugat, 56.)

és technológiaközpontú amerikai filmgyártásról ejt szót. Sőt, dicséri benne az erkölcsi egyértelműséget és a nemzeti sajátosságok bátor vállalását, miközben az eszképista mozielményre irányuló vágyat a háborús hétköznapok nehézségei miatt érthetőnek találja. A ponyva megjelenik az áttekintésben, de mint meghaladott fejlődési pont:

„Régebben, az egyfelvonásos drámák idejében, a legközönségebb ponyvaregnystilus uralkodott a filmen, aminek megvan a maga természetes oka. A film nem tűr meg más, mint cselekményt, a filmdarabnak elejétől végig történésnek kell lennie, s ez a szükségesség a ponyvairodalom felé hajtotta a filmkészítőket, akik nem törődhettek a művészeti, irodalmi követelményekkel. [...] A közönség ízlése gyorsan fejlődött – nem szabad elfeljtenünk, hogy az első időkben csak külvárosi mozik voltak, a műveltebb közönség sokáig szégyell moziba járni – és maga kezdett egyebet követelni a moxitól, mint a közönséges ponyvát.”¹⁴

Látjuk tehát, Sztrokay a ponyvanívót a külvárosi lakossághoz (és bizonyos szégyenérzethez) kapcsolja, a magasabb igényeket pedig a (nem külvárosi!) „műveltebb közönséghez”. Ez azonban csak két minőség, a „külvárosi” és a „műveltebb”, köztes térről nincs szó.¹⁵

A köztes minőség azonban már kirajzolódni látszik a Moly Tamás új regényét bemutató cikkből. Vörösbegy népszerű, sőt filmre vitt figurája atyjának új műve (*Bluff*):

¹⁴ Sztrokay Kálmán: A mozi jubileuma. *Uj Idők*, 1921. július 1. 257.

¹⁵ Az *Uj Idők* nem minden nevesített szerzői érzékenyek voltak az „új idők” vívmányaira, a mozi mellett kommentálták a tömegeket megmozgató labdarúgást, ahogyan a báltermekbe, vendéglőkbe és szalonokba a húszas évek elején pillanatok alatt berobbanó jazzt és modern táncokat is. Míg az utóbbiakkal és a focival szemben hajlamosak voltak megértést tanúsítani, az afroamerikai zenészekhez társított jazzt rasszista kiszólásokkal nem takarékoskodó cikkek fogadták. Habár az említett kommentárok ból kiolvasható társadalomtörténeti tanulságok sem lényegtelenek, a fönti kulturális újdonságok recepciójával ezúttal nem foglalkozom.

„[K]alandos regény – van alája írva: De azért tévedés volna azt hinni, hogy a *Bluff* egyike a szokványos kalandorregényeknek, amelyek a közönség idegeire utaznak, s melyeknek minden van egy kis ponyva mellékízük. A *Bluff* nemcsak érdekfeszítő meséjével bilincsel le, hanem elsősorban azzal, hogy nem papírfi- gurákat, hanem éles kontúrokban megrajzolt igazi embereket állít elénk [...]. Külön értéke a regénynek, hogy nemcsak öt- tletes, kalandos, érdekfeszítő olvasmány, hanem mélyenjáró szatírája is a művészeti halhatatlanságnak. A *Bluff* nemcsak érdekes, hanem értékes könyv is, amelyet melegen ajánlunk olvasóink figyelmébe.”¹⁶

Az *Uj Idők* kiadója, a *Singer* és *Wolfner* fenti kiadványának recenziós ruhába bújtatott ajánlója (1924) határozott ecsetvonásokkal festi föl a kánont, amelybe a ponyvától megkülönböztetett *midcult* műveket a lap előzőleg és később is emeli. Az ilyen mű az „érdekfeszítő mesénél” többet ad, karakterei gondosan megmunkáltak (*élnék* – vő. a dolgozat elején említett kritériumokkal), reflektál a regényvilágra – és mindenekelőtt: nemcsak érdekes, de értékes is. Hogy a mű helye mégsem a „bármely szépirodalom” polcán keresendő, azt az alábbi megjegyzés sejteti: „Moly Tamás harmonikus, kedves, derült filozófus, aki nem is akar komplikált lelki problémákkal vesződni, hanem páholyban ülve, fölényes mosollyal néz le a rohanó, kapkodó, izzadó, egymást tépő, rágatós tülekedők csoportjára. Aztán kihalász a tömegből egy pár alakot, és elénk állítja.” A Moly-féle regény tehát inkább megmutat, mintsem analizál, „nem vesződik a komplikált lelki problémákkal”, így az olvasónak sem kell azokkal vesződnie.

A Moly-ajánló az *Uj Idők* *midcult*-vonatkozású szövegeinek mintapéldánya: 1. PR-cikk, mint ahogy a lapban előkerülő konkrét regények és regénysorozatok ajánlói közül számos; 2. határozottan akadályozza, hogy az *Uj Idők* olvasója ponyvát sejtsen az ajánlott mű borítója alatt (még ha az alcím „kalandos regénnyel” kecsegétek

is); 3. miközben fölvillantja azokat a kulcsszavakat, amelyek nem a „színtiszta” irodalom,¹⁷ sokkal inkább a ponyva indexei (ötletes, kalandos, érdekfeszítő, lebilincselő). „Egy felette bonyolult gyilkosság kinyomozásán vezeti végig az olvasót, akiben azt az érzést tudja kelteni, hogy nem regényt, de *izgalmasan érdekes és irodalmi színvonalú újságírás* olvas” [kiemelés tőlem – B. K.], tudhatjuk meg a detektívregényt állítólagos háború utáni válságából kiemelő „A. Fieldingnek” az *Egyetemes Regénytár*ban kiadott művéről, amely fölöttébb célszerűen *A rejtelű* címet kapta.¹⁸ „Érdekes epizódot, a szereplők jellemének kimélyítését adja az olvasónak” – azaz ismét: a szereplők élnek.

A köztes kategória más megközelítését olvashatjuk Kosztolányi Dezsőtől, aki nem a lapkiadó egyik kiadványát promotálta, hanem *Somerset Maugham* darabját (*A szent láng*) a Vígszínházban. „Ez a bűnűgyi eset minden össze ürügye az írónak, hogy csillogtassa elméjét, hogy izgassa, szívünket, hogy egy darabot írjon.”¹⁹ Kosztolányi olyannyira komolyan gondolja e megállapítást, hogy elárulja, ki a tettes, majd rögtön vissza is szívja „a Vígszínház kérésére”. „A Férjet nem is az Anya ölte meg, hanem *Somerset Maugham*, *Wilde* szellemi örököse, abból az egyszerű célból, hogy egy pompásan fölépített, ragyogóan egyensúlyozott, lélekzetállító detektív-drámát írjon. Ezúttal egyéb lélektani mélységeket követelni tőle oly illetlenség, mint a költőtől, aki rímeivel káprázthat el, megkérdezni, vajon versét ugyanúgy mondta-e volna el prózában?” A színészek részéről elég „egy lélekzetnyi elsiklás, és minden a ponyvába bukhat”. Kosztolányi fölfogásában éppen a föntebb hangsúlyozott lélektani mélység hiányzik az alapanyagból, ám az a darab megfelelő felépítésének,

¹⁷ A „szépirodalom” kifejezésére igen ritkán bukkanunk ezekben a cikkekben, ahogy a „nemes ponyva” fogalma is csak a negyvenes évek elején kerül elő (mint újabb *midcult*-kategória?).

¹⁸ Kőszeghi István: A rejtelű. A. Fielding új regénye az *Egyetemes Regénytár*-ban. *Uj Idők*, 1925. május 17. 485.

¹⁹ Kosztolányi Dezső: *Somerset Maugham: A szent láng*. *Uj Idők*, 1930. szeptember 28. 409.

kiegyensúlyozottságának és legfőképp a színészi munkának köszönhetően mégsem „bukik” a ponyva szintjére.

Eladó a *midcult!* – fogalmi közelítések a kulturális marketing felől

„Ha szerkesztői egykor azzal a hírrrel akartak neki kedveskedni, hogy valamelyik kiadványának az írók klubjában nagy sikere volt, ő rendszerint így felelt: – Az baj. Mert én nem az írók számára akarok könyveket kiadni, hanem az olvasók számára.”²⁰

Ha az előzőekben citált PR-cikkek alapján az a sejtésünk támadt, miszerint az „izgalmasan érdekes és irodalmi színvonalú” kettős minősítés, azaz a köztes kulturális tér feltételezett határvonalai, sőt maga a köztes tér életre hívása mögött rejtőzik piaci motiváció is, aligha tévedünk. Ugyánakkor figyelembe kell vennünk, hogy az üzleti vagy egyéb pozicionális érdek a kultúrának a középtől eltérő kategóriáinál is nehezen cífolható; vagyis az üzleti vetületeit azonosítani az esztétikai értékkal nem túl gyümölcsöző eljárás. Mindemellett az ilyen, esztétikain túli érdekek a kategóriák alakítására-alakulására hatással lehetnek, de hogy ezek egybeeshetnek egyéb célokkal is, azt a szignó nélküli nekrológ is példázza, amely az *Uj Idők* kiadója-kezdeményezője, a Singer és Wolfner cég egyik alapítója, Wolfner József halála alkalmából jelent meg a lapban.

A nekrológ azon túl, hogy az idézett jelenettel olvasóközpontúságát hangsúlyozza, felvonultatja Wolfner valóban sokoldalú, számos olvasói célcsoport igényeihez alkalmazkodó kiadói tevékenységét. Mindemellett az *Uj Idők* deklarált közönségéről is tájékoztat („a művelt középosztály számára irodalmi képes hetilapot alapított”),²¹ és hosszan ecseteli azokat az ötleteket és befektetéseket,

amelyekkel az olvasóknak valóságos tömegét érte el (hozta létre?) a kiadó, valamint számos magyar írónak lehetőséget adott. Az olcsó könyvsorozatok taglalásából azonban kihallhatjuk az apologetikus hangnemet – mintha válaszként szolgálna azoknak, akik e kiadványokat kifogásolták:

„Eredményesen harcolt a ponyva ellen. A füzetes rémregények, a briganti romantikát terjesztő füzetes regénycsarnokok hatásos ellenszereként kiadta Beniczkyné Bajza Lenke, Marlitt, Croker, Courths-Mahler stb. regényeit, amelyeknek irodalmi értéke ugyan nem jelentékeny, de amelyek alkalmasak voltak arra, hogy a nagy tömegek érdeklődéséből kiszorítsák A gályarab menyasszonyát, Szulejkát, a hárem gyöngyét, A sztambuli fekete leányrablót, Ubryk Borbálát, a befalazott apácát és Karraffát, az eperjesi vörbírót. Már ez is megokoltá tenné a Beniczkyné-Courths-Mahler irodalmat. De ezek a szórakoztató regények még egy másik hivatást is teljesítettek: olvasókat, anélkül, hogy az olvasók észrevehettek volna, megtanították a társadalmi érintkezés általánosan elfogadott formáira és szabályaira, miért is egyik kiváló írónk ezzel a névvel jelölte meg azokat: »illemtani regények«.”²²

a távolabbi következménnyel is jár, hogy sokadjára is fölvethető: az úri és polgári középosztály csoportjait megkülönböztető úgynévezett „kettős társadalom” Erdei Ferenc-féle, évtizedek óta népszerű koncepcióját, termékeny-e alkalmazni, ha a kor társadalmáról beszélünk. Bár nem az *Uj Időket*, hanem a vele azonosított Herczeg Ferencet deklarálja Dobos István és Németh G. Béla a „nemesi” vagy „úri” középosztály írójának, a koncepció az irodalomtörténetben is érvényesülni látszik, vörö. Mekis: Irodalmi szerepvállalás és poétikai alakítottság Herczeg Ferenc prózájában, 109. A kettős társadalom elméletének érvényéről, történeti megalapozottságáról lásd például: Bódy Zsombor: Viszontválasz Ungváry Krisztiánnak. *Korall*, 14. évf. (2013) 54. sz. 174–179.

²⁰ Wolfner József. *Uj Idők*, 1932. február 21. IV.

²¹ „Művelt középosztály”-t említi a névtelen szerző, nem pedig „úri” vagy „keresztény” középosztályt. Ez a megjelölés ismét csak rámutat az *Uj Idők*, mi több, a korabeli középosztály integratív jellegére, valamint azzal

²² Wolfner József. *Uj Idők*, 1932. február 21. IV.

Ha eleddig kerestük a ponyvától eltérő kategóriák kiadásának és fogyasztásának társadalomtörténeti funkcióját, itt találhatunk tehát egy választ: „olvasóikat [...] megtanították a társadalmi érintkezés általánosan elfogadott formáira és szabályaira”, legalábbis az illetéstaninak nevezett regénytípus, amit a névtelen szerző ismét csak el-különít a ponyvától. A Magyarországon még 2022-ben is kiadásra érdemesült Hedwig Courths-Mahler munkássága mindenellett jelentékeny részben társadalmi réteghatáron átívelő, normásértő szerelmek drámáiról és boldog beteljesüléséről szól, vagyis további társadalomtörténeti vonatkozásokkal is bír.²³

Wolfner Józsefet kell felismernünk abban az alakban is, akinek a regényesztélikáját e dolgozat elején megidéztem: „E régi kor egy híres könyvkiadója mondta egyszer: – A jó regény egyformán érdekli a grófnőt és a komornát.” A tárgyalt mű, Harsányi Zsolt *Májusa* megfelelt ennek a kitételnek („a mai magyar irodalom termésének legjavából való”), vagyis kijelenthető, hogy „ő [Wolfner] ilyen regényről álmodott, mint a *Május*.²⁴

Wolfner nekrológiából megtudjuk továbbá, hogy ő teremtette meg „az olcsó könyvet az Egyetemes Regénytár piros vászonba kötött, ötven krajcárós köteteivel, amelyek példátlan elterjedtségre tettek szert, és a magyar és külföldi irodalom legnépszerűbb regényeit könnyen megszerezhetőkké tették mindenki számára. Ugyanez t a célt szolgálta később a *Milliók Könyve* és a *Koronás Regények*.²⁵ A köztes kategória mezsgyekarói tehát: *irodalom* (azaz nem ponyva), *népszerű, megszerezhető*.

Érdemes belepillantunk az említett regénysorozatoknak az *Uj Idők*ben gyakran és nagy felületen közölt hirdetéseibe, hogy tovább bővüljenek ismereteink az *Uj Idők* „olcsó, de nem ponyva, népszerű, de irodalmi” kategóriájáról. Az 1916-os zászlóbontó hirdetés részletesen ecseteli a *Milliók Könyve* céljait és előnyeit: „A szépirodalom

kedvelőit e napokban kellemes meglepetés éri”, értesülünk a célcsoportról már az első mondatban.²⁶ „Valaki azt hihetné, hogy talán csak a ponyvairodalom termékei kerülhetnek ilyen filléres áron a közönség körébe. De már az első regény, amelyet ez a vállalat kiad, rácáfol erre a vélekedésre. Herczeg Ferencnek »A lág virága« című műve ez, amelyet majd követni fog Mikszáth Kálmán, Szomaházy István, Krúdy Gyula, Farkas Pál, Malonyay Dezső és az *Uj Idők* olvasónak többi, kedvelt regényírója” – vonulnak föl a kor érdemesei a ponyvagyánút cífolandó. „A »Milliók Könyve« tehát a mindenki könyvévé lesz és ezzel már kulturális jelentőségűvé is válik, eddig még nem sejtett módon népszerűsíti az irodalmat és új nagy olvasóközönséget szerez íróinknak. [...] Bízvást mondhatjuk, hogy nemsokára nem lesz Magyarországon otthon, amelyben a »Milliók Könyv«-nek regényeit ne adnák kézről-kézre, s nem lesz lővészárok, amelybe szerető kezek el ne juttatnák ezt a regénysorozatot.” Nem részesül tehát megkülönböztetett figyelemben egy társadalmi réteg sem (mindenki része a célcsoportnak), miközben a magyar írók művei végre eljutnak a magyarok millióinak kezébe. Az alacsony ár, a hozzáférhetőség valjon idegen a *midcult*-jelenségtől?

A későbbi hirdetésekből a már ismert esztétikai célok is visszaköszönnek. „Jóízlés, elevenség és érdekesség jellemzik a »Milliók Könyve« vállalatának újabb és újabb kiadásait. Azt a páratlan népszerűséget, amelyet néhány hónapon belül megszerzett magának, csakis e három jelszó szem előtt tartásával sikerült nemcsak meg-tartani, de még fokozni is” – konferálta fel Conan Doyle „legtökéletesebb művét” (*A nábob kincse*) a reklám (1916).²⁷ „A »Milliók Könyve« 135-ös számától kezdve nem füzet, hanem könyv alakban jelenik meg” – vehették tudomásul az *Uj Idők* olvasói, miszerint a sorozat immár formátumában is látványosan elkülönül a ponyvától (1927). Az ekkor 154. köteténél járó *Milliók Könyve* küllemében is utolérte a ponyvánál magasabb elvárásokat: „Nemcsak, hogy a hazai és kül-

²³ Csöregh Éva: Szívet szívért... In memoriam Hedvig Courts-Mahler. *Világosság*, 9. évf. (1968) 4. sz. 234–235.

²⁴ Május. *Uj Idők*, 1938. június 26. 947.

²⁵ Wolfner József 1932: i. m.

²⁶ Milliók könyve. *Uj Idők*, 1916. január 2. 23.

²⁷ A nábob kincse. *Uj Idők*, 1916. május 21. 539.

földi irodalom legérdekesebb, legszebb regényeit adjuk példátlanul olcsó áron, hanem a könyv kiállítása is csinos, tetszetős. Jó papiros, kifogástalan kiállítás, művészeti boríték [borító – B. K.]. Öröm kézbe venni.”²⁸ Egy év múlva az érdeklődő már „nagyalakú, pompás kivitelű, aranynyomású könyvtokban”, 50 pengőért is megvásárolhatta a *Milliók Könyve* ötkötetes válogatását, avagy „a mai irodalom leghíresebb magyar, német, francia, angol, olasz, spanyol, svéd, dán regényíróinak száz legérdekesebb szerelmes, vidám, társadalmi, történelmi, fantasztikus, detektív, költői, kalandos regényét”.²⁹ A felsorolt műfajok, meglehet, a ponyva gyanújával árnyékozták a sorozatot, viszont a borsos árú, elegáns kivitel kizárja, hogy a kiadó a közönség alsó, „külvárosi” rétegeit célozta volna meg. (Vagyis nem a komornát, hanem a grófnőt.)

A netán mégis elbizonytalanodó vásárlókat 1930-ban igen egyértelműen igazították el: „Milliók Könyve – Szépen, ízlésesen kiállított, olcsó árú regénysorozat. Nem ponyva!”³⁰ Ez a hirdetés azért is tanulságos, mert a korábban lezajlott magyar–olasz foci-meccsre kiözönlő negyvenkézres tömeg és a jegyárak (1–80 pengő) kontextusában, a ma is ismerős érveléssel szólította meg közönségét: „Mi szeretnők hinni, hogy Magyarországon nemcsak erre, hanem kultúrára, irodalomra, szépségszeretetre, magasabb rendű szórakozásra is van pénz. Különösen, ha mindezért olyan keveset kérnek, mint az *Uj Idők*.” Úgy tűnik, a kategorikus megerősítésre 1932-ben is szükség volt: „Millióké a *Milliók Könyve*, mert izgalmas, de mégsem ponyva, érdekes, de mégsem dolgozik olcsó hatásokkal, érzelmes, de nem érzelgős.”³¹ Ez lehet a köztes kulturális tér alkotásainak definíciója?

Hosszan sorolhatnánk, miként jelent meg az *Uj Idők* regénysorozatainak hirdetéseiben a ponyvától való eltávolodás, megkülönböz-

²⁸ *Uj Idők*, 1927. május 5. (A címlap beloldalát kitöltő hirdetés.)

²⁹ *Uj Idők*, 1928. február 12. (A címlap beloldalát kitöltő hirdetés.)

³⁰ *Uj Idők*, 1930. május 29. (A hátoldalt kitöltő hirdetés.) A *Milliók Könyv*ének előfizetési díja ekkor negyedévre 2 pengő.

³¹ *Uj Idők*, 1932. szeptember 4. 311.

tetés igénye. Ennek az igénynek a határozott kifejezésével a *Singer* és *Wolfner* alighanem a vásárlóknak, a megcélzott millióknak tulajdonított igényre is válaszolt, akik nem szívesen azonosították magukat olcsó ponyvaélvezetek fogyasztóiként akkor sem, ha anyagi lehetőségeik vagy tematikus érdeklődésük folytán e csoportba tartoztak is. „Az író mindig szégyelli, ha rangján alul ír; az olvasó legalább annyit tanuljon meg, hogy szégyelli magát, amikor rangján alul olvas” – a hirdetések közönsége bizonyosan magáévá tette Márai Sándornak ugyancsak az *Uj Idők*ben közölt maximáját.³²

A *Milliók Könyve* a neve ellenére igyekezett „fölemelő” brandként megmutatkozni mind a tartalom, mind a társadalmi mobilitás terén. A Conan Doyle-t, Courths-Mahlert, Herczeg Ferencet, Kosáryné Réz Lolát vagy épp Orczy Emmát csatasorba állító, téma kínálatában és bizonnyal színvonalában is – a középosztályhoz hasonlóan – igen heterogén regénysorozat többféle értelemben is a tömegirodalom megtestesülésének tekinthető, miközben mindenkor érdekesnek és értékesnek mutatta magát, és – marketingkommunikációjában legalábbis – semmiképpen sem azonosult a ponyvával. Pénzdíjas regénypályázatával (1932) tovább erősítette azt az imázst is, miszerint a *Milliók Könyve* a magyar tehetségek fölkarolója, tömeges olvasztáborhoz juttatója: „A kiadóvállalatnak ezzel a pályázattal az a célja, hogy felvegye a versenyt a külföldi szórakoztató regényekkel. Épp ezért olyan regényeket vár a pályázat résztvevőitől, amelyek amellett, hogy irodalmi színvonaluk: érdekkességen, fordulatosságban vettekednek a külföldi érzelmes regények, kalandtörténetek és detektívregények legjobbjaival.”³³ Szórakoztatás és irodalmi színvonal: ez volt az *Uj Idők* és a *Milliók Könyv*ének *midcult* esztétikája.

³² Márai tetemre hívja „Serlokot” és Maurice Leblanc-t, egyértelműen a ponyva szégyellnivaló kategóriájába sorolja a detektívregényt, tudomást sem véve afféle *midcult*ok lehetőségéről. Márai Sándor: A ponyva. *Uj Idők*, 1940. november 24. 639.

³³ A *Milliók Könyve* regénypályázata. *Uj Idők*, 1932. augusztus 21. 243. A pályázat fődíjasát 500 pengővel jutalmazták.

Grófnők és komornák, *midcult* és ponyva – záró tanulságok

„Azt méltóztatik kérdezni tölünk, hogy mit tartunk mi ponyvairodalomnak?” Özvegy Sz. F.-né olvasói kérdésére az *Uj Idők* szerkesztője hosszan válaszolt.³⁴ (A ponyvarendelel után járunk; a negyedik zsidótörvény évében.) Szerencsénkre, mert feleletével nemcsak pozicionálta (ismét) a *Milliók Könyvét* a ponyva viszonylatában, hanem nevesítette azokat a társadalmi rétegeket is, amelyeknek az ekkor már engedélykötéles olcsó könyveket szánták:

„Az olcsó könyv nem azonos a ponyvával. Az olcsó, de tartalmilag értékes könyvek kiadása mintegy fél évszázaddal ezelőtt kezdett komoly szerephez jutni a könyvkiadásban. A papír olcsósága lehetővé tette, hogy nagy példányszámban eladható könyveket fillérekért bocsássonak a piacra. Volt már egy nagy rétege a társadalomnak – diákok, munkások, kistisztviselők –, akiknek kulturális érdeklődésére számítani lehetett, ha a könyvet szerény anyagi viszonyaiknak megfelelő áron juttatták hozzájuk. Ez a magyarázata [...] a *Milliók Könyve* s még egy egész sereg magyar és külföldi vállalkozás évtizedekig tartó sikerének. Ezek a könyvek vagy füzetek igen nagy példányszámban terjedtek el, de nem birkózhattak meg a ponyvával – a ponyva olvasóihoz nem jutottak el. [...] Lelkiismeretes kiadó, aki gengszerhistóriákkal eddig sem rontotta olvasóit, ma nem tehet mászt, mint hogy áldozatok árán is újra megpróbál olcsó és jó könyveket eljuttatni a legszélesebb rétegek kezébe. Hogy ezt »nemes ponyvának« nevezik-e, vagy egyszerűen – irodalomnak, az már lényegtelen.”³⁵

Támadhatnak kérdéseink arra nézvést, vajon a „diákok, munkások, kistisztviselők” közül mely csoport „kulturális érdeklődésének” igye-

³⁴ A szerkesztő üzenetei. *Uj Idők*, 1942. október 24. 506–507.

³⁵ Uo.

kezett az *Uj Idők* például a Courths-Mahler-regényekkel megfelelni, és mi oka lehetett annak, hogy a szerkesztő a korábbiakban emlegettet „művelt középosztályt”, a grófnőt és komornát, illetőleg a lapban divattípekkel, madeirahímzés-mintákkal, receptpályázatokkal bombázott teljes hölgyközönséget kihagyta a megcélzott társadalmi rétegek sorából, özvegy Sz. F.-nével az élen. (Igaz, a kistisztviselők között akadtak nők is ekkoriban.) Ahogy a regénysorozatok sikeréről, eladott példányszámairól sincs már szó, helyette kudarcként vannak elkönyvelve abban a ponyvaellenes kultúrharcban, amit éppen akkor vitt győzelemre a kormányzat. Föltehető, hogy a ponyvakerdésre válaszoló szerkesztő ilyen körülmények között inkább rejegetni szerette volna az olcsó könyvsorozatok kiadásának tényét, és a problémába a középosztályt sem akarta belekeverni.

Mindazonáltal a diákok, munkások, kistisztviselők valóban célzottjai lehettek az *Uj Időknek* és kiadványainak, amennyiben a lap megannyi önn- és műfaj-meghatározásából az integráció és az inklúzió vágyát olvassuk ki. Ilyen értelemben a „szórakoztatás és irodalmi színvonal” jelszavaiban félismerhetjük a mindenki (milliók!) megszólításának és a művelt középbe emelésének kulturális programját, a közép tömegesítésének vízióját. Túlzással: ahogyan a kommunizmus munkássá akart tenni mindenkit, az *Uj Idők* képviselte kulturális kínálat középosztályivá, mindenkit „megtanítva a társadalmi érintkezés általánosan elfogadott formáira és szabályaira”. Amely világban a tömegkultúra a közép „értékes és érdekes” kultúrája, az a Horthy-korban a Herczeg-féle akadémiai középszer, amit a ponyvától egyébként korántsem idegenkedő Babits Mihály pellengérezett ki, mondván, „a magyar akadémizmus irodalmi ízlését valóságos paradox irodalmi rokonság fűzi a zsurnalistikus és tömegízléshez. Akadémikus szépíróink éppen nem a nehéz és magas költészettel hívei: ellenkezőleg, többnyire igen könnyű regények, lektűrök szolgáltatói ők.”³⁶

A közép kulturális tömegesítése-tömbösítése azonban a két világháború között már nem volt minden alapot nélkülező ambíció, te-

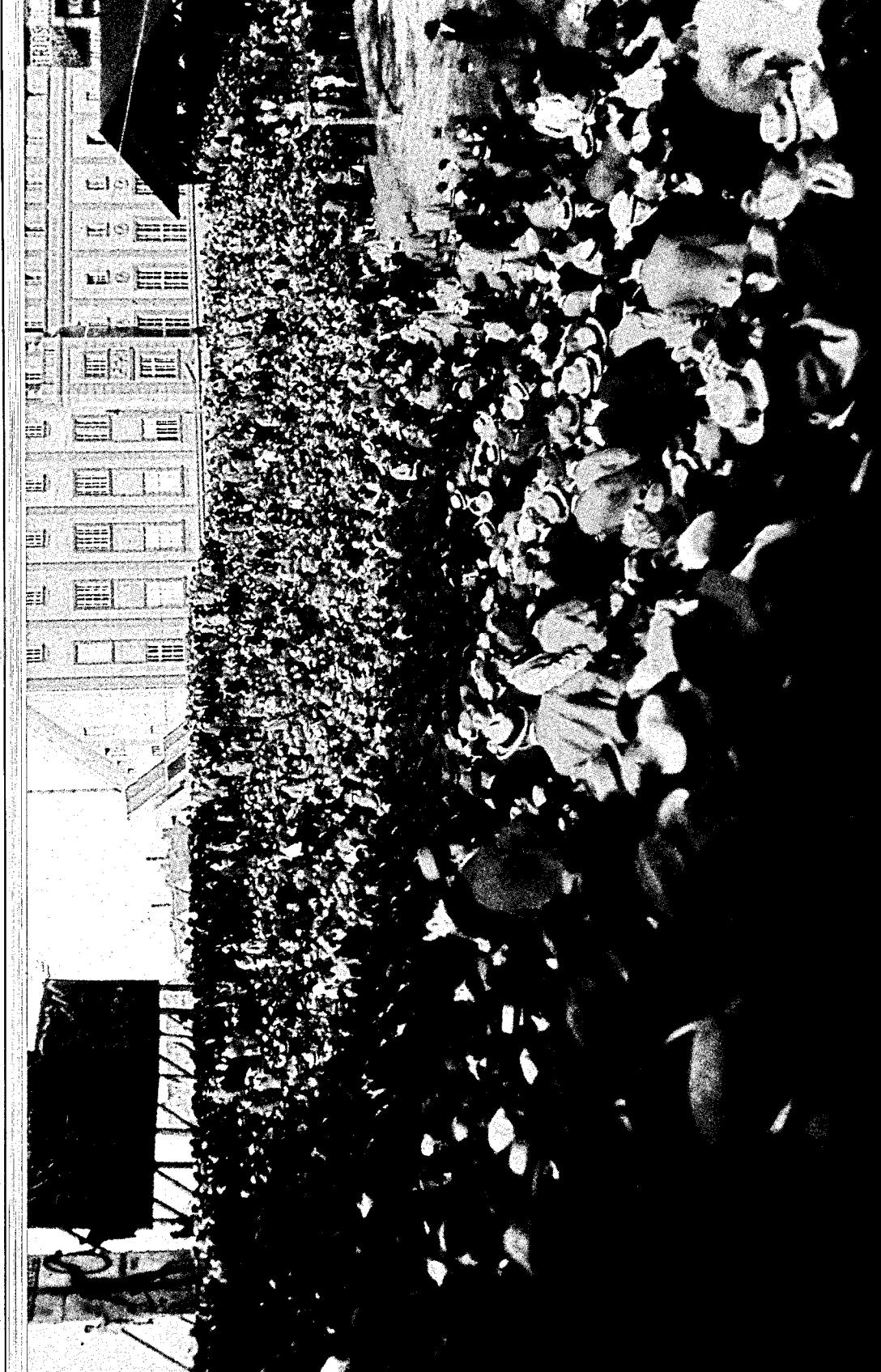
³⁶ Mekis: Irodalmi szerepvállalás és poétikai alakítottság Herczeg Ferenc prózájában, 143.

kintettel arra, hogy a középosztály(ok) mérete és belső rétegzettsége nemcsak Nyugat-Európában, de Magyarországon is nőtt, miközben az arisztokrácia mintaadó szerepe elenyészett.³⁷ Talán nem túlzás megállapítani, hogy az a heterogén, de bizonyos témaikat, nézőponntokat és a művészeti kockázatvállalást határozottan kerülő kulturális választék, amit az *Uj Idők* és regénysorozatai biztosítottak, jól megfelelt a középosztály keletkező sokszínűségének, és igazodási pontot, viselkedési-ízlésbeli normakódexet kínált az újonnan belépőknek.

No és illik mindenre Dwight Macdonaldnek a felkapaszkodás és lesülyedés kereszteződésébe kitűzött *midcult*-transzparense? Talán igen, talán nem. Részemről a köztes kulturális tér tábláját inkább az integráció és az igazodás kereszteződésébe tenném, és ezt az el-képzelésemet, úgy találom, az *Uj Idők* vizsgálatával nyert történeti tanulságok is támogatják.

³⁷ Tomka: *Európa társadalomtörténete a 20. században*, i. m.; Bódy: *Magyarország társadalomtörténete a két világháború között*, i. m.

STADIONRA, MAGYAR!

Nép, nemzet, futball

Az „angol játék” globalizációjának kezdetei –
a magyar fejezet

Ha manapság egy vörös-kék mezes gyerek szalad el mellettünk az iskolaudvaron, aligha az ötlik először eszünkbe, hogy „Nicsak, egy apró Vasas-drukker!” Inkább arra számítunk, hogy a mez hátán egy nagy 10-est pillantunk majd meg, fölötté a MESSI-névvel. Ezt a beállítódásunkat pedig a futball globalizációjának tulajdonítjuk, amely az utóbbi évtizedekben hozzászoktatott minket a tapasztalathoz, miszerint az ember lehet vérmes szurkolója a már nem is oly távolinak tetsző Katalónia kedvenceinek akár Öttömös-Külsőn is. „Nem volt ez mindig így” – dünnyöghetjük Esterházy Péterrel körusban. „Egyáltalán az esztétizáló meccsnézés...! Többször ostoroztam már, nem hittem, hogy én is itt végzem. Pedig a Barcelonának szurkolni lényegében ezt jelenti. A legszebbet választani, a szépek szépét, nem pedig a »mieinket«. Nincsenek már mieink: ez a helyzet. Amely így sivár.”¹

Arra valószínűleg kevesebben gondolnák, hogy nem ez az első alkalom a futballtörténelemben, amikor „nincsenek mieink”. A 20. század hajnaláig maga a játék sem volt a mienk, és a modern sport brit felségjelű globalizációja nélkül az osztrák ősellen fölött aratott, vér nélküli győzelem édességét sem ízlelhettük volna meg már 1899-ben,² és vettük volna rögvést észre a nemzetépítésnek a „rugólapta” honosításában rejlő lehetőségeit.

¹ Esterházy Péter: A Kántor-napló. *Korunk*, 23. évf. (2012) 6. sz. 29.

² A Műegyetemi FC 1899. március 12-én mért 3:0 arányú vereséget a bécsi Victoria Athletikai Clubra. (E meccsről még szót ejtek a későbbiekben.)

Az alábbiakban e folyamatot, azaz a futball, az „angol játék” elterjedésének első évtizedét vizsgálom magyar szemszögből. A dolgozat első felében értékelem a hazai tömegkultúra, azon belül a futball történetének disciplináris helyzetét, majd röviden áttekintem a futball globalizációjának fordulópontjait. A második részben a játék honi recepciójának első jeles eseményeire és brit közreműködőre térek ki, különös tekintettel Albion csapatainak magyarországi vendégjárására. A bábelien zajos bankettek és az egyre dicsőbb magyar vereségek szemléje közben tanúi lehetünk, miként vált szét a világíró britek és a futball iránti hazai érdeklődés, és hogy miféle sport- és társadalomtörténeti fejlemények húzódtak a háttérben. Végül elbeszélem, hogyan zárult a hazai futballtörténet passzív-adaptív „angol korszaka”, és léptek ki a magyar csapatok a nemzetközi gyepszönyegre, immár aktív alakítóiként annak a történetnek, amely során az angol játékból világjáték lett.

A sporttörténet és a tömegkultúra kutatása

Az államszocializmus évtizedeiben „a tömegkultúra fogalma [...] nem a szórakozás-szórakoztatás világának felelt meg, hanem normatív értelmet kapott [...]. Végeredményben pedig a tömegkultúrának ez a fogalma rossz hírbe hozta a nem magánkézben tartott és kivált az üzleti vállalkozásként folyó kultúrateremtést és a neki megfelelő kulturális fogyasztást. [...] Nem csoda tehát, hogy hosszú időn át a tudomány figyelme is elkerülte a tömegkultúra jelenségét: nincs is érdemi tudásunk az elmúlt egy-másfélszáz év fejleményeiről.”³

Gyáni Gábor helyzetértékelése egy olyan tanulmánygyűjtemény bevezetőjében jelent meg, amely elsők között tárgyalta kötetnyi terjedelemben a modern tömegkultúra hazai kialakulását – egyáltalán: a tömegkultúra hazai történetét. Bár „érdemi tudásunk” e témában

a fenti megállapítások megjelenése óta lepergett két évtized során bizonyosan gyarapodott, a tömegkultúra kutatása egyelőre nem vált a magyar történettudományos trendek zászlóshajójává, „cultural turn” ide vagy oda. A popkultúra vizsgálatának peremhelyzete mögött részben ma is a Gyáni által szóba hozott normatív megközelítést sejtjük. Vagyis azt, hogy az akadémikus tudomány implicit vélelmei szerint a piaci alapon működő, széles közönséget megcélzó kulturális jelenségek *ab ovo* értéktelenebbek, mint azok, amelyekkel az aktuális kánonképző intézmények-hálózatok foglalatoskodnak, így kevéssé méltók a kutatói figyelemre. Ez az attitűd nem csupán a történettudományban érhető tetten, sőt: elsősorban a művészeti recepciójának kortárs alakítói, más néven a mindenkorai kulturális elit hagyományos meggyőződése (egyben önvédelmi gesztus a kánonképzők részéről) az, amely a „magasművészet” vagy a „szépirodalom”, illetőleg a „lektűr” vagy „könnyűzene” dichotomikus fogalmait alkalmazva választja ketté a kulturális termékpalletta Vörös-tengerét.⁴

További sajátossága a hazai tömegkultúra-kutatásnak, hogy a sport rendszerint kimarad a tárgyválasztásból, olyan benyomást keltve, miszerint a sport kultúrája definíciószerűen nem része a tömegkultúrának. A jelenség mögött talán az rejlik, hogy a történeti

⁴ Ez a kánonok eredendő mulandóságával kevéssé számoló éles megkülönböztetés korántsem általános gyakorlat, amit például az angolsász irodalmi kategóriarendszer is tükröz. Az utóbbi szerint a szépirodalomnak megfelelő „literary fiction” éppúgy „csak” egy az irodalmi műfajok közül, akár a tudományos fantasztikum vagy a romantikus irodalom – szemben a „szépirodalom kontra ponyvairodalom” megközelítéssel. E normatív, kizárálag az alkotás műfaji kódjaiból kiindulva hierarchizáló felosztás megalapozottsága az utóbbi években Magyarországon is vita tárgya lett. Eredménye – amit feltehetően kutatói generációváltás is indukált –, hogy a tömegkultúrához sorolt irodalmi-filmes alkotások tanulmányozása immár a felsőoktatásban sem kárhoztatott gyakorlat. Erről lásd a III. KULTműhelyek országos konferenciáján a populáris kultúra medialitásának kérdéseit firtató előadásokat. *Alföld*, 65. évf. (2014) 9. sz. 46–71. A tömegkultúra jelenségeinek e folyamatban lévő rehabilitációja talán a történettudomány tárgykörének hallgatólagos határait is még átjárhatóbbá teszi.

³ Gyáni Gábor: A kultúra adásvátele. *Budapesti Negyed*, 5. évf. (1997), 2–3. (16–17.) sz. 5. (A szám önálló címe: *Tömegkultúra a századfordulós Budapesten*. Szerk. Gyáni Gábor.)

kultúrafölfogásra még ma is hatással bír a kultúra egy korábbi, a „művelődés-műveltség” szinonimáival körülírható meghatározása, ami az irodalom-, zene-, színház-, esetleg filmfogyasztást érti kultúra alatt, és jóval szíkebb a társadalomtörténetben leginkább alkalmazott, antropológiai ihletésű meghatározásnál. Az utóbbi teljes életformákra, -módon is kiterjeszti a fogalmat, és nemcsak a művészeti alkotásokat és azok értelmezéseit, hanem a gyakorlattá vált, intézményesült minden nap cselekvéssorokat is kultúrá(k)nak minősíti. De a sportnak mint aktívan művelt szabadidős tevékenységeknek vagy közösségeknek érvezett, „passzív” szórakoztató időtöltsének a helye még egy kevésbé tág kultúrainterpretáció esetén sem lehetne kérdéses.

A hazai történettudomány sport iránti érdeklődése a tömegkultúra kutatásától függetlenül sem különösebben élénk, holott a 20. század fordulójától elterjedő modern sport népszerűsége napjainkig töretlen – azaz a téma szem előtt van. Talán ennek köszönhető, hogy a rendszerváltás óta bizonyos szakfolyóiratok olykor a sportnak is szentelnek egy-egy tematikus blokkot, esetleg egy teljes számot is,⁵ de a sportot történettudományos igénnel reprezentáló munkák továbbra sem árasztják el a szakirodalmi piacot. E „sportközömbösség” nem csupán a magyar történetírás jellemzője. A sportkultúra története a nyugati historiárába is csak a kultúrális fordulat következtében, az 1980-as években kezdett észrevehetően beszivárogni, elsősorban angolszász területen. A volt keleti blokk sporttörténet-irodalmi áttekintései a magyar érdeklődéshez hasonló hiányról számolnak be, rámutatva az akadémiai elitizmusról, a források elégtelenségére, a nyugati elméletek megkéssett recepciójára, esetenként nyelvtudásbeli fogyatékosságokra. (Az utóbbi probléma az angolszász szerzőknél is fölmerül.)

⁵ Egy remélhetőleg nem teljes körkép a sporttal foglalkozó szakfolyóirat-számokról: Sport és testkultúra. *Korall*, (2002) 7–8. sz.; Test, labda és társadalom. *Sic Itur ad Astra*, (2011) 62. sz.; Sport és hatalom. *Aetas*, 30. évf. (2014) 4. sz.

A historiográfiai összefoglalók arról tanúskodnak, hogy a sporttörténészszakmai áttörését leginkább egy másik, sporton kívüli jelenség iránti érdeklődés segítheti. Akad, ahol a szélsőjobboldali mozgalmak vagy a nacionalizmuskutatások irányították a figyelmet a sport szerepére (Csehország, Ausztria, Olaszország, Németország, volt jugoszláv államok stb.). Az angol szakembereket a munkásosztály újkori történetének vizsgálata, míg a volt gyarmatok történészeit a kulturális imperializmus és a függetlenségi küzdelmek témái terelik a sport felé. Nem ritka, hogy a nálunk sem ismeretlen „jubileumi történetírás” jelenségének gyümölcseként, évfordulók ürügyén kerül rivaldafénybe a sport, akár mint a kollektív emlékezet-történet-kutatások tárgya. (Lásd Németországban a hazai futballvilágbanok győzelmek eltérő jelentőségének és szerepének firtatását.) A sporttörténetnek megújuló lendületet – és sokszor anyagi forrásokat – biztosíthat az adott országban sorra kerülő sportesemény, legyen az olimpia vagy nemzetközi labdarúgó torna.⁶ (Jó példa erre Franciaország 1998-as, hazai pályán kivívott futballvilágbanoki címe és a nyomában fölbugzó történeti érdeklődés.) Mivel a sport, különösen a csapatsportágak, ma sem vesztettek közösségi

⁶ Paul Dietschy – Richard Holt: Sports History in France and Britain: National Agendas and European Perspectives. *Journal of Sport History*, vol. 37 (2010), no. 1, 83–98.; Christopher Young – Anke Hilbrenner – Alan Tomlinson: European Sport Historiography: Challenges and Opportunities. *Journal of Sport History*, vol. 38 (2011), no. 2, 181–187.; Matthias Marschik: Austrian Sport and the Challenges of Its Recent Historiography. *Journal of Sport History*, vol. 38 (2011), no. 2, 189–198.; Simon Martin: Italian Sport and the Challenges of Its Recent Historiography. *Journal of Sport History*, vol. 38 (2011), no. 2, 199–209.; Stefan Zwicker: Sport in the Czech and Slovak Republics and the Former Czechoslovakia and the Challenge of Its Historiography. *Journal of Sport History*, vol. 38 (2011), no. 3, 373–385.; Stefan Rohdewald: Yugoslavian Sport and the Challenges of Its Recent Historiography. *Journal of Sport History*, vol. 38 (2011), no. 3, 387–395.; Mark Dyreson: Mapping Sport History and the History of Sport in Europe. *Journal of Sport History*, vol. 38 (2011), no. 3, 397–405.; Jutta Braun: Football History: A German Perspective on Current Research Fields. *Historical Social Research/Historische Sozialforschung*, vol. 40 (2015), no. 4, 153–175.

teremtő erejükön, kutatásukat az aktuális identitásépítő szándék is fölvirágztathatja mind nemzetállami, mind transznacionális, jelesül európai uniós szinten.⁷

Futballtörténet Magyarországon és Európában

Bár a hazai céhes történettudomány sport iránti érdeklődését leghívvebben az „alkalomszerű” jelző írja le, akadnak néhányan, akik – kutatásai mintegy mellékágaként – színvonalasan és kitartóan művelik ezt a történeti peremműfajt.⁸ Mindeközben a sport, azon belül a labdarúgás búvárlásának igénye a történettudománynál jóval erőteljesebben mutatkozik meg a szociológia berkeiben – és ez nem csak Magyarországra jellemző fejlemény. Az angol és a francia sporttörténeti vizsgálódásokra döntő hatást gyakoroltak a szociológia jelentős elméletalkotóinak nézetei, a civilizációval, a fegyelmezéssel, a sportmező működésével kapcsolatos elképzelések (Michel Foucault, Pierre Bourdieu, Norbert Elias, Eric Dunning stb.). A szociológiai ihletésű sporttörténeti kutatások terén azonban nemegyszer (és nem csak itthon) előfordul, hogy a kétségek kívül nagy ívű és elgondolkod-

⁷ 2012-ben az Európai Bizottság hárommillió eurós támogatásban részesítette a „Football Research in an Enlarged Europe: Identity dynamics, perception patterns and cultural change in Europe’s most prominent form of popular culture” elnevezésű, francia központú, kilenc intézetre kiterjedő, hároméves programot, amely történeti kutatásokat is magába foglalt. A volt keleti blokk országait egyetlen intézmény képviselte, a poznańi Adam Mickiewicz Egyetem. (Ugyanannyi, mint a nem EU-tag Törökországot.) Kutatási beszámoló: <https://cordis.europa.eu/project/id/290805> (Letöltés: 2020. augusztus 15.)

⁸ Néhány példa: Takács Tibor kötetei a futball és az állambiztonság viszonyáról (*Szoros emberfogás*. Budapest: Jaffa, 2014.; *Büntetőterület*. Budapest: Jaffa, 2018.); Borsi-Kálmán Béla leginkább az Arancsapat körül vizsgálódó, eszmetörténeti-esszéisztikus munkái (*Az Arancsapat és kapitánya*, 2008; *Pszeudo-fociesszék*, 2018); Andreides Gábor (Dénes Tamással közösen írt) áttekintése a korai olasz futballtörténet magyar alakjairól (*Weisz és a többiek*. Budapest: Jaffa, 2018.).

tató koncepciót nem támasztja alá elegendő történeti matéria, történettudományos szempontból megítélve legalábbis.⁹ Ugyanakkor, ami a hazai futballtörténetet illeti, a szociológusok kutatásai nélküligencsak megrövidülne a társadalomtörténeti vonatkozású, teoretkus igényű történeti művek bibliográfiája.¹⁰

Mindeközben a futballirodalom, ha csak a labdarúgással foglalkozó hazai kiadványok számát vesszük figyelembe, igen bőséges. Az Országos Széchényi Könyvtár katalógusában a „futball” tárgyi kulcsszóra keresve 962 találat érkezik (a „labdarúgás” címszóra valamivel kevesebb). A listázott munkák közül azonban minden össze 150 jelent

⁹ Bennem például fölmerül némi kétely, hogy a kis országok olimpiai teljesítményének okai kiolvashatók-e pusztán az aranyérmek számából; de szívesen tájékozódnánk a felől is, hogy a Ferencváros és az MTK etnikai-felkezeti tényezőkkel indokolt századfordulós szembenállásában mi bizonyítja az FTC-nek tulajdonított sváb identitást. Lásd: Hadas Miklós: Olimpia és globalizáció. *Sic Itur ad Astra*, (2011) 62. sz. 103–121.; Hadas Miklós – Karády Viktor: Futball és társadalmi identitás. Adalékok a magyar futball társadalmi jelentéstartalmának történelmi vizsgálatához. *Replika*, (1995) 17–18. sz. 88–120.

¹⁰ E művek közül elméleti következetessége és a feldolgozott történeti forrásanyag alapján kiemelkedik Szegedi Péter Debrecen futballtörténetét tárgyaló monográfiája. Lásd: Szegedi Péter: *Riválisok. Debrecen futballtársadalma a 20. század első felében*. Budapest: Korall, 2014. A szerzői összszegzés tanulságosan reflektál a futballtörténet-kutató sajátos helyzetére: „Bár a magyar férfiak – köztük számos történész és szociológus – jelentős hánnya érdeklődik a sport, a futball eseményei és nem egyszer története iránt, mindezt szurkolóként, »fogyasztóként« teszik. A sportot – és a futballt különösen – ugyanis a közvélekedés csupán szórakozásnak tekinti, s a szurkolói agressziónak köszönhetően sokan valamiféle alantas dolognak tartják. A sportszociológus és sporttörténész tehát azért van – Bourdieu-t idézve – elnyomott helyzetben, mert a társadalom és a kutatók többsége »alávetett« tevékenységeinek tartja a sportot, mely a munkával, politikával, vallással, művészettel, vagyis az élet »komoly« dolgaival ellentétben – érdemtelen a figyelemre.” Uo. 241. Nem elősorban történeti fókuszú, de a kultúralis antropológia futball- és globalizációtörténészek számára is tanulságos megközelítésmódjait alkalmazza Vidacs Bea: *Egy szebb jövő képei: Futball a kameruni közgondolkodásban*. Budapest: L’Harmattan, 2009.

meg 1990 előtt.¹¹ Megállapíthatjuk tehát, hogy a rendszerváltás óta a futballkönyvdömping korát éljük, sőt élvezhetjük, amennyiben képesek vagyunk tájékozódni a futballhírességek életrajzai, a versenykrónikák, lexikonok, adattárak, rekordgyűjtemények stb. végeláthatatlan erdejében. A találati listát föllapozva a hazai sporttörténetírás egy másik jellegzetességeiről is tudomást szerezhetünk: arról, hogy annak művelői túlnyomórészt a sportújságírók és a helytörténészek. A játékosokra, eredményekre, évfordulókra fókuszáló, anekdotikus hangnemű vagy épp krónikászerű kiadványokban ugyan nem csordul túl a tudományos igényű elemzési kedv, ezzel együtt e munkák, különösen az adattárak és az életrajzok forrásértéke felbecsülhetetlen az elsősorban a mindenkorai tömegmédia, azon belül pedig a sportsajtó böngészésére utalt futballtörténész munkájában.¹²

Azok, akiket hidegen hagy a futball múltja és jelene, okkal tehetik föl a kérdést: miért volna érdekes minden a történettudomány számára? Miért volna érdemes egy egyszerű labdajáték története arra, hogy helyet és figyelmet szorítsunk neki a história megszentelt termeiben? Válaszolhatnának Leopold von Rankét parafrázálva: azért, mert minden téma egyformán közel van Istenhez. Ám szívesebben idézem a társadalomtudós Richard Giulianottit, azon kevesek egyikét, akik tanítottak a Harvardon és a sportvezetőképzés nemzetközí fellegvárában, a Johan Cruyff Institute-ban is: „A világjáró futballszurkolók tisztában vannak vele, hogy ha szeretnék megismerni a vendéglátók társadalmát, megérteni a helyi társadalom szerkezeté-

¹¹ Ha a „történelem” tárgyi kulcsszóval szűkítjük a keresést, minden össze három kiadványra bukkanunk, ami kétségtelenül téves adat a futballtörténeti irányból vizsgáló művek számát illetően. Erről egyszerűen megbizonyosodhatunk egy könyvesbolti látogatással.

¹² Tapasztalataim azt mutatják, hogy a hazai futballgyesületek és -szervezetek iratainak megőrzöttégi szintje – különösen a 20. század első felét illetően – meglehetősen csekély, alkalomszerű, és területileg is erősen változó mértékű. Például még a második világháború előtti futball egyik meghatározó klubja, az MTK/Hungária a klub tájékoztatása szerint nem hagyott hátra egyesületi archívumot, a korszakban hasonló jelentőségű FTC-nek saját múzeuma is van.

nek és erkölcsi értékeinek összetettségét, akkor a legközelebbi jelenős sportesemény a legalkalmasabb arra, hogy ezeket az elemeket a látogató szeme láttára sűrítse, dramatizálja. A futball minden körülmenyek között rendelkezésünkre bocsát egyfajta kulturális útmutatót, metaforikus reprezentációt, ami segíti az adott társadalom megértését. [...] A megannyi társadalom kultúrájában játszott központi szerepe jelzi a labdarúgás kiemelt politikai és szimbolikus jelentőségét, ami sok-sok ember társadalmi cselekvésmódjaira, gyakorlati észjárására és kulturális identitására bír alapvető befolyással.”¹³

Ha pedig belelapozunk a futballtörténeti forrásokba, rögvast bebizonyosodik, hogy az iménti meglátások történeti perspektívában is érvényesek – azaz a futball története *mise en abyme* módjára bizonyos pillanatképet festi az adott időszak társadalmának. Mindemellett fontos megjegyeznem, hogy miközben például társadalomtörténeti fogódzónak használjuk, a futballnak, más sportágakhoz hasonlóan, megvan a maga története, évolúciója, paradigmaváltásai. Azaz tévedünk, ha a futballkultúrán belül zajló eseményeket kizárolag a társadalmi-politikai kontextus következményeinek tekintjük, és ez annál inkább igaz, minél közelebb járunk a pálya kezdőköréhez. Ha azonban nem a szabályokat, a felszerelést vagy a játékrendszeret tanulmányozzuk, hanem a játéknak a pályától időben és téren is távolabbi elemeit (szurkolótábor, média, sportpolitika stb.), a társadalomtörténeti és ideológiai összefüggések nagyobb jelentőségre tesznek szert, s olykor a pályán is reflektorfénybe kerülnek.

A futball tömeg-kultúrtörténeti súlyát nyers adatokkal is alátámaszthatjuk. A 20. század hajnalának legnagyobb befogadóképességű pályájára, a Millenárisra már a szervezett magyar labdarúgás első évtizedében tízezreszámra vonultak ki a futball iránt hevülő hőlgyek és urak, különösen, amikor nemzetközi mérkőzést rendeztek.¹⁴ A piaci igényre a kor két nagy riválisa, az FTC és az MTK

¹³ Richard Giulianotti: *Football. A Sociology of the Global Game*. Cambridge: Polity, 1999. xii.

¹⁴ Zeidler Miklós: Egy régi pálya a polgári korban – a Millenáris Sporttelep. *Korall*, (2002) 7–8. sz. 117–139. Ellenzői bármilyen erőszakos sport-

egyidejűleg válaszolt egy-egy 25 ezer fősre tervezett stadionnal. (Az első világháború előtt ezzel a mérettel csupán Nagy-Britannia futball-létesítményei kelhettek versenyre.) Trianon után 40 ezresre kellett növelniük a kapacitást, 1922-re pedig – számos kisebb, de szintén többezres lelátójú pálya mellett – megépült az Újpest 25 ezeres stadionja is. A stadionüzlet annak ellenére sem bizonyult veszteségesnek, hogy a futballrendezvényeket egyre több és nagyobb adó sújtotta.¹⁵

De lépjünk túl a futball belső világán, s lássuk, mekkora súlya volt a szórakoztatóniparon avagy a tömegkultúrán belül.

„Mikor futnak a lovak a pesti pályán, 11–13 ezer ember megy ki a gyepre; ha Budapest minden mozija megtelik: legfeljebb 32–33 ezer ember figyeli a néma tragédiákat és a mulatságos históriákat, melyeket a mozigép a lepedőre vetít. Ezzel szemben egy-egy érdekesebb futballmeccset olykor 40 ezer vagy még ennél is több ezer ember nézi végig az Üllői úti pályán, pláne akkor, ha valamelyik jeles külföldi csapat méri össze a tudományát a mieinkével. Ez azt jelenti, hogy Budapestet a meccs, a gólerőt való küzdelem jobban érdekli, mint akár a lóverseny, akár a mozi, akár a színház; jobban érdekli, mint Gloria Swanson vagy Mary Pickford vagy Chaplin, jobban érdekli, mint a hazai primadonnák, sőt jobban érdekli, mint a – politika. Pedig ez a mulatság sem sokkal olcsóbb, mint a mozi, de a labdarú-

ként írták is le az „angol rugósít”, a nők már az első hazai mérkőzéseken elfoglalták helyüket a tribünön, idejekorán jelét adva, hogy a futball nem pusztán sport, hanem társasági esemény is. Lásd a jelen kötet „Lányok a lelátón. Hölgyiszurkolók a magyar futball első évtizedeiben” című fejezetét.

¹⁵ Az általános tájékozódáshoz a magyar futballtörténetben, amennyiben külön nem jelzem, az alábbi munkák biztosítottak alapot: Földessy János: *A magyar futball és a Magyar Labdarúgók Szövetsége*. Budapest: MLSZ, 1926.; Dénes Tamás – Sándor Mihály – B. Bába Éva: *A magyar labdarúgók története I. Amatőrök és álamatőrök (1897–1926)*. Budapest: Alexandra, 2013.; Szegedi Péter: *Az első aranykor. A magyar focia 1945-ig*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2016.

gásnak mégis nagyobb a publikuma, és vasárnap délutánonként Budapest lakosságának 5–6%-a künn van a »pályán«, és másfél órán keresztül feszült figyelemmel kíséri: mint kergetik, rúgják és driblizik a labdát a csatárok és a bekkek, és 35–45 ezer ember lelkesedik, éljenez, ordít, bőmböl és tombol, ha a kapus ügyesen védi ki a kaput egy-egy jól irányzott labda elől.”¹⁶

A tömegek és a bevétel áradása nemcsak az adókat kivető városi és parlamenti politikusoknak tűnt fel, hanem a kulturális elit egyes képviselőinek is, akik kifejezték nemetszsüket még úgy is, hogy olykor egy-egy kormánytag vagy maga Horthy kormányzó foglalt helyet a lelátón. A médiamogul és főrend Rákosi Jenő, aki az említett elit soráiból nézhette végig a magyar futball születését, majd futótűzszerű terjedését, maga is értékelte a jelenséget, a magyar–osztrák mérkőzés 600 millió koronás bevételére (1925), valamint a futball és a kultúra viszonyára reagálva. Az ő bírálókat csöndre intő ítéletével zárom fejezetéseimet a futball társadalom- és kultúrtörténeti szerepérol.

„Aki [...] azt várja, hogy én itt szidni fogom a labdarúgósportot, mert e mostoha viszonyok között érdeklődés dolgában mintegy első helyre jutott fel, odáig, hogy már az adószedők is rávetették magukat: az csalatkozni fog. Még kevésbé vagyok hajlandó a közönséget korholni, amért [sic!] más művészetektől nagyobb érdeklődését megvonva, minden szerelmét a sportpályáakra – igaz, hogy csak a labdarúgókéra – pazarolja. [...] A labdarúgás, a mai állapotában, érdekes művészet, és – mint a többi művészetei is, – népszerűsége által vállalattá is lett. [...] Aki hegedül, aki énekel, aki deklamál, aki akrobatizál: az mind művészete értéke szerint megszabhassa a maga képességei árát s követelhesse jutalmát; a futballművésznek pedig ez tilos legyen, noha minden-

¹⁶ Pásztor Mihály: A jókedv ára. In: „Kelet Párizsától” a „bűnös városig.” Szöveggyűjtemény Budapest történetének tanulmányozásához I. 1870–1930. Szerk. Sipos András – Donáth Péter. Budapest: Budapest Főváros Levéltára – Budapesti Tanítóképző Főiskola, 1999. 426–427.

ki tudja már e művészet primadonnáinak nevét Európaszerte és jobban, mint az egyes nemzetek miniszterelnökéit. [...] Úgyis mint önálló művészet, úgyis mint az élet törekvéseinek eszköze, oly hatalmas intézmény ez, amelynek a népszerűsége természetes. Fonák dolog [...] az eddigi erkölcsi, társadalmi, esztétikai és gazdasági hitelesített mértékekkel méricskálni és elavult és korlátolt szempontok szerint elbánnyi vele.”¹⁷

A futball globalizációjának szakaszai

A globalizáció mindenekelőtt eleven, napi tapasztalat, amely a világháló működésbe lépése óta még a multinacionális cégek és nemzetközi márkok áradása okozta rendszerváltás utáni kultúrsokknál is nyilvánvalóbb, megkerülhetetlenebb, folyamatos reflexiót követelő jelenség. Véleményem szerint ez az uralkodó tapasztalati jelleg az, ami elsősorban nehezíti úgy az egységes definíció megalkotását, mint a történeti perspektíva érvényesítését. Vannak elemek, amelyek a definíciós kísérletek többségében felbukkanak,¹⁸ ám az egyes kutatási területek elsőlegesen a saját globalizációs tapasztalatuktól kiindulva, azt megérteni igyekezve, más-más vonásokat hangsúlyozva vizsgálják azokat a komplex kapcsolatrendszereket,¹⁹ amelyek az (ilyenformán többes számban említendő) globalizációk fundamentumai.

Nem meglepő tehát, hogy a futball globalizációjának is megvan a maga saját diskurzusa. Azok a szerzők ugyanakkor, akik e sport világméretű elterjedésének történeti vetületeivel is bíbelődnek, rendszerint összekapcsolják a futball globalizációját más világszintű folyamatokkal: az urbanizációval, iparosodással, a tömegmédia és

¹⁷ Rákosi Jenő: Sport mint művészet. *Uj Idők*, 1925. április 5. 328–329.

¹⁸ Tomka Béla: Globalizáció: megjelenési formák, szakaszok és determinánsok. *Magyar Tudomány*, 184. évf. (2023) 10. sz. 1223–1234. DOI: 10.1556/2065.184.2023.10.2.

¹⁹ John Tomlinson: *Globalization and Culture*. Cambridge: Polity, 1999. 1–2.

a fogyasztói társadalom (különösen a szabadidő) kialakulásával, a gyarmatosítással, modernizációval, szekularizációval stb.²⁰ A felsoolt jelenségekről annyi bizton állítható, hogy többé-kevésbé egyidejűleg zajlottak, és összefüggéseiket is nehéz volna tagadni.

A modern sport²¹ és vele a futball születésének helyéül Nagy-Britanniát szokás megjelölni. Következményképpen a historikusok a futballkultúra történetének brit változatát tekintik (ha nem is minden tudatosan) mércének, egy olyan ideáltípus elbeszélésnek, amelynek elemeit igyekeznek más régiók futballtörténetében is azonosítani, illetőleg az eltérésekben fölfedezni az adott ország futballtörténetének karakterét.²² Ez alapján a globális futballtörténet a gazdaságtörténet, illetőleg az iparosodás felől nézve egy *indusztriális* és egy *posztindusztriális* szakaszra osztható. A két szakasz inkább szimbolikus, mintsem tényeszerű választóvonal a első, 1930-as világbajnokság, amikorra a világ jelentős részén nemcsak elterjedt és bajnokságokba szerveződött a futball, hanem egy önálló, az olimpiától elkülönült globális megmérettetésre is igény mutatkozott a sportág világszerve, a svájci központú FIFA vezérletével. A futball-globalizáció második szakaszát ebben az elbeszélésben a máig tartó posztindusztriális szakasz képezi, amikor is a futballkultúrában – összefüggésben a világot számos téren egyre szorosabban és erősebben behálózó kapcsolatokkal – egyre inkább a szolgáltatószektor

²⁰ Giulianotti: *Football*, i. m.; Andrei S. Markovits – Lars Rensmann: *Gaming the World. How Sports Are Reshaping Global Politics and Culture*. Princeton: Princeton University Press, 2010. 43–106.; Allen Guttmann: *Games and Empires. Modern Sports and Cultural Imperialism*. New York, NY: Columbia University Press, 1994. 41–70.

²¹ A modern sport alapvető jellemzői: 1. világi jelleg, 2. (társadalmi-ethnai) egyenlőség, 3. szervezettség (bürokratizáció), 4. szakosodás (sportágak világos elkülönülése), 5. szabályozottság (racionálizáció), 6. mérhetőség-számszerűsítés (kvantifikáció), 7. rekordközpontúság. Lásd: Guttmann: *Games and Empires*, 1–2.

²² Az ilyesfajta, Nyugat-Európa-centrikus történeti módszertant bátran nevezhetjük a(z ezúttal nem definiált) globális történetírás egyik, ha nem a legfőbb vonásának is.

fújta és fújja a sípot. A sport a tömegmédia előretörésével elsősorban szórakoztatóipari termék lett, kommercializálódott, a hozzá kapcsolódó szurkolói, játékos- és klubidentitásokat pedig a változékonyság jellemzi, és az új törzsiség (neotribalizmus) uralja. Ugyanakkor a világversenyeket még mindig nemzeti alapon szervezik, és – hogy egy újabb jelenkorú tapasztalatra utalják – a szurkoló számára bármennyire is szabadon választhatónak tűnik a csatlakozás egy-egy szurkolói közösséghoz, a globális futballt kezdetektől kísérő, sőt sikerre ítélt nemzeti, helyi kapcsolatok korántsem tűntek el nyomtalanul. A globális-lokális szinkronicitás a labdarúgás történetének globalizációs nézőpontból talán a legfontosabb jellegzetessége, és e két pólus folyamatosan módosuló viszonya, azaz a *glokalizáció* vizsgálata a futballtörténet szinte tökéletes lehetőséget nyújt.²³

Ha a futball brit alapokon nyugvó globális történetét nem a gazdaság-, hanem a társadalomtörténet felől próbáljuk összefoglalni, hasonló, de valamivel árnyaltabb korszakolás lesz az eredmény.²⁴ A futballhistória *premodern-prekapitalista* (avagy tradicionális) éráját a társadalom felső rétegei, az arisztokraták vagy az arisztokrata mintát követő felső-középosztály tagjai határozták meg, a 19. század derekának angol elitiskoláiban ők játszották rendszeresen, majd szabályozták a játékot. A második, *korai modern* szakaszt az ipari munkásság pályára lépése hozta el, és helyezte a futball súlypontját az elitiskolákból a városi térbe, szimbolikusan és (a játékstílus megújulásával) ténylegesen is átvéve az irányítást a futballterrénum felett. „Az úriemberek és játékosok” mintegy három évtizeden át hú-

²³ A *glokalizáció* általában is a globalizációs kutatások kitüntetett, de legalábbis vizsgálatra javasolt terepe, mert meghaladja az „elnyomott és elnyomó”, „fejlett és elmaradott” nem túl árnyalt és gyümölcsöző, ám a globalizációkutatásokra jellemző dialektikáját: Lásd: Richard Giulianotti – Roland Robertson: *The Globalization of Football: A Study in the Glocalization of the 'Serious' Life*. *British Journal of Sociology*, vol. 55 (2004), no. 2, 545–568. A globalizáció másfélé terminológikus megközelítésben hibridizációnak is nevezhető. Lásd: Illés Tamás: *A kulturális globalizáció földrajzi vonásai*. *Tér és Társadalom*, 32. évf. (2018) 2. sz. 3–20.

²⁴ Giulianotti: *Football*, 1–38.

zódó háborúsága során az előbbiek fokozatosan veszítették el pozícióikat, kezdve 1885-tel, amikor az angol szövetség, az FA (Football Association) kénytelen volt törvényesíteni a labdarúgók fizetését. Bár 1907 és 1914 között az amatőröknek saját szövetségük megalakításával még sikerült szakadást előidézniük az angol futballban (nem kis gondot okozva ezzel az amatőr nemzeti szövetségekből verbuvált nemzetközi testület, a FIFA kebelén belül is), az úriemberek végleg kiszorultak az immár tömegeket megmozgató „*futballgyárból*”.²⁵

A felsőbb osztályok tehát elvonultak a kevésbé energikus, fizikai érintkezést alig követelő „fehérruhás” sportok, legfőképpen a krikett sáncai mögé,²⁶ miközben a brit ipar és kereskedelem külképviselői a 19. század végéig a világ számos népével megismerték a futballt. A modern szakasz további fontos fejleménye, hogy e felsőbb osztályok propagálta amatőrizmust háttérbe szorította a tehetséglvű, egyenlősítő professzionalizmus, amely nemcsak a hivatásos játékosokat termelte ki, hanem fontos lépést jelentett a tömegkulturális kibontakozás, a piaci alapokon nyugvó szórakoztatás térnyerése irányába is. Ami a globalizációs folyamatot illeti, a brit (elsősorban angol és skót) futballhegemóniának egyre nagyobb kihívásokkal kellett szembenéznie. Szándékos elszigeteltségből alkalomszerűen elő-előmerészkedve a brit csapatok, sőt a válogatottak is kezdtek vereségeket szenvedni az egyre nemzetközibb futballporondon, ahol a brit nemzeteket többnyire nélkülözni kénytelen Fédération Internationale de Football Association vette át az irányítást. Az alapító francia Robert Guérin először nem is tudta csatlakozásra bírni a labdarúgás első számú hatalmának számító angol szövetséget (FA), így a FIFA

²⁵ Giulianotti: *Football*, 4–5.

²⁶ A brit gyarmatokon ez a réteg képviselte az uralmat, ezért is alakult úgy, hogy e területeken a krikett lett az a sport, amelynek elsajátításával a gyarmatok lakói fölvehették a versenyt, majd le is győzték idegen urakat, méghozzá a saját pályájukon. Globalizációtörténeti szempontból tanulságos fejlemény, hogy egy ilyen győzelmet örökölt meg az a 2001-es, *Lagaan* című indiai, kosztümös-zenés mozi film, amelynek ritka kivételként sikerült kitörnie Bollywood kulturális zártsgából, és globális sikert aratva egészen az Oscar-jelölésig jutott.

1904-ben nélkülik, Franciaország, Belgium, Dánia, Hollandia, Spanyolország, Svédország és Svájc szövetségeinek összefogásával jött létre, viszonylag hamar ernyője alá gyűjtve előbb az európai, majd más kontinensek szövetségeit is. Többszöri csatlakozás, majd kilépés után az angolok a második világháború előtti három FIFA-világbajnokság egyikére sem neveztek. Két évtizedes különállást követően 1948-ban léptek be a szervezetbe ismét, ezúttal végleg.²⁷

A labdarúgás története késő modern korszakának eljövetelét a második világháború befejezésétől számíthatjuk. Ekkor vették kezdetüket azok a fejlemények, amelyekről fentebb már szóltam, és amelyeknek mi, a posztmodern futballkorszak részesei ma is szemtanúi vagyunk. A nemzeti alapon szerveződő világbajnokság mellett meggyökereztek a nemzetközi klubtornák (jelentős közép-európai előzmények után, amelyeket még említeni fogok), megszaporodtak a nomád, klubról klubra vándorló játékosok, a tévés közvetítés és a külföldi játékosok szerződtetésének könnyítése²⁸ pedig felgyorsította a futball globalizációját. A századelő kiemelkedő futball-nemzeteinek (Uruguaynak, Argentínának, de Angliának is) immár keményen meg kellett küzdeniük a sikerért. A szakmai tudás és a nézői hozzáférés többé-kevésbé kiegyenlítődött, a demokratizáció elérte határait, hogy aztán a nyolcvanas évektől bekövetkező, posztmodern futballkor egy új, mára kiteljesedő gazdasági és társadalmi elitizmus hajnalát hozza el. Társadalomtörténeti szempontból mindehhez annyit még érdemes hozzátenni, hogy a meccsek helyszíni megtekintése a futballhuliganizmus felszámolásával, a stadionok pacifikálásával az új, immár kozmopolita középosztály privilegiumává vált, és miközben a Bajnokok Ligája találkozóinak

²⁷ Guttman: *Games and Empires*, 55–56.

²⁸ E folyamat meghatározó fejleménye az Európai Bíróság úgynevezett Bosman-ítélete volt (1995), amely egy belga játékos, Jean-Marc Bosman perében a munkaerő Unión belüli szabad mozgásának jogszabályaira hivatkozva illegalizálta a külföldi labdarúgók szerződtetésének korlátozását. Lásd: Matthew Taylor: *Global Players? Football, Migration and Globalization, c. 1930–2000*. *Historical Social Research/Historische Sozialforschung*, vol. 31. (2006), no. 1, 20.

közvetítéseit tízmilliók követik világszerte, intézménye a reeurópaizáció sajátos formáját testesíti meg, nyugat-európai elitligák „világválogatott” élcspataiban felhalmozva a footballglóbusz tehetőségét, pénzét és tudását.²⁹

Összefoglalásképpen kijelenthető, hogy a labdarúgó sport, amely gyors elterjedését mindenekelőtt egyszerűségének és kisigényűségének köszönhette, a társadalmi változásoknak egyszerre volt elviselője és elősegítője. Az osztályidentitás azonban a futballszférában „életről galvanizált” identitásoknak csupán az egyike, hiszen a játék a lokális és nemzeti identitásokat szintén mozgósította. A 20–21. századi globalizáció ugyan átírhatta ez utóbbi azonosulások jelentőségét, ám ha úgy véljük, meg is semmisítette, elég egy Real Madrid–Barcelona, Liverpool–Everton, Újpest–Ferencváros összecsapásra gondolnunk, vagy épp egy brazil–argentín, ír–északír vagy épp magyar–román válogatott mérkőzésre, hogy véleményünk megváltozzék.³⁰

²⁹ A globális futball szakirodalma a kétezres évek elején még a multinacionális nagyvállalatokat jelölte meg az elitligák jellemző tulajdonosaiként.

³⁰ A pénzügyileg legtöbbre taksált angol Premier League azonban fokozottan „oligarchizálódik”, és jó néhány csapata egy-egy pénzügyi mogul személyes portfóliójának nem titkolt ékessége. Egy 2019-es lista szerint az angol csúcsliga tulajdonosai között akad egyiptomi, thai, iráni, kínai, de számos amerikai is. A leggazdagabbak: 1. Manszúr sejk, Egyesült Arab Emírségek (Manchester City, vagyona 30 milliárd dollár); 2. Roman Abramovics, Oroszország (Chelsea FC, 12,4 milliárd dollár); 3. Stan Kroenke, Egyesült Államok (Arsenal FC, 8,7 milliárd dollár). Barnaby Lane: The 12 richest billionaire Premier League club owners, and how they made their fortune. *Business Insider*, 17 August, 2019, www.businessinsider.com (Letöltés: 2020. augusztus 15.)

³¹ A tévés nézettségi adatok sem támasztják alá, hogy a globalizációval a nemzeti alapon szerveződő versenyeknek bealkonyult volna. Míg a Bajnokok Ligája 2015-ös döntőjét (Barcelona–Juventus) 180 millióan szurkolták végig, az egy esztendővel korábbi vb-döntő (Németország–Argentína) nem kevesebb, mint 695 milliós nézettséggel büszkélkedhetett. Lásd: Seth Vertelney: Media Microscope: Super Bowl owns American TV, but soccer conquers the globe. www.goal.com (Letöltés: 2020. augusztus 15.)

Kultúrimperialisták Pesten: angol közreműködés a futball honosításában

Az átfogó társadalomtörténeti tanulmányok (egyelőre) hiányoznak a magyar futballtörténet palettájáról. Ismereteim alapján mégis feltelezem, hogy a vonatkozó brit narratíva hellen-közzel nálunk is érvényesíthető, legalábbis ami a premodern korszakból a modernbe való átmenetet illeti. Az „angol játék” híre és gyakorlata a 19. század utolsó két évtizedében terjedt el, elsősorban Budapesten, azaz modernizálódó urbánus környezetben. Átvételében a már dolgozó vagy leendő diplomás középosztály (magán- és közhivatalnokok, tanárok, mérnökök, a köz- és a felsőoktatás diákjai)³¹ kiemelt szerepet játszhatott, legalábbis erre enged következtetni az ismert foglalkozású játékosok köre. Nem állítható, hogy az első labdarúgók társadalmi státusza hasonló volt az etoni, oxfordi alapítókéhoz, de a hazai urbanizáció színvonalán ők mégiscsak valamiféle elitet képeztek. Mindenesetre állásuk mellett, ami biztos megélhetést, fizikailag nem kimerítő elfoglaltságot és fix munkaidőt garantált számukra, még juttott idejük, kedvük sportolni is, és ez nem volt akkoriban általános adottság.³² Ami a közönség tagjait illeti, társadalmi hovatartozásuk-

³¹ Az 1890-es évek elejétől a budapesti iskolák évkönyveiben (az Ilona utcai főgimnáziumhoz tartozó Ferenc József Nevelőintézet, Barcsay utcai állami gimnázium, Markó utcai katolikus gimnázium, Lónyay utcai református főgimnázium) egyre-másra bukkantak fel különböző magyar elnevezésű, „futballgyanús” testgyakorlatok. (Zeidler Miklós: Angol hatások a magyar sport kezdeteire. In: uö: *A labdaháztól a Népstadionig. Sportélet Pesten és Budán a 18–20. században*. Pozsony: Kalligram, 2012. 93–94.) Valószínű, hogy a játéket külföldi (például Csehország, Svájc) tanulmányaik során, akár közvetlenül angoloktól elsajátító futballimportőrökkel együtt ebből a gimnazista gárdából került ki az egyesületbe igazoló hazai futballamatőrök első generációjának egy jelentős része.

³² Az FTC és az MTK 1911-es és 1908-as játékosfoglalkozás-listái alátámasztják, hogy a rekrutációs bázis a világháborúig lényegileg nem módosult. Szegedi: *Az első aranykor*, 54.

ról kevés adat áll rendelkezésre. Mégis feltehető, hogy a szurkolói rétegek kispolgáriásulása, proletarizációja már az első világháború előtt megindult. Ez a demokratizáció vélhetően a játékosok körében is megkezdődött,³³ amit nem csupán a világháború utáni évek elsősorban anyagi okoktól ösztönözött, tömeges játékoskivándorlása támaszt alá. A háború után egy fizetett berlini túrára szerződő jeles játékosok foglalkozása például korántsem mutat tisztán középosztályi képet.³⁴ A munkásság irányába „lejtő” társadalmi átrendeződést a játékoskarriert fizetett pályává, vagyis mobilizációs csatornává avató hivatásos futball bevezetése szentesítette 1926-ban, 40 ével az angolok hasonló intézkedése után.³⁵

A futball globalizációjára adott kezdeti magyar válaszok ugyanakkor megfelelnek a történeti sztenderdnek: akár a löverseny vagy az atlétika terén, itt is fontos szerepet játszott a brit kulturális hatás, amit a magyar futball eredettörténetei is tükröznek. Az atlétikát is meghonosító Esterházy Miksa gróf Angliából hozta az első

³³ A háború előtt épült két pesti stadion részvényséinek listájából az olvasható ki, hogy a szinte óriás iparteleppé duzzadó Ferencváros drukkerei az ún. kékgalléros rétegből (iparosok, ipari munkások) kerültek ki, a támogatóit főleg az Erzsébet- és Terézváros magánhivatalnokaiból és kereskedőiből verbuváló MTK mögött pedig a kis- és középpolgárság sorakozott fel és élt a stadionok által biztosított újfajta nyilvánossággal. Bővebben lásd: Baráth Katalin: „Gegenpressing”. Az első stadionépítési láz részvénytárságai: FTC és MTK (1908–1943). *Korall*, 21. évf. (2020) 81. sz. 100–137.

³⁴ A hazai eltállással járó berlini futballkirándulás kudarcát perrel kívánták megtorolni az illető focisták. Foglalkozásuk az aláírt ügyvédi meghatalmazás, szerint: vasesztergályos, szabó, kereskedő, műszerész, négyen pedig hivatalnokok. Az utat szervező Malaky Konstantin üvegfestőként szerepel. (Budapest Főváros Levéltára, Lázár Ferenc közjegyző iratai. VII.179.a – 1921 – 0071.) Ez is bizonyítja, hogy ugyan a játéket és a tehetséget hivatalosan nem fizethették meg, a legális és nem legális juttatások ekkor már kellően kompenzálhatták a kieső munkaidőt. Mindez az olykor bíróságig eljutó álamatőr botrányok is alátámasztják.

³⁵ A profizmus törvényesítése Magyarországon sem szüntette meg az amatőr futballt, ami felveti a kérdést, húzódik-e az angolhoz hasonló társadalmi törésvonal a hazai amatőr és profi futballkultúra között.

futball-labdát; az Angliából importált „első labda”-mítosz szintén felbukkan a keresztnévét angolosan viselő, Angliából hazaérkező Löwenrosen Charly-féle és a kerékpározás úttörőjeként számon tartott szabadkai Kosztovits László-féle eredettörténetben is. A futball honosításának kiemelkedő alakja, a volt cambridge-i diák, Arthur Yolland tanárként működött Magyarországon, és honfitársával, Thomas Ashtonnal együtt a Budapesti Torna Club csapatát erősítette az első magyar földön rendezett nemzetközi klubtalálkozón, a BTC-Vienna Cricketers mérkőzésen. (A külföldre szakadt britek elsőleges futballterjesztői szerepét mutatja, hogy a bácsiek színeiben legalább hétfő angol vitézkedett.) Az első nem hivatalos (nem egy másik válogatott ellen pályára lépő) magyar válogatottba pedig egy bizonyos Fred Windett is bekerült. A halálát kicsivel később Indiában lelő Windettet, aki Budapestről hazatérvén az ígéretes nevű, ma is létező Crouch End Vampires mezét húzta fel, a sors szele egy angol bányatársaság mérnökeként sodorta Bécsből Nagybányára. A „Budapesti Torna-Club” jeles tagja, aki kétségtől a kontinens legjobb játékosa, akarta a labdarúgást Nagybányán is meghonosítani, jó eszközt találván a gimnáziumi ifjak ambíciójában és lelkesedésében tervezte keresztülvitelére”, egészen addig, míg a gimnázium igazgatója meg nem tiltotta a futballozást, túl veszélyesnek ítéve azt.³⁶

Fred Windett rövid, de emlékezetes magyar sportkarrierje arra is példa, hogy a pesti angol futballtanítók elsősorban munka céljából, rendszerint bácsi állomásozás (és futballozás) után vették Budapestre, és sportolási alkalmat keresve találtak társra a hasonló társadalmi státuszú pesti sportemberekben. A mérnökhallgató és úszó-fenomén Hajós Alfréd, aki Ashtonnal és Yollanddal egy csapatban bábkodott a magyar futball bölcsőjénél, akár Fred Windett magyar tükröképe is lehetne.³⁷

³⁶ *Magyar Nemzet*, 1901. május 1. 10.; *Sport-Világ*, 1901. március 24. 75., 1902. február 23. 59.

³⁷ Hajós nevéhez úszással szerzett olimpiai aranyain túl még számos magyar sportelsőség tapad. A legtöbb a futballpályához kötődik: az első magyar bajnokcsapat, a Budapesti Torna Club színeiben szerepelt az első hivatalos

Nem tudom, hogy az 1906-os népszámlálás szerint 441 Budapesten tartózkodó angol közül hányan költöztek át közvetlenül Bécsből.³⁸ Edward (Teddy) Shires, a magyar futball kiteljesedésének Jimmy Hogan mellett talán legfontosabb angol alakja minden esetben közéjük tartozott. Főállásban már a császárvárosban is az Underwood írógépgyár képviseletét látta el, ahogy 1905-től Budapesten is írógép-forgalmazó céget működtetett, és Pesten is maradt 1937-ben bekövetkezett haláláig. Emellett futballozott is, sőt állítólag az asztaliteniszt is ő honosította még Magyarországon. Ám amivel végképp beírta magát a magyar futballtörténet első aranykorának krónikájába, az a közvetítői (kvázi ügynöki) tevékenysége volt, amelynek – és Brüll Alfréd klubelnök bőkezűségének, valamint a világháború kitörésekor Bécsből átmentett Hogan tréneri szaktudásának – hála az MTK a Trianont megelőző és követő fél-fél évtizedben világszínvonalú játékerőt képviselt. A futball globalizációtörténeti nézőpontjából sem érdektelen, itthon ellenben korántsem közismert narratíva szerint e századelős MTK-ból saradt ki az az innovatív természetű szakmai hagyomány, amit Braziliától Olaszországig vittek később a világjáró magyar edzők,³⁹ és amely az

hazai és nemzetközi találkozókon (az első magyar győzelemmel végződő nemzetközi klubmeccsen, 1899-ben gólt is szerzett), sőt az első válogatott mérkőzésen (1902-ben, az osztrákok ellen) is hadra fogták. Később bíráskodott, a Magyar Labdarúgók Szövetsége (MLSZ) alelnökének választották, és természetesen – mint mérnök – futballstadiont is tervezett. Lásd: Dénes et al.: *A magyar labdarúgás*, 38–39.

³⁸ Thirring Gusztáv: *Az 1906. évi népszámlálás eredményei*. (Budapesti Statisztikai Közlemények 43.) Budapest: 1914. 109. Ugyanitt 2–2 skót és ír illetőségű budapestiről olvashatunk, walesiekről nem esik szó.

³⁹ A trénerként bajnoki címet kivívók közül csak néhány: Weisz Árpád (Inter-Ambrosiana, 1930; Bologna, 1936, 1937); Schaffer Alfréd (Róma, 1942); Pozsonyi Imre (Barcelona, 1925); Hertzka Lipót (Real Madrid, 1932; Benfica, 1937, 1938); Eisenhoffer József, Olimpique de Marseille, 1937); Hirschl Imre (River Plate, Argentína, 1936, 1937; Peñarol, Uruguay, 1949, 1951); Kürschner Izidor (Nürnberg, 1921). A máig legeredményesebb és talán legismertebb magyar edző-világvándor Guttmann Béla, aki MTK-játékosból (1919–1921) kétszeres Bajnokok Európa-kupája-győztes edző lett (Benfica, 1961, 1962). Lásd elsősorban: Szegedi: *Az első aranykor*, 403–435.

Arancsapat sikereire és a világfutballra egyaránt nyomon követhetően hatást gyakorolt.⁴⁰

Habár angol szakembereket⁴¹ már a 20. század első éveiben alkalmaztak a hazai sportegyesületek futballcsapatai (a Magyar Athletikai Club például Harry Perryt, a már emlegetett BTC egy bizonyos Mr. Coxot, sőt később az ősrivális FTC-ben is megfordult egy Barney Gannon nevű edző),⁴² a kortársak a brit szaktudásimportot jellemzően a Magyar Testgyakorlók Köréhez kötötték. Az MTK-s britek közül itt csupán két olyan játékosról emlékezünk meg, akik a honi futballtörténet egy-egy nevezetes pontjához kapcsolhatók. Egyikük Joseph Lane, aki az MTK Hungária úti stadionjának az – ekkoriban FTK-nak is nevezett – FTC elleni avatómeccsén az egyetlen, győztes gólt lőtte (1912). Teljesítménye mégsem aratott osztatlan sikert, egy

⁴⁰ E hagyományt legutóbb az angol *The Guardian* neves szakírója és futballtörténész foglalta össze: Jonathan Wilson: *The Names Heard Long Ago: How the Golden Age of Hungarian Football Shaped the Modern Game*. London: Blink, 2019. A magyar futballtörténeti korpusz nemzetközi beágyazottságára (avagy beágyazatlanságára) jellemző, hogy a kelet-európai futballban egyébként járatos brit szerző dél-amerikai kutatásai során lett igazán figyelmes a helyi elbeszélésekben minden türelmes felbukkanó magyar szakemberekre. Tegyük hozzá: brit részről kevésbé nehéz elismerni a magyar futballszakértőt a globális jelentőségét, ha az visszavezethető a szintén brit Jimmy Hoganre. Hoganról Barcs Sándor, az MLSZ elnöke nyilatkozta a Wembley-ben, az angol futballhegemónia mitoszát végképp felszámlol 1953-as 6:3 után: „Mindent, amit erről a sportáról tudunk, Jimmy Hoganról tanultuk.” B. G.: *Jimmybaci, a magyar football(nagyság) atyja*. www.nemzetisport.hu (Letöltés 2020. augusztus 15.)

⁴¹ Az egykorú hazai sportszakma rendszerint egyszerűen csak angolnak titulálta az angol futballkultúra képviselőit. Az „ír származású angol” Hogan elődjét, Jackie Tait Robertstont, a Chelsea-t is edző skót szakembert például így jellemzte egy játékos: „nem szenvedek anglomániában, de egész határozottsággal állítom, hogy a Magyar Testgyakorlók Köré a nagy fellendülését kizárták Robertsonnak, az angol trainernek köszönheti.” Lásd: Dénes et al.: *A magyar labdarúgás*, 344.

⁴² Zeidler: *Angol hatások*, 102.; Dénes et al.: *A magyar labdarúgás*, 362.

újságíró legalábbis kritikával illette, méghozzá nemzeti alapon, jelezve, hogy a feltétlen angoltisztelet kora múlóban.

„Lane, a M. T. K. angol centercsatázója, túljátszotta az egész mezőnyt. Mesés dolgokat produkált. [...] De bármily szép volt is Lane játéka, valamilyen fájdalmas érzést mégis kiváltott a lelkeből. Nem volt kedves a közönségnek, hogy egy angol játékos ennyire kimagaslik a magyar fiúk között. A magyar labdarúgó-sportra sem biztató ez a jelenség. Még a M. T. K. győzelmének az árán is jobb szerettük volna, ha Lane játéka beleolvad a nagy közbe. De nem így volt, s a F. T. K.-nak, mint megvert csapatnak, kellett elhagynia a pályát.”⁴³

Az MTK egy másik kiváló angol szerzeményéről, J. R. Owenről a hazai futballtörténet „Lex Owen”-ként elhíresült jogszabályát neveztek el. A határozatot az MTK riválisai – elükön a sorozatos bajnoki címeit leginkább, és mint hamarosan kiderült, okkal az MTK-tól veszélyeztetve érző Fradival – vitték keresztül az MLSZ-ben (1913). A 1926-ig érvényes Lex Owen szerint külföldi játékost csak akkor igazolhatott magyar klub, ha az illető előzőleg legalább egy évet Magyarországon töltött.⁴⁴ Az élesedő konkurenciáharcon túl ez az intézkedés arról is tanúskodik, hogy a magyar futballvilág az első világháború előestéjére maga mögött hagyta azt az időszakot, amikor az okulás és fejlődés kedvéért készségesen tűrte az angol csapatoktól ellenzégekkel megalázó vereségeket. A magyar labdarúgás aktorai már nem feltétlenül akartak tanulni Lane vagy Owen játékából, főleg, ha az a saját eredményeiket-érdekeiket veszélyeztette vagy csillogásukat halványította.

⁴³ *Budapesti Hírlap*, 1912. április 2. 16.

⁴⁴ A szabályt minősíthetjük akár a már említett Bosman-ítélet korai ellenpárjának is.

Idegen sport – magyar fogadtatás

Az angol játék nem mindenütt érkezett olyan üres tömegsportszín térré, mint Magyarországon. Német nyelvterületen például a Turnen (azaz a gimnasztikus torna, amelynek itthon is akadtak művelői), szláv vidékeken pedig (beleértve Cseh- és Horvátországot is) a Sokol-mozgalom uralta a testkultúra diskurzusát. Mindkettő deklaráltan nemzetépítő funkciókat is hordozott. Habár a torna és az atlétika gyökeret ereszttet a 19. századi Magyarországon is, a kifejezetten nemzeti érdeku testedző egyletek itt hiányoztak, és a Sokol-mozgalmak előretörésével ez a hiány keltett is némi aggodalmat.

„Mi is csináltunk Magyarországon tornaegyesületeket és szövetségeket. De az a sajátságos tragikum ért bennünket, hogy náunk a tornaegyesületekben nem a magyar nemzeti vonásokat domborítottuk ki, hanem – németből másolván ezt az intézményünket is – a német tornarendszert hoztuk be Magyarországra, s ezáltal a német szellemet terjesztettük. Évtizedekig kellett harcolnunk, amíg a mi tornaegyesületeinkből és tornaoktatásunkból ezt a német szellemet csak részben is kiirtottuk. És az eszköz, amivel ezt a harcot vívtuk, nem a magyar szellem és a magyar szellemű tornaoktatás volt, hanem tulajdonképen az angol atlétika és sport. Tehát mi még a német szellem ellen sem a magyar géniusszal, hanem más idegen példákkal kell hogy küzdjünk”,

– panaszolta *Magyar Sokol* című vezércikkében a névtelen tollnok.⁴⁵ Jeremiádjából kifelejtette a szintén angol labdarúgást, ami már ekkor is népszerűbb volt, mint a torna és az atlétika együttvéve. Testedzésként talán nem vették komolyan játékos jellege miatt, viszont a nemzetépítés tartalmait nemcsak közösségtéremtő erejű, társadalmi-nemzeti csoportok valós küzdelmét szimbolikus térbe könnyen transzponáló jellege okán vehette magára, hanem azért is, mert nem

⁴⁵ *Pesti Hírlap*, 1908. szeptember 10. 1–2.

akadt más sportmozgalom, ami ezeket – a Turnennel és a Sokollal versengve – képviselte volna.⁴⁶

A futball nemzetépítő képessége eleinte nem bizonyult mindenki számára nyilvánvalónak. Csekély ellenzéke éppen a játék angol szellemre szabottságát, a magyarok természetétől idegen, ezért veszélyes mivoltát hangoztatta. „[G]yermekeink meg nem felelő veszélyes játék a lapdarugás, mely – meglehet, hogy a hidegvérű angolok temperamentumának felelevenítéséhez alkalmas eszköznek bizonyult, – de semmikép sem alkalmas arra, hogy elevenebb és hevesebb vérmérsékletű magyar gyermekünk szórakoztatására egészségük és épségük komoly veszélyeztetése nélkül szolgáljon.”⁴⁷ Az aggodalmaskodók azonban a futball vonzerejének titkát is fölismerők: „Fájdalommal kell beismernünk, hogy ez idegen játéknak fölönnye éppen versenyszerűségében rejlik, miben a mi játékaink éppen gyengék. Gondolkozni kellene, a kótáborból, kifutóból mint lehetne érdekesebb versenyszerű játékot csinálni, mert csak így vehetnék fel a versenyt a rugdalóval s a hajítólabdával.”⁴⁸ E vélekedésekben az is kitűnik, hogy a kezdetektől fogva törekedtek a játék nevének, sőt teljes szókincsének magyarosítására.⁴⁹ A csatár/csatázó, födözet, hátvéd, kapuvédő alapterminusok már a futball megjelenésével egy idő-

⁴⁶ A Turnenről és más, a modern sportok brit hegemoniájának ellenálló mozzalmáról lásd: Markovits-Rensmann: *Gaming the World*, 57–62.; Guttmann: *Games and Empires*, 141–168.

⁴⁷ Del Medico Ágoston felszólalása a fővárosi közgyűlésben. *Fővárosi Közlöny*, 11. évf. (1900) 46. sz. 770.

⁴⁸ Egy vidéki tanár „Játszuk-e az iskolában a rugdalót?” címmel közzétett aggodalmai. *Herkules*, 1899. október 14. 1.

⁴⁹ Felméri Lajos: Angol játékok c. leírásában (kolozsvári *Ellenzék*, 2. évf. (1881) 99. sz. 1.) jó másfél évtizeddel az első hivatalosként nyilvántartott hazai mérkőzés (1897) előtt „kirugó labdának” fordította a futballt, s azonnal rá is tapintott erényeire: „Egyik érdeme, hogy nem kell hozzá költséges felszerelés, sem igen sok idő, sem ún. tapsoló közönség, mely utóbbi a cricketnek mintegy udvarzatát teszi; másik érdeme, hogy a legnagyobb mértékben fejleszti az életben leghasznosabb szellemi-erkölcsi tulajdonságokat: a bátorságot, hidegvérűséget és lélekjelenlétet. Sokkal több fejbeli munka jár vele, mint első tekintetre látszik.”

ben rendelkezésre álltak, csökkentve az idegenségérzetet. A „goal” szinte az egyetlen, amire a mai napig nem sikerült tartós magyar változatot találni, és ez valószínűleg már így is marad, minekutána a hajdan előszeretettel használt „dugó” is kikopott a nyelvből.

Arra, hogy ez az idegen játék a nemzetépítést is segítheti, a média akkor ébredt rá villámcsapásszerűen, amikor 1899-ben – két évvel az első magyar-osztrák klubtalálkozó után – egy magyar csapatnak, a Műegyetemi FC-nek először sikerült győzelmet aratnia egy bécsi gárda (Victoria AC) fölött. Mindezt a már említett Millenáris-pályán, 3000 fős közönség szeme láttára. A beszámoló máig érvényesen ragadja meg, hogyan és miért sikerül újra meg újra eredményesen „lokálizálni” a globális futballt:

„Vajjon ki felejti el azt az embertőmeget, melynek szívét aznap a magyar dicsőség lelkesítette. Előttünk eddig ismeretlen új érzésnek nyílt tere, egy új fogalmat ismertünk meg, a más nemzetek feletti győzelem tudatát. Ilyen lehet diadalmas csaták után a győztes hadak hozzátartozónak öröme, pedig ezúttal vér nem folyt, csak a dicsőségért ment a küzdelem. Aki játssza, aki szemléli ezt az egyszerű angol játékot, az minden jobban szereti.

Hiszen az egész 11 ember párviadala veszedelem nélkül, a díj pedig a dicsőség.”⁵⁰

Az, hogy az osztrákokkal és csehekkel vívott összecsapások a Monarchia idejében (akkoriban magyarázatot nem igénylően) nemzetközi találkozóknak számítottak, és hogy nincs tudomásunk közös Monar-

⁵⁰ Sport-Világ, 1899. március 19. 6. Victoria AC, Vienna Cricketers: az eddig említett bécsi csapatok neve azt a mintát követi, ami más, jelentős brit kolónia közreműködése mellett kialakult futballkultúrákat is jellemzi (például Argentina: River Plate, Racing Club, Newell's Old Boys stb.). A hazai klub-nomenklatura azonban még csak nem is a mitológiából kölcsönzött (Sparta, Ajax), inkább földrajzi vagy intézménynevekre épült, néhány jellemző, nemzeties kivétellel (Magyar Athletikai Club, Magyar Testgyakorlók Köre, Nemzeti Sport Club stb.), mutatva a brit befolyás közvetettségét és a futballban artikulálódó helyi identitások erejét.

chia-válogatottról, sőt annak tervéről sem, az államalakulaton belüli politikai állapotokat (vagy még inkább vágyakat) tükrözi. A nemzet–állam–ország fogalmainak nem minden következetes alkalmazása a FIFA berkein belül is gondokat okozott. A magyar szövetség például azért nem vett részt már az első FIFA-kongresszuson sem, mert csak az osztrák szövetségen keresztül hívták meg. Bár bejelentette csatlakozását, a cseh szövetséghoz hasonlóan csupán 1907-ben sikerült formálisan is elnyernie a tagságot, miután végre belátta, hogy saját képviselőt kell delegálnia az aktuális kongresszusra, a távolból ugyanis nem lehet a nemzetközi társaságot felvilágosítani a Monarchia bonyolult közigyi viszonyairól. A cseheknek kiváló sportdiplomáciai kapcsolataik ellenére sem sikerült az önálló képviselet jogát kivívni, elsősorban azért, mert az osztrák szövetség határozottan föllépett függetlenségi törekvéseikkel szemben. (Az MLSZ később hasonló szigorral reagált, amikor a horvátok a magyar szövetség engedélye nélkül láttak vendégül Zágrábban egy cseh csapatot.) Az egyébként is vonakodó angolok csatlakozását a „tanítványok” szövetségéhez viszont az nehezítette, hogy amatőr szövetségük is saját képviseletre tartott igényt, ami a profikat tömörítő Football Association (FA) heves tiltakozásába ütközött.

A futball globalizációjának e korai szakaszában az MLSZ legnagyobb sportdiplomáciai sikérének – önállósága elismertetésén túl – az nevezhető, hogy 1909-ben Budapest rendezhette meg az éves FIFA-kongresszust. Hogy a nemzetközi futballképviselet érkezését nem kizárálag a sport belügyeként kezelték, jelezte, hogy a fővárosi tisztiséget József főherceg töltötte be Apponyi Albert kultuszminiszter, Bárczy István, Budapest polgármestere, Fülepp Kálmán főpolgármester és Jekelfalussy Lajos honvédelmi miniszter védnöksége, valamint Andrassy Géza gróf díszelnöksége mellett.⁵¹ A nemzetközi futball-előkelőségek részvételével zajló eseménysorozat fénypontját alighanem mégis az jelentette, hogy ez alkalomból kétszer is pályára lépett

⁵¹ Nemzeti Sport, 1909. május 29. 36. A kultusz- és a honvédelmi miniszter egyidejű jelenléte már ekkor is jelzi a vetélkedést, ami a sportirányításért a két tárca között később folyt.

a profikból és amatőrökön összeállított angol válogatott. Az angol nemzeti tizenegy ekkor még csak másodszor jutott el Magyarországra, míg a futballexpanzió munkájának dandárját elvégző, külföldön turnézó szigetországi klubcsapatok már szinte hazajártak Pestre.

Tanulópénz: angol csapatok vendégjárása

„A húsvéti ünnepekkel nagy jelentőségű napok kezdődnek a magyar sport történetében. A magyar footballsport fejlődése tette lehetővé, hogy a sport hazájából, Angliából, tömegesen jöjjenek el hozzánk ezen sport kiváló művelői közül többen. minden magyar sportember érzi ennek a jelenségnak fontosságát, hiszen magunk közt üdvözölhetjük az embersport hazájának fiait, azokat az egyéneket, akit a mi fiatalságunk, mely a kontinensen talán leginkább hevül a testedző sportokért, eszményképének tekint. A legigazabb sport, a játék terén találkoznak velük, és ebben mérik össze erejüket, nem a győzelem kilátásával, hanem mert tanulni akarnak tőlük, és meg akarjuk mutatni, hogy felfogták az általuk évszázadok óta úzott elvek helyességett, és azon az úton törekszenek előre haladni, és be akarják mutatni egyúttal azt, hogy képesek is arra. A footballmérkőzés a testi és lelki jó tulajdonságok küzdelme két csapat között, a legszebb küzdelem, amit a modern élet nyújthat. Ezen a téren áll szemben a mi lelkes ifjúságunk Anglia fiatalságával. Kinek nem indul meg szíve erre a gondolatra?”⁵²

A magyar labdarúgás első „angol hetének” beharangozójából kiválik, hogy a hazai sportemberek milyen kultikus tisztelettel övezték az angolokat. 1901-ben első ízben léptek brit klubok képviselői magyar pályára, méltónak találva a magyar felet arra, hogy a maguk teremtette játékban összecsapjanak vele. (És persze hogy kifizesse részüket a jegybevételeből.) Aligha csodálkozhatunk, hogy az igen-

csak szűk külpolitikai mozgástérrel rendelkező magyarok számára ez a vizit szinte egyet jelentett a nemzeti önállóság nagyhatalmi elismerésével, de legalább a diplomáciai kapcsolatok felvételével. Igaz, az angol csapatok rendszerint bácsi, prágai mérkőzésekről érkeztek vagy oda távoztak, valamint az sem volt sehol sem közömbös, hogy a rivális footballfellegvárakban milyen eredmények születtek. A nemzetállami sikertelenségek sportbéli kompenzációja (Hadas Miklós kifejezésével elve: a kisállami túlinvesztíció Dávid-effektusa),⁵³ láthatjuk, magyarországi meghonosodásával szinte egy időben terhelődik a labdarúgásra, kollektív-nemzeti placebo változtatva azt.

1901-ben, a britek vendégjárásának első évében a különböző magyar klubcsapatok rögtön négy albioni legénységtől is nagyarányú vereséget szenvedhettek: az amatőr Richmond, a Surrey Wanderers és a Civil Service (utóbbi kettő esetében alkalmi) összeállításától, valamint a profi Southamptontól. Az angol-magyar találkozókat még sokáig jellemzette a technikai tudás és az összjáték egyenlőtlensége, bár olykor be-becsúsztak szorosabb eredmények, sőt akár magyar győzelem is. (1903-ban például a magyar bajnokság első két kiírásának győztese, a BTC 1:0-ra verte a Richmondot.) Az összkép radikálisan később sem változott, csak a különböző mérséklődött némileg.⁵⁴ Ezért nem is térnék ki minden meccsre és eredményre,

⁵² Hadas: Olimpia és globalizáció, 1.

⁵³ A magyar labdarúgás felzárkózását leginkább a footballvérkeringésbe már korábban bekapcsolódott rendszeres edzőpartnerekkel, a hasonló fejlődési ívet leíró cseh, de elsősorban az osztrák válogatottal és a bácsi klubcsapatokkal szembeni eredményeken lehet lemeríni. Ezt a Monarchián belül felhalmozódó, regionális-transznacionális jellegű, évtizedekig világszínvonalú játéktudást nevezik ma is dunai iskolának. (Jonathan Wilson: *Inverting the Pyramid*. London: Orion, 2008. 32.) Miközben a Habsburg Birodalom darabjaira hullott, örökösei között pedig feloldhatatlannak tűntek (tűnnek) az ellentétek, a futball országában szinte változatlanul élt tovább a Monarchia öröksége. Mindez az Európában úttörő regionális kupasorozatoknak is köszönhető: a bácsi brit vállalkozó alapította századelős *Challenge Cupnak*, a két világháború között pedig a Közép-európai (majd Mitropa) Kupának.

inkább néhány, elsősorban a brit futballexpanzió magyar fogadtatásának szempontjából jelentősnek ítélt találkozót emeletek ki.

Említettem, az első Budapestre látogató angol focikülonítmény a Richmond csapata volt. A vizit nem korlátozódott a(z egyébként az angol vendégjátékokon mindig szép számú közönséget felvonultató) pályára, az angol-magyar kapcsolatot egy emelkedett hangulatú bankett is zárta a Royal Szállóban. Hogy miként zajlott a sportdiplomáciai kapcsolatok informális felvétele, hogyan kötöttetett az angol-magyar futballbarátság, arról érdemes idéznem a kortársat, aki nemcsak az amatőr úriemberek társadalmi állásáról tudósít, de azt is sejteti, a vendégek aligha nemzeti-birodalmi színezetű aktusként fogták föl a találkozást:

„[A] hosszú, tiszteletdíjakkal feldíszített patkóalakú asztalt többször frakkos és szmokingos alakok ülték körül, az asztalról persze az angol vendégek ülték; fejük fölött a falon az angol és magyar lobogó volt kifeszítve, kombinálva a rendező egyesületek színeivel. Természetesen toaszt is volt quantum satis [...] Ezután az angol játékosok sorra mind mondottak beszédet. Bár mi eddig nálunk járt játékosuktól nem szoktuk meg, hogy a rúgáson kívül beszélni is tudjanak, nem volt mit csodálkoznunk ezen, tudva, hogy az angolok mind meglett, intelligens úri emberek: Waller például mérnök, Gettins tanár, Killich orvos, Moosely tanító, Cox bankhivatalnok; Thomasról csak annyit tudhattunk meg, hogy színész akart lenni, de szülei nem engedték erre a pályára.

A technikusok bankett után elénekelték a Rule Britanniat; a »hazai hangok« kellemesen hatottak az angolokra, ők is dalra gyújtottak, elénekelve például a »Trink wine, trink wine o my boy« bordalt. Így azután egyszeriben elillant a bankett feszes hangulata: ködös Albion fiai ugyancsak belemelegedtek. Hogy az angolok kedélyes fiúk, azt már a matchek alatt és a velük való érintkezés folyamán is sejtettük, de csak most láttuk igazán: a burleszk angol humor sok-sok tréfájaival fakasztották derültségre a jelenlevőket. Waller mőkázott, Thomas valóságos cirkuszi jongleur- és clown-produkciókat csinált. Majd mikor a cigány ráhúzta, az an-

golok táncre perdültek: Gettins csárdást táncolt, Robertson és Cox kettőben kalamajkáztak; láthattuk a hamisítatlan bosztonit is...

Csak a késő éjjeli órákban oszloott szét a társaság. Az angolok is szétszéledtek, ki erre, ki arra ment, igéretekről, kötelességekről beszéltek és hozzá gyanúsan mosolyogtak... Ahá! most jut eszembe, hogy Thomas humoros beszédében nagyon dicsérte a magyar nőket.”⁵⁵

A következő év márciusában érkező oxfordi egyetemistákat kevesebb polgári kedélyesség, annál több arisztokratikus glória övezte. A brit politikai elit keltetőjének futballifaiban szinte valóságos diplomatakat láttak a magyar notabilitások, ennél fogva az arisztokraták, politikusok és laptulajdonosok a hazai sportembereket csaknem utolsó szális kiszorították a fogadóbizottságból. József főhercegnek az oxfordiak tiszteletére rendezett margitszigeti villásreggelijén megjelent az angol főkonzul, valamint Eötvös Loránd, Berzeviczy Albert, Szemere Miklós, Rákosi Jenő, Vészi József stb. Az ifjak elmentek színházba a *Troilus és Cressidára*, a Várba, a Mátyás-templomba, az Operaházba, az Akadémiára, az Országházba és a Kúria épületébe, hivatalos látogatást tettek az egyetemi és a műegyetemi rektoroknál. Vendéglátásukra hivatalosan a Műegyetemi FC és természetesen a margitszigeti központú, dekláráltan úri-keresztény Magyar Athletikai Club (MAC) vállalkozott, élén Andrássy Gézával. Sem az egyletek, sem az egymás sarkát taposó főrangok nem utasították vissza sem a fővárosnak az esemény alkalmából kiutalt 600 koronás rendkívüli segélyét, sem a kultuszminisztérium 1000 koronás hozzájárulását.⁵⁶

A Park Klubban rendezett estélyen még a korábbinál is több előkelőség vonult fel. Szemere Miklós „cs. és kir. kamarás, országgyűlési képviselő” adta az estebédet, ahonnan „az ebéd magyar stílusá-

⁵⁵ Speidl Zoltán: Futballsportunk nagyhete. A bankett. *Sport-Világ*, 1901. április 28. 126.

⁵⁶ *Sport-Világ*, 1902. március 23. 1.; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1902. április 16-i ülés. MNL OL_K27_19020416 1902.04.16.

nak megfelelőleg nem hiányzott a tulipán sem, a menükártyán ott szerepelt a gulyásleves és a túróslepény is.” Utána következett a tea, amiről Andrássy Géza gróf „v. b. t. tanácsos, országgyűlési képviselező” gondoskodott. „A tündéri fénnyel világított terem hosszú asztala pazar kiállítása volt a szakácsművészet legízesebb remekeinek, és nem csoda, ha késő éjfélig maradt együtt az angol fiatalokat annyi szeretettel ünneplő társaság.” Hol volt már a richmondiak előző évi bohóckodása és nótázása! Minek is, ha az ember Montaigne tábornok beszédében gyönyörködhetett, „aki Batthyány Elemér grófnak társa volt afrikai oroszlánvadászatain, és átutaztában nem állhatta meg, hogy régi jó bajtársát meg ne látogassa.”⁵⁷

A Hungária szállóban lakó oxfordiak istentiszteleten is részt vettek, sőt olykor azért fociztak is. Látogatásuk példázza, hogy a futball társadalmi kontextusa sem a korabeli Angliában, sem Magyarországon nem nevezhető homogénnék. (Az ipari munkások térfoglalása elsősorban az angol profi futballt jellemzette, az amatörizmus ethoszához természetesen inkább a szükséges szabadidős és anyagi feltételekkel eleve rendelkező felsőbb osztályok képviselői ragaszkodtak.)⁵⁸ Egyszersmind kiderült, hogy a hazai politikus elit nem restellt kihasználni egy olyan sport nyújtotta – leginkább illuszórikus – lehetőséget, amelynek művelői közé más alkalmakkor ritkán vegyült. Hiszen „ki tudja, hogy ezen kis kapocs, melyet tisztán a football kovácsolt össze,

⁵⁷ *Magyar Nemzet*, 1902. március 27. 9.

⁵⁸ Az oxfordiak és a jóval szolidabb körülmények között vendégeskedő cambridge-iak után 1905-ben a Casuals színében egy újabb amatőr elitcsapatot üdvözölhetett Budapest. „Abban a tizenöt angolban, akiket szerencsénk van fővárosunkban üdvözölhetni, nemcsak az amateur sportsmaneket, nemcsak a gentlemaneket, hanem a nagy, a hatalmas, angol nemzet intelligenciáját is tiszteljük. És igaz örömkünket fejezzük ki, hogy éppen a sport az, mi nemzeteinket közelebb hozza egymáshoz.” Malecki Román: *Casuals. Sport-Világ*, 1905. április 24. 2. A fenti köszöntés rávilágít, hogy a még mindig értelmiégek uralta magyar futballkormányzat (akárcsak az oxfordiak arisztokrata fogadóbizottsága) nem egyformán értékelte az angol csapatokat: az amatőrök ázsiját eleve növelte a fajsúlyosabb társadalmi réteg, amelyet – ugyancsak amatőr vendéglátóik szerint – képviseltek.

az ifjaink folytonos érintkezése folytán nem-e erősödik meg egy hatalmas lánccá, mely a két nemzet érdekeit szorosabbra fűzi”.⁵⁹

Két év elteltével hasonló módon és reményekkel fogadták az oxfordiak érettebb kiadását, az úriemberek kirakatcsapatát is, az oxfordi-cambridge-i öregdiákokból, ügyvédekből és etoni tanárok ból verbevált „Korinthosziakat” (Corinthians), azzal a különbséggel, hogy a sportvezetők ezúttal valamivel fontosabb szerepet kaptak, lévén a Corinthians különítménye a játéktudásáról is híres.⁶⁰ A hazai sajtó pátozzal átitatott címlapi laudációi nem mulasztották el kiemelni a „Corinthiánok” emberi kiválóságát – némileg átfedésben kiemelt társadalmi státuszukkal –, amely a sportot is megemesítí, valamint hogy a profi futballista angolokkal szemben, amatőrségük okán ők valódi példaképül szolgálnak. De még így is jutott minden angolnak a dicsényből:

„Még kevésbé lehet a célunk, hogy most a britek nagy nációjáról írunk panegyrikus cikket. Az ő nemes faji tulajdonságaik, egészességes szellemük, sportszeretetük és ezeken felépülő fölényük és hatalmuk amúgy is elégé imponál nekünk, sportsmaneknek, akik az angolokat – nem szégyenük bevallani – egy kicsit a sport szemüvegén át nézzük. De kell hogy imponáljon azoknak is, akik nem estek bele a sporttal járó s megbocsátható anglomániába.”⁶¹

Nem annyira nemzetépítési, sokkal inkább futballszakmai szempontból bírt jelentőséggel az 1905-ös esztendő, amikor – bízvást kijelenthető, hogy – a világ akkortájt legjobb csapatai közül kettő verte tönkre a magyarokat, a szaklapokban vég nélkül dicsért játékkel: a hivatásos angol élvonalon vitézkedő Tottenham Hotspur és az Everton. Ugyanők később Bécsben vívtak bemutatómeccset, amely olyan

⁵⁹ *Magyarország*, 1902. március 23. 9.

⁶⁰ Amit igazolt, hogy a magyar klubcsapatokkal játszott három meccsükön egy fia gólt sem kaptak, ellenben 27-et rúgtak. Lásd: Dénes et al.: *A magyar labdarúgás*, 122–123.

⁶¹ *Sport-Világ*, 1904. április 3. 1.

páratlan élményt ígért (angol profik összecsapása!), „hogy most Bécsben ezen a mérkőzésen is a közönségnek 7–8 percentjét – budapestiek képezték. Amint tudjuk, Budapestről különvonat is indult, amely vagy 300 érdeklődő sportsmant és sportladyt röpített a császárvárosba.”⁶²

A magyar városi középosztályt is magával ragadó footballspirál „angol szakasza” hazai csúcspontjának alighanem azokat a találkozókat nevezhetjük, amikor az angol nemzeti tizeneggyel szemben maradhattak alul a labdarúgást hivatalosan immár egy évtizede gyakorló kiválóságaink. Az angol válogatott meccsek mind 1908-ban, mind 1909-ben a FIFA-kongresszus kísérőprogramjában szerepeltek. 1908-ban a császárvárosban került sor a kongresszusra, amikor is az angolok 11:1-re páholták el előbb az osztrák kiválóságokat, majd Budapestig lecsorogva a Dunán, 7:0-ra a magyarokat. Mielőtt a Millenáris hétköznap lévén „csak” 7–8000 fős közönsége előtt bemutatták tudásukat, a vendégsapatot, élükön a kor legjobb játékosának tekintett, amatőr Vivian Woodwarddal, a szokásos kultúrprogram gyorstalpalóján képezték ki Magyarországból. „A kedd este megérkezett angol válogatott csapat szerdán reggel fél tiz órakor a székesfőváros nevezetességeinek megtekintésére indul, többek között elmennek a parlamentbe is.” Ezután ebéd, meccs a Millenáriszon, vacsora. „Csütörtökön délelőtt a François-féle pezsgőgyárat tekintik meg angol vendégeink, majd 1 órakor lunch lesz a Hungáriában, délután a margitszigeti sporttelepet tekintik meg” a daliák, akik végül péntek reggel Bécsen át Prágába távoztak.⁶³ Hogy miként múlták fölül a világ többi válogatottjait, leírva egészen banálisan hangzik, ugyanakkor lényegében ma sem kell más az eredményességhoz: „Az angol csapat játéka mintaszerű és mesteri volt. Labdalefogásuk olyan volt, minőt az eddig itt járt angol csapatoktól nem láttunk. A leggyorsabban jövő labdát is egyetlen mozdulással megállítják, s az a másik pillanatban már rendeltetése helyén van. A csapat játékosai egytől-egyig kiválóak voltak.”⁶⁴

⁶² Sport-Világ, 1905. május 14. 170.

⁶³ Pesti Hírlap, 1908. június 10. 17.

⁶⁴ Sport-Világ, 1908. június 14. 203.

A válogatott labdarúgók kíséretében ekkor és egy évvel később, az immár hazai rendezésű FIFA-kongresszus alkalmával is érkeztek Pestre további illusztris szigetországi vendégek, 1909-ben jelesül a FIFA angol elnöke és a korabeli footballvilág nála is fontosabb figurái: az angol profi szövetség elnöke és titkára. Mégis, bár a védnökök és a fogadóbizottság soraiban most is ült jó néhány hazai előkelőség (mint említettük: József főherceg, Apponyi Albert, Bárczy István, Andrássy Géza, Bethlen István stb.), az oxfordiak hét évvel korábbi látogatása fényűzéséhez képest egy fokkal polgáriasabbnak tűnnek a körülmenyek (á la carte szállodai étkezések, löncs az MTK klubhelyiségeben, gyárlátogatás stb.), és hangsúlyosabbnak a sportvezetők közreműködése. Ami persze érthető, hiszen az eseményt ezúttal a sokféle klubot és játékosat képviselő MLSZ szervezte, nem pedig a MAC, az úri középosztály margitszigeti sportklubja. Mindenesetre az is valamiféle sporttársadalmi demokratizációt sejtet, hogy a magyar politikai elit kevesebb kapcsolatépítési lehetőséget látott a footballvilág csúcsvezetőiben és az angol válogatottakban (a világ legjobbjai), mint az oxfordi diákokban vagy a Corinthians etoni tanárgárdájában. Vagyis a futballozás nem tett egyenlővé minden angolt még a távoli Magyarországon sem.

A FIFA budapesti kongresszusának kalapjára nem kevesebb, mint három válogatottmérkőzés-bokrétát tűzött az MLSZ. Az elsőn a meccsenként változó felállásban pályára lépő magyar válogatott az angollal küzdött meg, minden össze 4:2-es vereséget szenvedve. A másodikon régi ellenfelével, az osztrákokkal játszott 1:1-et, míg a harmadik napon ismét az angoloktól kapott ki, ezúttal azonban már 8:2 arányban. Az angolok sztárja, Woodward valóban tanár módjára véleményezte az első magyar csapat teljesítményét:

„A magyar beckek rúgásai a II. félidőben szél ellen és szemben az erős angol támadással, valóban gyönyörűek (*magnificent*) voltak, és általában is a magyar csapat játéka dicséretére válnék (*would do justice*) sok angol első osztályú, csapatnak. A csatárok nem sokat láthattam, de azt mondhatom, hogy a csatárok lövései valóban nagy javulásra szorulnak még (*shooting is*

certainly open to great improvements). (Egyáltalában ez volt az angolok általános véleménye – a Szerk.)⁶⁵

Nála jóval elismerőbben (avagy udvariasabban) nyilatkozott a bíróként közreműködő „Mr. Simmons”:

„Láttam az összes európai országok footballcsapatait – Olaszország kivételével –, és én nem habozom kijelenteni, hogy egy ország sem mutatott nagyobb haladást a játék technikai részének megfogalmazásában és az ügyességen, hogy a komplikáltabb mozgásokat keresztülvigyék. Ezekben alapul a mi angol csapatainknak is a sikere. Nem ösmerék csapatot, mely a legutóbbi 12 hónap alatt annyira haladt volna, mint Magyarország, és nem kételkedem benne, hogy a játékosok megközelítik immár az angol footballnak legjobb ideáljait. (*The players are closely approximating of the best ideals of english football.*) Immár nagyon kevés az, amire mi önöket taníthatjuk, a tanítványok közel vannak, hogy elérjék ugyanazt a nívót, amelyen a mestereik állanak. (*The pupils are reaching the same plain as the tutors.*)⁶⁶

A footballglobalizáció „angol korszakának” vége

Az angolok fenti szavainak egy részét bizonyára a vendéglátó iránti udvariasság diktálta. Abban viszont az utókor is igazat adhat nekik, hogy a magyar labdarúgás a 20. század első évtizedében jelentős fejlődést mutathatott föl, köszönhetően többek között a pesti pályákat rendre útba ejtő, egyre sűrűsödő nemzetközi footballforgalomnak. A következő évtizedben eljött az ideje, hogy a magyar játékosok is kimozduljanak a Monarchia komfortzónájából, és mind a válogatott, mind a klubcsapatok keresztül-kasul bejárják Európát. A korszak sokszoros bajnokcsapata, a Ferencváros még Londonba is

eljutott, ahol egy vereség mellett egy győzelmet is aratott, jelesül az amatőr Woking FC ellen. Tehát saját pályájukon győztek le az angolokat. Éppen a világbirodalommal való szimbolikus, de szabályok szerinti megküzdés és a győzelem esélye az, amiért Allen Guttmann kétségbe vonja, hogy a modern sportok globalizációja egyet jelent a kulturális imperializációval, s találja használhatóbbnak például a Gramsci-féle „hegemónia” fogalmát.⁶⁷

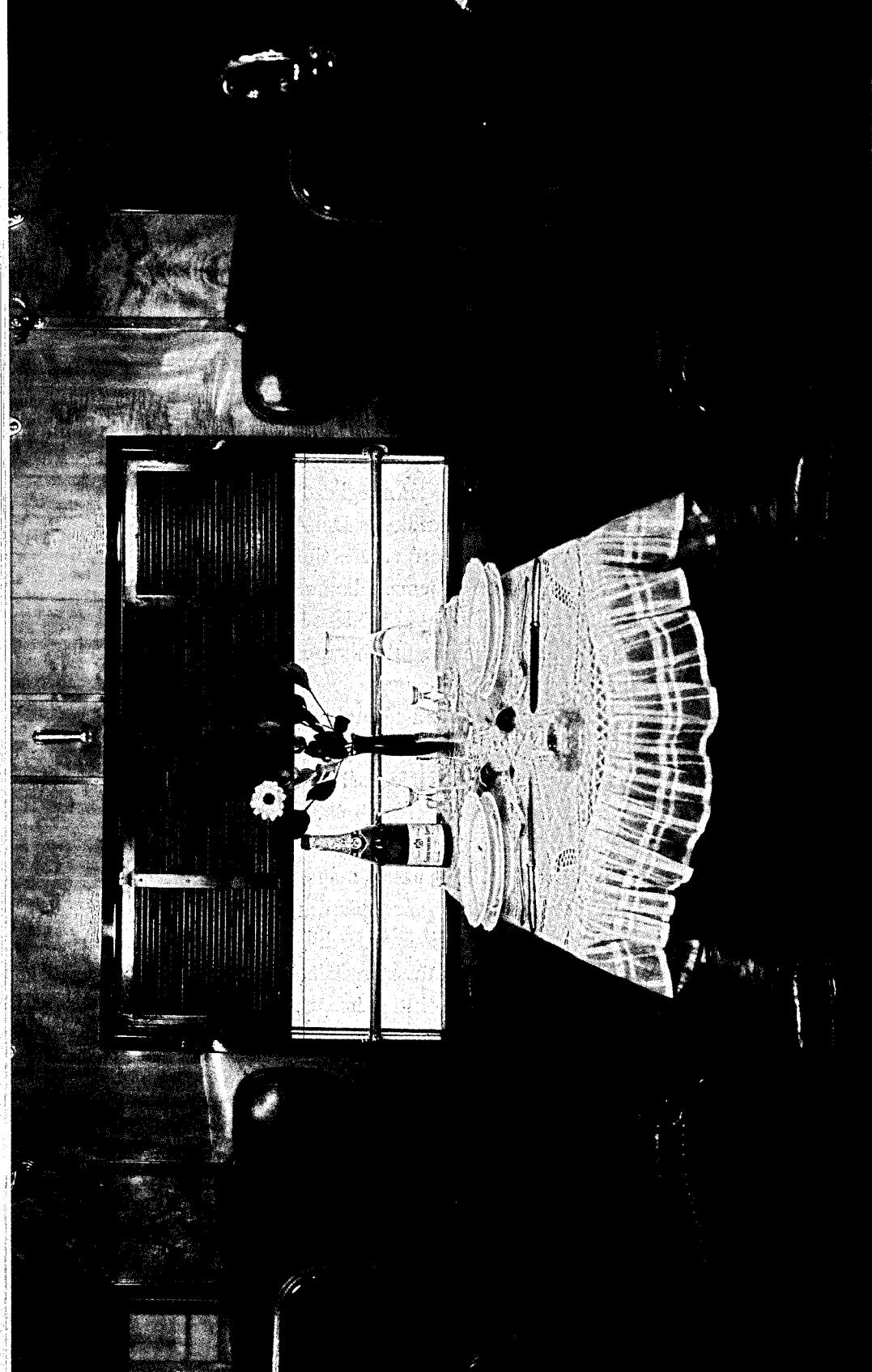
A korábban passzív, vendéglátó football-Magyarország a tízes években útra kelt, és egyre messzebb jutva aktívan kapcsolódott be a football globalizációjába. E kötet következő fejezetében bővebben is tárgyalom, ahogyan az évtized végén megkezdődött a játékosok kiözönlése nemcsak Európába, de Észak- és Dél-Amerikába is, miközben Anglia – válaszul a világháború veszteséinek ki nem zárássára – kilépett a FIFA kötelékéből. A nemzetállamok két világháború közötti bezárkózása, a territorializmus erősödése legföljebb helyenként és kis időre tudta meglazítani a footballkapcsolatokat, a sport globalizációját azonban nem állíthatta meg.

A labdarúgás hamar levetette magáról kezdeti osztálytartalmait, és sem azokból, sem a brit birodalmi jellegből nem tapadt hozzá tartósan semmi. Magyarországi elterjedéséhez ugyan hozzájárult az angolokat övező tisztelet, ám minél több és tarkább társadalmi háttérű angol csapat mutatkozott be a Millenáriszon, a hazai football-diskurzus annál inkább fókuszált a játékra magára, az eltanulható játékelemekre, és kevésbé azoknak a társadalmi rangjára, akik játszották. A football grammikájáról lekoptak a kibocsátó országban szerzett jelentések, egyszerű struktúrává üresedett, miközben a játék „szókészlete”, tartalma kerületenként, nemzetenként, régióenként változott és változik ma is, így téve lehetővé, hogy a legkülönbözőbb közösségi identitások leljenek hazára benne.

⁶⁵ Nemzeti Sport, 1909. június 5. 35. (Kiemelések az eredetiben.)

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ Hozzájéve, hogy „a kulturális interakció egy jóval összetettebb jelenség, mint a hatalom teljes birtokosának uralma a minden hatalom nélkül valón”. Guttmann: *Games and Empires*, 178.

A magyar futball útilevél- irodalma és a globális identitás problémája (1911–1939)

„Hiába, nincs nyugtom. minden rendben van, minden rendben megy, kényelmesebb helyet elképzelni sem lehetne, tisztelnek, nem avatkoznak bele a munkámba és mégis másutt szeretném már magamat látni. Hogy hol?... Nem tudnám határozottan megmondani. Öt–tíz helyen a világ legkülönbözőbb tájékán... Öregszem!... A kispadon, a mérkőzésekben unatkozom. De kell néznem, mert megfizetik. Hétközben négy-szer is a pályán, az edzésen. Néha csömöröm van a labdától. [...] Nem tudom analizálni magamnak a nyugtalanságomat, vándor véremet.”

Orth György, a perui válogatott edzője az 1950-es évek végén küldte e sorokat Budapestre.¹ Az MTK európai hírű aranycsapatának² egykorú támadója már 16 évesen bemutatkozhatott a válogatottban, és a húszas évek talán legnagyobb magyar futballcsillagának

¹ A levérlézleteket pontos adatolás nélkül tette közzé: Fekete Pál: *Orth és társai. Orth György, Schlosser Imre, Zsák Károly.* (Színes Sportkönyvtár.) Budapest: Sport, 1963. 148.

² Az elismert angol szakíró, Jonathan Wilson külön könyvet szentelt (magyarul: Jonathan Wilson: *A magyar futball aranykora.* Budapest: Gabo, 2020.) annak az Aranycsapat-fókuszú hazai futballtörténetet erősen árnyaló narratívának, miszerint az MTK olyan megtermékenyítő sportszakmai hatást gyakorolt a futballvilág 1956 előtti fejlődésére, mint a Barcelona 20. század végi gárdája. Lásd: Jonathan Wilson: „Senkinek sem volt olyan hatása a világ fejlődésére, mint a magyaroknak” (interjú). *HVG*, 2021. január 3. https://hvg.hu/itthon/20210103_jonathan_wilson_aranycsapat_magyar_valogatott_interju (Letöltés: 2021. január 20.)

számított. Ám egy osztrák ellenfél kemény belépője véget vetett játékos-pályafutásának, és minden össze 29 évesen Chilébe távozott edzősködni (1930). Dolgozott Olasz-, Német- és Franciaországban, Argentinában, Mexikóban, Kolumbiában, Peruban, hogy végül Európában, a Porto kispadján érje a halál (1962).³

Orth a két világháború közötti futballélet korántsem egyetlen magyar vándormadara volt. A honi labdarúgók szó szerint csapatostól szálltak vonatra, hajóra, hogy közelí és távoli vidékek, elsősorban Európa és Amerika gárdáihoz csatlakozzának játékosként és/vagy trénerként, hosszabb-rövidebb magyarországi kitérőkkel. Miközben az első világháború lezárása csak szaporította a határokat, a gazdasági világválság után pedig – bár azzal nem feltétlenül összefüggésben – a futballban is egyre-másra születtek a vándorlást korlátozó intézkedések,⁴ a hazai labdarúgás szakemberexportja előtt mintha

³ Balogh János Mátyás: Orth György emlékezete. *A hét dokumentuma – Magyar Nemzeti Levélár Országos Levéltára*, 2017. július 17. https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/orth_gyorgy_emlekezete (Letöltés: 2021. április 12.)

⁴ A nagy 19–20. századi migrációs hullámok – csakúgy, mint a gyarmatosító és gyarmatosított államok viszonya – inkább közvetett hatást gyakoroltak a futballmigrációra. A kibocsátó országok és a külhoni kolóniák közötti kapcsolat ma is megkönyíti bizonyos útvonalak rendszeres igénybevételét; közismert fejleménye az olasz és dél-amerikai oda-vissza vándorlás, amely akkor is zajlott – a „visszatérők” (*rimpatriati*) honosításával –, amikor a fasiszta Olaszország tiltotta külföldi játékosok szerződtetését. Ugyanígy a célországok magyar kolóniái, szervezetei is vitális szerepet játszottak a futballtúrák létrejöttében. Lásd: Matthew Taylor: Global Players? Football, Migration and Globalization, c. 1930–2000. *Historical Social Research / Historische Sozialforschung*, vol. 31 (2006), no. 1, 7–30. Közvetlenül azonban, úgy hiszem, a sport belső dinamikája állítja elő a vándorlás *push* és *pull* tényezőit. A nemzeti sikerek vágya például rendszerint a territorializáció malmára hajtja a vizet, a légiósok kiszorításában öltve testet. (A harmincas években ez az óhaj vetett véget a magyar játékosok Olaszországba özönlésének is.) Ugyanez a jelenség viszont kifejezett igényt teremt a fejlettebb futballkultúrájú nemzetek szakembereire – ezek az okok mozgathatták a két világháború közötti magyar futballmigrációt is, tekintetbe véve, hogy általános kivándorlási hullámok ebben az időszakban nem detektálhatók.

nem létezett volna akadály: az érdemes sportférfiak olyan természetességgel kapaszkodtak föl egy-egy Párizsba, Berlinbe, Krakkóba vagy épp Isztambulba induló gőzösre, akár a hűvösvölgyi villamosra.

Honnan ez a kozmopolita szellem a nemzetállami bezárkózás hűvös korszakában? Miféle átrendeződés zajlott le a vándorlók identitásában, amely alkalmassá tette őket a kultúra-, ország- vagy akár kontinensváltások pszichés sokkjának elviselésére?⁵ A futballkapcsolatok hálójának e sűrűjében kialakulhatott-e az úgynevezett *globális identitás*, amelyről az utóbbi évtizedek globalizációs szakirodalmában gyakorta szó esik? Vagyis az (Orth kifejezésével elve) „országok cserélgetése” eredményezhetett-e valamiféle *homo globalis*? Miként érhető tetten (ha egyáltalán) a globális identitás fogalma történeti felfogásban?

E kérdések megválaszolásához mindenekelőtt a külföldi futballkirándulások nyomán sarjadt műfajt, a napi- vagy sportlapokban közöttött beszámolókat, az úti-, később *portyaleveleket* hívom segítségül, amelyek számolhatatlan tömegben keletkeztek a túraidőszakokban, elsősorban a bajnokságok szüneteiben. Ezek a változó színvonalú elbeszélések, amelyek néha egzotikus díszletek között zajló, folytatásos kalandregényhez, néha meg tömör, száraz táncregráfia-leíráshoz hasonlítanak, a média vagy az útleírás-irodalom történetére nézve sem érdektelenek. Közhelyszerűségeik ellenére bőséges információkkal látják el olvasójukat arról, hogyan utaztak a kor kiváltságosabb⁶ magyarjai a világban, mit jelentett nézőpontjuk-

Lásd: Puskás Julianna: A magyarországi kivándorlás sajátosságai a két világháború között (1920–1940). *Magyar Tudomány*, 26. évf. (1981) 10. sz. 737.

⁵ A kiszakadás a szokott közegből és az új kultúrá(k)hoz igazodás (így a globalizáció multikulturalizmusa is) kifejezett stresszhatással jár. Pikó Bettina: Kultúra és lélektan egy globalizálódó világban. A globalizáció társadalom-lélektana. In: Pikó Bettina: *Kultúra, társadalom és lélektan*. Budapest: Akadémiai, 2019. <https://mersz.hu/piro-kultura-tarsadalom-es-lelektan> (Utolsó letöltés: 2021. január 20.)

⁶ A futballista utazók kiváltságossága viszonylagos: az utazás lehetősége jellemzően másod- vagy harmadosztályú félkét és általános takarékoskodást jelentett. Megjegyzendő, hogy a túrák nyilvánosan közölt pénzügyi adatai

ból ez a világ, és – helyzettől függően – milyen szereprekre vállalkoztak vagy épp kényszerültek, milyen tapasztalatok formálták egyéni és kollektív azonosságtudatukat.

A magyar futball kilépése a világszínpadra

A futball globalizációjának első szakasza, azaz a világszintű elterjedés záróeseményét a szaktörténészek gyakran az első, Uruguayban rendezett világbajnoksággal (1930) azonosítják. Az első végében ilyen értelemben inkább szimbolikus befejezésnek tekinthető, hiszen a végső győzelmért minden össze 13 nemzet válogatottja küzdött (Európából csupán a belgák, franciák, jugoszlávok és románok) – érthető tehát az is, ha egyesek legföljebb transznacionális vagy regionális jelenségeként könyvelik el. Ezzel szemben Matthew Taylor felhívja a figyelmet, hogy a futball elterjedésében kezdetektől szerepet játszott a kozmopolita szemlélet, és hosszan sorolja az egyes országok futballalapítóit, akik külföldi utazásai, tanulmányaik során ismerkedtek meg a játékkal, valamint a briteket, akik egy-egy világot behálózó vállalkozás alkalmazásában állva exportálták a futballt a 19–20. század fordulóján.⁷ Taylor azt hangsúlyozza – kissé determinisztikus éssel –, hogy az iparosodás, szabadkereskedelem és (gyarmat)biro-

– költségek és bevételek – „kemény” források híján ellenőrizhetetlenek, publikálva viszont alkalmásak lehettek arra, hogy egy-egy klub imázsának és anyagi helyzetének megítélését aktuálisan befolyásolják.

⁷ „Footballers, then, are not »on the move« [...]: they have in fact always been moving.” Taylor: Global Players? Football, Migration and Globalization, 13. Uruguayi és brazil csapatok egyébként már évekkel az első világbajnokság előtt turnéztak Európában, Európán kívüli szövetségek (Dél-Afrika, Argentína, Chile, Egyesült Államok) pedig még a világháborút megelőzően csatlakoztak a FIFA világszervezetéhez. A világbajnokság ezért is szimbolikus szentesítése a kialakult kapcsolatoknak, nem mellékesen sikeres leválási kísérlet a szintén globális futballversenyt rendező olimpiáról. Lásd: *History of FIFA – FIFA takes shape* <https://www.fifa.com/mensyoutholympic/news/history-fifa-fifa-takes-shape-449> (Letöltés: 2021. április 12.)

dalmiság hajtotta 19. századi globális integráció egyenesen előfeltétele volt a terjedésnek, így a világfutball létrejötte nem elkülöníthető folyamatnak, hanem a globalizáció termékének tekinthető.

A játék meghonosodása Magyarországon sem lett volna elképzelhető sem az Angliába utazó vagy más nyugati országok brit kolóniáival kapcsolatba kerülő magyarok, sem a – gyakran Bécs közbejöttével – Magyarországra delegált britek (írógép-kereskedők vagy épp bányamérnökök) nélkül. (Mint az a kötet előző fejezetéből is kiderülhetett.) Az elsajátítás korának passzív, nagyjából 1910-ben zároló másfél-két évtizedében lényeges szereppel bírtak a Közép-Európában turnézó angol csapatok is, akikkel összecsapni és sokgúlos vereséget szenvedni ez idő tájt a szakmai fejlődés majdhogynem egyetlen útját jelentette, a brit trénerek, játékosok csatlakozása és az elérhető távolságban működő egyéb (bécsi, prágai) klubokkal való megmérkőzés mellett.⁸ Részben a Magyarországra látogató külföldi gárdákkal szövődött kapcsolatok szolgáltak ugródeszkául a későbbi külhoni túrákhoz is.

A túrák korszaka a világháborút közzététlenül megelőző években vette kezdetét, különös tekintettel 1911-re, amikor előbb a válogatott, aztán a két élklub, a *Magyar Testgyakorlók Köré* és a *Ferencvárosi Torna Club* is átlépte a Monarchia határát, hogy általuk a magyar futball nívója idegen nemzetek színe előtt is próbára tétessék. (Bár korábban is megesett, hogy magyar csapat egy-két találkozó erejéig a Monarchián túlra merészkegett, 1910 tavaszán például a *Magyar Athletikai Club* meccselt Münchenben.)

Ez az időszak nemcsak a *turnéjellel*, azaz több országban és sorozatban játszott mérkőzések miatt határkő, hanem a nemzetközi találkozók számának megugrása miatt is. 1908-ban 31, 1909-ben 46, 1910-ben 47 ilyen mérkőzést vívtak magyar csapatok, 1911-ben december 10-ig 61 alkalommal csaptak össze magyar és más nációjú (ideértve az osztrákokat is) gárdák.⁹ Az 1912-es évben aztán nem

⁸ A futball globalizációjának és globális integrációjának történetéről, valamint a magyar futball befogadó-adaptív korszakáról lásd e kötet előző fejezetét.

⁹ A nemzetközi mérkőzések éves mérlegét 1907-től összeállító *Az Ujság* statisztikájában, amelyre e helyett támaszkodtam, egy idő után az oszt-

kevesebb, mint 84 ilyen találkozóról szólt a fáma (az FTC 1911 végén induló turnéját is beleszámolva, ami az előző év statisztikájából kímaradt). Ráadásul ugyanezen összesítés szerint 1912-ben először zajlott idegenben a meccsek többsége (47:37, előző évben 26:35 volt az idegenben/Budapesten arány, külföldnek minősítve az osztrák pályákat is). Az utolsó béke(fél)évben, 1914-ben 66 nemzetközi találkozót könyveltek el, ebből 13 összecsapás történt osztrák, 10 német, 5 angol, 3 francia, 2–2 spanyol és olasz, 1 svéd gárdával, miközben a magyar felet 14–14 alkalommal képviselte az FTC és az MTK. Az első világháborút megelőző évek fenti tendenciáiból, az idegenben játszott találkozók és a partner nemzetek számának növekedéséből levonható tehát a következtetés, miszerint a magyar futball ekkor, a háborút megelőző 3–4 évben lett aktív részese a játék kontinentális vérkeringésének.

Az úti levelek irodalomtörténeti kontextusa

A futballcsapatok turnéiről szerkesztett beszámolók az *útirajz* műfaji kategóriájába tartoznak, amely mind az európai, mind a magyar irodalomtörténetben több évszázados, gazdag hagyománnal rendelkezik. A műfajon belül éppen a vizsgált korszakban, az első világháború után történt jelentős átrendeződés, amikor is az útirajzok ismeretterjesztő funkciója – köszönhetően az új médiumok: a film, a rádió és a fotó térhódításának – háttérbe szorult, ezzel párhuzamosan egyszerre szubjektivizálódott és foglalta el helyét a magasirodalom műfaji kánonjában. Az utóbbi fejleményhez jelentősen hozzájárult a háború utáni általános válságérzet, a saját és az idegen kultúrák kritikus állapotának a tapasztalata. Ez ugyanis merőben új, önreflexív arculattal ruházta föl a fenti tartalmak kifejtésére alkal-

rák külföldhöz csatolták a cseh csapatokat is. (Jelenlegi tudomásom szerint nem hozzáférhető olyan összesített adatbázis, amely a válogatott és az egyes klubok külföldi csapatokkal vívott mérkőzéseit foglalná egybe a kezdetektől, sem olyan, amely a tűrákat listázná.)

mas útirajz-irodalmat, szemben a háború előtti érával, amely utóbbi érát „egyrészt a brit gyarmatbirodalom kiteljesedésével, más tekintetben a globalizáció reflektált tapasztalattá válásával írhatunk le”,¹⁰ illetve amikor az útirajzok jellemzően örömforrásként tüntették fel az utazást. A világháborúk közötti évtizedeket viszont az önreflexió és az önonazonosság idegenségtapasztalatban való megszületésének a lehetősége avatta az útirajz-irodalom aranykorává.¹¹

Globalizációtörténeti szempontból megítélve e fordulatot, az útirajzot (egyéb globalizációs jelenségekhez hasonlóan) lokális és globális kétarcúsága jellemzi. Míg a szerzők életmódja (az utazás rutinja és a beszámolók megosztása a világgal) a kozmopolita jelleget erősíti, a helyhez kötött közönség feltételezett igényeit kiszolgáló, egzotikum- és idegenségpontú elbeszélés nem működne az egymástól elzárt lokális kultúrák nélkül. Hasonlóképp a két világháború közötti irodalmi útirajzokban kifejezett válságtapasztalat és a kultúrák globális keveredésének, modernizációjának kritikája is az európai/nyugati értelmiség sajátja, és ilyen módon szintén nem univerzális. Ugyanakkor tekinthetjük *magát* az identitás (az útirajzokban is megnyilvánuló) permanens keresését univerzálisnak, amely elképzelés korántsem idegen a 20. századi modernitás önonazonosság-problémáit boncoló elméletíróktól. (Erre még visszatérök e fejezet végszavában.)

Úgy tűnhet, a magasirodalmi útirajzhagyományokra tett megállapításokat citálni félrevezető gesztus, ha a futballturnékon termett beszámolók kontextusát igyekszünk fölvázolni. (Egyáltalán: futballisták és irodalmi hagyomány...?) Ám épp ezek a megállapítások teszik lehetővé, hogy észrevegeyük az eltéréseket a legtöbbször

¹⁰ Balajthy Ágnes: Térkép nélkül. Utazási irodalom a két világháború között. *Filológiai Közlöny*, 63. évf. (2017) 2. sz. 101–111.

¹¹ Az „útirajzok aranykora” minősítés a magyar irodalomtörténetre is érvényes, hiszen Móricz, Márai, Szabó Lőrinc, Illyés, Kosztolányi, Németh László ebben az időszakban alkottak jelentős, bár eltérő világképekkel operáló útirajzokról. Lásd: Szirák Péter: Irodalmi utazások. Megértésteljesítmények a két világháború közötti irodalmi útirajzokban. *Irodalomtörténet*, 100. évf. (2012) 1. sz. 27–32.

újságírók („saját tudósítónk”) és intézők (menedzserek, hovatovább impresszáriók), kisebb részben trénerek, játékosok, emigráns magyarok írta, nyilvánosságnak szánt elbeszélések, valamint a nagyhatalmi-arisztokrata ethoszt érvényesítő művek között,¹² amelyek a kiváltságosság érzetét sugallják, és a felfedezésekre fókuszálnak.

Ugyanakkor kontinuitást is kitapinthatunk a világháború előtt és után keletkezett beszámolók világképében. Mert nem csak a két világháború közötti futballútilevelekben gyakori vendég a válságérzet, sőt a specifikusan magyar, „balsors, akit régen tép” tragikumállapot: előzményei világosan kiolvashatók a korábbi szövegekből is. A labdarúgás a hazai közbeszédben már meghonosodása idején, a 19. század végén a nemzetépítés eszköze (is) lett, a gúzsba kötött külpolitika és a nemzeti imázs sebeinek orvoslója, egyfajta „mozgó diplomácia”, és ez a szerep csak hangsúlyosabbá vált a külföldi vitézkedés korszakában. Azaz a futballcsapatoknak a nemzet homlokzataként való fölfogása – az önsorsrontás, a meg nem értettség és el nem ismertség retorikájának fundamentumára épülő kollektív önmeghatározással összhangban¹³ – korántsem Trianon vagy épp az Arancsapat elvezített vb-döntőjének a következménye, hanem a legelső osztrák–magyar találkozótól fogva létező diszkrizív hagyomány.¹⁴

¹² Itt az egzotikus tájakon kalandozó, vadászgató magyar főurak 19. század végi útirajzaira is bízvást gondolhatunk: Széchenyi Bélára, Teleki Sámuelre vagy a kevésbé közismert bácskai nábobok közül Latinovits Gézára, Damászkin Arzénra (Kittenberger Kálmán munkáltatójára). A szafarinarratíváról és a magyar vadászírókról lásd: Régi Tamás: Vadászok és vadászók. Vadászkultúra és gyarmatosítás a XX. század első felében Kelet-Afrikában. *Budapesti Könyvszemle*, 19. évf. (2007) 2. sz. 150–159.

¹³ A stockholmi olimpia (1912) tanulságait a Nyugatban fölölte nagy szigorral boncolgató Pásztor Árpád egyenesen a magyar társadalom portréját olvasta ki a válogatott játékából: „[H]ivalkodók vagyunk, akik erőnkön felül akarunk reprezentálni, mint a magyar középosztály, hogy bluffel dolgozunk és szeretünk port hinteni a világ szemébe.” Pásztor Árpád 1912: A football lelke. Stockholm, július 7. *Nyugat*, 5. évf. (1912) 14. sz. 155.

¹⁴ E hagyomány kialakulásáról bővebben lásd a kötet előző fejezetét.

Hozzá kell tennem, a nemzetépítés szemüvegén át elsősorban azok szemlélték a futballtúrákat, akik a partvonalon túl kibiceltek: a helyszínen tartózkodó emigránsok, újságírók, intézők és a túrák jelentőségét boncolgató itthon maradtak (politikusok, sportvezetők). Ugyanők gyakrabban ragadtatták magukat kultúrkritikai summázatokra is, Máraihoz vagy Németh Lászlóhoz hasonlóan a nemzetkarakterológia toposzaival (keleti piszok, lusta arabok, lármas latinok stb.) azonosítva az odakünn látottakat.¹⁵ A futballtúrák, e sokkal inkább szórakoztatónapi, mintsem sportesemények főszereplői, azaz a játékosok ezzel szemben jellemzően a *turista*, a *performer* és a „*gazdasági migráns*” szerepet öltötték magukra. Bár tudták, hogy a hiperbolikus kifejezésmódra örökkön hajlamos hazai futballdiskurzus szerint az egész nemzetet süllyesztik sírba egy-egy rosszul kivitelezett *dribblivel*¹⁶ vagy félreplaszírozott lövessel, elbeszéléseikben az utazás és a játék történései kerültek előtérbe, ami a trénerek zömére is igaz. Az új élményekre már kevésbé fogékony, rutinos túrázóknál pedig ezeket is elhalványította az alkalmi pénzkereső nézőpontja.

A globális identitás kérdése

Úgy tapasztalom, a globális identitás körülírása leginkább oppozicionálisan, rendszerint a nemzeti identitással szemben történik, a közös identitáselemek, szokások, élmények (nyelv, öltözködés, média, háború stb.) kissé homályos halmazának számbavételevel.¹⁷

¹⁵ Szirák: Irodalmi utazások, 31.

¹⁶ Korabeli terminus a 'csel'-re, vör. angol *dribble*.

¹⁷ Bruce Mazlish: Psychohistory and the Question of Global Identity. *Theoria: A Journal of Social and Political Theory*, vol. 46 (1999), no. 93, 26. Mazlish hangsúlyozza, hogy a globális identitás meghatározása még jócskán igényli az empirikus kutatásokat, valamint megjegyzi, a globalizáció vélt vagy valós kultúravezélyeztető hatása maga is csoportidentitás-képző hatás-sal bír. Ugyancsak az erős negatív indulatoknak – veszélyeztetettségérzet, harag – a kollektív identitások teremtésében játszott, aktivizáló erejére

A bináris oppozíciók hatóerejét tekintve nem meglepő, hogy a globális-lokális dichotómia az identitás szintjén kisgömböc módjára más, esetenként jóval régebbi, értékítélettől szintén nem mentes el-lentétpárokat is bekebelez, mint amilyen az univerzális/partikuláris, nyitott/bezárkózó, haladó/konzervatív, modern/avitt, relativista/hagyománytisztelő stb. A fogalommeghatározás és a minősítés ódiummát tetézi, hogy a globalizációval foglalatoskodó elméletírók nem egyszer kultiválnak normatív, ideológiától ihletett retorikát, és – ironikus módon – nem mindig reflektálnak pozíciójuk földrajzi-történelmi behatároltságára, lokális jegyeire. (Egy angol anyanyelvű, brit vagy amerikai akadémiai közegben szocializálódott globalizációkutató kiinduló nézőpontját nem feltétlenül ugyanazok az előfeltevések alakítják, mint egy első- vagy másodgenerációs bevándorló vagy egy harmadik világbeli kutatóét, a kelet-európaiéről nem is beszélve.) A globalizációs fogalmak (jelesül az identitás) történeti alkalmazását tovább nehezíti, hogy megalkotóik szívesebben barkácsolják össze őket egy távoli, spekulatív dimenzióban, és ha alkalmanként sor kerül is történeti problémák vizsgálatára, az elképzelések olyannyira a kéznél lévő kortárs dilemmák (környezetvédelem, multinacionális cégek, McDonald's-kultúra stb.) körül gravitálnak, hogy a diakróniában utazó (értssd: történész) globalizációkutatónak minden kreativitását latba kell vetnie, hogy a megállapításokat elmúlt korok igencsak konkrét forrásain tesztelni tudja.

Ennek ellenére – és ettől egészségesen elbizonytalanodva – most visszatérek a forráshoz, azaz a futballkörutakról beszámoló levelekhez. A következőkben föltérképezem a túraelbeszélések tematikus törvényszerűségeit, egy füst alatt kísérletet téve arra is, hogy vizsgáljam a globális-lokális minőségpár jelenlétét a kirajzolódó identitásokban. Magyarán igyekszem eldönteni, az elbeszélésekben (amelyeknek, ne feledjük, a műfaji előírásoknak és az olvasói elvárásoknak is meg kellett felelniük) hol és mennyire érvényesültek

hívja föl a figyelmet identitáselméleteket összegző tanulmányában: Timothy J. Owens – Dawn T. Robinson – Lynn Smith-Lovin: *Three Faces of Identity. Annual Review of Sociology*, vol. 36 (2010), 493.

globális és lokális perspektívák. Ez az igyekezet remélhetőleg azt is megvilágítja, mennyire termékeny megközelítésmód a globális *versus* lokális/nemzeti oppozíció alkalmazása, ha elmúlt identitások minősítése a cél.¹⁸

Identitás és tematikus felépítés az első úti beszámolókban (1911–1914)

A Nagy Háború előtti futballkörutakat az európai keretek és a belátható-beutazható távolság határozza meg, valamint a nemzet globális sportmozgalmakban való megmutatkozásának igénye (gondolok itt elsősorban a stockholmi olimpiára). Szemrevételezve a statisztikát, a politikai és a sajtóvisszhangot, kijelenthető, hogy a válogatott 1911. januári, az MTK 1911. tavaszi, a Ferencváros 1911/1912 fordulóján megejtett, végül a válogatott olimpiai szerepléssel egybekötött északkeleti utazása (1912 nyara) indította be a futballtúrák verkli-jét. Mindről bőséggel olvashatunk helyszíni beszámolókat főként újságírók tollából és eseménycentrikusan, hiszen a „*futballprima-donna*”-kultusz még nem tartott ott, hogy kivételes kommunikációs értéket tulajdonítson a játékosok, edzők személyes elbeszéléseinek.

A beszámolók azonban már ekkor azokra a tartalmi sarokpon-tokra épültek, amelyek az elkövetkezendő évtizedekben a futballtúra-elbeszélés vázát képezték. E tartalmi elemek (nem mindig ebben a sorrendben és teljességen): az *utazás* (körülmenyek és kalandok vonaton, hajón); az *érkezés* és a *fogadóbizottság*; a *szállás*; a *játék infrastrukturális* és *humán feltételei* (a pálya, a talaj, a labda minősége, a játékosok állapota, a közönség stb.); a *mérkőzés részletes*, akár percekre bontott leírása; az *eredmény interpretálása* szakmai és szimbolikus szinten; *kapcsolatteremtés* és -ápolás (szakmai, kul-turális, politikai; formális és informális); *turizmus* (nevezetességek

¹⁸ Ugyanezen oppozíció alkalmazásának példáit vizsgálja: John Tomlinson: *Globalization and Culture*. Cambridge–Oxford: Polity, 1999. 181–207.

megtekintése, képeslapküldés, szórakozás stb.); *sajtótükör* („hogyan értékelnek minket az idegenek”).

Lássuk, miként nyilvánult meg ez a tematikus felépítés a kontinentális színtérre kilépő nemzeti válogatott 1911. januári, debütáns turnéjának állomásairól, azaz a Párizsból, Milánóból, Zürichból különböző beszámolókban.

Utazás

Az úti leveleknek ez a fejezete, amellett, hogy kiváló forrás a korabeli közlekedéstörténethez is, képet ad a csapat belső életéről, illetve a folyamatról, amely során az utazók identitásai közül az *idegenség* és a *futballistaság* a távolodással és a határátkelés aktusával egy időben egyre növekvő szerepet kap. Ami a lokális-globális skálán való elhelyezést illeti, a turistanézőponthoz hasonlóan itt is inkább a lokális jelleg domborodik ki, elsősorban a földrajzi másság és a határátkéssel is hangsúlyozott idegenség utazói tapasztalata miatt.

„A milánói fogadtatásról és a magyarok milánói tartózkodásáról Vida Henrik, a Magyar Sporthírlapírók Szindikátusának kiküldött képviselője¹⁹ az alábbi tudósítást küldi:

Szerdán reggel 8 óra 20 percre volt kitűzve az indulás a lyons-i pályaudvarból. Miután háromnegyed órai út volt a vasúthoz, már reggel fél hatkor hangos volt a tanya. Sötétben döcögünk végig Páris utcáin, s Cook kocsijain.²⁰ [...] Az út kellemesen telt el, főleg a nóta járta.²¹ Kár, hogy a szép részeken éjjel halad-

¹⁹ Egyben az MTK vezetőségének oszlopos tagja. (A sportvezetők és a szakújságírók kara a vizsgált időszakban jelentős átfedést mutat.)

²⁰ A Cook utazási vállalat omnibuszairól van szó, ahogy egy korábbi bekezdésből kiderül. (Az idézetekben fölbukkanó tulajdonneveket a korabeli írásmód szerint köztölök.)

²¹ Az utazás közbeni elfoglaltságok legnépszerűbbike később is a nótázás maradt (olykor gramofonos segédlettel), kiegészülve a kártyával, evéssel, alvással, illetve a túraújoncok rituális felavatásával (elfenekelés, amennyi-

tunk, de azért a genfi tavat láttuk még sötétben is. Felséges látvány volt a Simplon-alagúton az átkelés; 17 perc 48 mp.-ig tartott a huszonhét kilométeres út. [...] Végtelen nagy előzékenységgel kezeltek bennünket a svájci kalaúzok. A vámtisztek pedig megelégedtek azon kijelentésünkkel, hogy átutazó footballisták vagyunk és nem is kutatták át egy embernek a holmiját sem.”²²

Érkezés

A fogadóbizottság enumerációja, a virágcsokros-zászlós tömegek felmutatása egyrészt a csapat ázsijáról, a nemzetközi beágyazottságáról hivatott képet adni az otthon maradottaknak, másrészt a fogadó nemzet vendéglátói karakterét is árnyalta. (Különösen, ha ügyet sem vetettek az érkezőkre.) Lokális mozzanat a vendéghidenitás és az emigráns honfitársak elősereglése, globális a nemzetközi (football)hálózat megjelenése.

„Páris, (a megérkezés után.) Váratlanul meleg fogadtatásra találtunk. Simon, a Comité Français Internationale elnöke várta bennünket Mc. Ceabe (angol nemzetiségű) alelnökkel. Kint volt Jacoby, a Ligue F. A. elnöke, Duhamel titkár és Richard és Fontaine elnökségi tagok. A Magyar Egyesület részéről vagy tizenötön fogadtak bennünket. A megjelentek között volt több párisi újságíró és Bárász Miklós magyar festő, továbbá Vasady Ottó hírlapíró. Kárpáthy elnököt különösen meleg ovációkban részesítette négy-öt Párisban élő tanítványa.”²³

ben helyesen dekódoltam a vonatkozó konkréatumokat némi képp homályban hagyó leírásokat).

²² Az Ujság, 1911. január 8. 19. A footballistáknak kijáró kivételes eljárás a belépettésnél és a vámon később is visszatérő jelenete a beszámolóknak.

²³ Az Ujság, 1911. január 3. 14. Kárpáti (eredetileg Skimina) Béla MLSZ-elnök civilben kereskedelmi iskolában tanított könyvviteltant, levelezést és szépírást. Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. 5. kötet. Budapest: Hornyánszky Viktor Könyvkiadóhivatala, 1897. 1111.

Szállás

Bemutatásában főként a turistaidentitás érvényesül, de mert a regenerálódás, még inkább a táplálkozás egy sportcsapat turnéján kiemelt fontosságú (és minél egzotikusabb gasztronómikájú vidékre vetődnek, annál nagyobb problémákat okoz), a globális, sportolói identitás is aktív. Az utazás rutinszerűsödésével, mint más útirajztémáknál is, a globalitás domborodik ki: a szálloda az életmód része lesz, voltaképpen az otthon.

„Elhajtattunk a szállóba. Két részben lakunk. Az egyik részben, a Hotel Françaisban laknak a játékosok és a kapitány, a Hotel Victoriában pedig a kísérők. Mindkettő gyönyörű kis szálloda.”²⁴

Játékfeltételek (pálya, labda, időjárás, nézők, csapatösszeállítás stb.)

A globális játék infrastruktúráját kezdetben kevésbé szigorúan szabályozták. Ennek következtében az idegen pályák és szokások (eltérő pálya- és labdaméret, a labda tömege, lejtős, nem kellően elegyengedett, füvesítetlen talaj csapadékos vagy fagyos időben megváltozó tulajdonságokkal stb.) a levelek tanúsága szerint különösen próbára tették az alkalmazkodókészséget. Talán ennél is nagyobb zavart okozott a kiszámíthatatlan (ul elfogult) bíráskodás és az eltérő szurkolói kultúra. Az utóbbi a kulturális különbségek meghatározó volta miatt a lokális felé tereli a játékfeltételekre irányuló figyelmet, a szakmai vetület (a pálya minősége a világ minden futballistájának fontos) viszont a globális jelleget erősíti.

²⁴ Milánó; Az Ujság, 1911. január 8. 19.

„Szép napos időben, kétfokos hidegen, 8000 néző jelenlétében mérkőzött ma a magyar és a svájci válogatott csapat. A pályát öt centiméteres hó borította, amelyet a svájci szövetség nem tisztított le, hanem a match előtt lehengereltette és a fehér alapon a vonalakat szénporral jelöltette.”²⁵

Mérkőzésleírás

A sport historiográfiai tekintetben hasonló nehézségeket támaszt, mint amit az előadóművészeti produktumok, legfőképpen a mozgásra épülők: képi, különösen mozgóképi források híján,²⁶ csupán a szakszargonnal, nyelvi panelekkel operáló szöveges leíráson keresztül az előadás igencsak közvetetten idézhető meg, képzelhető el. Bár a futballbeszélés, mint alant olvashatjuk, hamar fölhalmozta azt a frazeológiai állományt, amellyel az írásos beszámolók manapság is élnek, e változatlan szófordulat-állomány nem képes érzékeltetni a (csoporthoz) mozgás (sebesség, labdakezelés, taktika stb.) milyenségeiben az idők során lezajlott módosulásokat, sem a jelenlét és a részvétel megismételhetetlen drámáját. A játék történéseinek e sztenderdizált narratívája egyszersmind, mint általában a szakmai elemek, a túrák globális jellegét húzzák alá.

„A helyválasztás joga a magyaroké. Károly a valamivel szárazabb részt választotta. A játék első perceiben az olaszok támadnak, de Révész lekapcsolása után térfelükre szorulnak. Két magyar korner után Székány kapu mellé lő, Feldmann és Révész hibázna, mire Rampini magas shotját Sipos kénytelen védeni. [...] A 22-ik percben Milano handset csinál; a megítélt szabadrúgást Schlosser 15 méterről biztosan a goalba lövi. [...] Révész kornerre véd,

²⁵ Távirati tudósítás Zürichből (Világ, 1911. január 10. 16.)

²⁶ Mindazonáltal a 20. század első évtizedeiből már maradtak fenn rövid, filmhíradóba szánt felvételek magyar részvételű meccseköről.

Milano a karjára esik, miért a játék néhány percig szünetel. A match Weisz lövésével ér véget.”²⁷

Interpretáció

Idézem a válogatott 1911-es körútjának elbeszélései közül talán az egyetlent, amely játékostól származik, és mutatja, hogy a játékosok perspektívája más mozzanatokra terjedt ki, mint a külső szemlélőké – mondhatni játékközpontúbb, ennél fogva globálisabb volt. (Késsőbb, a sztárkultusz előretörésével magánemberi tapasztalataik is reflektorfénybe kerültek.) Az összefoglalóból az is kiviláglik, hogy az új ellenfelekkel e korai időkben megbízható előzetes tudás nélkül, lényegében vakon csaptak össze, ami improvizatív hozzáállást követelt meg.

„A párisi mérkőzésről Bródi Sándortól, a Ferencvárosi Torna Club jeles középfedezetétől a következő érdekes sörököt veszszük:

[...] A magyar csapat korántsem nyújtotta képességének javát, ami annak tudható be, hogy a hazai és bécsi lapok információi folytán a játékosok legnagyobb része elbizakodottan állt ki, és amikor a francia temperamentumosan, némi tudással párosulva támadtak, kezdték csak komoly munkába, amelyből a védelem – Takáts késedelmes startjaitól eltekintve – kivette emberségesen a részét, bár azt is láttuk már fürgébben mozogni.

²⁷ Az Ujság, 1911. január 10. 18. (0:1-re nyertek a magyarok). A tudósítás nem tükrözi azt az előzetes döntést, miszerint „a játékosok német hangzású neveit megváltoztatták. Feldmann: Földes, Weisz: Fehér, Schlosser: Lakatos és Weinber: Vágó nevet kapott.” (Népszava, 1911. január 1. 11.) Ezzel az osztrákként való azonosítás ellen is küzdhettek, bár egy zürichi lap így is osztrák tartományként említette Magyarországot, amit aztán a magyar futballképvisel még helyben, melegében kiigazított. Itt értesülhetünk arról is, hogy a főváros 300, a kormány 600 koronával támogatta a körutat, jelezvén, nem pusztán sportbelügynek tekintik.

A csatársor pedig a már említett körülmény folytán határozottan rossz volt.”²⁸

A hírlapírók ezzel szemben a nemzeti és sporttörténeti nézőpontot favorizálták, a sportesemények két, egymástól többnyire elválo értelmezői közösséggéről (előadó és közönség; termelő és fogyasztó; globálisabb és lokálisabb) téve tanúságot. Az interpretáció dimenziója az, ahol legkönnyebben szétválaszthatók a máskülönben – mint látjuk – keveredő globális és lokális minőségek. Ugyanitt bizonyosodhatunk meg arról is, milyen erősen függ az értelmezői közösség identitását meghatározó elemtől (ez esetben: szakma vagy nemzet) a jelentéstulajdonítás.

Az alább idézett értékelés ezenfelül kiemeli a külföldi körútnak azt a jegyét is, ami új tapasztalat volt játékosnak, szurkolónak pedig figyelembe veendő tényező: az utazás hatását a teljesítményre.

„A mi játékosaink itthon is nehezen bírnak el egy héten hárrom erős matchet, hát még, ha közben folyton utaznak, mindenig új és idegen helyre érkeznek, ahol állandóan változatos és szokatlan életet élnek. Az ilyesmi a kéjutazókat [turistákat, szórakozásból utazókat – B. K.] is erősen megviseli, s a nyolcadik, tizedik napon azok is megérzik az utazás fáradalmainak deprimáló hatását.”²⁹

Érdemes citálni az 1911. decemberi müncheni „válogatott németverés” írásos visszhangját is, legfőképpen azért, mert a labdarúgás szerepét és a nemzetközi futballporontra lépés évét egészében – és a csapatsportknál obligát militarista hangszerelésben – értékeli, felmutatva az „osztrák- és németérzékeny” nemzeti szempontot (ámbátor öndicséretügyben mintha önellentmondásba keveredne):

²⁸ Az Ujság, 1911. január 7. 11. A francia-magyar találkozót utóbbiak nyerték 0:3-ra.

²⁹ Világ, 1911. január 10. 16.

„1911. január 3. [valójában január 1. – B. K.] Páris, – 1911. december 17. München. Két végső stáció. Azzal együtt, ami közbül van, Magyarország footballsportja megverte Franciaországot, a német birodalmat, Ausztriát, Olaszországot és Svájcot; szóval az egész kontinenset.

Nem vagyunk emberei az öndicsőítgetésnek. Főképpen nem szeretjük házi használatra bebeszálni, hogy mennyivel különböznünk vagyunk a többieknél. [...]

Egyszerűen jobbak vagyunk, és puntum. A különbség az energia differencia, vagyis a faji sajátság. – A magunk kapuját elszántabban védjük, mint a német, és az idegen kaput elszántabban támadjuk, mint a német.”³⁰

Kapcsolatépítés

Amennyiben a globalizációt hálózatok nagy feszítavú és sűrűsödő szálainak szüntelen képződésekként fogjuk föl, kutatása során a formális és informális kapcsolatok létesülését árgus szemmel kell figyelnünk. Ahogy az úti levelek szerzői is tettek, gondosan megemlíttetve minden fontosabb alakot, akivel a futballexpedíció külföldön találkozott, és ugyancsak gondosan beszámolva az idegen környezetbe illeszkedés sikereiről és kudarcairól banketteken, teadélutánokon, mulatókban. Az úti leveleknek talán e pontja mesél legáltalánosabb érdekűen a „magyarok a nagyvilágban” jelenségről, és domborítja ki a kulturális-történelmi azonosságokat, különbségeket. Az alábbi szövegrészletben a nemzeti identitás dominál, ugyanakkor a későbbiekkben, amikor már rendszeres volt a footballforgalom, a kapcsolatépítés is valamivel szakmaibb jellegűvé színeződik (játékosok, sportvezetők egymás között).

„Feledhetetlen emlékeket hagyott mindeniben az a benyomás, amelyet e banketten [meccs utáni százterítékes bankett a milá-

nói Orologio vendéglőben – B. K.] szereztünk. Ez már nem volt tisztán sportszeretkezés, ez már nem volt a sportbarátság megpecsételése, ez több volt annál: baráti ölelkezés két egymást értő és megértő nemzet fiai közt. Az olasz szövetség elnöke felidézte Kossuth, Türr és Garibaldi emlékét. [...]

A játékosok a bankett után a szállodákba mentek. A többieket az olaszok látta vendégül a Trianon mulatóhelyen.³¹ Ott nagyon kedves meglepetés érte a kis magyar kolóniát. Amint beléptünk, a zenekar rázrendített a Rákócziára. Őrjöngő hatása volt.”³²

Turizmus

A külföldi meccssorozat alkalmat adott arra, hogy a kiutazók a kifejezés legklasszikusabb értelmében világot lássanak. A kezdetben zömmel egyetemista-hivatalnok, középpolgári játékosréteg fokozatos „plebejizálódásával” ugyanis egyre exkluzívabb lehetőségek bizonyult egy ilyen kirándulás.³³ A kulturális megmártozás vagy tengerparti vakáció értéke ezzel párhuzamosan háttérbe is szorult:

³¹ Nem ez volt az utolsó ilyen eset: „a Trianon című, reánk nézve szomorú emlékezetű étteremben étkeztünk, hol a »tulaj« igazán magyaros vendégszeretettel kárpótol bennünket a fezi hivatalos footballkörök fagyos fogadtatásáért”, tudósított a Ferencváros marokkói útjáról a Világjáró Ferenc-ként aláíró Woggenhuber Ferenc (*Nemzeti Sport*, 1932. december 28. 2.) A művésznevéért kétségtől megdolgozó, ekkor éppen Franciaországban edzősködő Woggenhuberről: Hegyi Tamás: Mexikóban a magaslati levegő, Kínában a háború tolta ki vele. *Nemzeti Sport*, 2019. november 4. <https://www.nemzetisport.hu/> (Letöltés: 2021. január 19.)

³² Az *Ujság*, 1911. január 10. 18. (A Sporthírlapírók Szindikátusának hivatalos képviselője, valószínűleg az említett Vida Henrik.)

³³ A turizmus globalizációs megítélése sajátos kettősséget mutat: van, aki „látványkozmopolitizmus”-ként, a globális „fogyasztópolgárság” gyakorlatakkal hivatkozik rá, más viszont földrajzi és társadalmi korlátozottságát emeli ki, azaz hogy nem mindenki telik rá, és nem minden útlevél előtt nyílnak meg a határok. (Tomlinson: *Globalization and Culture*, 200–202., elsősorban John Urry munkásságára – *Consuming places*. London – New

³⁰ *Nemzeti Sport*, 1911. december 24. 5–6.

amint a futball munkajellegeit öltött, a túrák elsődleges értékét a szállodai élet- és ételkörülmények, no meg az extrakereset jelentette a civilben különféle munkahelyeket betöltő játékosok számára. E fel- és leértékelődésre természetesen hatással bírtak az egykorú magyarországi életfeltételek is. (Általánosan is kijelenthető, az *idő* és a *gyakoriság*, a vándorlás életmóddá szilárdulása halványít a futballtúrák lokális meghatározottságain.)

Az úti leveleknek a múzeumlátogatásokat, tengerparti sétákat részletező fejezete a 19. századi informatív és kalandos útirajzgyományba illeszkedik. A két világháború között azonban innen is, akár az irodalmi útirajzokból, ki-kihallik az önreflexió melankóliája, a mexikói sivatagban vonatkozva is az örökk magyar magány fölötti lamentálásé.³⁴

„Páris, január 2. A magyarok újévi jól megérdemelt győzelmük után szétszéledtek a párisi mulatókba. Egy részük az Olympiába, más részük a Folies Bergèresbe ment.”³⁵

„Csütörtök délelőtt már vártak reánk az olasz vendéglátók. [...] Délelőtt a dómot néztük meg, délután pedig kocsikon és automobilokon tettünk sétakocsizást, megnéztük a várost,

York: Routledge, 1995 – támaszkodva, amiről e kötet későbbi, automatizmussal foglalkozó fejezetében még szó lesz.)

³⁴ „A Pacific-Missouri Company expresszjén ülök. Utam végcélja New York, ahol a Giants ellen lejátszandó mérkőzésünk előkészületeit kell megtennem. Vonatom kínos lassúsággal döcög át a mexikói sivatagon. A vidék egyetlen flórája a száradtlevelű kaktuszfa, egyetlen állatja pedig a szamár. [...] Ez a környezet nem teszi nagyon érdekessé az utazást, viszont megfelelő atmoszféra arra, hogy a tárgyilagosság szemüvegén keresztül lássam a Sabaria túráját, amelyhez hasonlót eddig magyar csapat még nem tett meg. [...] Sabariának köszönhető, ha a jövőben nem cigányoknak, hanem egy kultúrnemzet fiainak fogják tekinteni [Mexikóban élő] honfitársainkat. Ha semmi másért, de ezért érdemes volt Mexikóba menni!” Weisz Árpád edző levele az első Amerikáig jutó csapat, a szombathelyi Sabaria útjáról. (*Budapesti Hírlap*, 1929. március 17. 24., kiemelés az eredetiben.)

³⁵ *Pesti Napló*, 1911. január 6. 19. (Vida Henrik)

a múzeumot és még több látványosságot. Este az Ernani előadására vagyunk hivatalosak a Teatro dal Verme-ben. [...] A városi tanács ajánló leveleire megnyílnak részünkre azok a helyek is, ahol a különben a közönségnek nincs is bejárása; a színházban például öt páholyt a város bocsátott rendelkezésünkre.”³⁶

Sajtótükör

A külföldi lapok tudósításainak gyűjteménye leginkább az otthoniaknak szánt dicsőséglistaként szolgált, kritikus hangok elvétve keveredtek az idézetek közé. A későbbiekben egyre inkább a játék elemzése dominált, de nem minden lokális mozzanat nélkül, mert – ahogy tapasztalni fogjuk – a játékfelfogás, a taktika regionális vagy kontinentális különbségeiről sok szó esett.

„A *Gazetta dello Sport* például ma megjelent számában valóságos himnusszal üdvözli a magyarokat, s köszönti őket olasz földön, mint szabadságküzelmük osztályosainak ivadékait, s a férfiúi erények legszébbjeinek képviselőit. A magyar törtériának, a magyar tulajdonságoknak lelkesedett magasztala a szép cikk. A többi sport- és napilap is hasonló melegséggel ír a magyar csapatról.”³⁷

A sajtóvisszhang szerepe explicit módon is terítékre került a „magyar reprezentatívok” első európai körútjának mérlegelése során, a labdarúgó országimázs-építő jelentőségét aláhúzva:

„S bár minden esetre szebb lett volna Zürichben is győzni, mégis tulajdonképpen célunkat így is elértek: a magyar sport életrevalóságának a híre egy héti minden nap szerepelt a külföldi sajtó hásbain. Ennél többet pedig így, az első expedíciótól, igazán nem

³⁶ Az *Ujság*, 1911. január 8. 19.

³⁷ Az *Ujság*, 1911. január 7. 11. („Saját tudósítónktól”).

kívánhatunk. Majd, ha a mi társadalunk is annyit áldoz sportcélokra, mint a külföldi, akkor több joga lesz «megkövetelni» (?) [sic!; kiemelések az eredetiben] sportembereinktől a győzelmet.”³⁸

Globális vagy lokális? – az úti levelek válasza

Mint láttuk, a futballútrajzokból kiszemezgethető nézőpontokban meglehetősen keverednek a lokális és globális mozzanatok. Ahol a globális játék van fókuszban, ott természetesen több a futballra vonatkoztható univerzális megállapítás, más helyzetekben viszont a nemzeti elem kerül előtérbe. Például: himnuszéneklés idején a játékos „futballista magyar” lesz, a pályán labdát kergetve inkább „magyar futballista”. További fontos belátás, hogy a műfaj maga a lokális felé billel az elbeszélest, hiszen az olvasók, szurkolók feltételezett igényeinek megfelelően egy magyar csapatban a nemzet képviseletét azonosítja. Tehát a történeti identitáshoz való hozzáférést nehezíti a mediális közeg; a körülmeny, hogy ez az identitás egy konkrét kommunikációs helyzetben nyilvánul meg, ahol a címzett egy hangsúlyozottan lokális csoport: a hazai közönség. Ezért egy másfajta médium (például a magánlevél, lásd az Orth-idezétet a tanulmány elején) inkább adhat helyet a lokális kötöttségeitől eloldódó identitásnak.

A békebeli futballexpedíciók alkonyától a portyaipar delelőjéig (1915–1939)

A magyar csapatok az első világháborúig számos országba elkalandoztak. Köztük a kontinensen túli Angliába, a futball hazájába,³⁹ az

³⁸ Világ, 1911. január 10. 16.

³⁹ „A mérkőzés után egy kis banketten voltunk Woking vendégei, melyen téával koccintottunk az elhangzott beszédek után, majd felvonultunk az emeleten levő klubhelyiségebe, hol zongoraszó mellett énekeltünk, a fiúk elénekelték angolul az angol hymnust: a God save the Kinget, de magyaro-

idegen temperamentumú Spanyolországba, ahol verekedésbe keveredtek a pályán.⁴⁰ De északra is: Svédországba,⁴¹ Oroszországba.⁴²

1915-től azonban a háborús viszonyok Ausztriára és legföljebb Prága-távolságra korlátozták a külföldet, jócskán megcsappantva még ezt a „Monarchia-külföldi” meccsmennyiséget is. Ám az előzőleg idegenbe merészkező egyesületek sikereikkel így is megágyaztak a háború utáni korszak ipari méreteket öltő túraforgalmának. A meghívó levelek nemcsak a korábban kialakult kapcsolatok nyomán érkeztek, hanem a magyar futball jó híre is serkentette forgalmukat. A tömeges túrák idején ugyanakkor állandósult az a félelemmel elegy kritika is, amely a túlterhelésből fakadó vereségektől

san ejtvén ki a szöveget, azt énekelték, hogy Isten borotváld meg a királyt. [God shave the King – B. K.] Erre hálából az angolok magyar nótákat énekeltek [...].” (FTC; *Nemzeti Sport*, 1912. február 4. 3.)

⁴⁰ „Bilbao, január elején. Kedves Elza nagysám! Bocsássá meg, hogy csak most írok hosszabb levelet, küldtem egy pár anzixot, de nem jutottam az íráshoz, mert nagyon fáradtak voltunk. [...] Ezek a spanyolok nagyon vadulnak, az egész mérkőzés alatt halálos veszedelemben forogtunk. [...] Egyre dühösebbek lettek, ráugrottak a mellükre és a fogaiat csattogtatva, töltött castagnettekkel fenyegettek bennünket. Egyszer aztán, amikor újabb hat goalt adtunk be, a korlátot áttörték a hidalgók és spanyol csizmáikkal rugdosni kezdték mindenkit.” Természetesen a később hagyományossá lett útlevél-paródiák egyik korai darabjáról van szó, amely „Az aranjuéi szép napok” címmel és „Ky” szignóval (Karinthy?) látott napvilágot. (*Sportúrlap*, 1914. január 12. 6.) A szóban forgó csapat az FTC volt, amelynek tagjait egy szabálytalankodás után megtámadta és az öltözöző kergette a pályára rohanó bilbaói „csőcselék”, a magyar tudósítás szerint legalábbis. A meccs bocsánatkérés után békésen zárt. (*Budapesti Hírlap*, 1914. január 13. 18.)

⁴¹ „Elragadóan tiszta itt [Göteborgban] minden. Az utcák olyanok, mintha állandóan gondozott szobában járnánk.” Kiss Gyula leendő szövetségi kapitány a válogatott kíséretében. (*Budapesti Hírlap*, 1912. június 25. 16.)

⁴² „Itt vagyunk tehát Moszkvában, a fehér falak városában, Oroszország legfontosabb kereskedelmi központjában. Abban a városban, ahol a legmodernebb építkezések a legbarátságosabban sorakoznak a legpisszkoabb vityillók mellé. A keleti piszkosság otthon van Moszkvában. [...] Ebéd után az ansichtskártya-dühnek hódolt az egész társaság, utána gyalogsétát és bevásárlásokat tett.” (A válogatott útjáról: *Az Ujság*, 1912. július 16. 17.)

és a nagyok farvizén játéktudásától félte további túrák lehetőségeit.

A világháború után gyöbb egyesületek is megoldását látták a körökben, még a háború előtt m

Ez a strukturális kultúrával egyetemben több alkalommal megjelent a lap nem egy szubkultúraként.

⁴³ Az útilevél-irodalomban Langfelder Ferenc, Ferenc voltak a legi velek szerzői is.) A Sport Klementtel és a pillantást engedve a ment ekkor már ola pengőt kell előteremteni a Ferencváros. Nyáron olyan egyetem hajlat alatt székelnel francia, afrikai, vagy svéd, vagy norvég p

⁴⁴ Az alábbi szatírának eleme a képzelet műszóra a pénztárost. [...] lehetőképpen a Ritz-Hotelban. Egy főnél egy kövér úr, szaranyláncgal. A pezs ják. [...] Egy szerény urak? Valami külföldi Hotel diszkréten és balisták." Az amatőr ipari termékké hízás. Az első stadionépíté

és a nagyok farvizén szintén külföldre evező kicscsapatok elég telen játéktudásától féltette a magyar labdarúgás renoméját, vele pedig a további tűrök lehetőségét.

A világháború után új erőre kapott túrakultúra mozgatói, a nagyobb egyesületek intézői⁴³ mindenekelőtt a pénzügyi problémák megoldását látták a külföldi utakban, felgyorsítva a futballvilágban még a háború előtt megindult szórakoztatóiparosodás folyamatát.⁴⁴

Ez a strukturális módosulás a sportlapok tömegmédiaállalkulásával egyetemben az úti leveleket is megváltoztatta. A hetente több alkalommal megjelenő, konkurens *Nemzeti Sport* és *Sporthírlap* nem egy szubkultúra közlönyei voltak már, hanem a napilapok-

⁴³ Az útlevél-irodalom tanúsága szerint Fodor Henrik, Klement Sándor, Langfelder Ferenc, Herzog Edvin, Faragó Lajos, Woggenhuber „Világjáró” Ferenc voltak a legrutinosabb szervező-intézők. (Nem egyszer az úti levelek szerzői is.) A túraszervezés know-how-jának nyomában a *Nemzeti Sport* Klementtel és Herzoggal is interjúzott (1935. december 23. 5–6.), bepillantást engedve a mai koncertszervezéshez hasonlatos portyamenedzsment ekkor már olajozott mechanizmusába: „Manapság évente 20–25.000 pengőt kell előteremteni portyák révén egy olyan egyesületnek, mint amilyen a Ferencváros. Ha ezt nem látjuk biztosítottnak, kár tovább tárgyalni. Nyáron olyan egyesületekkel kezdünk tárgyalni, amelyek melegebb éghajlat alatt székelnek, télen pedig az északi államokkal. Így lesz télre olasz, francia, afrikai, vagy egyiptomi portya s nyárra pedig német, lengyel, svéd, vagy norvég portya.” (Uo. 5.)

⁴⁴ Az alábbi szatírának (*Sporthírlap*, 1913. december 15. 6.) talán nem minden eleme a képzelet műve: „Karácsony előtt ugyanis az Intéző létrehívja egy szóra a pénztárost. [...] – Öregem, egy vagyon rugdáltak össze a fiuk, nem lehet őket másképp revanzálni, csak egy kis külföldi tűrával. [...] A párizsi Ritz-Hotelban. Egy hosszú asztalnál nagy társaság van együtt. Az asztalról egy kövér úr, széduletesen elegáns, szikrázó briliánsgyűrűkkel, vastag aranyláncjal. A pezsgő ömlik, a gyűrűs szivarokat csak egyharmadáig szívjak. [...] Egy szerény francia úr – követségi attasé – megkérdei: – Kik ezek az urak? Valami külföldi pénzcsoporthoz, vagy valami tröszt-alapítás...? A maitre d’Hotel diszkréten mosolyog: – Dehogy, monsieur. Ezek a magyar footballisták.” Az amatőr ethoszú futball testedző elfoglaltságból szórakoztatóipari termékké hízásáról lásd a kötet következő fejezetét: „Gegenpressing”. Az első stadionépítési láz részvénnytársaságai: FTC és MTK (1908–1943).

kal és a napilapok módszereivel szálltak versenybe az olvasókért. Az úti levelek pedig – a populáris kultúra szolgálóleányaiaként – maguk is a szórakoztatóipari produktumok sorába léptek, címlapra kerülhettek, terjedelmük megnőtt. A kezdetben információközpontú külföldi tudósítások immár a trianoni határok között rekedtek számára elérhetetlen élmények kompakt elbeszéléssé formált közvetítő közegévé fejlődtek. A műfaj metamorfózisa a futballista alakját sem hagyta érintetlenül: bár továbbra is a mindenkor „magyar ügy” reklámarca maradt, celebritássá emelkedett; nem az olvasó „meghosszabbítása” volt már, hanem a kedvence, akiről kitörő öröm megtudni még azt is, a tengeribetegség hogyan ugrasztotta ki gyomrából az angol reggelit és kényszerítette mandarindiétára a maradék tengeri mérföldeken.

Az úti levelek irodalmi nívója elsősorban szerzőjük tehetségétől függött. Ízlésem szerint a jó tollú, szubjektív-poétikus fejtegetésektől sem visszariadó szakvezetők (Fodor Henrik, Weisz Árpád stb.) leveleit is fölülmúlt a Horthy-korszak tömegmédiajának megkerülhetetlen alakja, a *Nemzeti Sport* BEAC-játékosként indult, válogatottságig jutó újságírója és a Testnevelési Főiskolán labdarúgást oktató Pluhár István (1893–1970)⁴⁵ útirajzéletműve. Az írócépét magával cipelő Pluhár Spanyolországból (BEAC-túra, 1926) és Egyiptomból (többször, több csapattal is) postázott, regénymérétekkel öltő elbeszélésfolyamai kitűnnek az úti levelek tömegéből, megértetve az utókor olvasóval, szerzőjük miért tett szert páratlan népszerűségre a rádiós sportközvetítés (azaz az útlevél-műfaj egyik örököse) úttörőjeként.

Túralehetőségek a háború után: új földrészek fölfedezése

Annak ellenére, hogy a futball világszervéből, a FIFA-ból a belga Laveleye báró kezdeményezésére, angol támogatással igyekeztek

⁴⁵ Kenyeres Ágnes (főszerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon*. 3. kiegészítő kötet A–Z. Budapest: Akadémiai, 1981. 619.

száműzni a vesztes központi hatalmak országait,⁴⁶ a háború előtti futballkapcsolatok egy része hamar regenerálódott: a „33” FC csapata 1918 októberében már Krakkóban vendégszerepelt, az FTC és az MTK 1919 vészterhes nyarát félleg Bécsben töltötte (jó néhány játékosát „elhullajtva” az osztrák és német klubok javára),⁴⁷ 1920 pünkösdjén pedig vagy fél tucat egyesület készült Németországba.⁴⁸ A következő 4–5 évben fölmelegedtek a Skandináviához, Olaszországhoz, Spanyolországhoz fűződő korábbi sportviszonyok is, az évtized derekától pedig már a kisantant országai is engedélyeztek vendégszerepléseket.

A magyar futballélet eközben jelentős vérveszteséget szenvedett. Közvetlenül a háború után, illetve amikor az osztrákok és a csehek bevezették a profizmust (1924 és 1925, lépéskényszerbe hozva a játékosok fizetését majd csak 1926-ban legalizáló magyar szövetséget), a nemzetközi piacon is értékesnek bizonyult tudásukat kemény valutára konvertálni óhajtó játékosok tömeges exodusa következett be.⁴⁹ A jelen fejezetnek nem célja a magyar futballmigráció történetének elbeszélése, a kivándorlás szerepe ugyanakkor tagadhatatlan a világra szóló magyar futballkapcsolatok kiépülésében, mivel a trénerként vagy civil állásban dolgozó emigráns sportemberek – akár

⁴⁶ A törekvés a semleges államok és Olaszország ellenállásán bukott el, mire Anglia kilépett a szövetségből. (Földessy János (szerk.) 1926: *A Magyar Futball és a Magyar Labdarúgók Szövetsége 1897, 1901, 1925*. Budapest: Magyar Labdarúgók Szövetsége, 1926. 266.)

⁴⁷ Az egymással és a bécsi vagy Bécsben megforduló gárdákkal meccslelő magyarok hosszúra nyúlt vendégeskedésben politikai okok is szerepet játszhattak: „a játékosok az FTC és az MTK ismeretes júniusi tűrája után maradtak Bécsben, akkor, amikor Budapesten javában dühöngött a kommunizmus. Mi akkor tulajdonképpen menedéket adtunk a magyar játékosoknak”, nyilatkozta az osztrák csapatokat játékoscsábítással vádoló magyar sajtónak szövetségük elnöke, Dr. Ignaz Abeles (*Sportírlap*, 1919. december 11. 3.)

⁴⁸ *Sportírlap*, 1920. április 22. 4.

⁴⁹ A korabeli futballemigráció és a tűrök összefüggéseiről áttekintően: Szedi Péter: Az első cipőzsínóról kezdődött... A magyar hivatásos futball születése. *Korall*, (2003) 13. sz. 163–183.

csak a helyi magyar közösségek – hathatós segítséget nyújtottak a tűrök megszervezésében.⁵⁰

Az első világháborút követő bő egy évtizedben, miközben Európát megszakadt államközi kapcsolatok és szigorú határrezsimék jellemzétek, a magyar futball új kontinensekkel bővítette kapcsolat-hálóját: Ázsia (Törökország), Afrika (Egyiptom, Marokkó, Algéria), Amerika (Egyesült Államok, Kuba, Mexikó, Argentína, Uruguay, Brazília). A következőkben ennek az időszaknak a leveleiből válogatok, hogy regisztráljam az elbeszélésekben fölbukkanó új identitáslemekeket.

„Automobilok ezek, nem emberek”:⁵¹ a kozmoballista magyarok úti levelei

„Arabok, négerek, mulattok, európaiak rajzottak körülöttünk nagy összevisszáságban. Itt történt, hogy Kolos Pepi, meglátván egy szerecsen úriembert, mindenképpen meg akart győzödni a színe valódiságáról. minden további nélkül odament tehát hozzá, minden kezével alaposan »végigtapogatta« a színes bennszülött arcát, s aztán, mint aki jól végezte dolgát, tovább sétált.

Sötét bőre alatt is jól láttuk, hogy a néger egészen elpirult zavarában...”⁵²

⁵⁰ Az FTC 1929. nyári dél-amerikai tűráját például a Brazíliában edzősködő, volt FTC-s Medgyesi Jenő hozta tető alá (*Sportírlap*, 1928. december 8. 5.), az MTK-Hungária 1930-as amerikai útját pedig egy MTK-s múltú, Mexikót megjárt tréner, Pozsonyi Imre egyengette (*Sportírlap*, 1930. március 6. 8. és július 12. 4.).

⁵¹ Pluhár István idézi az athéni szurkolótábor egy tagját, aki az Enosis-FTC találkozón minősítette imigén a magyar csapat kondícióját. (*Nemzeti Sport*, 1927. december 23. 11.) A metafora ugyanakkor a magyar csapatok korabeli mobilitására is alkalmazható.

⁵² Palágyi István, a Nemzeti SC játékosa az orani kikötőből (*Nemzeti Sport*, 1939. január 2. 2.)

Ebben a P. Howard-osra hangszerelt *culture clash*-ben a túrázó magyar játékos „fehér ember” identitása dominál. Kolos Pepi rácsodálkozása némileg indokolatlan, ha figyelembe vesszük, a honi footballvilágot már az 1924-es párizsi olimpián megrendítette a „fekete ember”-élmény, midőn a magyar football (egyik) Mohácsát okozva a mélyén alábecsült Egyiptom kiejtette a nemzeti csapatot, mégpedig a fekete Salem vezérletével. (Salem személyének Pluhár István is megkülönböztetett figyelmet szentelt, amikor az FTC gárdája négy évvel későbbi egyiptomi túráján újra fölbukkant.)

Az efféle határozott, bőrszínen alapuló vagy feltételezett történelmi-kulturális rangból származtatott *fölény* új nézőpontként jelentkezett a Trianon utáni, egyre messzibb és idegenebb vidékekről érkező úti levelekben. Ám nem ez volt az egyetlen új elem. Míg Németországba, Franciaországba, Skandináviába és mindenekelőtt Olaszországba szinte hazajártak a csapatok, az ibériai ösvény húszas évek eleji (újra)kitaposása az utókor szemében meglepő idegenségtapasztalattal járt, a *latin kultúrával* való találkozás előíteletekből és konkrét tapasztalatokból szövődött traumájával. (Amit valamelyest azért előrevetített a Ferencváros és Bilbao csapatának idézett, háború előtti összecsapása.) Váratlan és igazságtalannak tetsző verességek hatására a vélt közép-európai kultúrfölény és munkaszeretet tudata különösen nagyra nőtt, mint például a BEAC kanári-szigeteki kirándulásán:

„A kultúra itt még a rakétánál tart! [...] Nemcsak a déli és esti harangszót köszönti nagyhangú mozsárágyú, de az ünnep előtti estén s az ünnep egész napján ripegropog a város. Az este gyönyörűséges, csillagos, holdas egét ezernyi pukkanó rakéta, színes villanás ostromolja. Itt, [...] ahol a hajók, a világ, a kontinentális kultúra úszó hordozói csak bús bőgéssel vizitelní járnak, [...] talán sohasem keres más, összetettebb élvezetet, gyönyörűséget az egyszerű szigetlakó a magasba szökő rakétánál. [...] Alkalma bőven van reá, hiszen itt jóformán állandó ünnep az élet. Csütörtökön szent János ünnepét ülték meg teljes munkaszünettel, tegnap vasárnap [...] volt, holnap Péter Pál s így

megy ez hétről-hétre. Durrogás, rakétázás hajnaltól hajnalig, mert a csendháborítás fogalmát itt nem ismerik. Különben is a munka itt sohasem sürgős.”⁵³

A temperamentumos közönség mellett a büntetőket bőkezűen szóró spanyol bírókra is sűrűn panaszoktak a magyar vándorok, akik, legitimista lelkületről téve tanúságot, több ízben is elzarándokoltak a Habsburg királyi családhoz San Sebastianba. Az MTK Ottó herceg kérésére még bemutatómeccset is tartott.⁵⁴

Ugyancsak új kaland volt a hosszú, balkáni vonatút a Konstantinápolyként emlegetett Isztambul és Egyiptom felé, ám ennél is nagyobb egzotikumnak bizonyult a földközi-tengeri, később az atlanti-óceáni hajózás.

„Fél 1-kor próbariadót rendeztetett a kapitány, hogy veszély esetén mindenki tudja, mi a teendő, hol vannak a mentőövek és kinek melyik csónakba kell beszállnia. Óriási sikere volt Szigeti [FTC]-elnöknek, aki nem talált elég bő mentőövet. [...]zeren-

⁵³ Pluhár István Las Palmasból (*Nemzeti Sport*, 1926. július 14. 6.) Továbbá: „Kényelmes alvás után déli 11 órakor érkeztünk Villar-Formosoba, a spanyol-portugál határra. [...] Utunknak ez volt a legsivárbabb részlete. Portugáliának ez a vidéke teljesen elhanyagolt, kulturálatlan, sivár terület. Csupa magas hegy, hatalmas sziklák, piszkos kis falvak, szegényes, lerongyolódott lakosság, kopár, kietlen vidék ez a Pyreneusok Montenegrója” – írta Vértes Imre a III. kerületiek útjáról. (*Sporthírlap*, 1923. április 3. 5.) Lesújtó véleményét befolyásolhatta, hogy előzőleg a portugál vámosok átnézték a poggyászt, a drága, de sovány ebédet három tojással kellett kiegészíteni, és hogy a másodosztály a vonaton „oly rémesen piszkos volt, hogy a fiúk kéresére az I. osztályba mentünk át, ami távolról sem jelenti azt a kényelmet és tisztaságot, amelyet nálunk az I. osztály fogalma reprezentál.”

⁵⁴ „A kis királyfit az MTK egész vezetősége fogadta és a pálya szélére kalauzolva megkérte, hogy a kezdrúgás megejtésével adjon jel a mérkőzés megkezdésére. Ottó örömmel tett eleget a kérésnek [...] Élénken érdekelte a kapus szerepe, különösen Kropacseknek egy-két szép védése ragadta meg a figyelmét. Kropacsek becéző nevét, a »tigrist« külön meg is jegyezte magának.” (*Sporthírlap*, 1924. január 10. 5., Fodor Henrik dr.)

csére a raktárban találtak egy kétszemélyes övet, amelyik végre megfelelt. [...]

Az Egyenlítőn való áthajózást az ősi szokások szerint nagy ünnepséggel üljük meg. [...] Siflis valahonnan egy hegedűt kerített s úgy húzta: »csak egy kislány van a világon...« A fiúk vele énekelték és azokra gondoltak, akik otthon maradtak. [...]

Délájt feltűnik a part és fél 2-kor befutunk a Rio de Janeiro-i kikötőbe. Motoros csónakok raja veszi körül hajónkat s egyszerre csak felzúg a parton:

– Éljen a Fradi!

Lassan megy a kikötés, de végre partra léphettünk, hol ezenyi magyar élén már várt a magyar követ és hatalmas ünneplésben volt részünk.⁵⁵

Már az európai turnékon is rendszeresen felbukkantak a célország magyar közösségei, Trianon után azonban valóságos *nemzetegyesítő funkcióval* bővültek az utak: az elcsatolt területek útba eső városainak magyarsága rendszeresen üdvözölte a csapatokat a helyi pályaudvarokon (itallal is), a dél- és észak-amerikai kolóniák lelkesedése pedig már-már messiásváró színezetet öltött. Az utóbbiak helyi megbecsültsgük növekedését várták honfitársaik győzelmeitől, és amikor az összességében sikeres, ám fáradó FTC São Paulóban vereséget szenvédett, zokon vették.⁵⁶

⁵⁵ „Ferencváros” aláírású beszámoló a csapat útjáról Barcelonából Santosba (*Nemzeti Sport*, 1929. július 16. 3.)

⁵⁶ „[A]kadtak »magyarok«, – akik dühöngve támadtak rájuk:

– Maguk most elmennek... itt hagynak a slamasztikába[n], szégyen, gyalázat, oda a kolónia becsülete.

Hát erre csak azt tudom mondani, hogy az a 80.000 lelket számláló kolónia, amelyik magának munkával, tisztességgel nem tud becsületet szerezni a Ferencváros tizenegye nélkül, az nem érdemli meg, hogy legyen.” A *Magyarság* M. M. monogramú tudósítója, aki az FTC játékosait mindenazonáltal egy üzleti vállalkozás áldozatának látta (1929. augusztus 13. 6.) A Ferencváros 1929-es dél-amerikai túrájának legnagyobb fegyverténye egyébként

Egészen más nézőpontok érvényesültek a Fradi edzője tudósításában, ami lényegében az FTC–Paulista találkozó komplett szakmai elemzése közép-európai és szakértő szemmel nézve. A „Potya” becenevű Tóth István ismételt bizonyítékát adta, hogy még a világszerte ugyanazon szabályokat követő játékban is konkréten körülírható lokális sajátosságok mutatkoznak meg:

„Az egyéni driblinek még mindegyik [brazil] híve, viszont az összjátékban ott tartanak még, hogy egy-két húzással, nagy területet átfogó rúgással akarnak az ellenfél kapuja előtt teremni, helyzetet szerezni. Ezek a tulajdonságok még a kevésbé kulturált futball sajátságai s éppen ezért közép-európai szemmel nézve játékukat és játékosaiat, azt kell mondani, hogy a csapat valami *csodálatos nyersanyag*, melynek megvan az egyéni stílusa, játékfelfogása, de kevés az iskolázottsága.”⁵⁷ (Kiemelések az eredetiben.)

A világjáró futballisták Törökországban a muszlim, majd Észak-Afrikában a gyarmatbirodalmi atmoszférába is beleszagolhattak:

„A magas falakon mindenellett sok »hálóinges« arab próbálkozik beszökni. [...] Az angol katona visszavezeti a falhoz, és ki kell a nyakoncsípettnek másznia ott, ahol bejött. S amíg a magas falra mászik, zuhog reá az angol nádpálcája. [...] Az araboknak persze nem tetszik ez az angolos eljárás és [...] a közelünkben levők gyűlöettel szidják az angolokat. De csak maguk között.”⁵⁸

A Ferencváros aztán a helyben állomásozó brit katonai válogatotttal mérkőzve az *antiimperialista Robin Hood* sajátos szerepében találta magát (miközben 0:6-ra nyert):

a kétszeres olimpiai bajnok, a rákövetkező évben az első világbajnoki címet is elhódító uruguayi válogatott legyőzése volt.

⁵⁷ *Nemzeti Sport*, 1929. július 31. 3.

⁵⁸ Pluhár István az FTC alexandriai mérkőzéséről (*Nemzeti Sport*, 1928. január 6. 2.)

„— *Kojsz, kojsz magari* – hangzik a tribünön, ami annyit jelent, hogy: *jól van, magyarok*.

[...] Ezen a mérkőzésen elfelejtettek minden vereséget, amit a Ferencváros csapataikra mért, és csak az lebegett szemük előtt, hogy a félve gyűlölt angolok vereséget szenvedjenek.”⁵⁹

A magyar játékosok azonban nem feltétlenül voltak ennyire érzékenyek a nemzetközi viszonyok nüanszaira. Magánleveleikben, amelyeket a bulvárosodó sportmédia leleményesen elkonfiskált a csalátagoktól, igen kevés alkalommal olvashatunk egzotikumról és lúdbőrözetű kalandokról, a nemzet büszke képviseletéről nem is szólva. Annál többször a *szórakoztatóipari vendégmunkás* minden napjairól.

„Kedves Pajtás!

Itt vagyunk még Mexikóban, ahol szombat és vasárnap játszunk. Jövő vasárnap átmegyünk Havannába, mert itt olyan kevesen vannak, hogy a klub ráfizet, ha nem lesznek többen. *Nagyon el vagyunk keseredve, mert kevés a dohány*. Persze ez nem vonatkozik ránk, játékosokra. Nekünk bizony gyűlik már szépen a prémium. [...] Hárman lakunk egy szobában, Weber, Barátki és én, de éjjel nem sokat alszunk, mert minden héten egyszer-kétszer nagymosást tartunk. Sorra kerül a zokni, zsebkendő, alsónadrág. Ezt nekünk kell mosni, mert itt irtó drága és csak az inget adjuk oda mosni.”⁶⁰

Az MTK proficsapata, a Hungária a híradások szerint valóban veszteséggel zárta az utat, részben azért is, mert a dél-amerikaiak figyelmét és legkiválóbb játékosait a szimultán (és magyar részvétel

⁵⁹ *Nemzeti Sport*, 1928. január 20. 5. (Pluhár.)

⁶⁰ Legjobb barátjának Kalmár Jenő a Hungária amerikai tűrájáról (*Sporthírlap*, 1930. augusztus 14. 7.) Nem mindenki ment bele a részletekbe: „[N]agyon érdekes levelezőlapra bukkantunk. Ezt egyik játékosunk írta haza. Így szólt: „Kedves Anyuk! sokszor üdvözöl Apjukk!“ Tycho Rudolf, a Phöbus cég- és tűravezetője a csapat olasz útjáról (*Sporthírlap*, 1934. január 3. 2.)

nélkül) zajló uruguayi világbajnokság kötötte le.⁶¹ A kockázat, a költségek és/vagy a gazdasági világválság hamar véget is vetettek az amerikai körutaknak, amelyek a második világháború előtti túramozgalom csúcsának is tekinthetők, a megtett táv alapján minden-képpen. (1928 és 1931 között a Sabaria, a Ferencváros, a Hungária és az Újpest is átszelte az Atlanti-óceánt.) Hogy mi volt a pontos ok, arra talán csak egy futball-gazdaságtörténet tudna válaszolni. A gyakran parodizált úti levelek⁶² és a túrapénzkereset műfaja azonban a nem szűnő hazai sajtókritika ellenére tovább virágzott, különösen, hogy a világháborúig a magyar futball olyannyira félte a márkája Közép-európai Kupa-győzelmekkel (1928, 1937: Ferencváros, 1929, 1939: Újpest) és világbajnoki ezüsttel (1938) bizonyította piaci értékét, a külföldre szerződő játékosok és edzők sokaságának eredményeiről és kapcsolathálójáról nem is beszélve.⁶³

⁶¹ „Megtérül a Hungária-túra deficitje?” címmel (*Az Est*, 1930. szeptember 14. 13.)

⁶² Egy előzékeny összeállított levél-sablon (*Nemzeti Sport*, 1936. január 5. 4.; *nem kívánt törlendő): „Csapatunk annak dacára győzött (győzelemmel felérő döntetlent ért el, azért kapott ki)*, hogy (mert)* lábában (tagjaiban, fejében)* érezte a 36 órás (24 órás, 16 órás stb.)* utazást. A vonat (repülőgép, autóbusz, fiakker, gyaloghintó, megerőltető gyaloglás)* sokat kivett a fiúkból s így nem csodálható, hogy a vad portugálok (félelmetesen nyugodt svájciak, gyors spanyolok, céltudatos németek, szellemes franciaik, ravaasz görögök, rengeteget fejlődött modernizált törökök, hűvös nyugalmú facipős hollandok)* sok kellemetlen percert szereztek csapatunknak. [...] Csapatunk fényesen (csodálatosan, mesebelien, pompázatosan)* játszott s a helyi sajtó szerint igazi arany- (platina-, ezüst-, réz-, acél-, vas-, ólom-, plé-, ócskavas-)* csapat. [...] Ellenfelünk helyi (országos, kontinentális, világ)* bajnok s a győzelem (döntetlen, kis gólarányú, aránylag kis gólarányú vereség)* óriási siker.”

⁶³ A vendégmunkás játékosok és edzők működéséről: Szegedi Péter: *Az első aranykor. A magyar foci 1945-ig*. Budapest: Akadémiai, 2016. 217–258., 403–435. Érdemes megjegyezni, hogy a futballcsapatok mellett tűráztak a vízilabdázók, úszók, birkózók stb. is, bár jóval csekélyebb gyakorisággal és visszhanggal; illetve, hogy a régió más országainak csapatai szintén megfordultak a magyarok látogatta helyeken, eredményeket gondosan számon is tartotta a hazai sajtó.

Végszó

A fentiekben a világszínpadra kilépő magyar futball kísérőivé szögtünk: tanúi lettünk, hogyan kapcsolódott be az európai vérke-ringésbő, majd – a világháborút követő bő egy évtizedben – hogyan vállalt szerepet további kontinensek futball-szórakoztatóiparában. Az egyre távolibb vidékekre vezető túrákon úti levelek százai születtek, hogy megtöltsék a hazai tömegsajtót olyan tájakon szerzett élményekkel, ahol az olvasók a megszaporodott határait szigorúan őrző Európából nemigen juthattak el.

Kijelenthető-e a magyar játékosok kalandjait megörökítő elbeszélések alapján, hogy identitásuk globális volt? *Globalizálódott* – annyiban, hogy egy globális játék előadóiként is felléptek a világot egyre sűrűbben behálózó, állandósuló nemzetközi futballkapcsolatok és -útvonalak állomásain. Ebből azonban az identitásnak csak egy szigorúan dichotomikus (globális vagy lokális) fölfogása szerint következne, hogy önazonosságuk elvesztette klubhoz, nemzethez vagy Európához kötődő jellegét. Az identitások globalizációjának vizsgálatát ezért és az úti levelekből kiolvastottak okán érdemes volna inkább egy olyan, rugalmasabb keretben megejteni, amely a szerepkínálat bővülése irányából közelít az identitásglobalizációhoz. Ebben az értelmezésben arra a folyamatra figyelhetünk, ahogyan a globalizáltság különböző fokaira éró futballipar újabbnál újabb identitásokat, univerzálisabb rétegeket, szerepeket kínált föl résztvevői számára. Az identitások különösen a transzkontinentális futballkörúton adódó helyzetekben, az európaitól eltérő közigben sokasodtak. Ha akadt domináns identitás, akkor az a *futballjátékos*, aki a túrák résztvevője idegen terepen elsősorban vált, miközben a kibontakozó globális szórakoztatóipar kenyérkeresőjévé is avanzsált. Ám még ezek az univerzálisnak tetsző szerepek sem nélkülöztek egészen a lokális árnyalatot (gondoljunk Tóth István tréner deklaráltan közép-európai nézőpontjára vagy az angol katonák elleni mérkőzésre, amelyen az FTC váratlanul egyiptomi lett), főleg akkor nem, ha egy lokalizálható közösséget (például a *Nemzeti Sport* olvasótáborát) szólították meg.

Mindeme megfontolások alapján tehát kételkednünk kell a tisztán és rögzítetten globális identitás lehetőségében, és az identitás globalizációjának történeti vizsgálatát más, alkalmasabb eszköztárral kell megejténnünk. Például olyannal, amely nem a globális-lokális/nemzeti oppozícióval operál (és amely nem tekinti inherens módon egymás utáninak a nemzetek és a globalizáció korát), hanem az identitás meghatározásának szociálpszichológiai hagyományaira támaszkodik, pontosabban arra a felfogásra, miszerint az identitás változékony képződmény, alkotóelemeinek (vagy ha tetszik: *szerepeinknek*) rangsora sem állandó, ellenben ki van téve az érzelmek és az adott helyzet hatásának.⁶⁴ Ez a felfogás megengedi, hogy a globálist és a lokálist egyidejű identitásoknak tekintsük, amely identitások helyzettől függően kerülnek előtérbe.

Ugyancsak segítségül hívható az az elképzelés, amely a globális posztmodern (Anthony Giddens olvasatában: későmodern) identitás elsődleges jellemzőjeként az el- és feloldódást jelöli meg, az örökös rögzítetlenséget, az értelemadásért folyó küzdelmet, az „identitás-áruház” vég nélkül gyarapodó választékát.⁶⁵ A globális szórakoztatóiparba belesodró sportoló korai, de manapság is jól ismert ideáltípusa ennek az újfajta, lebegő identitásnak, hiszen létejt a bizonytalanság és a rövid időtartam uralja. Egyszerre tartozik csapathoz, városhoz, nemzethez és a futball univerzális nyelvén beszélőkhöz, miközben megannyi nyelvben és kultúrában megmártózik; egzisztenciális kilátásai meccsről meccsre, klubról klubra, országról országra változnak; jövője ráadásul ki van szolgáltatva sérülékeny, megállíthatatlanul öregedő testének is, hosszú és rövid távon egyaránt.

⁶⁴ Az identitás ilyetén megközelítéséhez alapul vettem: Owens et al.: *Three Faces of Identity*, i. m.

⁶⁵ Itt elsősorban Zygmunt Bauman, Stuart Hall és Anthony Giddens meglátásaira támaszkodom (Zygmunt Bauman: Identitás és globalizáció. *Magyar Lettre International*, (2001) 42. sz. 11–13.; Stuart Hall: A kulturális identitásról. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*. Budapest: Osiris – Láthatatlan Kollégium, 1997. 60–85.; Sik Domonkos: Giddens modernitáselmélete: identitás és intimitás. *Replika*, 82. évf. (2013) 1. sz. 131–144.

A globális identitásnak ez az elképzelése nem állítja szembe a globálist és a lokálist/nemzetit, hanem egymástól való kölcsönös függésükre, az identitások rögzítetlenségére, sokasodására és az egyidejűségekre helyezi a hangsúlyt. Ebben az értelmezési keretben talán nem káprázat, ha a világfutball magyar vándorainak – mint láthattuk – folytonos szerepbővítésre és alkalmazkodásra ítélt identitásában megpillantjuk a globalizáció nyomát. Még ha a lokalitások gúzsába kötött (és az amerikai bevételt keveslő) européer futballintéző idegenkedett is a jelenségtől:

„Végigjártam már egész Európát, a szívüket és lelküket az arcukon viselő svédektől le a vendégszerető dánokon keresztül, a kicsinyes franciaikon túl a közönyös és csak itt-ott fellobbanó spanyolokig. [...]s mindig, mindenütt a lüktető szívet, a melegséget, a sportember vonzódását a sportemberhez éreztem [...].

Itt, Amerikában eddig semmi ebből nem tudott megkapni. [...] Talán ha nekünk is ömlik az arany, mi is elégedettebbek lennének. El is tudnék itt elni egy-két-tíz évig, ha kell, dolgozni robotba és rakni a pénzt élre, de azután csak újra visszamennék a jó öreg Európába, a kék Duna partjára, a Parlament-kávéház törzsasztalához. [...]

A sportot pedig, különösen nemzetközi vonatkozásban, sohasem fogom tudni másként elképzelni, mint a szívekben élő és onnan áradó valamit, túl azon a rúgott labdán, gólon és bevételen, mely elvégére jelensége és kísérője a sportnak, a lényege azonban az a hatás, melyet a szívekben és lelkekben kivált, mely ott ül az arcokon, sír és nevet, ölelkezik és fenyegetődzik, de minden kezet szorít az ellenféllel. Ezért utazunk, ha kell a tengerréntűlra, ezért járunk országról országra és ha ez a momentum hiányzik belőle, akkor kár hazulról kimozdulni.”⁶⁶

⁶⁶ Fodor Henrik Havannából, „ebből a földi paradicsomból” 1930. július 31-én. (*Sporthírlap*, 1930. augusztus 23. 4–5.)

„Gegenpressing”

Az első stadionépítési láz részvénytársaságai:

FTC és MTK (1908-1943)

A 20. század elején a Hungária körút lett a modern magyar sportpályák, röviden szólva a stadionok otthona. Már a protostadion, az 1896. május 14-i felavatásától folyamatosan bővített *Millenáris* is a Hungária vonzáskörében épült.¹ Bár ide eredetileg az ezredév vizzionáriusai még középkori lovagtornát terveztek a velocipédfutamok közé futballmeccsek helyett, a lóversenypálya mögött húzódó, nyolcezernél is több nézőt befogadni kész *Millenáris* az avatását követő évben az első hazai futballmérkőzések² büszke színterévé avanzsált, a lóversenypálya hűlt tetemén pedig ma is grandiózus stadionok ülnek tort. Ennek tudatában a turfot totóra cserélő utókor meglepőnek

¹ A *Millenárisról*: Zeidler Miklós: Egy régi pálya a polgári korban – a *Millenáris* Sporttelep. Versenypálya a Csömöri úton. *Korall*, 3. évf. (2002) 7-8. sz. 117-139.

² „Az első football-match Budapesten” címmel a *Sport-Világ* a Budapesti Torna Club és Vienna Cricket futballcsapatának találkozójáról számolt be még aznap. (1897. október 31. 5.) Ugyanitt, a *Millenáris*on már hónapokkal korábban, május 9-én is közönség előtt csapott össze két BTC-gárda az „association football” szabályai szerint, amit a *Sport-Világ* szintén „hazánkban ez az első football-match”-ként értelmezett. (*Sport-Világ*, 1897. május 9. 7.) A helyszín kedvéért fel kell jegyeznünk még egyet „az első magyar futballmeccs” címét maguknak vindikáló események közül: az úgynevet Pékerdei csatát, ahol a MÁV közeli főműhelyének Törekvés dalárdája rugdalta a labdát három lábtörés erejéig. (Szegedi Péter: *Riválisok. Debrecen futballtársadalma a 20. század első felében*. Budapest: Korall Társadalomtörténeti Egyesület, 2014. 23.) A szín, a Pékerdő ugyanis szintén a Hungária környékén (a leendő MTK-pálya mellett) húzódott.

találhatja a városatyai aggodalmat, miszerint „a lóversenytér küszöbön álló kihelyezése következetében rövidesen meg kell szüntetnünk a Thököly úti ún. Millenáris versenypályát, amelyet most sportegyesületeink zöme használ”³.

A stadion tehát felfalta a helyszínét veszélyeztető lóversenyt, miközben újabb területeket vett ostrom alá. A Millenáris után másfél évtizeddel a Ferencvárosi Torna Club (FTC) pályája költözött a Hungária körút és Üllői út kereszteződésébe (a Millenáristól kb. egyórai, öt kilométernyi járóföldre), egy évre rá pedig a Magyar Testgyakorlók Köre (MTK) nyitotta meg sporttelepe kapuit, a Fradi-pálya és a Millenáris között szinte félúton: félórai sétára az Üllői úttól, negyven percre a Millenáristól.⁴ Így született meg a századelős stadiontenten-

³ Bizottmányi és tanácsi előterjesztés a Magyar Testgyakorlók Köre kérvényére. *Fővárosi Közlöny*, 1911. március 11. 858.

⁴ Hadas Miklós és Karády Viktor negyedszázados, máig inspiratív futballszociológiai tanulmánya, amely az FTC-MTK-versengést tekinti át és helyezi el az etnikai-felekezeti szembenállás szimbolikus terében (lényegében a kettőstársadalom-elmélet keretét illesztve rá a két klub vizonyára), a Hungária körút és később a Hungária csapatnév választása mögött magyarosodást-asszimilációt sejt az MTK részéről. (Hadas Miklós – Karády Viktor 1995: *Futball és társadalmi identitás*. Adalékok a magyar futball társadalmi jelentéstartalmának történelmi vizsgálatához. *Replika*, 5. évf. [1995] 17–18. sz. 96.) A felvetés kétségtől illik a tanulmány alapvetéséhez, ugyanakkor magyarázat nélkül hagyja, hogy ennek fényében a Hungária körúthoz költöző többi egyesület (az FTC vagy később, az MTK szomszédságában a BSzKRT) névválasztásában milyen identitásmeghatározó szerepet töltött be a Hungária szó jelentése, illetve nem vet számot a főváros engedélyező jogkörével. Ugyanígy megfontolandó, hogy az MTK proficsapatát nemcsak identitásokból, hanem sporttelepe addigra (1926) közismert helyszínéről is Hungáriára keresztelhették. Az MTK szempontjából az a gyakorlati érv is a Hungária úti telek mellett szólt, hogy a szurkolók hat különböző villamosjáráttal (24, 26, 28, 35, 36, 37) és 12 fillérrel szakaszjeggyel közelíthették meg. „A pálya tehát nemcsak minden irányból és gyorsan, 8-10 perc alatt, hanem lehető legolcsóbban is érhető el.” *Pesti Hírlap*, 1912. március 15. 20.

gely, meghatározva mind a pesti külváros képét, mind a korabeli futballrajongók mentális térképének kulcskoordinátait.

A következőkben e tengely két fő eleme, az FTC- és az MTK-stadion körül bábáskodó pénzügyi vállalkozások, a Ferencvárosi Versenypálya Részvénnytársaság és a Magyar Testgyakorlók Köre Sportpálya Részvénnytársaság történetét tekintem át, elsősorban a megalakulás körülményeit vizsgálva tüzetesen. A fejezet a korabeli sajtón, valamint a Fővárosi Levéltár cégbírósági állagában őrzött részvénnykönyveken, céges dokumentumokon alapul,⁵ és reményeim szerint árnyalja majd egyrészt a szóban forgó sportegyesületek vagyonosodásáról alkotott képet, másrészt azt a folyamatot, amely során a sportvetélkedés még az első világháború előtt markáns pénzügyi színezetet nyert.

Stadion a 20. század elején

A Révai Nagy Lexikonának 1925-ben megjelent kötete a „stadium” szóiket elsősorban ókori sportlétesítményekre vonatkoztatja: a lejtős nézőtérrel kombinált futókörre. A „modern stadium” definíciójáért a „versenypálya” fejezetthez irányít:

„Versenypálya a különböző versenyek rendezésére szolgáló hely. A versenypályák úgy vannak berendezve, hogy azokon a futball-, atlétikai, bicikli- és tornaversenyeket sportszerűen lebonyolíthatassák. A versenypályák területe rendesen ellipszis alakú, melyen a futópálya körönkint 400 m hosszú. [...] Az eddig meg tartott olimpiászok városaiban vannak a legnagyobb és legszebb versenypályák (stadionok). Kies fekvésű és igen célszerű min-

⁵ BFL VII.2.e 1696 (1915) Ferencvárosi Versenypálya Rt. 1910–1943; BFL VI-I.2.e 3313 (1915) Magyar Testgyakorlók Köre Sportpálya Rt. 1912–1933. A továbbiakban csak a legsükségesebb esetben hivatkozom külön ezekre az iratanyagokra, a visszakereshetőséget az idézett dokumentumok jellege és dátuma biztosítja e könnyen áttekinthető állagokban.

tául szolgáló pálya a stockholmi stadion [...] Hazánkban a legnagyobb befogadóképességű pályák a Ferencvárosi Torna Club (FTC), a Magyar Testgyakorlók Kóre (MTK), legszebb fekvésű, de kisebb a Magyar Atlétikai Club (MAC) versenypályája.”⁶

Nemcsak a fenti szócikkből, hanem a századelős sportlapok (*Herkules*, *Sport-Világ*, *Nemzeti Sport*, *Sporthírlap*) szóhasználatából is kitűnik, hogy a *stadion* szó a 20. század első negyedében kezdett ugyan meggyökerezni a nyelvhasználatban (elsősorban az újkori olimpiák helyszíneire vonatkozóan, feltehetően ókori mintára), és bár a versenypálya gyűjtőfogalmától még nem vált el, már jelzett egyfajta, méreten és reprezentativitáson alapuló minőséget. A jelen vizsgálatban részint én is elsősorban a méretbeli léptekváltás („tömegeket befogadni képes nézőtér”) alapján minősíttem stadionnak az FTC 1911-ben és az MTK 1912-ben fölavatott létesítményeit.⁷ További distinktív elem, hogy a stadionban a futókörön belül futballpálya található, praktikus leleményeként a századforduló atlétikát és labdarúgást egyaránt kedvelő sportembereinek. (Szerencsés körülmény, hogy a stadionkör és az „association football” pályaméretei megengedték e

⁶ „Stadium” szócikk. In: *Révai Nagy Lexikona* 17. kötet, Budapest, 1925. 114. „Versenypálya” szócikk: 19. kötet, Budapest, 1926. 179–180. Sajátos, hogy az Újpest 1922-ben elkészült, Hajós Alfréd tervezte korszerű pályakomplexumát a lexikon nem említi, szemben a MAC otthonául szolgáló, jóval kisebb és régebbi margitszigeti teleppel.

⁷ Kiköthetnénk egy konkrétabb, például 20 ezer fős befogadóképességet is, csak hogy a nézőtér nagyságára vonatkozó magabiztos meghatározásokat hatásosan akadályozza a szünet nélküli átépítés, bővítetés, toldozás-foldozás, ami a korszak minden pályáját jellemzette, ráadásul sem az FTC, sem az MTK pályája nem készült el teljesen az avatómeccs kezdőrúgásáig – azaz nehéz átlátni, melyik pálya mikor hány néző fogadására volt alkalmas pontosan. Annyi bizonyos, hogy 1926-ban már nyolc budapesti pálya teljesítette a 10 ezer fős kritériumot, közülük is kiemelkedik az addigra 40-40 ezresre bővített FTC- és MTK-stadion, valamint a 25 ezres UTE-pálya, amellyel az (akkor vidékinek számító) Újpest azonnal helyet is követelt magának a stadionpiacot uraló klubőriások asztalánál. (Szegedi Péter: *Az első aranykor. A magyar focia 1945-ig*. [Kanári könyvek.] Budapest: Akadémiai, 2016. 117.)

gyümölcsöző párosítást.) Meg kell azonban jegyeznem, hogy az egykorú sportdiskurzus mindenekelőtt a tízes évektől napirenden lévő, de csak a Népstadionnal megvalósuló nemzeti (avagy magyar) stadion kontextusában használta a kifejezést.⁸

Ami a stadionépítés üzleti vetületének előzményeit illeti, e tekintetben is a Millenáris-pálya története kínálja a legtöbb tanulságot. A Városliget szomszédságában fekvő telket, mint a legtöbb későbbi sportpályáét, a főváros biztosította, ez esetben a millenáris ünnepségsorozat szabadtéri sportversenyeinek helyszínéül. A tribünöket és egyéb építményeket az ünnepélyek első számú kivitelezője, a Neuschlossz cég emelte. Az ünnepségsorozat végén azonban mind a főváros, mind a környékeliek részéről a pálya végleges eltakarításának igénye merült föl, a sportegyesületeket (köztük az MTK-t) hangos ellenállásra készítetve. Végül sikerült kijárni, hogy a sportolók – a századfordulón még elsősorban az atléták és a kerékpárosok – tovább használhassák a területet,⁹ amely az 1897. júliusában nyolc egyesület, köztük az MTK képviselőinek részvételével megalakult Budapesti Torna- és Sportegyletek Versenypálya Szövetségének kezelésébe került.¹⁰

„[A szövetség] a kerékpár- és futópálya, a kerítés, egy fedett tribün és egyéb szükséges beszerzések költségeinek fedezésére 500 darab 20 korona értékű részjegyet bocsát ki. A részjegyek 4%-ot kamatoznak, és 1897. augusztus 1-től számítandó három éven belül törlesztetnek.

Tekintettel arra, hogy a magyar sport fellendülése közös célunk és közös akaratunk, mely célból okvetlenül szükséges, hogy a fővárosi egyletek is egy versenypálya birtokában legyenek, felkérjük t. Címet, hogy mellékelt aláírási ívet ismerősei és sportbarátai körében körözni szíveskedjék, mivel csak a teljes

⁸ A tervezett nemzeti stadionok történetéről lásd: Zeidler Miklós: A nemzeti stadiontól a Népstadionig. In: uő: *A labdaháztól a Népstadionig. Sportélet Pesten és Budán a 18–20. században*. Pozsony: Kalligram, 2012. 209–314.

⁹ Zeidler: Egy régi pálya a polgári korban, 117–121.

¹⁰ *Sport-Világ*, 1897. augusztus 1. 6.

500 darab részjegy elhelyezése esetén van meg lehetősége annak, hogy a pályát felépíthetjük. Nem hisszük, hogy aki a magyar sport lelkes barátja és őszinte támogatója, a versenypálya felépítési költségeihez 20 koronát ne áldozna.”¹¹

Hogy miért a részjegykibocsátás módját választották a szükséges összeg begyűjtésére, nem indokolták, ahogy később az FTC és az MTK sem. A felhívásból az is kiviláglik, hogy a pálya fenntartását és bővítését nem az üzlet, hanem a sport művelésének célja diktálta. Mivelhogy a sportegyletek szintén utóbbi célt szolgálták, és jövedelmük csak a tagdíjakból és a versenyeknek a költségek után esetleg fennmaradó bevételből származott, érthető, miért nem finanszírozhattak egy sportpályát pusztán a saját anyagi lehetőségeikre támaszkodva. Ráadásul a részjegyek vásárlása lassan haladt, ezért Iszer Károly, a szövetség (akkor még) alelnöke a lebontást megelőzendő még ugyanebben az évben bankkölcsönt vett fel a Millenáris munkálataira, amelynek fedezetét a saját vagyonra szolgáltatta.¹²

A Millenáris működésének pénzügyi vetületét föltérképezni külön tanulmányt érdemelne. Fenntartóját, a sportegyletek változó száma köözösségeit, a Versenypálya Szövetséget az egykorú források nem emlegetik részvénytársaságként, maga a szövetség sem így hivatkozott magára, amikor közgyűlésein meghirdette. Az első években még nyilvánosságra hozott számadásai mindenkorral tanulságos adatokat tartalmaznak a sportpályák vagyonosodásának őstörténetéből. Az 1897-ben alakult szövetség 1898. évi 8246,07 forint összbevétele (koronára átszámítva jó másfélszerese a részjegyekkel összegyűjteni kívánt 10 ezernek) a következő tételeket tartalmazta: részjegyekért 1840 frt, egyletek évi hozzájárulása 900 frt, trainingjegyekért 605,90 frt, fülkebérletért [feltehetően öltözőkről van szó – B. K.] 326,60 frt, buffetbérletért 80 frt, látogatójegyekért 484,75 frt, [saját szervezésű] versenyek jövedelme 1509,99 frt, egyletek versenyeiből részesedés 2035,59 frt, [bérlet]igazolványokért 146,41 frt, hirdetésért 300 frt,

¹¹ Sport-Világ, 1897. augusztus 24. 6.

¹² Zeidler: Egy régi pálya a polgári korban, 121.

kamat 16,83 frt. A krajcárra ugyanennyi végösszegű kiadási oldal legjelentősebb tételeit az építkezések tették ki, de a kiadásokból az is kiderül, hogy pályafelügyelőt és írnokot is fizettek.¹³ Látható tehát, hogy a legtöbb pénz a pálya használatának átengedéséből származott. A tarifák a következő módon alakultak: „Szövetségi egyletek vasár- és ünnepnapokon a bruttó bevételek után 20%-ot, nem szövetségi egyletek 40%-ot, de legalább 100, illetve 200 koronát fizetnek.”¹⁴

A pályaszövetség tagegyletei tehát részjegyet, éves hozzájárulást és még pályabért is fizettek. Mégis érdemes volt a szövetséghez csatlakozni, mivel tagjai – akik részjegyeik arányában rendelkeztek szavazati joggal – döntötték a Millenáris versenynaptáráról. A Ferencvárosi Torna Club, amely a szövetség alakulása után két évvel jött létre, már 1903-ban fellebbezett a versenynapok elosztása miatt, ám nagy többséggel leszavazták. A Fradi előző évben ötször fizetett a pályahasználatért, összesen 319,76 koronát, amellyel a Millenáris ötödik legtöbbet fizető ügyfele volt, egyivel a 335,60 koronával álló MTK mögött, de messze elmaradva az első helyezett Budapesti Torna Club (BTC) 6463,60 koronája mögött. (A BTC 29-szer használta a pályát, ez alapján kijelenthető, hogy a Millenáris elsősorban az ő otthona volt.)¹⁵ A későn érkező Ferencváros

¹³ Sport-Világ, 1899. február 12. 4. (Beszámoló a Versenypálya Szövetség két nappal korábbi első közgyűléséről.)

¹⁴ Sport-Világ, 1901. július 21. 241.

¹⁵ Herkules, 1903. március 15. 47–48. A kimutatás nem tünteti fel, hogy a közös versenyekért (mint például egy futballmeccs) milyen arányban fizettek a felek, ezért a 20%-os pályabér és a befizetés alapján még nem számolható ki a versenyekből húzott jövedelem. Utóbbiról pontosabb képet ad az a rangsor, amely a bajnoki meccsek tiszta bevétele után az MLSZ-nek befizetett 10% alapján készült, 1908-as adatok alapján: 1. MAC (259 korona MLSZ-addó), 2. MTK (248 K), 3. FTC (243 K), 4. BTC (194 K), 5. BAK (42 K). A nemzetközi és a barátságos meccsek adóját számolva viszont az FTC volt a listavezető, így alakult ki az összesített rangsor: 1. FTC (720 K), 2. MTK (562 K), 3. BTC (500 K), 4. MAC (449 K). Az MLSZ összes meccsek után járó adóbevétele 1908-ban 2392 korona volt, amelynek legnagyobb tétele a bajnokikból származó, összesen 1009 K. Nemzeti Sport, 1909. március 20. 27.

a pályaszövetségen minden össze egy szavazattal rendelkezett, miközben a BTC és a Nemzeti Kerékpár Egylet 24-24-gyel, az MTK pedig (ötödikként e sorban) 18-cal.¹⁶ Vagyis a FTC már ekkor okkal érezhette előnytelennek a Millenáris használatát. (Hogy pontosan mennyire, ahhoz tudnunk kellene, bérleti díjastul mekkora bevételtöbbletet jelentettek a tágas Millenárison rendezett sportesemények a kies, ugyancsak a főváros által átengedett Soroksári úti saját pályán rendezettekhez képest.)

No és milyenek voltak a Millenáris fölött rendelkező pályaszövetség szavazati viszonyai 1909-ben, amikor az immár négyeszeres magyar futballbajnok Ferencváros pályatetköt szerzett az Üllői úton? Még mindig a BTC és a Nemzeti Kerékpár Egylet birtokolta a legtöbb, 24-24 szavazatot, az MTK viszont már a 3. helyen állt a maga 18-ával. A Ferencváros még mindig csupán egyetlen szavazatánál 11 egylet rendelkezett többel. A sportvilág mindeközben sokat változott, ahogy azt a pályaszövetség 10. évi közgyűlésén (1907) Iszter Károly elnök is kifejtette. A kezdetekkor jelentős kerékpársport el-sorvadt, „de különösen a testedző-játékok, nevezetesen a football-játék iránti nagyfokú érdeklődés egyszer s mindenkorra biztosították a pályaszövetség létezését és működését”. Vagyis a Millenáris erősen függött a futballbevételektől, a futballt pedig az FTC uralta. Nem mellékesen a Fradi ugyanezen a közgyűlésen benyújtott egy javaslatot a pályalefoglalás szabályozására, de visszavonta, amikor a szövetség választmánya ugyanebben a kérdésben benyújtotta saját javaslatát, melyet a közgyűlés elfogadott.¹⁷

„Mintegy negyedmillió koronát invesztáltak a Millenárisba 14 év alatt a szövetség kötelékébe tartozó szegény sporttestületek. Megvonták önmaguktól. Kivették a szájukból. Jövedelmüket odaáldozták a köznek, csakhogy legyen Magyarországnak egy jó sporttelepe, pályája és ezzel együtt – sportja is” – háborgott a *Sport-Világ* névtelen szerzője ugyancsak 1909-ben, amikor Bárczy István, Budapest polgármestere elégtelennek minősítette a Millenáris szolgá-

tatásainak színvonalát. A szerző egyszersmind fölszólította a fővárost, hogy ha jobb versenypályát óhajt, adjon pénzt modernizációra vagy építsen maga.¹⁸

A biztatást nem a főváros közönsége, hanem a Versenypálya Szövetség megalakulása után két évvel, 1899-ben alapított Ferencváros váltotta tettekre. Talán nem tévedünk nagyon, ha arra következtetünk, hogy a hazai sportkultúra 20. század első évtizedének végére bekövetkezett szerkezeti változásaiból (a labdarúgás dominanciája és – ezzel összefüggésben – tömegkulturális jelentőségének növekedése) az FTC, a legsikeresebb futballcsapatként, lehetőségeinek és érdemeinek megfelelő előnyökre kívánt szert tenni. Ezért fordított hátat a Millenárisnak, és kísérelt meg tőkét kovácsolni népszerűségből egy saját pályával. Összegezve e folyamatokat kijelenthetjük: a futball fokozódó közkedveltsége rendelt léptékváltó módon anyagi dimenziót a nemes (és ellentételezés nélküli) versengésként fölfogott sporthoz, más szóval: üzletiesítette. A fejleményt a Millenárist fönntartó Versenypálya Szövetség születésének 10. évfordulójáról megemlékező újságíró is érzékelte, egyben el is ítélte:

„Az üzleti vállalkozás természete éppen csak az utóbbi években domborodik ki e szövetségnél, mert hiszen ezelőtt tíz évvel vaj-

¹⁶ Sport-Világ, 1909. június 12. 257–258. Miután a Millenáris állapotát több lapban is kifogásolták, Bárczy kilátogatott egy meccsre. A tapasztaltak alapján nyilvános közleményben adott három hónap ultimátumot a Versenypálya Szövetségnek a problémák megoldására. A sportpályáktól elvárt kiszolgálási nívóról és a megnövekedett közönséggel járó gondokról sokat elárul, hogy a polgármester nagyobb figyelmet követelt többek között „az illemhelyek jókarbahelyezése és szaporítása, az érkező és távozó közönség útjában álló forgalmi akadályok eltávolítása, a kiszolgáló személyzet megfelelőbb kioktatása és egyenlő ruházása iránt”. (Nemzeti Sport, 1909. június 12. 44.) Bárczy polgármester nem csak a Millenárisra fordított gondot, megjelent például az FTC és az MTK pályáavatóján is. Mindez nemcsak sportszeretetével, de „gazdai” szerepével is magyarázható, lévén a pályá-építésre átengedett telkek fővárosi birtokban voltak, a pályafenntartóknak a fővárossal kellett szerződniük, neki kellett elszámolniuk.

¹⁷ Sport-Világ, 1903. március 1. 76.

¹⁸ Sport-Világ, 1907. március 10. 80–81.

mi kevesen voltak, akik Iszer Károly eszméjét keresztlővihetőnek tartották. Ma azonban, mikor a részjegyes egyesületek a befektetett tőke arányában osztozkodnak a megeredmelt jutalmon kívül a reájuk háramló kisded nyereségen, ma már másoknak is, – a szövetségen kívül állóknak is, – kellene ez a minden tekintetben jól felszerelt, kitűnő talajú sporttelep. Innen van aztán az irigyledés, agyarkodás s minden, ami a Pályaszövetség működését mindenben megakasztani iparkodik.”¹⁹

Az üzletszerűsödésnek ez a folyamatá nemcsak a sportélet alakulására, hanem az FTC és az MTK – feszültségektől egyébként sem mentes – kapcsolatára is jelentős hatást gyakorolt.

„Állandó mérkőzésben egymás ellen”: az FTC és az MTK a stadionálapítások előestéjén

A Ferencvárosi Torna Clubnak és a Magyar Testgyakorlók Körének a honi labdarúgás-történet elbeszéléseit alapvetően befolyásoló szembenállását számos alkalommal megénekelték a szakúságírók és szaktörténészek. Ezért csak néhány mozzanatot említek, amelyek a stadionépítés előtti években a két klub viszonyát meghatározták.

A tinédzser mellúszófenomén, Toldi Ödön 1908 elején még a Ferencváros, ez év nyarán viszont már az MTK színeiben döntögette a rekordokat.²⁰ Az FTC nem vette jó néven a klubváltást: az áruló ifjút előre kizárták az általuk rendezett 1908. szeptemberi úszóversenyből, alelnökük, Mednyánszky Kánitz Henrik pedig a Magyar Olimpiai Bizottság előtt vonta kétségbe korábban a fiú amatőr versenyző voltát.²¹ A kizáráusra válaszul az MTK, amelynek Toldi már

¹⁹ Sport-Világ, 1907. március 10. 80–81.

²⁰ Toldiról: Mélyi József: Elmosódó emlékezet. *Magyar Narancs* 2011. március 17. https://magyarnarancs.hu/egotripp/elmosodo_emlekezet-75746 (Letöltés: 2020. július 7.)

²¹ A vádat nem sikerült bizonyítania. *Nemzeti Sport*, 1908. július 4. 8.

is szállított egy olimpiai negyedik helyezést, bojkottálta a viadalt.²² Az összetűzés hullámai hetek alatt az atlétika szinterét is elértek, egy újabb FTC szervezte versenyt, és a helyzet odáig fajult, hogy az MTK, amelynek „a Franzstadt skalpjá kellett volna”,²³ 1908-ban hosszú évekre kilépett a Magyar Atlétikai Szövetségből, holott a klub vezetője, Brüll Alfréd alelnöki tisztséget viselt benne, versenyzőit pedig e szakítás miatt számos hátrány érte.

Nem az ifjú Toldi volt az első, aki egyesületét az MTK-ért hagyta el. Négy évvel korábban egy másik úszó, a Magyar Úszó Egylet tagja, Halmay Zoltán is az MTK-ba lépést követően szerzett két aranyat a St. Louis-i olimpián – miután Brüll Alfréd teljesítette kérését, hogy fedezze egyet- és úszótársa, Kiss Géza 2000 koronára rúgó kiutazási költségeit, amit a Magyar Olimpiai Bizottság nem vállalt. (Kiss ezüstéremmel és később pályarészvényjegyzéssel hálálta meg a támogatást, valamint ő is belépett az MTK-ba.)²⁴ A vagyonos Brüll versenyzőszervező tevékenységre érzékenyen reagáltak a konkurensek, akik éveken át igyekeztek bizonyágot szerezni a Brüll-mecenatúra sport-szerütlenségeiről. Az atlétikai szövetség elhagyását az MTK részben e társegyletek gyűlölködésével indokolta, amit a névtelen sportújságíró így kommentált:

„Az se igaz, hogy az egyletek gyűlölik az MTK-t. Sőt ellenkezőleg, éppen elnöksége: Brüll Alfréd, Rosenberg Emil, Röser Alfréd révén, akiket mindenki tisztel és nagyra becsül, sokkal nagyobb rokonszenvben részesült, mint azt sportpolitikája révén megérdelezte. Ellenben igaz az, hogy a magyar sportélet egy részében sajnálatos módon elharapódott egészségtelen állapot az MTK működéséhez fűződik. E működés intenzív felvétele óta álmodnak a juniorfutók aranyórákról, a footballisták ékszerékről, min-

²² Az úszóversenyről és a bojkottról: *Nemzeti Sport*, 1908. szeptember 19. 20.

²³ *Nemzeti Sport*, 1908. november 9. (hétfői kiadás) 2.

²⁴ <http://olimpia.hu/champdata/details/id/22491/> (Letöltés: 2020. október 1.) A Toldi- és a Halmay-ügyről is: Klubhűség vízben, salakon. *Képes Sport*, 1988. november 11. 26–27. (Szerző nélkül.)

dennemű sportemberek fejedelmi fényű utazásokról és sok más hasonlókról az amatőrség nagyobb dicsőségére. Köteteket lehetne írni erről, és csak ez teszi érthetővé ama klubok elkeseredését, akik még mindig azon a naiv állásponton vannak, hogy az amatőr klubokat a tagok tartják fenn, nem pedig a klub a tagjait.”²⁵

A két egylethatalom hol csituló, hol élesedő villongása a Magyar Labdarúgók Szövetségét (MLSZ) sem kímélte, pártválasztásra kénytelenítve a többi kisebb-nagyobb egyletet. Egy kortárs az 1910-es tisztújítás kapcsán történelmi párhuzammal érzékelte a szövetségen zajló purparlét:

„A két párt magja a két ősrivális egylet: a FTC és a MTK volt. Mindkettő a legerősebbnek, a leghatalmasabbnak tudja magát, és ennél fogva évek óta tusakodnak egymással a vezető polcért. A Guelfek és Ghibellinek eme érdekes párharcában a szövetségesek jönnek-mennek, hűtlenül elpártolnak meg visszaszegődnek, de a két nagy erő állandó mérkőzésben van egymás ellen.”²⁶

A fenti ellentéteket a futballpálya történései is súlyosították. A magyar bajnokság első éve, 1901 és az 1909/1910 közötti kilenc idényből²⁷

²⁵ *Nemzeti Sport*, 1908. november 9. 2. (Röser Alfréd, a Röser János magániskola igazgatóhelyettese rendszerint Röser A. Edvin néven szerepel a korabeli kiadványokban.) Nehéz utólag megállapítani, hogy az átigazolások anyagi motiválását illető panaszoknak mennyi alapjuk volt, az viszont bizonyos, hogy – a futballban legalábbis – már 1902-től szabályokkal kellett korlátozni a klubok közötti vándorlást. Figyelembe véve a megállapítást, miszerint ha „egy ország amatőr labdarúgásában hirtelen megnő az átigazolások száma, biztosak lehetünk abban, hogy a játékosok azért váltanak klubot, mert új klubjuk ezért anyagi áldozatot hoz” (Szegedi Péter: Az első cipőszínóról kezdődött... A magyar hivatásos futball születése. *Korall*, 4. évf. [2003] 13. sz. 166.), a fönti fejlemények aligha írhatók kizárálag az MTK számlájára.

²⁶ *Nemzeti Sport*, 1910. március 5. 1.

²⁷ Eleinte naptári évek szerint zajlott egy idény, nem ősz-tavaszi beosztásban, mint ma.

az FTC ötöt nyert meg, de az összes többi évben is dobogón zárt, vagyis az első számú csapat volt a hazai futballszíntéren. Az MTK pedig az első számú kihívó, mivel ezalatt hat második-harmadik helyet szerzett, két ízben pedig nyert – mindenkor közvetlenül az FTC-t előzve meg. A következő, 1910 és 1913 közötti, azaz a „stadionépítő” évek bajnoki címeit sorozatban nyerte az FTC, mindenkor az ezüstérmes MTK-val a sarkában. Míg nem 1914-ben – amikor már minden stadion állt – Brüll klubelnök és a Testgyakorlók fáradozásai gyümölcsöt hoztak: az MTK megelőzte az FTC-t,²⁸ és a bajnoki serleget majd csak abban az évben adta ki újra a kezéből, amikor Magyarországon is beköszöntött a legálisan fizetett labdarúgás korszaka (1926).

Hogy addig mely klub milyen illegális módszerrel igyekezett magához édesgetni a tehetséges sportolókat, arról kevés konkrét bizonyítékok sorakoztattak fel a vánakkal nem fukarkodó kortársak.²⁹ A pénzügyi dimenzió bizonyos mértékig azóta része volt a magyar futballsportnak, hogy a szervezők állítása szerinti első hazai klubközösségi futballmeccsen, a Budapesti Torna Club és a bécsi Cricketers 1897-es történelmi találkozóján a frissen alakult Versenypálya Szövetség belépőjegyeket szedett (miközben részjegyeket árult), a győzelmeket nemesfém serleggel vagy más ötvösmunkával díjazták, és hogy az egyletek díjat fizettettek a tagsággal.³⁰ A testedzés a polgári korban

²⁸ Szegedi: *Az első aranykor*, 93.

²⁹ Az amatőrkorszak profivádjairól és -pereiről lásd: Szegedi: *Az első aranykor*, 185–201.

³⁰ Az 1897-es mérkőzés horribilis díjszabása: „A pályaszövetség is kedvez a rendező egyletnek. Csak kétfélle hely leend a nézők számára: 20 koronás álló – köröskörül a pályán – 10 koronáért igazolvánnyal középiskolai tanulóknak, míg a tribünre 50 korona [egy korona olvasható, de a címlapon is feltüntetett árszabás alapján ez elírás] (igazolvánnyal 30 korona) a belépti díj.” (*Sport-Világ*, 1897. október 24. 6.) Az V. kerületi Markó utcában székelő Budapesti Torna Club tagdíjai: alapító tagok: 200 korona, működő tagok: 28 korona/év, pártolók: 10 korona/ év. (*Sport-Világ*, uo. 2.) A Ferencvárosi Torna Club tarifája: alapító 100, működő 12, pártoló 8. (*Sport-Világ*, 1901. január 15. 11.) Magyar Testgyakorlók Köre: beiratási díj 2 frt, jelvény 1 frt, havi tagsági díj 1 frt. Egyetemi és műegyetemi hallgatók nem fizetnek

nemcsak fizikai vagy ügyességi erőpróbaként született újjá, hanem látványosságként is, amelyben éppen úgy az anyagi gyarapodás lehetőségei rejlettek, mint bármely szórakoztatóipari ágazatban. (Nem véletlenül vetett ki rá a főváros *vigalmi* adót.)³¹ E lehetőségek kiak-

beíratási díjat, alapító 100 frt, pártoló 6 frt (*Sport-Világ*, 1895. szeptember 22. 8., a koronaérték a forint kétszerese). Ha mindenhez hozzávesszük, hogy a versenyeken versenyszámonként elkértek néhány korona nevezési díjat, akkor a szabadidő hiányán túl még egy okkal magyarázható, hogy a modern magyar sport hajnalán miért nem özönlötték el az egyleteket a kisegzisztenciák, közöttük az ipari munkások, akiknek Angliában fontos szerep jutott a futball elterjedésében. Mint látni fogjuk, a jegyárak a stadionkorszak idejére sokat csökkentek, jelezve a sportélmény hozzáférhetővé válását, a futball exkluzív jellegének megszűnését.

³¹ A községi vigalmi adó tervezetéről folytatott 1916-os diskurzus tanulságos képet nyújt a tömegkultúráról alkotott korabeli nézetekről. A fővárosi közgyűlés vitáiban a futball is előkerült, ráadásul, bár az MTK részvénystársaságának egyik alapítója, Schreyer Jakab is megszólalt, a frontvonal leginkább (a jegyákról saját bevallása szerint kevés információval rendelkező) másik MTK-alapító, Vázsonyi Vilmos és a futball anyagi érdekeit állhatatosan védelmező FTC-elnök, Springer Ferenc között húzódott. Springer érvelésében az FTC-pálya költségeiről is szó esik (ne feledjük, a kontextus az adócsökkentés): „Dr. Springer Ferenc: Röviden előadja, hogy az Üllői úti sporttelep egyesülete a székesfővárostól a területet tíz évre kapta bérbe. Ebbe a pályába belefektetett az egyesület közel 400.000 koronát; a szerződés értelmében, miután tíz évig tart a szerződés, ezt a 400.000 koronát tíz év alatt le kell törlesztenie, a részvénystársaság szerződése is ekép szól. Nemcsak a sport fejlesztésére szükséges összeg foglaltatik tehát ezekben a belépti díjakban, hanem az az amortizáció is, amely tíz év alatt törlesztendő. Dr. Vázsonyi Vilmos: Nem fognak elmaradni azért, mert 2 korona helyett 2 korona 20 fillért kell fizetni.” (*Fővárosi Közlöny*, 1916. december 5. 2291.) Az embersportversenyeket 10%-kal sújtó vigalmi adó (az egy koronánál olcsóbb jegyek mentességével) végül 1918. február 15-én lépett életbe. (Ignácz Károly é. n.: A vigalmi adó szomorú útja. *Elsovih.hu*, a Politikatörténeti Intézet első világháborús projektjének weboldala <http://elsovih.hu/a-vigalmi-ado-szomoru-utja/> [Letöltés: 2020. október 9.]) A húszas években ezt az adót követte a forgalmi és a testnevelési adó terhe is, ráadásul a profi sportolók versenyei után 1925-től 25%-os vigalmi adót kellett fizetni, anyagilag ezért sem volt kockázatmentes a honi futballban

názására Magyarországon (mindenekelőtt Budapesten) a labdarúgás növekvő népszerűsége adott alkalmat, és a stadionok építői ezekkel a lehetőségekkel éltek, miközben pénzre váltották a hivatalosan még 1926-ig fizetetlen futballjátékosok fáradozásait.

Területfoglalás

„A »Ferencvárosi Torna-Club« folyó hó [április] 15-én este 8 órakor tartotta alakuló gyűlését. [...] Vajda Károly dohánygyári igazgató mint korelnök rövid szavakkal ecsetelte, hogy a Ferencváros már rég szükségét érzi egy oly egyletnak, mely a nemesebb sportokat kultiválja. [...] A nagy alakuló közgyűlést valószínűleg május első hetében tartják meg az alakítók a ferencvárosi polgári kör dísztermében.”

„A szervező bizottságnak már is sikerült az elnöki állásokra a Ferencváros vezérérfiait megnyerni. Mégpedig dr. Springer Ferenc ügyvéd, fővárosi bizottsági tag urat, valamint Kurfürst Miksa nyomdaigazgató, fővárosi bizottsági tag urat társelnökköknek. [...] Az új egyesület tagjai már is nagyban üzik a football-játékot Malaky János athletikai művezető vezetése alatt vasárnaponkint a budai Hadik-Barkóczy kaszárnya mellett lévő fővárosi teleken.”³²

a profizmus 1926-os bevezetése (Szegedi Péter: Nyolcvanéves a magyar profi labdarúgás. Foglalkozása: footballista. *Magyar Narancs*, 2007. január 11. https://magyarnarancs.hu/belpol/nyolcvaneves_a_magyar_profi_labdarugas_foglalkozasa_footballista-66581 [Letöltés: 2020. október 9.])

³² *Sport-Világ*, 1899. április 23. 8; április 30. 10. A „művezető” terminus ma szokatlannak hathat sportnyelvi környezetben. Meghatározása lényegében az edző fogalmát takarja: „Minden egylet művezetőjétől elsősorban azt kívánjuk meg, hogy az egylet által gyakorlott testedzési módot gyakorlatilag a lehető legjobban tudja. A tornavezető tudjon tornázni, a vívást tanító vívni, a csónakegylet művezetője evezni stb. És e mellett aztán, ami ezzel nem mindig jár együtt, mindenket tudja jól be is tanítani.” *Herkules*, 1884. július 15. 2.

Már a Fradi 1899-es alakulásának egykorú beszámolóiban is megtalálhatjuk mindenzt, ami az egyesületre később, a stadionépítés időszakában jellemző: elsődleges és közvetlen kötődés 1. Ferencvároshoz és a Ferencvárosi Polgári Körhöz; 2. a fővárosi közgyűlésben vagy épp az országgyűlésben aktív ferencvárosi patrónusokhoz (a májusi gyűlésen Tolnay Lajos „császári és királyi kamarás, országos képviselő urat” is hozzáadták a tisztkarhoz díszelnöki minőségeben); és 3. a labdarúgáshoz. Törvényszerű tehát, hogy pályát is a kerületben találtak, a Soroksári úti vasúti töltés és az elemi iskola szomszédságában,³³ röviddel a klubalapítás után elnyerve hozzá a főváros engedélyét.³⁴ Utóbbi nem meglepő fordulat, ha tekintetbe vessük, hogy Springer elnök tevékeny tagja volt a fővárosi közgyűlésnek – nem egyedül a kerületből és a ferencvárosi polgári körökből.

Az FTC először 1908-ban kért a fővárostól 2387 négyzetközöletes Soroksári úti gyakorlótér helyett „nagy, modern és a mai igényeknek mindenben megfelelő gyakorló és versenypálya berendezhetése végett a IX. kerület, Üllői út és Hungária körút sarkán fekvő” telekből 6441 négyzetközöl területet tízévi használatra. Ám kiderült, a szomszédos laktanya bővítési munkálatai érinthetik az igényelt területet, így az FTC-nek egyelőre maradnia kellett a gyárak szorongatta különmezőn.³⁵

Egy évvel az első kísérlet után a klub újra próbálkozott az Üllői-Hungária sarok megszerzésével. A kérés meghallgatásra talált: 10 évre megkapták a területet.³⁶ A körülkerítendő sporttelep az egyesület is

³³ Gombócz Márta: A magyar futball kezdetei. *História*, 25. évf. (2003) 8–9. sz. 14.

³⁴ *Fővárosi Közlöny*, 1899. július 4. 3. A kérvény bérterjesztője, egy bizonyos dr. Bárczy jegyző alighanem azonos a későbbi polgármesterrel, aki (mint olvashattuk) személyesen ellenőrizte a Millenáris-pálya állapotát, és cílinderben, sétapálcával a kezében végzett pályáavató kezdőrúgást, lásd Balogh Rudolf felvételeit az MTK „pályafelavató ünnepélyéről” a *Vasárnapi Ujságban*. (1912. március 24. 269.)

³⁵ *Fővárosi Közlöny*, 1908. június 30. 1141–1142.

³⁶ A Ferencvárosnak átengedett 7215,8 négyzetközöl terület értéke elmeletileg kiszámítható a laktanyának ugyancsak a Hungária–Üllői sarkon

volt, meg nem is: a szerződéstervezet szerint a pályán lehetőséget kellett biztosítani sportrendezvények tartására más egyletek, valamint „a tanács által meghatározandó időben a fővárosi tanulóifjúság részére”. (A főváros igényeiről rendszerint megfeleltek a sportcélokra való „ingyen telekosztogatást” félhánytorgató hírlapírók.)

Témánk, a stadionépítő részvénytársaságok szempontjából a 11 pontos egyezség 5. pontja az egyik legfontosabb, mert elképzelhető, hogy az FTC (majd az MTK) a tőkeszükséglet kielégítése mellett e feltételnek eleget téve szervezte ki a pályaépítés pénzügyeit egy külön részvénytársaságba:

„Köteles a Ferencvárosi Torna Club a versenypálya minden bevételeit és kiadását mindaddig, míg a befektetések teljesen törlesztve nincsenek, az egyesület egyéb vagyonától különválasztva kezelní [...], és úgy az általános egyesületi vagyonmérleget, mint a versenypálya külön számadását minden számadási év végén a székesfőváros tanácsának bemutatni.”³⁷

A különválasztással nemcsak átláthatóbbá váltak a pénzügyek, de a klubnak csak részvénytulajdonosi mivoltában és részvényei erejéig kellett viselnie a stadionprojekt esetleges bukásának következményeit.³⁸ A részvénytársasági forma a tőkeszerzésre és a hitelfelvételre is lehetőséget biztosított, sőt közvetett (és inkább csak elméleti) módot a

biztosított 16 896,1 négyzetközöl adataiból: évi bér 40 550,64 korona, ami az 1 013 766 korona telekérték 4%-a. (Budapest főváros törvényhatósági bizottsága közgyűlési jegyzőkönyvei 1909. július 7. 449.) A pálya területéért ebből kiindulva kb. 17 300 korona bérleti díjat, megvétel esetén 433 000 koronát kérhetett volna a főváros (árverseny nélkül).

³⁷ *Budapest főváros törvényhatósági bizottsága közgyűlési jegyzőkönyvei*, 1909. július 7. 1325. 449–451.

³⁸ A kereskedelmi törvény vonatkozó cikkelye (1875. XXXVII. 147. §) alapján. A részvénytársasági formát ezenfelül a Millenárist kezelő Versenypálya Szövetség kizárálag egyesületeknek árult részjegyei is ihlethették, de utóbbi szervezet pontos gazdasági működésmódjáról, úgy vélem, még nem tudunk eleget.

részvényjegyző sportolók kifizetésére is, akiket a magyar sport amatőr jellege miatt a klub anyagilag közvetlenül nem ösztönözhetett.³⁹

A Magyar Testgyakorlók Köré két évvel később, az FTC pályaváratója után kapta meg a maga valamivel nagyobb, 8657,7 négyzetméteres telkét a X. kerületi Temető-dűlőben. A kivitelezést és az engedélyeztetést illető, a Ferencvárosénál jóval részletesebb szerződés tervezete 20 évre szólt és 25 pontból állt.⁴⁰ Az alapvető feltételek megegyeztek, a különbségek mögött mégis fölsejlik némi többletpasztalat, amit a sportpályákkal (jelesül a Fradiéval) kapcsolatban a városat�ák közben szereztek. Ezúttal például igényt tartottak két elsőrendű ingyenpáholyra; megszabták, hogy a sporttelepnek 1913. április 30-ig el kell készülnie, és hogy biztosítást kell kötni rá klubköltségen; ital hatósági engedély nélkül nem mérhető ki az intézményben; az építményekről leltárt kell vezetni és évente bemutatni stb. Ezenfelül világosan tisztázták a tulajdonviszonyokat:

„15. [M]indaz, ami a sporttelepen létesült, és magának a sporttelepnek és a sporttelepen emelt épületeknek a tartozéka, létesítésük alkalmával azonnal teljesen ingyen és minden megtérítési kötelezettség nélkül a székesfőváros tulajdonává válnak, s a Magyar Testgyakorlók Körét a szerződés tartama alatt ezeknek csupán a használata illeti meg.”⁴¹

³⁹ Az FTC első részvényjegyzői között felbukkan például a labdarúgó dr. Borbás Gáspár neve, nem kizárátható azonban, hogy rokonról van szó. Kárpáti Béla, az MLSZ hivatalban lévő, Ferenc körút 41. címet megadó elnöke is vásárolt egy db részvényt, amivel ezek szerint nem vonta magára az összszeférhetetlenség vágját. Az MTK sportoló részvényesei között az olimpiai érmes Kiss Géza és Weisz Richárd mellett a majdani asztalitenisz-világbajnok Jakobe (Jacobi) Rolandot is megtaláljuk. Bár nem sportoló volt, érdekkességeként megemlítendő a „színész” foglalkozású, egy db MTK-részvényt vásárló Huszár Károly, aki feltehetően azonos a kalandos életű, világhírű Huszár Pufi komikussal.

⁴⁰ Budapest főváros törvényhatósági bizottsága közgyűlési jegyzőkönyvei, 1911. április 5. 610. sz. 251–257.

⁴¹ Uo. 254–255.

Az FTC-nek ezzel szemben a szerződés 10 éven túli megszűnése esetén le kellett volna minden bontania, a kerítést kivéve. Az épületek sorsának rendezése, illetve az, hogy a főváros a klubbal és nem a részvénytársasággal kötött, majd hosszabbított 10 évente szerződést, 30 évek később jelentősen hátráltatta a pályaépítő részvénytársaság felszámolását.

Nemcsak a szerződések és tervezeteik különböztek, hanem a két klub előterjesztése is. Identitásukra és imázsukra nézve tanulságos, hogy mivel indokolták területigényüket, és mit ígértek cserébe. Az FTC előadta, hogy Soroksári úti pályája túl kicsi, ráadásul a környező ipartelepek miatt egészségtelen a levegője; a test- és lélekneemesítő sport területén még nagy utat kell megtenni a „nyugoti nemzetek” nívójáig; Ferencvárosban nincs megfelelően felszerelt pálya. (Ismét a kerületi fókusz!) Jelentős érv volt a klubidentitást meghatározó futballcsapat nimbusza:

„Az egyesület már eddig rövid 10 éves működése alatt is olyan sikereket ért el nemcsak itthon, hanem külföldön is, és különösen a legutóbb lefolyt szezon mérkőzéseiben kivívott győzelmeivel olyan hírnévre tett szert, hogy evvel érdemessé tette magát mindenki elismerésére és támogatására.”⁴²

Az FTC ekképp megalapozott kérése a következő volt:

„[a klub] egy év alatt 60 000 korona befektetéssel egy teljesen modern és a mai kor igényeinek mindenben megfelelő gyakorló- és versenypályát létesíthessen, football-, futó- és teniszpá-

⁴² Az FTC az 1908/1909-es idényben a bajnoki cím mellett kupát kupára halmozott. A legnagyobb fegyvertény a Monarchia klubcsapatai által megszerezhető, patinás Challenge Cup vándordíj elhódítása volt, amelyet első alkalommal hozott el magyar csapat. A babárral ékes évet a csapat természetesen saját kerületében, a sertésközvágóhídi vendéglőben tartott lakomával ünnepelte meg. *Sport-Világ*, 1909. június 26. 279.

lyákkal, a nézőközönség számára megfelelő tribünökkel, mellekhelyiségekkel és egyéb szükséges berendezésekkel.”⁴³

Az MTK ezzel szemben – érthető módon különbözni vágyva nemcsak a rivális imázsától, de a már működő pályájától is – a sokoldalúsággal és az olimpiai bajnokságokkal érvett.

„Az egyesület footballcsapata két ízben megnyerte Magyarország bajnokságát, versenyzői pedig athletikában több hazai és külföldi, úszás és birkózásban hazai, osztrák, német és angol bajnokságokon felül még világbajnokságokat is kivítak. Az 1908. évi olimpiádon a magyarok két világbajnokságot nyertek, és pedig birkózásban és vívásban. Mindkét világbajnokság az egyesület, illetve az egyesület két tagjának a nevéhez fűződik.”⁴⁴

⁴³ Fővárosi Közlöny, 1909. július 2. 1169–1170.

⁴⁴ Fővárosi Közlöny, 1911. március 31. 848. – Az 1908-as olimpiára vonatkozó nagyvonalú megfogalmazásból kímaradt a harmadik, kardcsapat-arány, valamint hogy Fuchs Jenő, midőn július 24-én megnyerte a kardvívó olimpiát, még nem volt a sportegyesület tagja. Szeptember 10-én azonban már igen, amikor nevével a cégeren megalakult az MTK vívószakosztálya. A másik bajnok, Weisz Richárd ellenben már a 19. században MTK-tagként lépett a birkózószönyegre, és Brüll Alfréd, az akkor még csak „lelkes sportsman” és birkózóbíró egyik első MTK-val közös említése is egy olyan, MTK-szervezésű országos versenyhez kapcsolódik, amit Weisz nyert meg. (Sport-Világ, 1903. február 8. 1–2.) Ettől fogva a két sportember Brüll 1944-es (feltehetően auschwitzi) haláláig közeli kapcsolatban maradt. Ezt Brüll végrendelete is alátámasztja, amelyben „Weisz Richárd barátjának” 200 ezer pengőt szánt, kétszer annyit, mint szeretett klubjának, az MTK-nak. A hagyatékot Weisz nem örökölhette meg, mert az eljárás idején már ő sem élt: 1945. december 4-én hunyt el, végrendelet nélkül, a Szent István térr 15. alatti lakásban. (BFL VII.190.b. 1947 Kjo 252 Brüll Alfréd hagyatéki ügye; BFL VII.180.b. 1946 Kjo 158 Weisz Richárd hagyatéki ügye.) Weisz természetesen az MTK Sportpálya Részvénnytársaságához is csatlakozott: mint az Adria szálloda tulajdonosa jegyzett 3 részvénnyt. (1908-as olimpiai bajnoksága idején „foglalkozásra nézve a Japán-kávéház tulajdonosa”. Pesti Hírlap, 1908. július 25. 15.)

Indoklásukból az a – pályaépítés szempontjából releváns – körülmeny is kiviláglik, hogy – miközben az FTC-nek szükség esetén rendelkezésére állt a Soroksári úti kis pálya – szabadtéri sportolóknak mindenképpen osztozniuk kellett más csapatokkal, sportrendezvényekkel a Millenáriszon, amiért ráadásul bérleti díjat is fizettek.⁴⁵

„Az egyesület tornahelyiségei a főváros Wesselényi utcai polgári iskolájában, vívó és birkózó helyiségei pedig a Ferenciek tere 3. szám alatt erre a cérra átalakított souterrain helyiségen vannak. A tagok úszótrainingjüket részint a Rudas-, részint a Császár-fürdőben, football, füleslabda és athletikai trainingjüket pedig a Thököly úti ún. Millennáris versenypályán tartják.”⁴⁶

A fentiek is magyarázzák, hogy ígéretek terén látványosan rálicitáltak a vetélytársa:

„A [...] sporttelep 15 000 ember befogadására lenne alkalmas, s a klubházon, öltözőkön, irodai épületeken és tribünökön kívül elhelyezést nyerne rajta egy football, athletika, füleslabda, gyephokkey és krikett versenyekre és mérkőzésekre alkalmas versenypálya, egy úszómedence, egy jégpálya, továbbá több teniszpálya.

A sporttelep építési és berendezési költsége a becsatolt számítások szerint 200 000 koronára rúg. Tekintettel az építési költségek nagyságára, az egyesület az említett területet húszévi ingyenes használatra kéri, hogy ilyen módon lehetővé váljék egyfelől a költségek biztosítása, másfelől ezeknek a belépő- és a pályahasználati díjakból való törlesztése.”⁴⁷

⁴⁵ A kiszolgáltatottság fájdalmára némi ír lehetett, hogy – mint láthattuk – az MTK befolyásos tagja volt a Millenárist fenntartó Versenypálya Szövetségeknek, vagyis részesülhetett a bevételből, kedvezményesen bérelhette az FTC-stadion megnyitásáig legtágasabb nézőterű, azaz legnagyobb jövedelmet ígérő pályát, sőt hathatósan beleszólhatott a meccsnaptár alakulásába is.

⁴⁶ Fővárosi Közlöny, 1911. március 31. 848.

⁴⁷ Uo.

Az utóbbi sorokból kikövetkeztethető a stadionépítő részvénnytársaságok funkciója: biztosítani a pályaépítés igényelte pénzösszeget, míg a létesítmény el nem készül, és ki nem fizetik. Azaz a részvénnytársaságok Richard Passow-féle 13 kategóriája közül az utolsót testesítik meg, az ún. altruisztikus részvénnytársaságot,⁴⁸ amely tulajdonképpen nem is vállalat, hanem szabályozott kalapozás egy közérdekű szándékra (jelen esetben profi körülmények biztosítására az amatőr sport számára). Hiába hitték a kortársak, de akár az utókor is, hogy e részvénnytársaságok tagjai degeszre keresték magukat az új versenypályák jövedelméből, a részvénnyeseknek, akik ismerték az alapszabályokat, kezdettől világos volt, hogy részvénnyes mivoltuk átmeneti, és a jegyzéssel nem elsősorban önmaguk, hanem egyletük gyarapodását segítik.

Különösen e társaságok kisrészvénnyesei, azaz a többség (lásd a 2. és 3. ábrát) számára lehetett nyilvánvaló, hogy az 5%-ra maximált (esetleges!) éves osztalék nem teszi őket milliomossá. Nem csoda, hogy az FTC részvénnyesei által fől nem vett osztalék összege évről évre nőtt.⁴⁹ Ahogy húsz ével korábban a két rivális liverpooli futballklub, az Everton és a Liverpool üzleti társaságainak, úgy az FTC-nek és az MTK-nak a kisrészvénnyesei is csupán a klubtámogatás egy újabb formájának tekinthetők a részvénnyvásárlást – eltérően a nagyrészvénnyesektől, akik számára, mint látjuk majd, a részvényszerzés politikai befektetésként is működhetett. Liverpoolban az Everton hangadóinak véleménykülönbsége vezetett ahhoz, hogy a legjelentősebb támogató, John Houlding új egyesületet alapított az Everton Anfield Road-i pályáján (a Liverpool FC-t), míg az Evertonnak a Goodison Parkba kellett költöznie. A szakítás mögött sokrétű, a protestantizmuson belüli, morális, politikai-ideologikus és társadalmi nézetkülönbségek húzódtak meg, ami többek között

⁴⁸ Horváth Attila: *A részvénnytársaságok és a részvénnytársasági jog kialakulása Magyarországon*. Budapest: Rejtjel, 2005. 19.

⁴⁹ Hozzá kell tenni: a közgyűlések közönségében időnként feltűntek új nevek, bizonyítékul arra, hogy a részvényeket adták-vették is, ami ugyancsak hozhatott hasznat.

a részvénnytársaságok tulajdonosi szerkezetében is tükröződött. Míg az Evertonnál a tagság 88%-a birtokolt 10 részvénynél kevesebbet, a Liverpoolnál ez az arány csupán 56% volt. Többek között e számok utalnak arra, hogy a józansági mozgalmat támogató, liberális Evertonnál a demokratikusabb, a lokális közösséget hathatósabban képviselő menedzsmentet favorizálták, a Liverpool tory sörgyáros nagyrészvénnyesei pedig a koncentráltabb irányítást. Amiként pedig a két liverpooli klub tulajdonosi közössége is számos ponton eltért, akként a két magyar élklub részvénnytársasága is különbözött, már az alakulás körülményeit tekintve is.⁵⁰

A Ferencváros részvénnytársasága

A dualizmus részvénnytársaságainak eredeti, első jegyzéskor keletkezett részvénnykönyvei csak szerencsés esetben állnak a kutató rendelkezésére.⁵¹ Kivételes adottság tehát, hogy a rivalizáló FTC és MTK vagyonosodása e korai fejezetének föltérképezéséhez ilyen forrást is használhatunk.

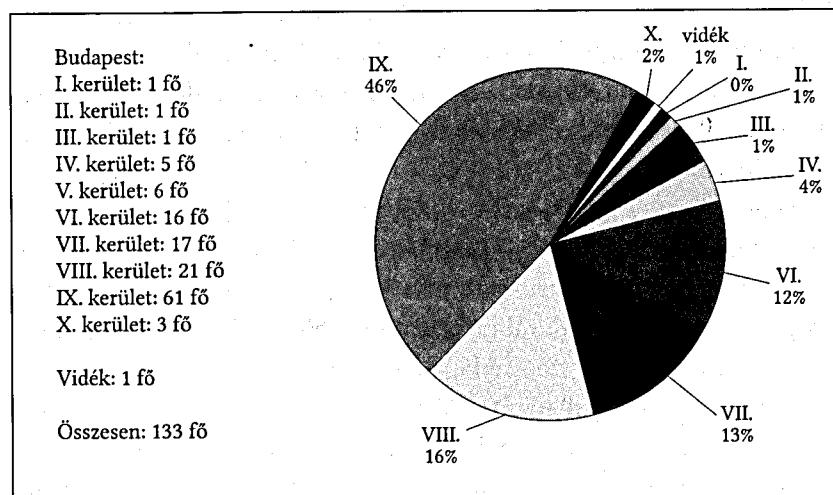
Már a részvénnyjegyzés folyamata is sokat sejtet az FTC és az MTK menedzsmentideológiáinak különbségéről. Az FTC vezérkara csaknem egy évvel a területszerzés után, 1910 májusában kezdett mozgósítani az 1600, darabonként 100 korona értékű, bemutatóra szóló részvény jegyzésének lehetőségét többször is meghirdetve. (Az MTK esetében nem találtam hasonló hirdetések nyomát.) A klub hivatalos szaklapjának, a *Sport-Világ*nak május 23-i száma már összesen 90 ezer koronás jegyzésről adott hírt,⁵² valamint ar-

⁵⁰ David Kennedy – Michael Collins: *Community Politics in Liverpool and the Governance of Professional Football in the Late Nineteenth Century*. *The Historical Journal*, vol. 49. (2006), no. 3, 761–788.

⁵¹ Kővér György: A részvénnyesek jegyzéke mint társadalomtörténeti forrás. In: Erdmann Gyula (szerk.): *Kutatás – módszertan*. (Rendi társadalom – polgári társadalom 2.) Gyula: Hajnal István Kör, 1989. 119.

⁵² *Sport-Világ*, 1910. május 23. 6.

ról, hogy a vezetők a részvényívekkel a Ferenc körúti Széchenyi törzskávéházban várják a további aláírókat. Utóbbi helyszín, akár csak a telekválasztás, vagy az, hogy pár nappal korábban a részvénytársaság alapítói is a Ferencvárosi Polgári Körben gyülekeztek, az FTC lokális beágyazottságát mutatja: elsősorban ferencvárosiakra és/vagy FTC-s törzsdrückerekre számítottak. A sportlap értesülését, miszerint „bámulatos az az érdeklődés és lelkes jóakarat, mellyel úgy magánosok, különösen a Ferencváros gazdag gyárosai és iparosai, valamint a budapesti építőmesterek kiváló vezérkara” a részvényjegyzéshez fölisorakoztak, a részvénykönyv is alátámasztja. Elsősorban IX. kerületi kötődésűek jelentkeztek a részvényekért, illetőleg valóban észlelhető a különböző kerületekből érkező építőmesterek, építészek jegyzési hajlandósága (1. ábra).

1. ábra. A Ferencvárosi Versenypálya Részvénytársaság részvényséinek megoszlása lakóhely szerint, 1910 (fő, illetve százalék)

Megjegyzés: Az alakuló közgyűlésig (1910. július 5.) a jegyzett részvények legalább 30%-át kifizetők listája (133 fő). A részvényjegyzők a részvénykönyvben adták meg címüket.

Forrás: BFL VII.2.e 1696 (1915).

A pálya mindenkorálta nem kizártólag a részvényt jegyző ferencvárosiak – kétségtől nélkülözhetetlen – közadakozásából épült föl. Az 1910. július 5-i alakuló közgyűlésig jegyzett és legalább 30%-ban kifizetett 973 részvény összértéke, 97 300 korona, azaz a „civil tőke” ugródeszkaként szolgált a meg nem nevezett összegű hitelhez, amelyet a *Sport-Világ* idézett cikke szerint a Belvárosi Takarékpénztár folyósított. Utóbbi „már az esetre is hajlandó volt finanszírozni az építkezést, ha csak 60 ezer korona jegyzés is lesz, ennél fogva ma már teljesen biztosítva van az új pálya felépítése”, olvasható ugyanott. Hogy a telket igénylő beadványban még 60 ezer koronás pályához miért volt szükség 160 ezer koronányi tőkére (plusz a hitel), arról nem szól a fáma. Arról viszont igen, hogy az FTC-korifeusok szeme előtt külhoni példák lebegtek, a stadion igért befogadóképességének felsorolásával:

„A FTC új pályája a club titkárainak, Horváth Ferencnek és Mihály Mihálynak a külföldön s főleg Angliában folytatott tanulmányozásai és tapasztalatai alapján az ő ideáik szerint a nézők kényelmes elhelyezését oly praktikusan oldja meg, hogy akkora helyen, mint a mostani Millenáris pálya, hol jelenleg már 10 [ezer] néző is csak szorongva fér el, 30 ezret tud elhelyezni.”

A tapasztalatszerzés és az elkövetés kitisztulása pontosította a költségvetést.⁵³

A hitelből arra következtethetünk, az FTC klubvezérkara talán nem bízott a ferencvárosiak részvényjegyző buzgalmában, azaz hogy időben (vagy egyáltalán) összeadják a pályaépítés költségeinek teljes fedezetét. (Elvileg nem lett volna lehetetlen, tekintettel a részvénységek között fölbukkanó ferencvárosi gyárosokra. Az is lehet, hogy éppen e tehetős rétegnek nem akartak túlságos hatalmat biztosítani a részvénytársaságban, azon keresztül pedig a sportegyesületben.) Esetleg gyorsabban akartak építkezni, mint ahogy befolyni feltételezték a részvénységek teljes összegét.

⁵³ Sport-Világ, 1910. május 16. 7.

Minderről hallgat a részvénnykönyvhöz mellékelt rövid, 1910. május 13-i keltezésű alapítási tervezet:

„1) A vállalat tárgya Budapest székesfőváros által a Ferencvárosi Torna Clubnak használatul átengedett s a IX. kerületi Üllői út és Hungária körút keresztezésénél fekvő telken sportpálya létesítése s ezen sportpálya kihasználása. 2) A vállalat tartama bizonytalan idejű. 3) A társaság alaptőkéje 160 000 koronából áll, és 1600 darab, egyenkint 100 korona névértékű, bemutatóra szóló részvénnyre oszlik. A közgyűlés az alaptőke felemelésére [kézírással kiegészítve: és leszállítására] jogosult. 4) A részvénnyekre az aláírással egyidejűleg a névérték 30%-a készpénzben befizetendő. 5) Az alapítók fenntartják maguknak azt a jogot, hogy a társaság első igazgatóságát három évre ők nevezék ki. 6) A részvénnyaláírás zárideje 1910. évi június 20.”

A tervezetet aláíró 40 alapító (ám nem feltétlenül részvénnyjegyző)⁵⁴ kohorsza főként ferencvárosi értelmiségiekből állt, de az FTC törzs-kávéházának tulajdonosán túl, akárcsak később a vezetőségen, gyáriparosok is képviseltették magukat (Helvey, Herz, Sturza, Ehrlich stb.).⁵⁵ Akadtak foglalkozás szempontjából többes identitások

⁵⁴ Például Malaky Mihály, aki civilben tanító volt, miközben az FTC legendáisan befolyásos intézőjeként ügyködött a Springer Ferenc biztosította makulátlan klubhomlokzat mögött (szerepkörét ma talán sportigazgatónak mondanánk), nem szerepel az alakuló közgyűlésig részvényük előírt 30%-át kifizetők között, pedig alapítóként írt alá.

⁵⁵ Helvey (Heidberg) Tivadar saját, 300 főt alkalmazó, elsősorban kátrány-termékeket előállító vegyészeti gyárat vezetett a Soroksári úton, ezenkívül a Magyar Vegyészeti Gyárosok Országos Egyesületében elnökölt (Kincses Kalendárium, 1910. 502). Herz Lajos a szintén Soroksári úti Herz Ármin és fiai szalámigyár főnökeként írt közleményeket iparügyi témaikban, amely cégnek társtulajdonosa is volt (Budapesti Czím- és Lakásjegyzék, 1910. 631.). Sturza Károly a Sturser József cégben volt gépgyári iparüzlet-tulajdonos (ugyancsak a Soroksári úton), az első hazai futballmeccsek idején pedig a Budapesti Torna Clubban futballozott (Központi Értesítő, 1908.

(például dr. Virava József, aki itt földbirtokosnak tüntette föl magát, holott okkal írhatott volna ügyvédet, gyárost, háztulajdonost is).⁵⁶ A „régi”, vagyis a Ferenc körúton belüli és az új, a Soroksári út környékén koncentrálódó nagyipari Ferencváros a részvénnytársaságon belül egységfrontba tömörült, méghozzá Springer Ferenc, az FTC elnökének vezetése alatt.⁵⁷

Az FTC stadionalapító atya: Springer Ferenc

Springer Ferenc emlékezete mára kimerül sportvezetői sikereiben, de a cipész fia, a feltörekvő ügyvéd a kortársak számára sokáig el-sorban egy parlamenti székre vágyó, befolyásos kerületi politikus lehetett, gyarapodó udvartartással.⁵⁸ Eleinte a kerület kormánypárti

október 18. 1873.; *Sport-Világ*, 1897. március 7. 6.); Ehrlich Manó likőr-, rum- és pálinkagyárának székhelye beljebb, a Liliom utcában működött (Központi Értesítő, 1911. január 15. 83.).

⁵⁶ Az aláírás sorrendjében: „Dr. Wágner Géza, Schön Rezső, Retter Gyula, Dr. Virava József, Dr. Györy István, Dr. Köncs Boldizsár, Dr. Cseley József, Pobuda Tivadar, Horváth Ferenc, Mattyók Aladár, Herz Lajos, Sturza Károly mérnök, Járitz Gyula, Dr. Gregersen Endre, Székely Lipót, Petrovits György, Malaky Mihály, Dr. Hecht Ernő, Ehrlich Manó, Balog Hugó, Dr. Epstein Manó, Dr. Helvey Tivadar, Zwack Lajos, Horváth József, Schneider Róbert, Dr. Springer Ferenc, Weisz István, Dr. Schneider Béla, Wirth Ferenc Nándor, Sorg Antal, Dr. Waigand József, Rosmayer Ferenc, Dr. Bayer Dezső, Dr. Vita Emil, Dr. Kleineisel Jakab, Dr. Ordódy Zsigmond, Dr. Balagyi Aladár, Dr. Melly Béla, Dr. Verebényi Jenő, Székely Miksa.” Az alakuló közgyűlésen megválasztott tiszttikar: igazgatóság: Bayer, Cseley, Greger-sen, Helvey, Hecht, Horváth József, Hűvös Iván, Jakabffy Ferenc, Retter, Springer, Sturza, Zwack Lajos; felügyelőbizottság: Báthory István, Ehrlich, Dr. Györy, Herz, Rosmayer, Waigand.

⁵⁷ Ferencváros e megváltozott, ipari-modern jellegéről lásd: Eszik Veronika: A vasút Ferencvárosban. Egy nagyvárosi ipari zóna térszerkezeti vizsgála-ta. *Korall*, 14. évf. (2013) 52. sz. 28–36.

⁵⁸ A korabeli városi elit szakértője, Vörös Károly egyenesen a Ferencvárosi Kultelki Polgári Kör Springer-klikkjéről beszél, hasonlóan a Józsefvárosi

Polgári Körének függetlenségi ellenlábasaként lépett föl a Kültelki Polgári Körben, onnan dolgozta egyre beljebb magát földrajzi és politikai értelemben egyaránt. Az 1896-os országgyűlési választásokon a regnáló képviselő, a szabadelvű Tolnay Lajos (az FTC díszelnöke a klub alakulásától, 1899-től; 10 részvény tulajdonosa) ellenében lépett fel jelöltként – sikertelenül. Springer erre pártot váltott, és 1901-ben szabadelvűként indult a szintén szabadelvű Hock János ellen. Pálfordulását a függetlenségek a szívkre vették, és Kossuth Ferenc utasítására Hockra szavaztak, ismételten megakadályozva Springert abban, hogy képviselői mandátumot szerezzen. Kétszeres kudarca után a legközelebbi erőpróbára Springer nem nevezett be, de 1905-ben az ő pártja támogatta – immár nem a Kültelki, hanem a patinás Bakáts téri Polgári Körből – az igazságügy-miniszter Plósz Sándort, akit a függetlenségi és ferencvárosi (Kinizsi u. 29.) történészstanár, Ballagi Aladár (később 3 FTC-részvény tulajdonosa) vert meg.⁵⁹

Mindeme sikertelenségek után érkezett el 1910 tavasza, amikor a választási kampány éppen egybeesett a Ferencvárosi Versenypálya

Kör Hűvös-féle klikkjéhez (egy tagja, Hűvös Iván az FTC részvénytársaságának igazgatóságában is ott ült mint a Budapesti Villamos Városi Vasút Rt. képviselője), hangsúlyozva, hogy az ártalmatlan polgári vagy társas-kör nevet viselő egyletek elsősorban választási kortesirodaként működtek, akárcsak Vázsonyi Vilmos terézvárosi Demokrata Kőre (Vörös Károly: Három vázlat Budapest társadalomtörténetéből a dualizmus korában. In: *Tanulmányok Budapest múltjából* 24. Budapest: BTM, 1991. 42–43).

⁵⁹ Pesti Hírlap, 1896. október 29. 7–8; Pesti Napló, 1901. október 11. 1. és október 18. 3. Az 1905-ös választás első körében Plósz igazságügy-miniszter és a negyvennyolcas párti Ballagi ugyanannyi szavazatot kapott, ám a második körtől Plósz visszalépett, minekutána a Springer vezette kortesbizottság tetemes adósságba keveredett. Az újságíró kommentárja Springer ambíciózusságát és kedveltségét is érinti: „a 32 000 korona túlkiadás valószínűleg Springer nyakába szakad, aki köpönyegforgatásáért most két szék között a pad alá került, mert aligha kapja meg az annyira óhajtott közjegyzőséget s azonkívül még alaposan rá is fizet az egykor 48-as dühös kormánypártiságára. Ezt pedig annyival inkább sajnálhatja, mert amilyen népszerű volt azelőtt a kerületben, most függetlenségi programmal Plósz ellen is megválasztották volna.” Pesti Hírlap, 1905. február 11. 10.

Részvénytársaság alakulásával.⁶⁰ Springer áprilisban a függetlenségi Földváry Imre kereskedő jelöltsegét támogatta,⁶¹ de a kerületben végül a Justh-párti Ballagi Aladár és a Kossuth-párti Thaly László indult, valamint Jakabffy Imre belügyi államtitkárnak (egyben Józsefváros jelöltjének) a fivére, a Nemzeti Munkapártot képviselő Jakabffy Ferenc, aki az FTC születésének helyén, a Ferencvárosi Polgári Társaskör Bakáts téri dísztermében mondta el kortesbeszédét.⁶²

⁶⁰ Hogy a ferencvárosi politikai és sportkörök összefonódása világosan álljon előtünk, érdemes egybevetni a jelöltsegéről tárgyaló párttársak névsorát a pálya-részvénytársaság alapítóiéval (kurziválva azok, akik az első közgyűlésig részvényt vásároltak): „A Ferencváros több polgárat tegnap értekezletre hívta össze a Ferencvárosi Polgári Körbe Hecht Ernő és Springer Ferenc. Jelen voltak többek között Helvey Tivadar dr., Székely Miksa dr., Loewe Ernő dr., Horváth József, Nagy Lajos, Jeny József, Bittner János, Ehrlich Manó, Retter Gyula, Kleineisel Jakab dr., Gregersen Nils, Hirschhorn Dániel, Schreil János, Antony Antal, Ébner József, Székely Lipót, Gábor Ignác dr., Rabolt Antal, Székely Soma dr., Schneider Béla dr., Balogh Hugó, Járítz Gyula, Egri Sándor, Epstein Manó dr., Almásy Hugó, Wachter Antal, Köncs Boldizsár dr. stb.” (Budapesti Hírlap, 1910. február 25. 6.) Az FTC 1910. november 10-én szintén a Ferencvárosi Polgári Körben megválasztott tisztikara: Elnök: dr. Springer Ferenc. Alelnök: dr. Köncs Boldizsár és dr. Schneider Béla. Főtitkár: Járítz Gyula. Másodtitkár: Neuvolt Emil. Jegyző: Hajós József. Főpénztáros: Sövegjártó Nándor. Másodpénztáros: betöltetlen. Ellenőr: Mailinger Béla. Gazda: Mattyók Aladár. Ügyész: Dr. Kenéz Béla. Orvos: Dr. Ordódy Zsigmond. Számvizsgálók: 1. Buzássy Imre, 2. Ferenczy Tibor és 3. Lányi Emil. Választmányi rendes tagok: Ádám Sándor, Balogh Hugó, Békés Gyula, Boros János, Bródy Sándor, dr. Cseley József, Csecsy Andor, Drubina István, dr. Gregersen Endre, dr. Hecht Ernő, Horn K. Lajos, Horváth Ferenc, Kárpáti Béla, Malaky János, Malaky Mihály, Manglitz Ferenc, Mednyánszky K. Henrik, dr. Margalits Ede, dr. Melly Béla, Pallér Gyula, Pobuda Tivadar, Rumbold Bernát, Schöndorfer István, Sturza Károly, Szél Jenő, Till Antal, Ulrik Ferenc, Weinber József, Weisz István, Vass Frigyes. Választmányi pótltagok: Bródy Ignác, Egri Sándor, Püspök Dezső, Kovács Géza, Braun Ferenc, dr. Rónay György.

⁶¹ Az Ujság, 1910. április 28. 4.

⁶² Pesti Hírlap, 1910. május 17. 4.

Jakabffyt 1910. június 1-jén Ferencváros képviselőjévé választották,⁶³ a *Nemzeti Sport* pedig az alábbi hírt közölte:

„Érdekes dolgot mesél a lefolyt képviselőválasztások egyik akutusáról a Nagy Galeotto. E szerint a főváros IX. kerületében a nemzeti munkapárti jelölt: Jakabffy államtitkár 80 000 koronás ajándékot adott a Ferencvárosi Torna Club sporttelepe javára, melyért cserébe biztosította a maga részére a club tagjainak szavazatát és korteskedését.

Hogy mindebből mi az igazság, azt persze tudni nem lehet. Hogy azonban a[z] FTC van olyan nagyhatalom a kerületében, amellyel számolni kell, azt elhisszük, sőt tudjuk, és örvendetesnek találjuk. Az is tény, hogy a[z] FTC vezetői a munkapárt jelöltje mellett szenvedelmes korteskedést folytattak. Valamint az is való, hogy a párt tollai zöld-fehér színben pompáztak, ami elég szokatlan Magyarországon. Hogy aztán az események és a registrált hír valóban tejtestvérek-e, azt bízzuk kinek-kinek a fantáziájára.”⁶⁴

Nem fantáziaszülemben ugyanakkor, hogy Jakabffy képviselőjelölt 50 db pályarészvénnyel jegyzett 5000 korona értékben, a klub június 30-i választmányi gyűlésén pedig fölvették alapító tagnak (tagsági díj: 100 korona).⁶⁵ Ennél valószínűleg többet is tett az Üllői úti versenypálya megvalósulásáért. A sajtó által a részvényjegyzők között külön megemlített építőmesterek fölbukkanása mögött ugyanis nehéz nem észrevenni a tényt, miszerint a frissen megválasztott Jakabffy a Budapesti Építőmesterek, Kőműves-, Kőfaragó- és Ácsmesterek Ipartestületének elnöke volt.⁶⁶ Hogy ki kinek tett nagyobb

⁶³ *Budapesti Hírlap*, 1910. június 6. 7.

⁶⁴ *Nemzeti Sport* 1910. június 11. 18. (Az államtitkár Jakabffy Ferenc testvére volt, Imre.) Nem ez volt az egyetlen híradás az FTC választásba avatkozássáról, lásd: *Népszava*, 1910. május 22. 7.

⁶⁵ *Sport-Világ*, 1910. július 4. 7. Ugyanekkor Helvey is az FTC soraiba lépett, 12 koronát fizető rendes tagként.

⁶⁶ A Jakabffyt jelölő kerületi választási gyűlést a céh egy másik tagja, Helvey Tivadar vezette. Az építőmesterek testülete örömmel fogadta a jelölést, az

szívességet (Jakabffy és iparosai az FTC-nek, avagy fordítva), nem tudjuk eldönteni, ám a stadionépítés és a politika eseményei e pontron összefüggen látszanak.⁶⁷

Jakabffy három év múlva meghalt. Springer 12 év után elérkezettnek látta az időt, hogy ismét saját reputációját kockáztassa a választáson, az egyesült ellenzék jelöltjeként. Mindezt úgy, hogy korábbi párttársával, az FTC-pálya legnagyobb részvényesével, Helvey Tivadarral kellett megmérkőznie, aki „a kormány jelöltje volt titokban, bár mint »67-es páronkívüli« lépett fel, miután nyílt kormánypárti zászlóval a Ferencvárosban nem mert fellépni”.⁶⁸ Bár Helvey zöld-fehér plakátokkal, tollakkal, kocsidísszel kampányolt – az FTC-részvények ötödét ő jegyezte, tehát nem minden jogcím nélkül –, e színekről az FTC első elnökével szemben aligha ő jutott a választók eszébe.⁶⁹ Springer Ferenc, az FTC vezére 1913-ban végre

alelnök pedig félhívta a tagságot, hogy „elnökünk képviselőjelöltségét a ferencvárosi és kőbányai választók körében található ismerősei és üzletfelei között minél nagyobb körben terjeszteni, annak minél több hívet és szavazót szerezni méltóztassék”. *Építő Ipar*, 1910. május 8. 204.

⁶⁷ A pályaépítő bizottságban és a részvényesek között is megtalálható Horváth Ferenc szintén említi a politikát emlékezéseiben: „1910-ben Springer Ferenc új pálya megteremtésére hívta fel a kerület polgárságát. Ekkor már a polgárság kezdtett erősen összeforrt az FTC-vel, és az akkori kerületi politikai helyzet is kedvezett, s így sikerült majdnem 100000 koronát, sportcéllra eladdig nem is álmodott nagy összeget összegyűjteni, aminek egyötöd részét Helvey Tivadar dr. jegyezte.” (A Tűzoltó utcai grundtól az Üllői úti sporttelepig. *Sportújság*, 1925. március 28. 5.)

⁶⁸ *Pesti Napló*, 1913. február 28. 5. „Köztársasági programmal” és igen csekély támogatással indult még Nagy György is harmadik jelöltként.

⁶⁹ Helvey 200 részvénye mögött következett a maga 50-jével a Polgári Kör elnöke és számos egyéb egyesület, részvénytársaság tagja, Wágner Géza ügyvéd (lakhelye ekkor már az Akadémia u. 5.; amely egyik lánya, Tüköry Jenőné után kapja majd a Tüköry-palota nevet); 50-et jegyzett Jakabffy Ferenc, valamint a Budapesti Villamos Városi Vasút Rt. is, vezérigazgatói székében Hűvös Józseffel, Józsefváros politikai életének irányítójával (azaz egy másik „törzsfönökkel”). Mögöttük a 20 részvényesek valamivel bővebb köre következett, köztük Springer, aki nemcsak ügyvédi jövedelmei okán

parlamenti képviselő lett, és 1920-as haláláig megmaradt minden pozíciójában. „Ő csinált kerületi klubot az FTC-ből. Az új sportklub köré csoportosította a IX. kerület egész társadalmát, s így nagy közösséget biztosított klubja sportversenyinek” – foglalta össze életművét *Az Est* tudósítója, amikor a ma is az FTC-stadion főbejáratánál álló Springer-emlékszobrot fölavatták.⁷⁰

1899-ben, amikor felajánlották neki a kerületi Torna Club elnöki tiszttét, Springer Ferenc nemigen sejthette, milyen sikertörténethez adja a nevét. A bajnoki címek sora, a nemzetközi sikerek és a stadion után azonban nemcsak ő, hanem mindenki tudta: „Faktum, hogy Budapest kilencedik kerületében fél győzelmet jelent az FTC színeiben küzdeni.”⁷¹ Vagyis a kerületi futballcsapat nevével nemcsak pénzbeli, de politikai tőkét is gyűjteni lehetett.

Ami a pénzt illeti, először 188-an iratkoztak föl a Ferencvárosi Versenypálya Részvénnytársaság íveire. A július 5-i közgyűlés előtt számon kért 30%-os előleg talán lohasztotta a lelkesedést, így maradt végül 133 olyan részvényes, aki anyagi áldozatot vállalt az első számú ferencvárosi klub stadionja érdekében⁷² (2. ábra). Mint az 1. ábra

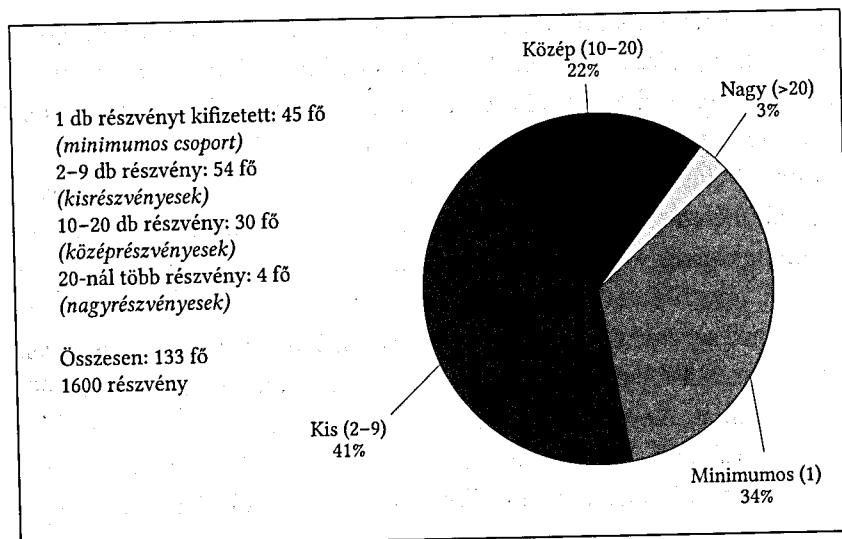
bővítette a fővárosi virilis képviselők sorát, hanem mint a Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Rt. igazgatóságának tagja is.

⁷⁰ Az *Est*, 1922. szeptember 21. 7. A *Budapesti Hírlap* nekrológírása más eredményekre helyezte a hangsúlyt: „Mint a fővárosi közgyűlés tagja, lelkes odaadással vett részt abban a hatalmas lendületben, amely a fővárost világvárosi színvonalra emelte. Az utolsó országgyűlési ciklusban, egy időközi választáson a Ferencváros, amelyhez vonzódásának és érdeklődésének közeli, lokális, közvetetlen szálai fűzték, beválasztotta követéül a képviselőházba, és Springer Ferenc az ország-házból is derekasan megállotta a helyét.” (*Budapesti Hírlap*, 1920. október 30. 4.)

⁷¹ *Sportúrlap*, 1913. február 7. 3. Helvey saját gyárában is futballklubot szervezett, természetesen önnön elnöksége alatt. (*Nemzeti Sport*, 1912. október 27. 4.)

⁷² Az FTC részvénnykönyvének első jegyzési ívei mellett a cégbírósági dokumentumegyüttes több listát is tartalmaz. 133 fős adatbázisomnak az a tisztázat az alapja, amelynek címlapján ez a megjegyzés szerepel: „Jegyzéke azon részvényeseknek, akik az alakuló közgyűlés napjáig a 30%-ot befizették, s akik ennél fogva a Közgyűlésre meghívattak, s ott szavazati jogot is bírtak.” (Ugyanitt az aláírók, de nem fizetők egy listáján 58-an szerepelnek.) Elképzelhető, hogy e 133-ból végül nem hívták közgyűlésre az Üllői úti trafikos özvegy Günther Tivadarnét, akinek a neve mellett egy „aláírás nélkül küldte be” megjegyzés olvasható, valamint az FTC angliai futballbarátját, a Budapesten járt Surrey Wanderers csapatát erősítő A. H. Bellt („postán küldi”), az anyagi áldozat feltételét azonban ők is teljesítették az alapító közgyűlésig, ezért maradtak benne az adatbázisban.

mutatta, 1910-ben az FTC – minden országos és nemzetközi érdeme ellenére – elsősorban saját helyi közösséget bírta rá anyagi áldozat-hozatalra. Talán ez is volt a cél a jegyzés ferencvárosi helyszínével: nem kívántak osztozni csapatuk dicsőségén és stadionuk kiváltságán.

2. ábra. A Ferencvárosi Versenypálya Részvénnytársaság részvénnyeseinek megoszlása részvénnyeik mennyisége alapján, 1910 (vásárolt részvények darabszáma, illetve százalék)

Megjegyzés: Az ábra az alakuló közgyűlésig (1910. július 5.) a jegyzett részvények legalább 30%-át kifizetők (133 fő) listáján alapul. 1 db FTC-pályarészvénny ára: 100 korona.

Forrás: BFL VII.2.e 1696 (1915).

A Magyar Testgyakorlók Körének részvénytársasága

Az FTC részvénytársaságának egy söralátéten is elférő alapítási tervezetéhez képest az MTK egy évvel később, 1911. november 1-jén aláírt, háromoldalas tervezete szinte enciklopedikus precizitású, és jelentős eltéréseket olvashatunk ki belőle az FTC alapvetéséhez képest. Az egyes részvények értéke kétszerese a ferencvároséinak, 200 korona. Sajátos konstrukció, hogy az 1000 elsőbbségi (tehát a jövedelmből elsőként osztalékhoz jutó), ténylegesen kifizetett részvény mellé ugyanennyi törzsrészvény is került, amely

„készpénzben nem fog befizettetni, hanem e törzsrészvények az MTK-nak lesznek tulajdonul átbocsátandók, ellenértékéül annak, hogy a »Magyar Testgyakorlók Köré« a részvénytársaságnak átengedi minden jogosítványoknak pénzügyi kihasználását, amely jogosítványokat a székesfőváros közgyűlése 610/1911. sz. határozatával az MTK részére statuált. Ezen átenedés képezi az MTK nem készpénzbeli betétjét.”

Mivel az MTK jegyezte az elsőbbségi részvények túlnyomó többségét is (609-et 121 800 korona értékben),⁷³ e ráadás 1000 db „eszmei értékű” törzsrészvénnyel együtt a részvénytársaság valóban egy formális, kötelező entitásnak tűnik, amely kényszerből ékelődött az MTK klubja és pályája közé. Azon túl, hogy az 1000 törzsrészvény osztalékát csak az elsőbbségeké után fizették ki, minden tekintetben valódi részvényekként „viselkedtek”, biztosítva a klub és képviselője abszolút többségét kifizetéskor és döntéshozatalkor. Habár e többség súlyának érvényesítésére nem került sor, lévén a pálya-részvénytársaság – csakúgy, mint az FTC-é – az egyesületek elsősorban alap-

⁷³ A 609 annyira valószerűtlen szám, hogy arra is gondolhatunk, épp annyit írtak be, amennyi az 1000 részvény kikerekedéséhez kellett az alakuló közgyűlés érvényességéhez.

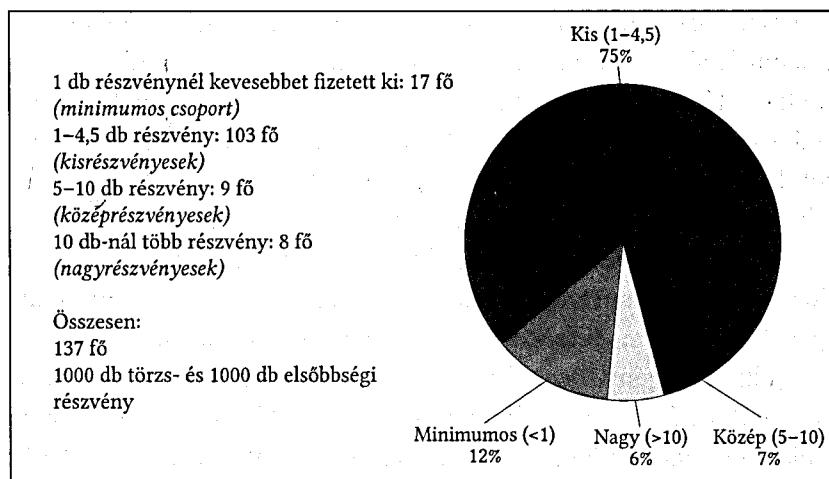
tőkegyűjtésre, hitelfelvételre és törlesztésre szolgáló strómancége, amelynek létezése a pályák elkészülte, kifizetése és a klubnak való átadása után előbb (MTK) vagy utóbb (FTC) okafogyottá vált. A közgyűlési jegyzőkönyvek minimális kommunikációról adnak hírt, azt is főleg az első évekből. A részvényesektől ritkán érkeztek fölvetések, ezek érdemi tárgyalására nem is igen került sor.

Az MTK részvénytársaság-alapítási tervezete egy kompenzációs rendszert is tartalmazott, amellyel a részvényeseket áldozatvállalásuk arányában jutalmazták. Az alapítók a legalább 4000 korona értékű részvény vásárlóit a részvénytársaság örökös tagságával és névre szóló örökös stadionpáholyal terveztek honorálni; 2000 K örökös tagságot és fél páholyt ért, 1000 K alapító tagságot és 1 páholylést, 500 K pártoló tagságot és fényképes szabadjegyet. Még az 1 egész részvényt jegyzőket is jutalmazták: évi 12 korona ráfizetéssel fényképes bérletjegyhez juthattak. Talán ez magyarázza, hogy – bár a tervezet megengedte hánymadrészvény vásárlását is – a többség legalább 1 egész részvényt vett (3. ábra).

Az MTK-nál 40% előleget kértek el a közgyűlésig, szemben az FTC 30%-ával, mégis minden ötödöt le a december 7-i határidejű aláírás és az 1912. január 7-i alakuló közgyűlés között, amelyre végül 137 részvényes kapott meghívót.⁷⁴ Az ő adataik és az 1000 db elsőbbségi részvény szolgáltak alapul tagságot illető megállapításainkhoz.

Vessünk egy pillantást a részvénytársaság alapítóinak a ferencvárosi negyveneknél jóval exkluzívabb, nyolcfős csoportjára az aláírás sorrendjében, az általuk megjelölt foglalkozással és részvényeik számával: Brüll Alfréd (VI. Andrassy út 9.; kétszer is aláírt: mint a

⁷⁴ A listát, amellyel dolgoztam, az MTK részvénytársasága javára érkezett befizetéseket rögzítő banki folyószámlakönyvből másolták, amit először 1912. január 4-én, az alakuló közgyűlés előtt három nappal hitelesített a közjegyző, másodszor két további jegyzést nyugtázva 1912. február 23-án. Az MTK kétszer fordul elő a listán (egyszer mint törzsrészvény-, egyszer pedig mint elsőbbségi részvénnyelajdonos), de a táblázatokhoz szükséges számításokban (a többi részvényeshez hasonlóan) csak egyszer szerepeltettem. Így alakult ki az alapító részvényesek 137 fős csoportja.

3. ábra. A Magyar Testgyakorlók Köre Sportpálya Részvénnytársaság részvénysinek megoszlása részvényeik mennyisége alapján, 1912 (vásárolt részvények darabszáma, illetve százalék)

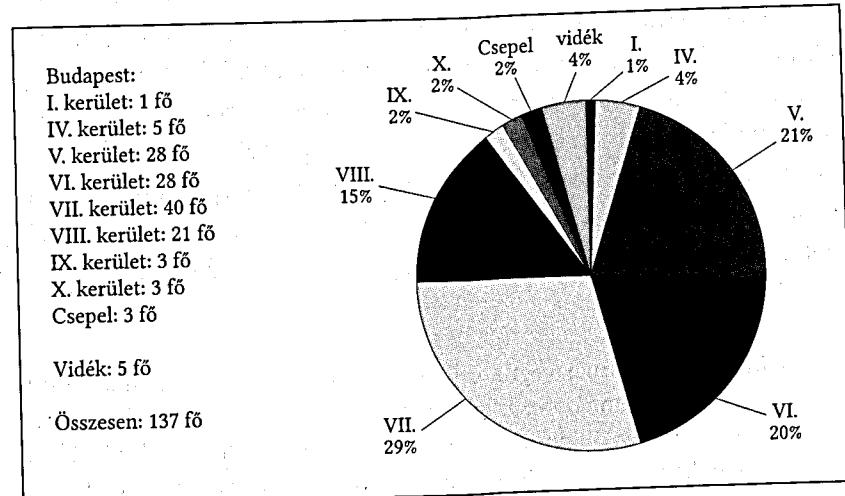
Megjegyzés: Az ábra a Józsefvárosi Bank és Takarékpénztár folyószámlakönyvének kivonatán alapul, amely a Magyar Testgyakorlók Köre Sportpálya Részvénnytársaság részvénysorozataire vonatkozó befizetések listáját tartalmazza. 1 db MTK-pályarészvény ára: 200 korona.

Forrás: BFL VII.2.e 3313 (1915).

Magyar Testgyakorlók Körének elnöke, majd mint az MTK elnöke és fővárosi bizottsági tag; a részvénysorozatban „magánzóként” szerepel a legtöbb, 100 db jegyzett részvénnyel); Dr. Vázsonyi Vilmos (VI. Teréz krt. 24/a, ügyvéd, országgyűlési képviselő, nem jegyzett részvénnyel), Heteés Antal⁷⁵ (V. Erzsébet tér 13., ügyvéd, székesfővárosi bizottsá-

⁷⁵ Brüll Alfréd még tinédzseréveit taposta, amikor Hirschfeld Antal (Hirschfeld Mórnak, a magyar termékek pályaudvari egyedárusítására jogosult cégtárs vezérének fivére) már az MTK alelnökeként fungált. Közben a család nemességet nyert, felvették a „galgóci Heteés” vezetéknévet, Antal pedig az MTK elnöke lett. (A család és a cégtörténetéről: *Esti Kurir*, 1934. május 29. 9.) Évtizedekig fontos szerepet játszott a klub ügyeiben, a klubtörténetekben mégis alig említik, hasonlóan például a tragikus sorsú Hecht Ernőhöz, az FTC Springer mögötti szürke eminenciásához.

gi tag; 20 db), Röser Alfréd Edvin (VI. Aradi u. 10., az MTK alelnöke, kereskedelmi iskolai igazgató, nem jegyzett részvénnyel), Gara Arthur (VII. József krt. 31/b, bankigazgató,⁷⁶ 10 db), Rosenberg Emil (VIII. Szentkirályi u. 16., az MTK alelnöke, gyógyszerész, 20 db),⁷⁷

4. ábra. A Magyar Testgyakorlók Köre Sportpálya Részvénnytársaság részvénysinek megoszlása lakóhely szerint, 1912 (fő, illetve százalék)

Megjegyzés: A Magyar Testgyakorlók Köre Sportpálya Részvénnytársaság részvénysorozatának megoszlását a Józsefvárosi Bank és Takarékpénztár folyószámlakönyvének kivonata alapján. A befizetők a részvénynövekben adták meg címüket.

Forrás: BFL VII.2.e 3313 (1915).

⁷⁶ Gara a részvénnyásárlást lebonyolító Józsefvárosi Bank és Takarékpénztár igazgatója volt. Alig három hónappal a részvénnytársaság alakuló közgyűlése után már a vendégeket kalauzolta az MTK-pálya sajtóbemutatóján Brüll, Röser és László Aladár társaságában. (*Sport-Világ*, 1912. március 25. 6.)

⁷⁷ Rosenberg Emil (mint látni fogjuk, Brüll Alfrédrozsa hasonlóan) tehetős atya fiaként érkezett a sport világába. Állítólag adósságai miatt 1913-ban egy időre el kellett tűnnie Pestről (a részvénnytársasági dokumentumokban említik, hogy 1915-ben éppen Indiában tartózkodott, ezért mulasztotta el a közgyűlést). (*Budapesti Hírlap*, 1913. szeptember 26. 10.)

Dr. Schreyer Jenő (V. Perczel Mór u. 1., ügyvéd, a Kereskedelmi Csarnok titkára; 10 db), Kohner Jenő (VI. Bajza u. 34/c; földbirtokos, „túl-jegyzés” indókkal törölve a részvénykönyv listájáról).

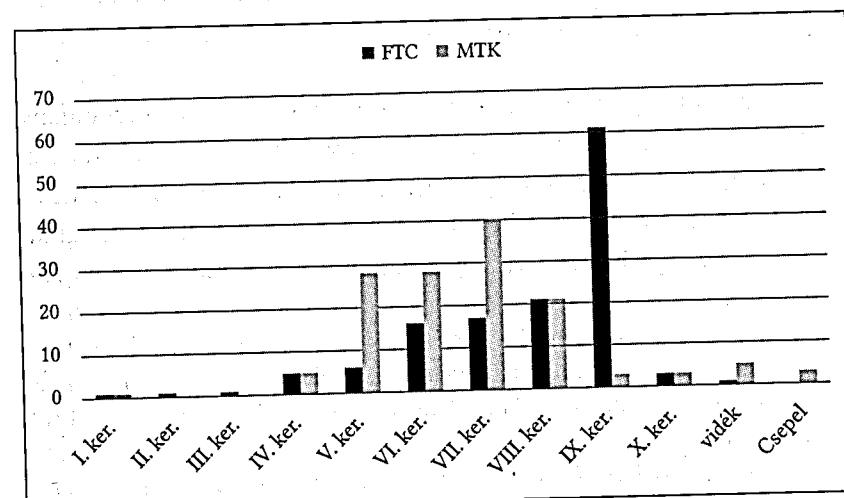
Az alapítóknak a részvénykönyv elejére illesztett névsora az érdeklődők meggyőzésére is szolgálhatott. Ezzel a csoporttal (Vázsonyi kivéve, aki csak szerepel a részvénnytársaság irataiban) azonosítható a Magyar Testgyakorlók Köré Sportpálya Részvénnytársaság és egyben az MTK „pressure group”-ja,⁷⁸ amely nemcsak a sportban, de a gazdasági életben is jelentős ütőerőt képviselt.⁷⁹

Az MTK-nak nem volt futballpályája a sűrűn beépített belső kerületekben, sem sportcentrumépítésre alkalmas telke, ám részvényeseinek kerületi kötődése – ha közel sem olyan koncentrált, mint az FTC-

⁷⁸ Az MTK 1912. február végi közgyűlésének tisztújítása (*Pesti Hírlap* 1912. február 28. 19; a január 4-i, azaz az alakuló közgyűléshez kapcsolható részvényeslista szereplőit kurziváltam): „Elnök közzelkiáltással: Brüll Alfréd lett; alelnökök: Röser A. Edvin, Rosenberg Emil; választmányi tagok: Baracs, Bán; Bineth, Biró, Bodori dr., Fritscher, Gábor, Fodor, Gara, Grünfeld, Hajdú Pál, Heteés Antal dr., Hoffer, Holics Ödön, Jäger, Lang, Preiszmann, Radó Gyula dr., Radó Arthur dr., Roóz dr., Simon dr., Spitz, Shires, Schreyer dr., Schwartz dr., Szász dr., Szűsz Hugó, Vágó, Vida Henrik, Wachsmann, Weisz.” A részvénnytársaság 1912. január 7-én, az MTK klubhelyiségeiben (Ferenciek tere 3.) megválasztott első tisztkarának igazgatósága: Brüll, Heteés, Röser, Gara, Rosenberg, Schreyer, Kohner; feliigyelőbizottság: Grünfeld Manó, Jäger Izidor, Preiszmann Lajos, Radó Gyula, Róz Imre, Sas Kálmán, Schwarcz József; választmány: Bodori, Büchler, Dirsztay Gedeon, Fodor, Hajdú, Hoffer, Holics, Radó, Garzó, Schreiber, Shires, Schwarcz Bertalan, Simon Gyula, Simon János, Spitz Zsigmond, Vágó Manó, Vida Henrik, Weisz Richárd.

⁷⁹ Ami az MTK-pálya nagyrészvényeit illeti (lásd 3. ábra), az MTK (609 részvény) és Brüll Alfréd (100) mellett 20-20 részvényt jegyzett Heteés Antal és Rosenberg Emil, 10-et Schreyer Jenő. Ugyancsak 10-et jegyzett Haraszti Samu, nem feltétlenül altruizmusból, ugyanis ő volt az MTK-pálya kivitelezője. (A feszített tempójú építkezés során beomlott a csatornaárok, és három munkás, Szeleczky István, Kerékgyártó Gyula, Móresz János életét vesztette. Ekkor derült ki, hogy Haraszti alvállalkozóknak adta át ezt a feladatot.) 25 részvényt az a Wellisch-cég vett, amely éppen csak befejezte a konkurens ferencvárosi stadion építését.

ben – egyértelműen volt. Legtöbben erzsébetvárosi, valamivel kevesebben lipót- és terézvárosi címet adtak meg,⁸⁰ de jelentős számban aláírtak józsefvárosiak is, akárcsak az FTC-nél. A rekrutáció további helyei számszerűen elenyészők. Tehát az MTK részvénnytársasága általánosságban a Belváros és a Ferencváros közötti kerületeket fedte le (4. ábra). A két részvénnytársaság társadalmi háttérének vizsgálata nem tartozik e fejezet szűkebb témájához, de a részvénykönyv adatait más forrásokkal összeolvasva (utóbbiak különösen azért szükségesek, mert a ferencvárosi részvénykönyvben – az MTK-éval szemben – nem szerepel a részvényesek foglalkozása, csak az alapítóké), úgy sejtem, további tanulságos különbségek rajzolódnának ki, például a magánhatalnok (MTK) és az iparos (FTC) réteg reprezentatív jelenlété.

5. ábra. Az FTC (1910) és az MTK (1912) pályaépítő részvényeseinek megoszlása lakóhely szerint Budapesten és vidéken (fő)

Forrás: BFL VII.2.e 1696 (1915), BFL VII.2.e 3313 (1915).

⁸⁰ Volt, aki lakása, volt, aki nyári rezidenciája, más a munkahelye, cége címét adta meg. Az elemzés szempontjából elsődlegesen az számít, hogy a részvényes a megadott címmel azonosította magát.

Az MTK stadionalapító atya: Brüll Alfréd

Az FTC „erős emberével”, Springer Ferencsel szemben Brüll Alfréd, aki 1905-ben lett a klub elnöke és arca, többnyire kerülte mind az országos, mind a városi nagypolitikát.⁸¹ A klub vagyonosodása szempontjából azonban érdemes kitérni anyagi helyzetére, kivált, hogy az MTK stadionjáról alkotott elbeszélésekben rendre fölbukkan az állítás, miszerint a pálya létesülését alapvetően ő finanszírozta.⁸² 1899-ben meghalt apjától, aki 1884-es válása után egyedül felelt négy gyermekéért, és aki fivérével a 19. század egyik legjövedelmezőbb pesti céget vezette, Brüll Alfréd 1 272 064,42 koronát örökölt.⁸³ Ám sem az üzlet nem kötötte le (az apai céget unokatestvére vitte tovább), sem a jog, ámbár az egyetemre még beiratkozott.

„[M]inthogy azonban egyetemi tanulmányai, ill. a jogtudomány iránt érdeklődést nem tanúsított, ennél fogva részben utazási hajlamát istápoltam, úgyhogy gyámoltom nagy európai városok (Párizs, London) beutazása útján gyarapította ismereteit, részben pedig segítségül használtam a reá maradt nagy vagyon

⁸¹ A részvénytársaság alapítása idején valóban fővárosi képviselő volt, de aktivitásának kevés a nyoma. Ilyen nyom például, hogy az 1912. január 17-i közgyűlésen két hónapi távollétet jelentett be. (*Fővárosi Közlöny*, 1912. január 19. 1.)

⁸² Például: „Brüll jelentős anyagi támogatást adott, válogatott játékosokat igazolt, sőt 1912-ben 155 ezer koronával támogatta a Hungária körúti pálya felújítását, az ennek fejében kapott részvényeket pedig a klubnak ajándékozta.” *Magyar Nemzet*, 2017. június 28. 16. (Az 1912-es „felújítás” nyilvánvaló tévedés.)

⁸³ BFL IV.1411.b.1899-00098. Brüll Ármin hagyatéki ügye, hagyatékátadó végzés, 1900. május 16. A hagyaték leginkább értékpapírokból és ingatlanból állt, amelyek folyamatosan jövedelmeztek. A „Brüll Henrik és fiai” cég tulajdonosai, Alfréd apja és nagybátyja a 19. század végi budapesti milliomosok exkluzív körébe tartoztak. Kövér György: Budapesti milliomosok a 19. század végén. In: uő: *A Pesti City öröksége. Banktörténeti tanulmányok*. (Várostörténeti tanulmányok 12.) Budapest: BFL, 2012. 260.

kezelésénél [...] [Gy]ámoltom nobilisabb gondolkozásmódja mellett igen bőven adakozott, és [sic!] a hozzá mindenféle formában segélyért folyamodóknak, amit én csak annyiban ipar-kodtam fékezni, hogy érdemtelenek támogatása helyett a valóban szűkölöködők támogatására indítottam”,

– jellemzte a fiatalembert gyámja, amikor Brüll elérte nagykorúságát.⁸⁴ Mondhatná, a Brüll-jelenség már ekkor készen állt.

Két évvel később Brüll látványos gesztussal irányította magára a reflektorfényt: 15 ezer koronát áldozott az egyetemisták tandíjára. Fotója azonnal *A Hét* címlapjára került (a Herczeg Ferenc-féle *Uj Idők* is közölte),⁸⁵ neve pedig a zsidó hazafiságról szóló viták keresztüzébe. Nagylelkűségéről legendák kezdtek keringeni,⁸⁶ míg-nem az MTK-ban és a sportban alkalmás eszköz talált mecénási tevékenysége és nyilvánosságigénye kifejezésére egyaránt.

A politika világával egyetlen tartós kapcsolata detektálható. Vázsonyi Vilmost a világháború végén „Brüll Ali és sportbarátai”,⁸⁷ közöttük Weisz Richárd menekítették ki a forrongó Budapestről, ugyanők ott gyászoltak temetési menetében is. Brüllt később a Vázsonyi-szövetszövetség válogatott társulatában találjuk, 1932-ben pedig, a Vázsonyi halála alkalmából szervezett vacsorán ő mondta az emlékezésben a terézvárosi Központi Demokrata Körben.⁸⁸ És, emlékezzünk, az MTK pálya-részvénytársaság alapítói között – bár a cég működés

⁸⁴ BFL IV.1411.b.1899-00098 Brüll Ármin hagyatéki ügye, Keppich Lipót gyám zárszámadása a Székesfővárosi Árvaszéknek.

⁸⁵ *A Hét*, 1902. december 28.; *Uj Idők*, 1903. január 1. 45.

⁸⁶ Volt, amit maga kényszerült cífolni: „Brüll Alfréd úr annak kijelentésére kér fel bennünket, hogy több napilapnak ama híre, hogy ő automobiljával valakit elgázolt, és automobilját a mentőknek adományozta volna – téves információt alapul. Mindössze annyi igaz az egészről, hogy egy nyavaljatörők embert az automobilján a mentőkhöz vitt.” *Pesti Hírlap*, 1903. december 2. 14.

⁸⁷ Vázsonyi Vilmosné szóhasználata. Vázsonyi Vilmosné: *Egy szer volt... Emlékirat 1947-ből*. (Budapest Történetének Forrásai 11.) (Szerk., s. a. r. Sipos András – Zeke Gyula.) BFL, Budapest: BFL, 2015. 105–107.

⁸⁸ *Magyar Hírlap*, 1932. május 28. 7.

sében nem vett részt – Vázsonyi aláírását olvashattuk az első sorban, Brüllé mellett. Vázsonyi aláírása ily módon szerepet játszhatott abban, hogy a részvénytársaság vonzerejét a Vázsonyi-szimpatizánsok körében növelte, potenciális részvényseseket toborozva. Ha ez így történt, akkor – míg az FTC sportsikerekkel gyűjtött tőkéjét kerületi szinten politikai tőkére válthatta – az MTK Vázsonyi politikai tőkéjét pénzbeli tőkére váltotta. Vagy épp fordítva: az MTK részvénnyegyzői számára tűnhetett föl a stadionprojektet támogató Vázsonyi jó színben. Ez az állítás azonban csak akkor nyerhetne igazolást, ha az MTK részvénysesei és Vázsonyi támogatói között találnánk metszetet.

Megtelő stadionok, kiüresedő részvénytársaságok

Megeshet, hogy saját 20 ezer korona értékű részvénycsomagján felül Brüll tetemes részt vállalt az MTK által jegyzett értékpapírok kifizetésében is, de a részvénytársasági dokumentumokban ennek nem találtam nyomát. Egy másik levéltári egységen viszont található egy közjegyzői irat, amely tanúsítja, hogy 1912. október 16-án a részvénytársaság nevében Brüll, Röser és Rosenberg 125 ezer korona hitelt vett fel a Magyar Leszámitoló és Pénzváltó Banktól, célmegjelölés nélkül.⁸⁹ Talán a sporttelep befejező munkálatai igényelték a hitelt; az első üzleti évről, 1912-ről írott 1913. áprilisi igazgatósági beszámoló szerint ugyánis még bőven akadt helye a pénznek:

⁸⁹ BFL VII.187.a. 1912-1649. A Magyar Testgyakorlók Köre Sportpálya Részvénytársaság képviselőinek kötelezvénye, 1912. Nem ez az egyetlen forrás, amely MTK-pályahitelről tudósít: építkezés közben az MTK (állítólag) miniszteri segítséget kért 20-25 ezer korona kamatmentes kölcsön felvételéhez. (*Pesti Napló*, 1912. február 15. 19.) Akár az FTC-nél, itt sem derül ki, mi vezetett pontosan a kölcsönigényhez; a hitelfelvételek azonban minden esetben azt valósítanák, hogy a stadionok kivitelezéséhez, befejezéséhez a részvénykibocsátáson túli eszközökre (hitel, stadionbevétel) is szükség volt, ezért is iparkodhatott mindenki társaság mielőbb megnyitni a stadiont.

„Társaságunknak a lefolyt üzleti évben a legnagyobb nehézségekkel kellett megküzdenie. A kezdet nehézségei és az a körülmeny, hogy az üzemet a sporttelep teljes elkészülte előtt kezdték meg, megmagyarázza és érthetővé teszi, hogy az első esztendőben nyereséget kimutatni nem tudunk.”

Sporttelepünket az eredeti tervtől eltérőleg sokkal nagyobb befogadóképességgűvé építettük, minek folytán a nézőtérség csupán az 1912. év végére készült el, míg a sportház jelenleg van építés alatt, de a legrövidebb időn belül már az is rendelhetésének lesz átadható, hogy a társaság jövedelmeit szaporítsa.

Tennis pályák is csak most fognak létesítetni részint már meglevő, részint a még újonnan szerzendő területen, s így ezen sportág is csak ezután fogja társaságunk jövedelmeit gyarapítani. Egyébként minden lehetőt elkövettünk, hogy sporttelepünket kedvelte tegyük, hogy azon attrakciókat rendezve annak jövedelmezőségét biztosítsuk.”

Az igazgatóságok éves üzleti jelentései egyébként többnyire formálisak, a nyereség- és vagyonmérleg pedig annyira szükszavú, hogy a pályabevételekről és -kiadásokról ritkán árul el értelmezhető információt. Ez annál inkább lehetséges, mivel a részvénytársaságok – a cégbíróságnak nem megküldött – pályüzemeltetői szerződést kötötték egyleteikkel, tehát a tételes könyvelést, amelyre a cégbíróság nem tartott igényt, klubon belül végezték. (Sőt az építkezés levezénylését is a klubon belülre delegálták.)⁹⁰ A részvénytársasági mérlegek elsősor-

⁹⁰ Az FTC választmánya már akkor (1910. június 30.) elfogadta a részvénytársasággal kötendő szerződést, amikor a részvénytársaság még meg sem alakult, valamint a „pályaeítő bizottságba kiküldte dr. Springer Ferenc, dr. Schneider Béla, Horváth Ferenc, Malaky Mihály, Pobuda Tivadar, Mattyók Aladár és Horn K. Lajos tagokat”. *Sport-Világ*, 1910. július 4. 7. Schneider, Malaky és Pobuda a részvénnykönyv első jegyzési listáján még szerepel, de az előleget megfizetők alapító közgyűlés előtt készült listáján már nem (Horn K. mindenkitől hiányzik, Springer, Horváth és Mattyók mindenkitől szerepel). Az FTC pályaeítő bizottságának üléseit egészen 1910 novemberéig említi a *Sport-Világ*.

ban a törvényileg szabott számadási kötelezettséget teljesítették, ezért sem keresendő bennük az előírnál részletesebb költségvetés.

Ugyanakkor a Magyar Testgyakorlók Kóre Sportpálya Részvénnytársaság mérlegszámlája a pályaavatás évének végén, 1912. december 31-én a „tartozik” oszlopban „Építési számla (kiadások)” címmel 406 011,86 koronát tüntet fel, amiből arra következtethetünk, hogy a Hungária úti stadion költségei (az Üllői útéhoz hasonlóan) igencsak túllépték a fővároshoz intézett telekkérvény tervezetét, ez esetben a 200 000 koronát. Az 1912. február 28-án bejegyzett MTK-részvénnytársaság először az 1920-as üzleti év után könyvelt el nettó nyereséget (27 411 koronát, miközben a bruttó 467 215,73 korona nyereségből csak a pályakarbantartás és tatarozás elvitt 345 928,70 koronát), egyben kezdeményezte a megszűnését is arra hivatkozva, hogy a sporttelep haszonélvezete ettől kezdve teljes egészében a klubot illeti.⁹¹ A hatóságok azonban olyan megfontolt tempóban foglalkoztak az üggyel, hogy a törvényszék – a felszámolónak kijelölt Preisemann Lajos évekig tartó próbálkozásait követően – csak egy 1933. február 15-i végzéssel rendelte el a társaság törlesét.

Az FTC részvénnytársaságánál egy évtizeden át más volt a stratégia. Az első év sikereit örömmel nyugtálták, s mivel csak tíz év alatt kellett törleszteniük a befektetett, összesen negyedmillió koronányi

⁹¹ Az MTK pálya-részvénnytársasága esetében a megszűnés indoklásából derül ki, hogy a stadion haszonélvezetét az ekkor 600 elsőbbségi részvénny tulajdonló klub addig megosztotta a részvénnytársasággal. A részvénnytársaság és a klub vonatkozó szerződését azonban nem találtam a részvénnytársaság iratai között, csupán az indoklás említi: „A sporttelep engedélyese, a[z] MTK egyesület a sporttelep közös haszonélvezete tárgyában fennálló szerződés alapján a részvénnytársaságnak a haszonélvezetben való részesedést 1920. január 1-én gyakorolt egy évi előzetes felmondással az év végére szóló hatállyal megszüntette, egyidejűleg azonban kötelezettséget vállalt, hogy a részvénnytőkének rajta kívül harmadik személyek által jegyzett és tényleg befizetett részét névértékben megtéríti, és a társaság netáni tartozásait átvállalja. A társaság működése eképp tárgyi alap hiányában megszűnven, felhívja a közgyűlést, hogy hozzon határozatot a feloszlás felől.” (Az igazgatóság beszámolója az 1921. február 28-i közgyűlésen.)

tőkét, másis osztaléket fizettek. Előbb azért levontak az FTC által leszállított 36 635 koronás nyereségből 25 000 korona törlesztőrészletet.⁹² Az 1912. február 29-i jegyzőkönyvből azt is megtudhatjuk, hogy az 1909-es telekkérvényben még 60 000 koronásra tervezett pálya végül mennyit kóstált:

„[Ö]römmel mutathatunk reá arra is, hogy vállalkozásunkhoz fűzött összes reménységek beváltak: mert amíg egyrészről a versenypálya építésével a sport minden ágainak teljesen modern hajlékot teremtettünk, másrészt áldozatkész részvénnyeink számára nemcsak az alapszabályszerű kamatozást sikerült kiutalnunk, hanem az alapszabályban megállapított összegnél nagyobbat fordíthattunk a befektetések törlesztésére.

A versenypálya a Clubház előtti kerítéstől eltekintve, amelynek befejezését a tervezett vasútépítés akadályozza, elkészült, és a még folyamatban levő elszámolások szerint a belső berendezésekkel együtt körülbelül 250 000 koronába került.”

Ugyancsak a vállalkozás sikéréről árulkodik, hogy a következő évben, amikor már az MTK stadionjával versengtek a nézők piacán, sőt füvesíteniük is kellett (az MTK pályája eleve füvesre készült, az Üllői útét homokos talajjal adták át), az igazgatóság az előző évhez képest 27%-os bevételnövekedést jelentett. Vagyis az FTC 1912-ben összesen 50 746 korona 36 fillér nyereséget adott át, amiből 45 813 korona 13 fillért törlesztésre fordítottak, a maradékot pedig osztalékként kifizették. Ekkor merült föl az igény, amivel az MTK alapítói már

⁹² Ezzel szemben a *Tribün* című lap 1912 májusában közölt adatai szerint a Ferencváros pálya-részvénnytársasága 216 ezer korona éves bruttó bevételt könyvelt el, ami több, mint az építkezés költsége. (Szegedi: *Az első aranykor*, 115.) Az első éves igazgatósági beszámoló ehhez képest 250 ezer korona költségről, 25 ezer korona hiteltörlesztésről és 36 635 korona „fölöslegről” ír. Hogy a többi (feltételezett) bevétellel mi történt, a részvénnytársaság mérlegeiből nem tudtam kideríteni. 216 ezer koronás tételt egyik sor sem tartalmaz, sőt a beszámolóban említett 250 ezer koronás költséget sem, csupán a törlesztőrészletét.

kezdetben számoltak: „a részvényesek részére egy külön fenntartott helyet vagy pedig a korzóra szabad bemenetelt biztosítson a közgyűlés, mert [...] ha nagy mérkőzések vannak, sokszor a részvényesek jutnak a legrosszabb helyekre, és nem láthatják jól a mérkőzéseket.” Akadt, akit ez a kérés kissé felháborított, de azért bevezették az évi 10 korónáért megváltható részvényes szabadjegyet, jelezve, hogy az efféle jegyek értéke legalább 50 korona.⁹³

A Ferencvárosi Versenypálya Részvénytársaság (amely nevében jelzésértékűen a kerülethez kötődött, nem pedig – az MTK-val ellentétben – a klubhoz) első, 1911. december 31-i éves mérlegföösszegje 209 063,96 korona. Egészen más léptéket mutat tehát, mint az MTK-mérleg, ahol az első pályaévi, 1912 végén 754 283,91 korona volt a mérlegföösszeg. A tetemes különbég magyarázata legalább részben a tervezett létesítmények számában és színvonalában keresendő, amely már a fővároshoz benyújtott tervben is kidomborodott. Mattyók Aladár, az Üllői úti komplexum FTC-klubtag tervezője előzetesen 20 ezer, esetenként 25 ezer nézőt befogadni képes stadionról számolt be a sajtóban. Benne: részben fedett állóhely 10 ezer főre, lépcsős terasz 6500 főre, nagy tribün páholyokkal, számoszott helyekkel 3500 főre, utóbbi alá beépítve zuhanyozós öltözők, vívó- és tornaterem, szolgakások és adminisztrációs helyiségek; ezeken kívül vendéglős klubház, 6 teniszpálya, a futballpálya körül pedig salakos futópálya. Mattyók feltételesen és távlatosan szót ejtett még egy fedett tribünös (2500 fő) úszómedencéről, valamint jégpályáról is.⁹⁴ Az MTK-telep az ebéddel egybekötött sajtóbejárás beszámolója alapján elsősorban minőségében múlta felül vetélytársát azon túl, hogy minden kicsivel nagyobb vagy hosszabb volt: „A footballpálya gyepekockákkal van kirakva és alapcsövezve. [...] A futópálya makadamápon készült.”⁹⁵ A részben fedett kis- és nagytribünt 12-12 ezer főre tervezte a Goll Elemér és Werner Frigyes építészpáros – akik az

1000 koronás pályadíjat közös „Mens sana in corpore sano” jellegű munkájukkal nyerték el⁹⁶ –, a nagytribünön 150 páhollyal, alattuk itt is meleg vizes öltözőkkel. A kétemeletes klubház, a teniszpályák és az 50 yardos úszómedence a megnyitóra még nem készült el.

A konkurens FTC részvénytársasága a húszas évek közepéig szinte minden évben fizetett némi osztalékot (miközben az alaptőkét csökkentette, a részvényeket pedig kisorsolás útján kezdte visszavásárolni), innentől azonban a működése valóban formálissá vált, szinte szórul szóra ismétlődő jegyzőkönyvekkel. 1924-től az osztalék is elmaradt, a csekély nyereséggel és a jelentős költségekkel indokoltan. A működés okafogyottsága annál is érthetőbb, mivel a klub 1928-ban új céget jegyzett be: a Ferencváros Football Club Részvénytársaságot, amely „mint az F.T.C. testvérintézménye fogja magasabb sporteszmények szolgálatában, altruisztikus alapgondolat mellett tevékenységét folytatni”.⁹⁷ Hecht Ernő közgyűlési elnök mégis csupán 1938-ban kezdeményezte az 1910. november 26-án bejegyzett pályáépítő részvénytársaság felszámolását,⁹⁸ amit ugyancsak hosszas adminisztratív huzakodás után, 1943-ban sikerült befejezni.

***

⁹⁶ Sport-Világ, 1911. július 29. 4. Érdekesség, hogy az 500 koronás második dij a Fradi-pálya tervezésében is közreműködő Jánoszky-Szivessy párosnak jutott. A tribünmérétekéről: Népszava, 1912. március 7. 12.

⁹⁷ Nemzeti Sport, 1928. január 31. 5.

⁹⁸ „Beteljesült az az altruista cél, melyre a részvénytársaság alakult, és melyért a hazai sport fellendülése iránt érdeklődő részvényesek áldoztak és fáradoztak, a sportpálya felépült, és az FTC sportjainak otthona lett. A részvénytársaságnak már működési tere nem lévén, felosztása indokoltan jelentkezik.” Melankolikus búcsúbeszéd az embertől, aki már 1905-ben az FTC ügyésze volt, fél évszázadot töltött el Ferencváros és a főváros szolgálatában, hogy végül a nyilas hatalomátvétel után öngyilkosságot kövessen el. 1938-ban azonban még az FTC és elnöke, Useddy Béla köszöntötte 75. születésnapján. „Hecht dr. kedves, helyenkint humoros és csípős, végül megható beszédben válaszolt. Beszélt a hatvan meg ötven év előtti időkről, amikor a középiskolákban még nem volt testnevelő óra, s csak a Nemzeti Tornacsarnokban lehetett tornázni, s amikor még senki sem

⁹³ BFL VII.2.e 1696 (1915) Ferencvárosi Versenypálya Rt. 1913. március 30-i közgyűlés, Goldmann Gyula előterjesztése.

⁹⁴ Sport-Világ, 1910. augusztus 1. 5.

⁹⁵ Az Ujság, 1912. március 29. 18.

Mindkét stadion többe került tehát, mint a fővárosnak benyújtott kérvényekben szerepelt, és az összegyűjtött részvénytőke sem fedezte a költségeiket. További hasonlóság, hogy minden két (félkész) stadiont FTC-MTK találkozóval avatták föl Bárczy polgármester jelenlétében. Az Üllői úton 1911. február 12-én közönségriasztó hárrom fok hidegen, hőszállíngózásban nyert a házigazda 2:1-re, 7-12 ezer néző előtt (attól függően, melyik lap híradásának hiszünk). A Hungária úti stadion 1912. március 31-i megnyitóján szeles, de verőfényes időben az MTK nyerte (sorozatban harmad jára!) a rangadót 1:0 arányban, addig elképzelhetetlen, 17-20 ezres tömeg szurkolása közepette.

„Siker az egész vonalon, az MTK és táborkara megelégedetten távozik az új pályáról, csak az FTC és párhívei kissé lehangoltak. És következik a pénzszolgatás. A labdarúgó szövetség kap ezer koronát, a pálya közel háromezret, a két csapat is súlyos ezreket (bajnoki matchen ennyi jövedelemhez még nem jutottak egyesületeink); reklámcélokra annyi meg annyi...”⁹⁹

A stadionok új dimenzióval terhelték a két csapat bajnoki címért folytatott, késhegyig menő küzdelmét. Bár a sport üzleti oldalát a labdarúgás fokozódó népszerűsége már évekkel korábban láthatóvá tette, a Fradi stadionavatójával a folyamat ütemet váltott: a pályákon zajló verseny mellé megérkezett a pályák közötti verseny, a sajtó képviselői pedig hangosan siratták a testedző mozgalom paradicsomi korszakának végét, kalapjukra tűzve az amatörizmus gyászszalagját.

Az első ütközetekre természetesen az addig méreteit tekintve egyeduralkodó stadion-öreg, a Millenáris és az Üllői út között

sejtette azt, hogy a mai időben milyen elterjedt s milyen népszerű lesz a sport... Hecht dr. könnyező szemmel emelte poharat a magyar sportra, az FTC-re s a Ferencvárosra a zöld-fehér család tapsvihara közben.” *Nemzeti Sport*, 1938. január 17. 4.

⁹⁹ Az Ujság, 1912. április 2. 8.

került sor. A *Sport-Világ* 1911. május 27-én, minden hárrom hónappal a Fradi-pálya megnyitója után címlapon hozta „A Franzstadt beteg” című cikket:

„A Franzstadt fékezhetetlen lett hatalmi hóbortjában. Újabb harcmodorba, újabb ostromokba kezdett. Nem törödve a Millenáris becsületes múltjával, elfelejtve minden hálát a tápláló anya-sporttelep iránt, felhasználva és kihasználva a Millenáris porondján szerzett tudást, derűre-borúra hozatott angolokat vaggonszámra, s szóba sem állt régi bajtársaival, kik nagyra növeszteni segítették. Nem törödött azzal, hogy irreális, amit tesz, hogy a valóságnak meg nem felelő reklámjaival megindítja a jóhiszemű sportközönség bizalmát, nem gondolt arra, hogy a közönség nem fogja örökké elhinni, hogy kiváló angol csapat lesz az ellenfél, hogy nem fogja büntetlenül tűrni, hogy angolok ellen tartalékkal telített csapatot állitsanak ki, csak azért, hogy mindenkor első nap le ne győzzék a hírhedtnek reklámozott gyenge angol csapatot. Csak azzal törödött, hogy a Millenárisra ne menjen senki, hogy csak csödüljön a közönség az Üllői útra. Egészen megittasodtak, egészen belebetegedtek a sok belépődíj láttára.”

A fentiekben kiviláglik, hogy a helyszínek közötti versennyel kidomborult a labdarúgás szórakoztatási jellege. A pályatulajdonosok igyekeztek minden vonzóbb sporteseményekkel (például a Monarchia csapatainál – gyakran, de már nem minden – színvonalasabb játékokat kínáló, de költséges angol gárdákkal) lelátóikra csábítani a nézőket, és ehhez a reklám eszközeit is igénybe vették. Tegyük hozzá: a fent idézett sorokat megjelentető *Sport-Világ* „lapvezére”, Iszer Károly 1897-ben saját vagyonát kockáztatta a Millenáris fennmaradásáért, és a Millenárist kezelő Versenypálya Szövetségenben elnököt, tehát korántsem vádolható pártatlansággal. Nem véletlen tehát, hogy egy héttel az idézett cikk előtt a *Sport-Világ* ugyancsak címlapon (is) reklámozta két angol profi csapat, az Oldham Athletic és a Blackburn Rovers május 28-ra, a Millenárisra tervezett összecsapását.

A jegyárak elővételben (és a helyszínen): négyesemélyes páholy 40 (50) korona, páholyülés 10 (12) K, számoszott ülőhely 5 (6) K, korzójegy 4 (5) K, sportjegy 2,5 (3) K, állójegy 1 (1) K.¹⁰⁰

Habár az MTK-nak, mint említettem, jelentős érdekeltségei voltak a Versenypálya Szövetségen (igaz, valamivel kisebbek, mint a futball hőskorában domináns Budapesti Torna Clubnak), csapata nem csak a nyitómeccsen lépett az Üllői út talajára. 1911-ben az MTK 28 ezer korona bevételt szerzett az FTC-pályán játszott mérkőzések után,¹⁰¹ ami az egyébként is évek óta nagy lánggal égő versengés mellett újabb okot adhatott a saját pálya minél gyorsabb fölhúzására, hiszen megmutatta, milyen anyagi lehetőségeket rejt a nagyobb nézőtér. Az FTC pálya-részvénytársaságának alakuló gyűlése és az új stadion nyitómeccse között sem telt el hét hónapnál sokkal több, az MTK esetében ugyanez az időszak mindenkorra szűk három hó. (Már már elképzelhetetlen a pályák létesítésének ez a tempója, még úgy is, hogy az avatóra egyik pálya sem készült el egészen, a sporttelep egyéb építményeiről nem is szólva. No persze, azóta a stadionépítészet sztenderdjei is sokat változtak.)

A Hungária úti pálya belépése a stadionpiacra azonnal elfelejtette az Üllői út és a Millenáris konkurenciaharcát. (Többé-kevésbé

¹⁰⁰ *Sport-Világ*, 1911. május 20. 8. (Ugyanitt a lap azt is közölte, hogy „ötven-három match volt múlt vasárnap, köztük tíz bajnoki”, azaz a programhíányra nemigen lehetett panasza a kor futballrajongójának.) Összehasonlításképpen a két hónappal korábbi találkozó, a svájci bajnok Young Boys és a magyar „kombinált” csapat mérkőzésének elővétel tarifái: páholyülés 3,5 korona, számoszott ülés és korzójegy 2,5 K, tribühely, lépcső, terasz 1,5 K. (Az *Ujság*, 1911. március 31. 14.) Egy átlagos vasárnapi stadiondélután két egymást követő meccsre érvényes árszabása ehhez képest: páholyülés 2 K, számoszott ülőhely 1,5 K, nagytribün 1 K, kistribün 60 fillér. (MTK-stadion; déltől egy másodosztályú találkozó, utána kettőtől elsőosztályú MTK–TTC meccs, *Pesti Hírlap*, 1912. december 15. 21.)

¹⁰¹ *Pesti Napló*, 1913. január 12. 36. A lapok rendszerint nem jelölték meg a futballüzletről közölt számok forrását, és kétséges, hogy a klubok önként megosztották volna bevételi adataikat a nyilvánossággal, különösen az amatőr sport ethosza uralta korszakban. Ezért érdemes némi fenntartással kezelni a más forrásból nem ismert összegeket.

magát a Millenárist is, a futball számára legalábbis.)¹⁰² A meccsről meccsre vívott pályaháború okozta problémákról még az MTK részvénytársaságának sosem túl beszédes igazgatósági beszámolója is szót ejtett, nevén sem nevezve az ádáz ellenfelet:

„Társaságunknak a lefolyt üzleti évben is a legnagyobb nehézségekkel kellett megküzdeni, mert sporttelepünk ellen a már létező másik versenypálya egy valósággal szervezett akciót indított, mely azt tűzte ki céljául, hogy a mi sporttelepünk működését megbénítsa, sőt lehetetlenné tegye. Ez magyarázza, hogy a lefolyt üzletév is veszteséggel zárult.”¹⁰³

Hogy milyen tételekből adódtak össze a pályabevételek és -kiadások, arról valamelyest képet alkothatunk az 1914. szeptember 13-i (tehát már háborús) vasárnap számaiból, amikor az Üllői úton három meccset játszottak (BTC-33 FC, MAC-BAK, FTC-TTC), a Hungárián csak egyet (MTK-Törekvés), ám mind jótékony célból (1. tábázat). Nem mellékes, hogy az adatok az FTC-től származtak, amely az adatszolgáltatás mellett (többek között) azt is hírül kívánta adni,

¹⁰² Hogy a Millenárisnak (és az MLSZ-ben mellette közösen lobbizó BTC és MAC klubjainak) konkrétan mekkora érvágás volt anyagilag az Üllői út megnyitása, különösen úgy, hogy az MTK is az utóbbi mellé állt (legnagyobb riválisával, az FTC-vel saját pályája megnyitásáig ún. reformpártot alkotva), arról a *Pesti Hírlap* cikkéből vonhatunk le következtetéseket (amennyiben hihetünk a lapokban közölt számoknak): 1911. március 5-én a Millenáris „porondján Bécs legjobb csapata mérkőzött egyik legnépszerűbb hazai csapatunkkal [Wiener Sport Club-BTC], míg [az] FTC pályán csupán kevésbé jelentős bajnoki matchek voltak. És mégis, – míg a távollebbi FTC pályára 6-7000 ember zarándokolt ki, addig a Millenáris pályán sok jókarattal alig lehetett 1500 lelket megszámolni. [...] A Margitszigeten és a Millenáriszon összesen nem volt 1000 korona bevétel, míg a FTC pályán, hol a reformpártiak játszottak, 4-5000 korona volt a bevétel.” (*Pesti Hírlap*, 1911. március 7. 16-17.) Innen nézve igencsak megalapozott volt a Millenáris-pártiak FTC-pálya miatti elkeseredése.

¹⁰³ BFL VII.2.e 3313 (1915) Igazgatósági beszámoló az 1913-as üzleti évről az 1914. december 22-i közgyűlésen.

hogy (ellenében más forrásokkal) nem csak a Hungárián lezajlott mérkőzés fenti jövedelmének 50%-át fordították jótékony célra, az Üllői út fent közölt bevételeinek felét szintén eladományozták, még hozzá az Auguszta-gyorssegélyalapnak.¹⁰⁴

1. táblázat. Az MTK és az FTC stadionbevételei és -kiadásai egy-egy jótékony célú futballrendezvényen, 1914 (darab, illetve korona)

	Hungária út (MTK)	Üllői út (FTC)
Bevételek:		
Eladt jegyek	636 db	2069 db
Jegybevételek összesen	475,20 korona	1188 korona
Kiadások:		
Pályabér	98,04 korona	244,73 korona
Személyzet	68 korona	29 korona
Rendőri díj	39,60 korona	-
Labdák, hűsítő	50,60 korona	45,80 korona
Falragasz	-	63 korona
Bírák díja	-	19 korona
Jegydifference	0,50 korona	-
Összes kiadás	256,74 korona	401,53 korona
Tiszta bevételek	218,46 korona	786,47 korona

Forrás: *Magyarország*, 1914. szeptember 17. 11.

¹⁰⁴ Magyarország 1914. szeptember 17. 11. Az FTC szerint MTK-párti értesülések egyike megjelent például itt: *Az Ujság*, 1914. szeptember 14. 7. Ami a kiadásokat illeti, fontos megemlíteni még a Magyar Labdarúgók Szövetségenek a meccsek tiszta jövedelme után járó adót, amelynek tarifája 1913-tól így alakult: bajnoki, nemzetközi, barátságos mérkőzések: 5% (korábban ez 10% volt), a Magyar Kupa döntője: 25%, előmérkőzései: 10%, Korinthian-kupa: 20%. *Sportújság*, 1913. október 13. 5.

A hazai klubvilágot kettészakító szembenállás minden fordultának és következményének felsorolását mellőzve mindenekelőtt arra hívom fel a figyelmet, hogy az üzleti háború nem maradt meg a pályák között: begyűrűzött a pályákra is. Az FTC–MTK meccset az utóbbi stadionjának megnyitása után természetesen övezték a botrányok, amelyek más összecsapásokra is kiterjedtek. 1913. november 30-án a Hungária úton rendezték az MTK és a Magyar Athletikai Club (MAC) találkozóját, amelynek történéseit a lapok pártállás szerint hangolt beszámolóból nehéz pontosan rekonstruálni, minden esetre legtöbbjük megemlékezik a brutális játékmódorról, a számos kiállításról, a publikum MAC iránti ellenérzésének erőteljes kifejezéséről, no meg az erélytelen bíróról. A MAC-hoz húzó *Pesti Hírlap* imigény vázolta fől a háttérét:

„Hogy a történteket kellő világításba helyezzük, néhány rövid megjegyzést kell előrebocsátanunk. A magyar labdarúgóvilág, mint ismeretes – hiszen már annyiszor megírták – két hatalmas táborra oszlik. A MTK és FTC táborára. E két hatalmas riválishoz köti első-, másod- és harmadosztályú egyleteinket különböző anyagi és erkölcsi érdekek összessége. A MAC mindig FTC párti volt. [...] [Az] MTK-val szemben többször mint a[z] FTC ellenense szerepelt, sőt egy alkalommal, csakhogy a[z] MTK konkurenciát ne csinálhasson az Üllői úti pályának (úgy értelmezik ezt a[z] MTK-ben), Újpestre vitte ki bajnoki mérkőzést játszani. Főleg ez utóbbi eset az, amit a kék-fehérek elfelejteni nem tudnak.”¹⁰⁵

Azaz a hazai futballkultúra történetének egymásból következő változásai (a labdarúgás népszerűsége, a belőle származó jövedelem növekedése, a stadionpiac bővülése) magát a játékot is kezdték megváltoztatni.

Hogy miként zárt a pályaharc megannyi felvonásos drámája? A stadiontulajdonos egyesületek piaci versenye a nagy bevétellel kesegető meccsekért olyan frontokat nyitott a korabeli futballelítben, ahonnan csak egy újabb üzleti manőver jelentett kiutat: a kartell.

¹⁰⁵ *Pesti Hírlap*, 1913. december 2. 18.

Az FTC és az MTK einstandolta a válogatott – azaz a leglátogatottabb – meccsek rendezését, az érdekkellentétet pedig úgy oldották föl, hogy minden osztoztak a bevételen, a meccs aktuális helyszínétől függetlenül. (Szövetségükhez némi küzdelem árán a stadionpiacra belépő új szereplő, az UTE is csatlakozott 1924-ben.)¹⁰⁶ Monopolhelyzetüket a súlyosan befolyásolható MLSZ sem volt képes regulázni. A kisebb csapatok arra kényszerültek, hogy lemondjanak pályaválasztói jogukról, és a gazdasági erőfölényével visszaélő két stadion valamelyikében mérkőzzenek, vagyis a két nagy szinte minden meccsét hazai közönség előtt játszhatta.

A futball üzletiesedésének, „szórakoztatóiparosodásának” nem csak Magyarországon zajló folyamatát a kortársak is tapasztalták. Ők még nem tudták, hogy e változás visszafordíthatatlan, és az amatőrizmus derülőtőbb hívei a túlzásnak kijáró gúnnyal festették le azt a jövőt, amely számunkra szinte minden elemében a jelen. Mint például a *Pesti Napló* „Football pályák” címmel 1913 elején megjelent helyzetelemzésének névtelen szerzője:

„Talán egy év óta van az, hogy mikor a footballt emlegetik, akkor mindenki díszítő jelzőnek hozzácsapják ezt a szavat, hogy »üzlet«. Ez aztán mind jobban beférkőzik a sportszerető közönség szívébe, s ma már alig akad ember, aki a footballt a maga ideális mivoltában el tudná képzelni. Azt hiszik, hogy a footballal együtt jár a nagy bankók suhogása, az aranyak csengése. Azt hiszik, hogy az egyesületek óriási pénzt szereznek, a football intézők pedig hatalmas fizetést húznak, prémes városi bundát hordanak, automobilban járnak, pástétomot vacsoráznak és pezsgőt isznak hozzá. Sajnos, ez a köztudatban erőszakosan s jóformán alaptalanul bevitt »üzlet« szó lassankint kezdi megmarni a sportot, s addig-addig marja, amíg tényleg üzletet csinál belőle. Az amatőr-sport elpusztul, s lábra kap a professzionizmus, vagyis az az állapot, amikor tényleg fizetést húz mindenki.”¹⁰⁷

¹⁰⁶ Magyarország, 1924. március 6. 6.

¹⁰⁷ *Pesti Napló*, 1913. január 12. 36.

VÁLASZVONALAK

Luxushóbort és látványosság

Korai autós élmények és az első nemzetközi autós túraverseny Magyarországon (1909)

„Legtöbb automobil-motor elindítása úgy történik, hogy egy, a kocsi elején elhelyezett szélkerékkel kell egy kiálló rúd segélyével megforgatni. Ezt a működést úgy nevezik a szakférfiak, hogy »ankurbeln«. [...] A gép elkezdett zakatolni – az egész szállodanépség körülöttünk állt, mikor egyszerre, piff, puff, nagyon durran a masina, és elkezd olyanokat szólni, hogy a tűzérségi gyakorlótéren is tisztességes produkciósámba ment volna. Fölösleges mondani, hogy a bámuló tömeg tüneményes gyorsággal menekült el. Mi magunk pedig aggódó arccal lestük Hugót, aki halálmegvetéssel dugta be a fejét a motorszekrénybe. Egy darabig ott hallgatódzott, majd kibújt, és szfinkszerűen közölte velünk:

– Az első cilinder nem dolgozik, Oelschluss van a Zündgehäusben!“¹

Mint a fönti elbeszélésből kitetszik, a 20. század elejének autós utazói – vagy ahogy ők mondták, automobilistái – nemcsak a tömegek kíváncsispályával, sok esetben ellenszenvével találták szemben magukat, hanem a szerkezetek sűrű meghibásodásával is. Ám amikor végre sikerült nekiindulniuk, az autózás élménye átlényegítő hatást gyakorolt rájuk. A Bécsből Ostendeig tartó autós kaland történetét sokatmondóan „Divatos Odysseának“ keresztelő utazó minden érzékletesen, mindenáltal jó adag iróniával adja elő. Amint a „zündgehäust“ („átkeresztteltük »bummedlinek«, mert így magyarosabb“) rendbe hozta a sofőr-szerelő – a korabeli úgynévezett „úr-

¹ Dénes Tibor: Divatos Odyssea. Bécstől Ostendeig automobilon. *Magyar Szalon*, 36. kötet (19. évfolyam, 1901–1902/1), 380–381.

vezetők” szokásos társa –, az autóval igyekvők tovapöföghettek. „A kezünk, a ruhánk olajos volt és fekete, át voltunk izzadva, mert az utolsó két defektnél már mi is segédkeztünk, amennyire tőlünk kitelt. A Duna mellett hű szellő ért, az út jó volt. Ünnepi hangulat feküdt a tájon, a balról elterülő fenyveserdő zúgott, mint egy templomi orgóna. A Naughty Girl ficánkolt alattunk, mint valami nemes vérű paripa, és a kilométerek délibábos gyorsasággal fogytak.”²

Bizony, a 32 lóerős Daimler kocsi *Naughty Girl* [Rossz Kislány] néven szerepel az elbeszélésben, mert nem volt szokatlan, hogy autójukról az úrvezetők mint nőnemű lényről diskuráljanak, vagy női névvel illessék.³ A leírás ezenfelül tanúsítja, alapvetően változott meg az utazók figyelmének fókusza azután, hogy az autó bakjára kapaszkodtak. Az utazás közben beszennyeződő külső, az út bámulása, a specifikus hanghatások (mind az autóé, mind a környezeté), az autó viselkedése és különösen a sebesség megtapasztala (a „délibábos gyorsaság”) állandó elemekként térnek vissza az automobilizmus hajnalán született beszámolókban. Nem beszélve a balesetekről, amit az ostendei utazóknak sem sikerült elkerülniük:

„Most azonban Hugó becsatolta a negyedik sebességet, és gyorsvonat őrületes száguldásával kavartuk föl a Duna síkságának porát. Az útszéli fák észrevétlen maradoztak el mellettünk, nem figyelt egyikünk sem a tájra, csak kidüllelt szemmel, feszült idegzettel lestük a magunk előtt elterülő szalagfehér pályát. Ha messzirol föltűnt egy kocsi, meglátszott egy kanyarulat, azonnal csökkentettük az iramot és még így sem kerülhettük ki azt, hogy életet ne oltsunk. Egy kutya [...] a kerekek alá került [...]. Tisztellet emlékének!”⁴

² Dénes: *Divatos Odyssea*, 382.

³ Fényi Béla Peugeot-ja például, amellyel József főherceget 1898-ban kifuvrozta Alcsútra, Kati néven híresült el. Lindner Ernő – Illés István (szerk.): *A Királyi Magyar Automobil Club jubiláris aranykönyve 1900–1930*. Budapest: Illés István, 1930. 16.

⁴ Dénes: *Divatos Odyssea*, 376–377.

Ahogyan olvashattuk, az automobilisták útját elgázolt kutyák, nyulak, olykor emberek szegélyezték. Nem csoda, hogy a lassúdád hétköznapi élet kellős közepén átrobogó masina ellenzsenet váltott ki a hozzá még hosszú időn át nem szokó lakosságból. Az automobilisták környezetükön túl önnön tapasztalásmódjukat, érzékelésüket (a fák „észrevétlen maradoztak el”), kedélyüket is földülték: „feszült idegzettel” leszték az utat. Ráadásul igencsak küszködtek az autós élmény leírásával is. „A gyorsvonat őrületes száguldásával” – próbált hasonlatot találni az Ostendébe tartó elbeszélő az átélt gyorsaságra, habár a jármű ekkor még sem a vonat sebességét és kiváltképp biztonságát nem nyújtotta. Cserébe, mint a modernítás legtöbb új eszköze, jóval individuálisabban szabta a száguldás és a környezet élményét. Egy automobilistának nem kellett osztozna a tömeggel sem az úticél és a menetrend megválasztásában, sem a látványban, sem a társaságban. Ezekről mind hasonlíthatatlanul szabadabban dönthetett, mint a vonatok utasai.

A következőkben a korai évtizedek alakuló „autóélményére” és az arról közreadott elbeszélésekre szeretnék alaposabb pillantást venni, mégpedig a Magyar Automobil Club közreműködésével lezajlott első hosszú távú autóverseny, a nemzetközi szervezésű Henrik herceg túraút (1909) beszámolóin keresztül. Mielőtt azonban közelebbről is megvizsgálnánk a versenyt, vessünk egy pillantást az előzményekre: az automobil kezdeti fölfogására és fogadtatására.

A szabadidős tevékenységek közül a mozi, az autó és az autózás szintén a 19. század utolsó évtizedének közepén érkezett meg Magyarországra.⁵ Még előzetetlen végzetű egzotikum mivoltát a 20. század első évtizedének végén haladta meg, amit több egyidejű esemény is tanúsít. Talán a legnagyobb horderejű ilyen eseményre 1909-ben került sor, amikor a hazai automobilisták és a miniszteriumok között a közlekedés szabályozásáról folyó tárgyalásokat egy nemzetközi fejlemény révén kormányozta – vagyis hogy Párizsban megszületett a nemzetközi autóforgalmi egyezmény. Az egyezmény egységes szabá-

⁵ Az érkezés lehetséges évszámait környező dilemmákról lásd: Dr. Négyesi Pál: A magyar automobilizmus első lépései. <https://magyarjarmu.hu/tortenet/a-magyar-automobilizmus-első-lepesei/> (Letöltés: 2023. december 2.)

lyokat vezetett be az autóforgalomba, azaz előírta, hogyan kell vezetni közúton, majd kötelezte a szabályozásban részt vevő országot az előírások mielőbbi törvényesítésére. Magyarországon ez 1910 májusában következett be az 57.000/1910-es számú belügyminiszteri rendelettel, amely mintegy két évtizeden át érvényben maradt.⁶ 1909-ben vette kezdetét a hazai autógyártás (eleinte francia Westinghouse-licensz alapján),⁷ és ez évben léptek szövetségre az országban működő autókereskedők is. Ugyancsak 1909-ben került Budapest a jelen áttekintés második felének tárgya, a német főszervezésű, de nemzetközi „Prinz Heinrich Fahrt”, azaz a német császár öccséről elkereszt túraverseny állomásai közé. A meghatározott szabályok szerint zajló, büntetőpontozásos, „megbízhatósági verseny”-nek is nevezett csoportos utakat ettől kezdve rendezte a hazai autótulajdonosok önszerveződő testülete, a már említett Magyar Automobil Club legalább évi rendszerességgel. A túraversenyekből tehát a világháborút megelőzően lett ismétlődő gyakorlat.

Az autózás ekkor és még sokáig az elit szórakozása volt, híre azonban – más exkluzív szabadidős tevékenységekhez hasonlóan – terjedni kezdett, még ha az elrobogó gépek felbukkanása jó darabig meg is lepte a kiépített utaktól távoli települések lakóit.

⁶ Lindner-Illés (szerk.): *A Királyi Magyar Automobil Club jubiláris aranykönyve 1900–1930*, 31–33. A gépkocsik forgalomba helyezéséről, rendszámozásáról és a 18 éven felülieknek engedélyezett sofőrvizsgákról is ez a rendelet intézkedett. Továbbá a sebességhatárról is: a városokban és községekben a 3 tonna alatti személyautókat legföljebb 25 km/h, a nehezebbeket 20 km/h sebességgel engedték közlekedni, de részletesen intézkedtek a kivételes helyzetekről is, amikor a „szükséghez képest” akár lépésben haladásig illett lassítani, például ha a sofőr lófogatokkal vagy csordákkal találkozott. (A *Királyi Magyar Automobil Club évkönyve 1913*. Budapest: Királyi Magyar Automobil Club, 1913. 203.)

⁷ Lindner-Illés (szerk.): *A Királyi Magyar Automobil Club jubiláris aranykönyve 1900–1930*, 31–33. 1912-ben ebből a gyárból alakult ki az aradi Márta, azaz a Magyar Automobilgyár Rt. Ismeretes, hogy Bánki Donát és Csonka János már egy évtizeddel az autó hazai megjelenése előtt motorkísérletekbe kezdett a Műegyetemen, ezek egyik eredménye volt a Bánkiféle porlasztó.

A korai érdeklődők és szervezkedései

Az autózás hajnalának történetében fontos dátum 1894, amikor Párizs és Rouen között megrendezték az első, versenyként számon tartott futamot. Franciaország a következő évtizedben is vezető szereppel bírt, ami az autók szabadidős fölhasználását illeti, vagyis Párizs diktálta az iramot, ha nevezetes versenyekről, versenyeredményekről vagy épp versenyre alkalmas utakról esett szó. Mint a később bemutatandó túraelbeszélések mutatják, a francia fejlemények mellett az autóklub hazai vezérei érzékenyen reagáltak a német és osztrák autós történésekre is. Az osztrákokkal versenyre kelni, a németekre jó benyomást tenni volt a céluk.

Ami az autózás elterjedésének általánosabb történetét illeti, a bevett elbeszélés (avagy mesternarratíva) szerint ez a történet négy szakaszra osztható: 1. az autó mint a luxus kifejezője, illetőleg sport-szer; 2. az autó mint időmegtakarító eszköz a kereskedelelem és az „önállók” (például orvosok, ügyvédek) szolgálatában („toy to tool” szakasz az 1920-as évek második felétől); 3. tömeges motorizáció a második világháború után; 4. végül pedig a telítődés korszaka, amelynek idején az autók cseréje, az újabb autó vásárlása határozza meg az eladás számait. E történet szerint az automobilizmus élén az Egyesült Államok járt, miközben például Németország – akárcsak Magyarország – jelentős lemaradással követte nemcsak az amerikaiakat, hanem Franciaországot és Nagy-Britanniát is, elsősorban a középosztály szűkös anyagi lehetőségei és a tömeggyártásra való berendezkedés hiányával.

⁸ Heidrun Edelmann szakaszolását és magyarázatát idézi: Gijs Mom: *Atlantic Automobilism. Emergence and Persistence of the Car, 1895–1940*. New York – Oxford: Berghahn, 2015. 11–13. Mom ugyanakkor hangsúlyozza, hogy az USA–Európa viszonylatú összehasonlítások további finomításra szorulnak, tekintettel például az autóipar amerikai történeteiben is megnyilvánuló „amerikai kiválasztottság”-koncepcióra, illetve az autózás elterjedését befolyásoló, jelentős országokon belüli, regionális eltérésekre. Ami a magyar történetet illeti, az a harmincas évekig a némethez hasonló

Ami a hazai kezdeteket illeti, kirajzolódik néhány olyan év, amely a motorizációs statisztikákból⁹ következtetve nagyságrendi fordulatot hozott. Ilyen például 1911, amikor mintegy 50%-kal nőtt a forgalomba iktatott személyautók száma (1910: 937 db, 1911: 1460 db, 1914: 2877 db), valamint 1926, amikor nagyobb lendületet vett a húszas évek elejének ütemes növekedése (1920: 1413 db személyautó, 1923: 3078 db, 1924: 4027 db, 1925: 4943 db, 1926: 6712 db, 1929: 13 293 db). 1926-ban megduplázódott az első világháború előtt kevésbé, a húszas években annál inkább népszerű motorkerékpárok száma is (1910: 45 db, 1914: 126, 1920: 72, 1925: 1462, 1926: 2941, 1929: 10365). A magánhasználatú gépjárművek aktuális mennyiségét mind a világháborús erőfeszítések, mind az ország területét összezsugorító békesszerződés csökkentette.

A fentiekben taglalt mesterelbeszélés, az automobilizmus elterjedésének története ugyanakkor hangsúlyosan a jelenből viszszatekintő, teleologikusan megalkotott történet, és mint ilyen, nem felel arra az alapvető kérdésre, miért terjedt el az autó, illetve hogy miért abban a formájában terjedt el, amelyikben, hiszen a közlekedés gépesített módjának kihívására több válasz is született a 19. és a 20. század fordulóján. Különösen szembetűnő a sokféleség, amikor a jelzett időszak autózással (is) foglalkozó sajtótermékeit lapozgatjuk. A híradások és elemzések, valamint a klubtagságok mindenekelőtt azt a benyomást keltik, hogy az autózás, az aviatika és a motorcsónakázás ugyanazon társadalmi kevercs érdeklődésének a centrumában állt. A szó szerinti haladás individuálisan megszerezhető és használatba vehető újféle gépei iránt a gazdasági és az arisztokrata („mágnás”) elit, a gyártók és forgalmazók, valamint a műszaki értelmiég közösen lelkesedett.¹⁰ Bár fontos volt számukra,

elbeszélést követ, lásd például Majtényi György: Életsílus és szubkultúra. *Korall*, (2000), nyár, 101–118.

⁹ Lindner-Illés (szerk.): *A Királyi Magyar Automobil Club jubiláris aranykönyve 1900–1930*, 41.

¹⁰ Az Automobil Club alapszabályainak első pontja szerint a klub célja „oly érintkezési központot nyújtani, mely az automobilizmust, a motoros hajó-

hogy érdeklődésük tárgyát ne övezze közfelháborodás, arról, hogy tömegeknek kellene csatlakozniuk – nem csak nézőként – a szórakozás új, gépek köré szervezett módjaihoz, az első világháború előtt alig esett szó. Annál inkább a tömegekkel szembeni önvédelemről, ellenszenvük legyűréséről. Az autó, a repülő, a motorkerékpár köré elsősorban olyan élvezeti cikkek diskurzusa szövődött, amelyekhez a sebesség és a világ sajátos, kifejezetten egyéni, exkluzív megtagadására kapcsolódott. Avagy egy olyan újabb, technológia kellette öröm, amelyhez a megelőző évtizedek egyre-másra elterjedő találmányai (fotózás, távíró, telefon, villanyvilágítás stb.) hozzászoktathatták a technológia kiváltotta élmények kiélvezéséhez kellő idővel, pénzzel, tudással rendelkező keveseket.

Mint említettem, eleinte az sem volt világos, milyen meghajtás-sal kellene rendelkeznie egy autónak, hogy gazdaságosan működjék. A lapok még az első világháború alatt is tárgyalták a könnyű, kicsi, 40 km/h maximális sebességre képes elektromos változatban rejlő lehetőségeket. Az elektromos autóhoz sebességet nem, de egyszerű kezelhetőséget, biztonságos használatot – és elsősorban női vezetőket kapcsoltak a híradások. „Egy ilyen jármű természetesen igen alkalmas a hölgyek általi használatra. Amerikában a hölgyek százai láthatók, amint elektromos kupéjukkal színházba, látogatásokra vagy vásárlási körútra mennek”, adta hírül az Austro Daimler tömeggyártási tervezet *A Motor* című hetilap.¹¹ „Az elektromobil hajtást, mint tudjuk, könnyű kezelhetősége miatt Amerikában már régen használják oly járműveknél, amelyeket a tulajdonos, aki esetleg hölgy, maga hajt. Az effajta járművek nagy népszerűségre tettek szert mint városi kocsik, s a jelzett alkalmazási módra valósággal predesztinálva vannak”, folytatták egy év múltán a szolid hírve-

zást és a repülésre vonatkozó szak- és tudományos felolvasásokat, vitákat, kísérleteket, kirándulásokat, kiállításokat és ünnepélyeket rendez. [...] Felvilágosítással szolgál automobilok, motorcsónakok, repülőgépek beszerzése, kezelése és használata tekintetében.” *A Királyi Magyar Automobil Club Évkönyve 1913*, 17.

¹¹ *A Motor*, 2. évf. (1914. január 4.) 1. sz. 14.

rést.¹² 1899-ben még ennyire sem volt biztos, melyik meghajtásmódot lesz az uralkodó. „Akár gőzerő, benzin, petróleum, akár pedig villamosság, jóval drágább a közönséges lóerőnél. Mindaddig tehát, míg a villamos erőt nem sikerül olcsóbbá tenni, kevés a kilátás arra, hogy a lovakat kiszorítja a közhasználatból. Sportférfiak, gazdag emberek passziója marad az, vagy pedig nagy tömegek szállítására berendezett jármű, mint például a mi villamos városi vasutunk. [...] a villamos állomások szaporodásával a konkurencia is sikra lép, megérjük majd az időt, mikor minden polgári családnak meglesz a maga elektromos kocsija – akárcsak minden földmívesnek a maga két lova és szekere” – jövendölte az *Uj Idők* automobilt bemutató cikke, amelyben arról is szó esett, hogy az úttörő Párizs–Rouen versenyen egy gőzautó diadalmaskodott a Daimler-féle benzínmotoros változat fölött, egy másik versenyen pedig egy „légszesz által hajtott kocsi”.¹³ A roueni győztes autógyáros, De Dion gróf nevével mint márkanévvvel később az első magyar autós események szemlézői is gyakran találkozhattak.

A nyugati példára Magyarországon is megalakult autóklub születésének körülményei szintén nem voltak olyan egyöntetűek, mint az a későbbi elbeszélésekből kitűnhet. Bár az utóbbiak 1900-at teszik meg a klub alapító évének, már az 1899-es lapok böngészése során találkozhatunk az alapítás bejelentésével.¹⁴ Ez a csoport a kerékpárok felől közelítette meg az önjáró jármű eszméjét, legalábbis az orvosi kellékekkel kereskedő Ruttner Kálmán és a gyógyszerész Janicsáry/Janitsáry Iván nevét 1899-ben a kerékpárrovatban, ott is az „országos kerékpár- és automobil-versenyek” dobogósai között találjuk a „motoros háromkerekek” kategóriájában. (E versenyeken

¹² A Motor, 3. évf. (1915-11-28) 48. sz. 11.

¹³ Igric: Automobil. *Uj Idők*, 1899. szeptember 3. 211.

¹⁴ „A Magyar Automobil Club f[olyó] hó 7-én tartott alakuló gyűlésén a tisztilkart választották meg a jelenvoltak. Elnök lett Miklós Ödön; alelnökök: Bánky Donát műegy[etem]i tanár és Britz János Ganz-gyári főmérnök; titkár Ruttner Kálmán; pénztáros Farkas Lajos; műszaki felügyelők: Janicsáry Iván és Csonka József.” (Sport-Világ, 1899. június 11. 6.)

nem indultak a mai autónak megfeleltethető négykerekű járművek.) Sportklubjukként az Automobil Clubot jelölték meg.¹⁵ 1900 novemberében Szapáry Pál gróf, az első (vagyis tulajdonképpen második) elnök vezetésével a Royal Szállóban egy az előzőnél jellemzően arisztokratikusabb társaság alapította meg az újabb Automobil Clubot. A harmadik évfordulóra megjelent klubkrónika az 1899-es alapítást nem említi, azt ellenben igen, hogy két csoport emelkedett ki a motoros járművek kedvelői közül (Szapáryék és Ruttnerék), és ez a két csoport egyesült a későbbi alapítású klubban. Bár az 1900-as klubban egyértelműen az arisztokratáknak jutott a vezető szerep (és ez még évtizedekig így maradt), azért a műszaki értelmezés, elsőként Bánki és Csonka bekerült az igazgatóságba,¹⁶ illetve a hétköznapi ügyvitel, a szervezési feladatok vagy a kiadványok szerkesztése késsébb sem az arisztokrata tagoknak jutott osztályrészül.

A kettős alapításból több tanulságot is levonhatunk. Egyrészt azt, hogy az „automobil” elnevezés a korai években nem kizárolag a négykerekű gépekre vonatkozott; másrészt, hogy az első, 1899-es alapítás sportegyesületként, a második, 1900-as viszont külföldi mintára működő érdekképviseleti szervként tekintett a szerveződésre. Harmadrészt pedig, hogy kezdetben nem kizárolag a nagypolitika-közeli mágnásréteg uralta az automobil-diskurzust, és ez valamelyest megengatja azt az elképzelést, miszerint az automobilizmus legelső éveire maradéktalanul rálilleszthető az „automobil mint luxus” címkéje. Különösen, ha megemlítiük az autózás szürke eminenciásait, akik nélkül még évtizedekig elképzelhetetlen volt az autós közlekedés: a tulajdonosok alkalmazásában álló hivatásos sofőrök. Ugyanakkor a sofőrök ról a tulajdonosok nézőpontját érvényesítő Automobil Club krónikásai alig-alig emlékeznek meg, holott a klub szervezte eseményeiről a sofőrok nem hiányozhattak. A versenyeken gyakran

¹⁵ Magyar Ujság, 1899. június 1. 8.

¹⁶ Lindner-Illés (szerk.): *A Királyi Magyar Automobil Club jubiláris aranykönyve 1900–1930*, 57–58. A „Királyi” jelzést 1911-től használhatta a Magyar Automobil Club. (A német és osztrák testvérszervezet természetesen a „Császári” jelzővel büszkélkedett.)

ők ültek a volánnál, ahogyan ők gondoskodtak a karbantartásról, javításról is. Ezért is érdemelne külön kutatást, miféle társadalmi rétegekből érkeztek, hogyan tettek szert az autós utazásokhoz nélkülöhetetlen szaktudásukra, és hogyan járultak hozzá az automobilizmus elterjedéséhez, imázsának mindenkorai alakulásához.

Hangos, bűzös és életveszélyes: az autó és a nagyközönség

Az Automobil Club alapításának körülményeiben jelentős szerepet játszott a nem autózók ellenérzése, amiből újfent arra következtethetünk, hogy az autó és az autózás gyakorlata előtt korántsem nyílt olyan egyértelmű diadalút, ahogyan arra az „átmotorizált” jelenből következtethetünk. Mint már egy korábbi idézetből kiderült, a kortársak az önjáró gépet luxuscikknek tartották, amely fölborította az utcai nyilvánosság rendjét. „Az automobilok száma az elmúlt évben (1899-ben) jelentékenyen emelkedett ugyan, hatósági intézkedés szüksége azonban még nem forgott fenn. Gyors menetelésük miatt azonban előbb-utóbb szabályozás alá kell vonni őket, különösen a nagy kocsiforgalmú vonalakon és a sétkocsizó utakon merült fel panasz az automobilok ellen” – figyelmeztetett a rendőrfőkapitány Budapesten, ahol szemlátomást megengedőbben viszonyultak az új járműhöz, mint az autót betiltó Arad városában.¹⁷

A panasz nemcsak a mindenki életét fenyegető sebességre, de az automobilok kellette zajra és bűzre is vonatkozott. A közlekedésnek az autó megjelenésével átrendeződő tereit imigyan festette le egy 1902-es poéma:

¹⁷ Idézi Lindner-Illés (szerk.): *A Királyi Magyar Automobil Club jubiláris aranykönyve 1900–1930*, 20–21. Ugyanitt említi, hogy a korai időkben a rendőrök részéről „az automobilisták még gyakran voltak kitéve gorombaságoknak”, amit a rendőrök vidéki származásának tulajdonítottak, azaz hogy „a lovasember természetes ellenszenve nyilatkozott meg a mechanikus járművel szemben”.

Ki országúton andalog,

Vagy népes utcán jár gyalog:

Nem tudja, sejti – voltaképp

Folyton sírja szélére lép.

A rajongó hindu pária

Tudja, hogy ez a végzet várja.

Buddha diadal szekere

Mártír-vérrel föccsen [sic!] tele.

Míg kitér „gyorshajtó” elül,

A villamos alá kerül.

S hol menekvésre rése nyíl,

Elgázolja automobil.

Csakhogy minálunk Budapesten

Az úri sport vágtat holttesten.

A hindut kárpótolja hit,

Míg a benzin nem üdvözít.¹⁸

A közfelfogásra nézve beszédes, hogy az élclapi vers a *Véres sport* címet kapta, illetőleg hogy „úri sport”-ként hivatkozik az autózásra. Avagy a közgondolkodásban hamar gyökeret vert a meggyőződés, hogy az autó az „urak”-hoz társítandó jármű, egy sport eszköze, olyan szabadidős tevékenységé, amely veszélyt jelent a gyalogló „nem urak” életére, tehát rétegszinten erősen kódolt. Az utóbbit példázza egy 1901-es karikatúra is (címe: *A technika vívmánya a politikában*), amely az autót a választókörzet parasztxai között körteskedő képviselő járműveként ábrázolta, ezt a képaláírást fűzve hozzá: „Szeretett képviselőjelöltünk gyors bevonulása automobilon, biciklis bandérium és tandemes szüzek kíséretében.”¹⁹

Az élclapok nemcsak a sebesség miatt kárhoztatták az autót, hanem a bűz és a zaj miatt is. „Az autóbusz és omnibusz között a különbség az, hogy az omnibusz elül volt büdös, az autóbusz ellenben, csakúgy, mint az automobil, hátul fog büdösíteni” – jegyezték meg az Andrássy útra bevezetendő autóbusz-közlekedéssel kapcsolatban.²⁰ Egy másik élclapi életkép szerint a parasz, aki a Szegedre „ideges zúgással, néha siránkozó morgással” bepöfögő autó meghajtását firtatta, így vélekedett: „belű van fogva a ló, oszt azé kehög oan veszöttül!”²¹ A lap hivatásos tréfamesterei az – ezek szerint márás fölvirágzó – autótolvajlást sem hagyták szó(vicc) nélkül. Kérdezvén,

¹⁸ Borsszem Jankó, 34. évf. (1901. július 21.), 29. (1754.) sz. 8.

¹⁹ Borsszem Jankó, 46. évf. (1913. május 18.), 20. (2371.) sz. 6.

²⁰ Borsszem Jankó, 35. évf. (1902. szeptember 28.), 39. (1816.) sz. 10.

„mi a jelzöje annak a közismert automobil-tolvajnak, aki a minap gazdája talpa alól csente el azt a magaszalad járművet?”, ezt a választ adták: „Motórius gazember”.²¹

Nem beszélhetünk tehát arról, hogy a városok utcáira becsörömpölő „magaszalad jármű” a tömeg egyöntetű lelkesedésével találkozott volna, olyan fogadtatással, amely előre jelezte volna, hogy az autózás az urak költséges hóbortjából valaha tömegek szokásává lesz – akár úgy, mint a helyváltoztatás eszköze, akár úgy, mint a szabadidő tartalmas eltöltéséé. Alakulhatott volna a sorsa akképp is, ahogyan a „társhóbortké”, a repülés vagy a motorcsónakázásé, amelyekre ma sem jellemző a minden napos és tömeges használat, ahogy a tömeges tulajdonlás sem.

A kezdeti ellenszenv emlékezetét az Automobil Club harmincadik évfordulós önelbeszélése is ápolta. Olyannyira, hogy a klub alakulásában döntő jelentőséget tulajdonítottak neki:

„A nagytömegek [sic!] ellenséges szemmel néztek a motoros járművet, és azt a kiváltságos osztályok luxus játékszerének tekintették, a gépek maguk pedig oly megbízhatatlanok voltak, hogy azok jövőjébe vetett szent hit és végtelen türelem volt szükséges ahhoz, hogy valaki automobilista lehessen.

Éppen ezek a kezdetleges állapotok a szolidaritás érzésével töltötték el az akkori idők automobilistait és motorosait, s már korán alakultak egyes kisebb csoportok, amelyek eleinte közös kirándulásokon találkoztak, majd felmerült egy rendes egyesület alapításának eszméje is.”²²

A „nagytömegek” ellenérzései tehát kifejezetten serkentették a szabadidős autózók egymásra találását, akik a következő évtizedekben nemcsak a szabályozás és az infrastruktúra (utak, benzinkúthálózat) kilobbítása terén léptek föl sikkerrel, hanem olyan események

szervezését is vállalták, amelyek – a klub exkluzív jellegével sajátos ellentétben – az autót mint látványosságot, „mutatványt” helyezték középpontba: autókiállításokat, virágdíszes autók fölvonulását („virágkorzó”) vagy *gymkana* néven emlegetett ügyességi versenyeket. A Szapáry, Törley, Andrassy, Hatvany-Deutsch, Latinovits stb. családok nevével fémjelzett autóklub rendezvényei között olyan versenyeket is találunk, amely a motoros járművek kezdeti heterogenitásán túl felhívják a figyelmet egy olyan jellemzőre is, amely a sebesség élményéhez hasonlóan absztraktabb vonzerőt kölcsönözött az autózásnak: a *bricolage*, azaz a szerelő-barkácsoló alkotás elvezetére. (A versenyek, kiállítások egyébként gyakorta a lósport és -kereskedelem helyszínén, a Keleti pályaudvarhoz közeli Tattersallban kaptak helyet, újabb szállal kapcsolva össze a látványosságként is fölfogott „úri” sportokat és az autózást.) Egy a klub által 1901 júniusában rendezett 10 kilométeres gyorsasági versenyen a „motorcycle”-ek, „voatürett”-tek, „voiture légère”-ek mellett ugyanis (az elnevezések írásmódjának sokfélesége a francia hatáson túl a kategóriák ismeretlenségét is tükrözi) saját készítésű jármű is indult. A 11–14 másodperc alatt megtett távon a klub elnöke, Szapáry Pál gróf is, valamint a köztudatba később az MTK elnökeként és sportmecénásként bekerülő Brüll Alfréd is, akiről sok szó esett már e kötetben, versenybe szállt.²³

Első magyarországi éveiben az autó tehát korántsem mutatta annak a technikai fenoménnak az igéretét, amely a 20. század folyamán megváltoztatta a sokaság életmódját, sőt valósággal háztartási eszköz lett. Ami az automobilizmus szórakozási-szórakoztatási funkcióját illeti, ott már fölcsillantak azok az erények, amelyek az autót tömeges érdeklődést kivívó látványossággá tették. Hogy föltérképezhessük,

²¹ Borsszem Jankó, 35. évf. (1902. március 9.), 10. (1787.) sz. 6.

²² Lindner-Illés (szerk.): *A Királyi Magyar Automobil Club jubiláris aranykönyve 1900–1930*, 57.

²³ Magyarország, 8. évf. (1901. június 25.) 149. sz. 9. Az autóversenyt közvetlenül megelőző kiállítás is számos különféle járművet vonultatott fel, jellemzően francia gyártótól (De Dion, Peugeot, Darracq stb.). Volt ott tricycle, quadricycle, „voiturette automobil hintő nyitott és zárt alakban”, phaétonnet „electromos meg izzócsőgyújtással, víz- és levegőhűtéssel”, posta-tricycle, victoirette stb. (Polytechnikai Szemle, 5. évf. [1901. június 15.] 17. sz. 135–136.)

miféle élményt nyújtott az autómobil mint mutatvány, a versenyek vidékén kell kutakodnunk. Ezért a következőkben a Magyar Automobil Club részvételével 1909-ben lebonyolított Henrik herceg túraverseny tudósításaiba pillantunk bele abból a célból, hogy megvizsgáljuk, milyen élményt nyújtott az első igazán látványos, több mint száz járművet fölvonultató autós rendezvény. A túraútról közzétett beszámolók nemcsak mennyiségiük, hanem többrétegűségiük miatt is hasznos források, hiszen hol külső (a néző), hol belső (a versenyző, illetve a versenyzőkkel tartó újságíró) szempontokat érvényesítettek, sőt a külföldi résztvevők szempontjait is ismertetik.

Autóélmény belülről és kívülről: a Henrik herceg nemzetközi túraverseny (1909)

Tudván immár, miféle – osztály-távolságtartással vegyített – ellenérzéseket táplált az autók iránt a nem automobilista tömeg, nem meglepő, hogy a verseny hazai főszervezője, a Magyar Automobil Club alelnöke, Zichy Béla Rezső gróf előzetesen hosszú levélben igyekezett megmagyarázni, miért helytelen versenyként emlegetni a Henrik herceg túrautat azon túl, hogy az eredeti „Prinz Heinrich Fahrt”-nak sem megfelelő fordítása ez.²⁴ Zichy imigjen foglalta össze, mit takart a túraverseny, saját fordítását javasolva a „verseny”-megnevezés helyébe:

„A Henrik h[erce]g távgépkocsizás semmi egyéb, mint a Német Császári Automobil Club által rendezett és rendszabályozott nemzetközi automobil-kirándulás, melyen bármely automobil-klubhoz tartozó tag, az előírt kellékekkel ellátott automobiljával (versenyzépek kizárvá) részt vehet. A távgépkocsizás útvonalának hossza rendesen 1800–2000 km, a napi átlagos me-

net 300–350 km. Ezen útvonalba eső városok előzetesen kijelölt állomásokat képeznek, melyeket meghatározott idő előtt nem szabad elérni, tehát a menetsebesség folytonosan korlátozva van, és a kocsikon ülő bírák által ellenőriztetik.”²⁵

Zichy hangsúlyozta tehát, hogy a rendezvényen nem a sebesség az elsődleges – vagyis az érintett útvonalak lakosságának nem kell tartania a száguldó gépszörnyektől.

A Henrik herceg „távgépkocsizás” (e fordítás Zichy próbálkozása ellenére nem vált közeletűvé) lényege ugyanis más, állította az alelnök: „A távutazásnak [...] az a célja, hogy a résztvevők gépeinek – bírói ellenőrzés mellett – ellentállási képessége bemutattassék (mert bármire legcsekélyebb javítás, vagy géprésznak cserélése, rossz pontnak számíttatik, és a bíró által feljegyeztetik), másrész pedig az, hogy a résztvevőknek alkalom nyújtassék különböző országok változatos vidékeinek, városainak megösmerés[ér]e és az automobilon való utazás népszerűsítés[ér]e.” Vagyis a „távutazás” az autómárkák és általában az autózás tesztelével egybekötött egyfajta reklámkampányaként értelmezhető, illetve – korántsem mellékesen – a turizmus egy sajátos válfajaként. Az autós túrautak ilyen módon megképezték az úgynevezett turistatekintet egy új változatát, a minden eddiginél gyorsabb tempójú tájfogyasztást.²⁶ Ha kellően kevés büntetőpont-

²⁵ Uo. 21.

²⁶ A turistatekintet (*tourist gaze*) elméletét a turizmuskutató John Urry dolgozta ki. A turistatekintetnek számos, az autós turista jelenségének vizsgálatában is hasznosítható jellemzője van amellett, hogy segít speciális tájegységekkel szembeni autós turizmust. A turistatekintet sajátossága például: mozgásból fakad, amely mozgás eltávolítja a turistát a hétköznapi, munkahelyi terektől; e tekintet konstrukciójában jelentős szerepet játszanak a turizmus kiválasztott helyeivel kapcsolatos előzetes elvárások, amelyeket a nem turista gyakorlatok (is) szerkesztenek (például filmek, újságcikkek, televíziós műsorok); a turistatekintet a hétköznapi érzékenyebb a táj- és városképek bizonyos vizuális elemeire, a turizmusból előök pedig igyekeznek meghatározni és reprodukál(tat)ni a konkrét látványra irányuló turistatekintetet stb. A turistatekintetnek központi szerepe van

²⁴ A levelet Zichy a *Nemzeti Sport „Az Automobil”* című melléklete, a Magyar Automobil Club ez idő tájt hivatalos lapja szerkesztőjének címezte. (*Nemzeti Sport*, 1908. szeptember 12. 21–22.)

tal sújtották őket a kocsijukban ülő, rendszerint katonatiszt bírák, a túraút résztvevői rangos védnökök, megyék, városok díjain osztozhattak. Az ilyenformán mégis elsősorban versenyként zajló túrautak szervezői előzőleg pontosan meghatározták a szabályokat. A Henrik herceg túraúton például „ minden egyes gépnek a poggyászon kívül négy személyt kell vinnie: a tulajdonost vagy helyettesét, gépészét, bírót, és ha negyedik nincs, megfelelő 80 kg holtsúlyt.”²⁷ Az ellenérzésekktől tartó Zichy még hozzátette: „a Henrik herceg távautóobilozás nem közbiztonságot veszélyeztető őrült sebességi verseny,²⁸ hanem egy megfontolt és elővigyázatos [...] intézmény”, amelynek biztonságosságára garancia a szervező Német Császári Automobil Club és a névadó császári fivér. Továbbá felhívta a figyelmet, hogy a rendezvénynek mindenekelőtt országimázs-nemesítő küldetése van: „egy »nemzetközi látogatásnak« kell tekinteniünk, és ennek folytán vendégeinket, ősi hagyományos szokásainknak megfelelően, magyaros vendégszeretettel kell fogadnunk.”

Ha az 1909-es Henrik-túraút 108 fős startlistájára pillantunk, valóban illusztris névsorral találkozhatunk.²⁹ Mai szemmel talán nem annyira az arisztokrata résztvevők sokasága vagy épp a sörgyáros Dreher-dinasztiához tartozó Theodor, inkább az autógyártás történetének jelentős alakjai ötlenek szembe: Ferdinand Porsche,

a turizmus szolgáltatásainak fogyasztásában. (John Urry: *The 'Consumption' of Tourism. Sociology*, vol. 24 (1990 February), no. 1, 26–27.)

²⁷ *Nemzeti Sport*, 1908. szeptember 12. 22.

²⁸ A sebesség őrültetőről már évekkel korábban cikkezték: „A pszichológusok a »sebesség tébolyát« az alkoholizmushoz és a morfinizmushoz hasonló megbetegedésnek tartják. [...] Akinek hatalmában áll, hogy menetsebeségét tetszés szerint fokozza, az a rohanás egész ideje alatt kizárálagosan ezen intenzív érzés benyomása alatt áll. [...] Ebben az állapotban benső világában olyan érzelmek és indulatok támadnak, amelyek máskülönben ismeretlenek előtte vagy pedig nagyon mérsékelten lépnek föl. Ilyenek a nagyravágás, a kötekedés, a gyűlölet, a düh, a bosszúállás és a tettlegességre való hajlandóság”, nyilatkozta egy „kiváló francia idegorvos”. Raum Oszkár: *A sebesség őrültjei. Uj Idök*, 1905. október 1. 332.

²⁹ *Nemzeti Sport*, 1909. június 12. 19–20.

Ettore Bugatti, Wilhelm Opel vagy az Audi-alapító August Horch. (Feltehető, hogy a listán egy alaposabb mustrával az autózás hőskorának további legendáira akadnánk.³⁰) Az 1909-es „távgépkocsizás” már a második Henrik-túraút volt, az 1908-as első a Berlin–Stettin–Kiel–Hamburg–Hannover–Köln–Trier–Frankfurt útvonalat követte 2218,3 kilométernyi távon és nyolc napon át.³¹ 1909-ben újdon-ságként hathatott tehát, hogy a császári német és a bajor autóklub mellett az osztrák és a magyar automobilista szervezetek is beszálltak, és a Berlinból Münchenbe vezető 1841,7 kilométeres „megbízhatósági verseny” útvonalát Magyarország és Ausztria felé térítették el egy jókora délkeleti irányú, Boroszlót, Tátralomnicot, Budapestet, Bécset és Salzburgot érintő kanyarral. Az útitervet ismertető cikk hangsúlyozta is az elsősorban Zichy Béla közbenjárására beiktatott magyar szakasz motorteknikán és turizmuson túlmutató jelentőségét, mintegy figyelmeztetésként az érintett települések lakosai számára (Ferenc Józsefre nézve talán kissé dehonesztáló megfogalmazással):

„Az ország legszebb vidékeinek és fővárosának bemutatásaily előkelő társaság előtt, amelynek élén Közép-Európa leghatalmasabb uralkodójának fenséges képviselője, Henrik porosz herceg áll, nemcsak jelentékenyen fogja idegenforgalmunkat növelni, hanem a két nemzet előkelőségeinek együttléte bizonyára meg fogja erősíteni azt a szoros kapcsot, amely bennünket a nagy német birodalomhoz fűz, és sokaknál el fog oszlatni még lappangó helytelen felfogásokat is szeretett hazánkra vonatkozolag.”³²

³⁰ Nem csak őket: az 1911-es Henrik-versenyen állítólag Arthur Conan Doyle és felesége is részt vettek. <http://www.motorsportmemorial.org/LWF-WIW/focusLWFWIW.php?db=LWF&db2=ms&n=2006> (Letöltés: 2023. november 24.)

³¹ *Nemzeti Sport*, 1909. június 12. 16.

³² Uo. 15.

A Magyar Automobil Club vezetősége bizonyára ezzel is érvelt, amikor az ünnepélyes fogadtatás és az érintett útvonalak lezárása érdekében nem csupán a városi és a megyei hatóságokat aktivizálta, hanem az útépítésért felelős kereskedelmi miniszteriumot is. Szintén ez a nemzeti szempont érvényesült a hírlapi-szakmai beszámolókban, amelyek szorgosan summázták az előző napi átvizsgálást követően 1909. június 10. hajnalán Berlinból startoló verseny egyes szakaszait, egészen a június 18-i müncheni befutóig. A Henrik-túraút tehát többszörös látványosságul szolgált: úgy is, mint Magyarország szépségének és képességeinek prezentálása a részt vevő automobilista előkelők (főleg a németek) számára; mint a technika új vívmányának baráti bemutatása az ellenérzésekkel tápláló laikus tömeg számára; és mint bulvárattrakció: bepillantás a rangosak és tehetségek életmódjába. Az utóbbi nem tartozott a verseny kimondott céljai közé, a hazai média találásmódjában azonban elsőrendű vezérelvként érhető tetté. A hírességek, mindenkelőtt az arisztokraták szereplése éppúgy megkedveltethette az újmódi járművet, mint szíthatta a vele szemben táplált ellenszervet.

Autóverseny a résztvevők szemével

Mindenkelőtt megjegyzendő, hogy egészen belülről, vagyis a közvetítettség mozzanata nélkül nem férünk hozzá a túraverseny autós élményéhez, mivel a közreadott elbeszélések nem a benevezettektől, hanem a hozzájuk csatlakozó újságíróktól származnak. Az utasszerep azonban a nevezők egy részét, pontosabban a 108 induló közül 27-et is jellemzett, az ő esetükben különbözött a nevező (tulajdonos) személye a vezetőétől. (A győzelmeket így is elsősorban a tulajdonosok javára volt szokás írni.)

A túraút beszámolóiból azonban így is kiviláglik, hogy az autós (turista) tekintete – a számos egyezés mellett – miben különbözik a turistatekintettől. Habár a táj szépségére, egyediségére rendszerint az autós is érzékeny, a látványt hierarchizálja, gyakran háttérbe szorítja a vezetési tapasztalat, a vezetés izgalma vagy épp az izga-

lom hiánya. Az autós perspektíváját mindenekelőtt az út szabja meg, versenykörülményekkel vagy anélkül, hiszen az autós a tájból csak annyit lát, amennyit az útról látni lehet. Az emelkedő, a lejtő, a kanyarok, az útépítés színvonala és a forgalom (előzések, akadályok, lassúbb vagy hagyományosabb járművek, az autókra érzékenyen reagáló lovak és más állatok stb.) mind-mind alapvetően formálták át a tájfogyasztást a más eszközökkel utazókéhoz képest. Mindezeket szinte egyszerre érzékelteti egy német újságíró („Garleb szerkesztő”) beszámolója a Tátrától Budapesten át Bécsig tartó szakaszról. Imitáció idézett tőle a magyar szaklap:

„Tátrafüredet reggel 6 órakor hagytuk el. Az újonnan kavicsolt úton, gyönyörű erdőn keresztül lefelé haladva, a szabad völgybe értünk, miközben hátratekintve még mindig díszllett látkörünkben a Magas-Tátra szikladómja. [...] Feltűnt, hogy a lovak itt az autó iránt általában barátságosabb érzelmiük, mint a Magura-hágótól északra, a kedves Galiciában. minden kocsiba a magyar lótenyésztés valóságos remekeit láttuk befogva. [...] Dombos, igen jó egyenesek következnek, szabad kilátással, amelyekben, sajnos, nem fejthettünk ki teljes sebességet, mivel ökrök, tehenek, borjak, lovak és nagyszarvú magyarfajú ökröktől húzott kocsikkal találkoztunk, amelyek az aznapi poprádi vásárra igyekeztek.

[...] smét megmászunk egy sűrű erdővel borított magaslatot, mely szerpentinekben és 8%-os emelkedéssel bíró úton érhető el. Mámorítóan szép a további lejtmenet Nagynyilas felé. A számos forduló miatt persze igen nagy figyelmet igényel. [...] Ezen az útvonalon 10%-os emelkedésekkel kell legyőzni, amelyek a vezető teljes ügyességét igénylik.

[...] eltűnt nekünk a kutyák sokasága, amelyek ellen igen jó ellenállás a kutyakorbács, melyet sajnos csak később kaptunk ajándékba Bláthy Ottó Titusz udvari tanácsostól, Budapesten. [...]

Orkánszerű ellenszélben rohantunk végig az úton, miközben Bláthy urat, mint remek kocsivezetőt ismertem meg. A Budapest-bécsi rövid útról alig mondhatunk valamit. Tájképileg

alig nyújt valamit, kivéve a Budapest utáni és Bécs előtti rövid részleteket. Az út jórészt hullámos, helyenként teljesen sík, úgyhogy majdnem minden nagy sebességgel haladhattunk.”³³

Ahogyan az utazó utóbbi megjegyzése érzékelteti, a sebesség – jelentőségét hiába igyekeztek a szervezők háttérbe szorítani a nyilvánosság előtt – igenis fontos tényezője volt a versenynak. Erre a legjobb bizonyíték, hogy a túraútba minden a kezdetén, minden a végén egy-egy gyorsasági versenyt iktattak, ahol akadt, aki 122 km/h-s sebességet ért el.³⁴ E téren csakúgy, mint összesítésben, az 1909-es Henrik-túra – amely általánosságban is a német autógyártás reklámjául szolgált, bár több mint harminc gyár képviseltette magát a mezőnyben, közöttük a magyar Röck – az Opel számára bizonyult a legjobb reklámnak. (A szervezők egyébként jellemzően a Benz gyártmányaival kísérték, vezették a rajtvonalról egymás után útjukra engedett versenyzők laza konvoját.) A járművek formatervét szintén a gyorsaságnak rendelték alá, amint ezt több tudósítás is kiemelte.³⁵

Ahogy a sebesség és az útvonal kihívásaival való sikeres küzdelem révén fokozódhatott az autós élmény, a meghibásodások és balesetek sajátos drámát kevertek az automobilozásba. A Henrik-túraút részt-

³³ *Nemzeti Sport*, 1909. június 5. 3–7.

³⁴ *Nemzeti Sport*, 1909. június 19. 12.

³⁵ „Az automobilok majdnem valamennyien egyforma típusúak. Elöl páncélos csónak alakúak, alacsonyak, s csak négy ülésre berendezve. Az első két ülésben ültek a vezetők, a hátsó kettőben a versenybíróság megbízottai, akik kezükben jegyzőkönyveikkel jegyezték fel a gépkocsi körül történt eseményeket.” (*Pesti Hírlap*, 31. évf. [1909, június 15.] 140. sz. 7.) „A kocsik kevés kivétellel külön e célra készült járművek. Különösen jellemző a motorszékreny, amely hátrafelé kúposan szélesbedik, és nincs átmetszve a szerelékfallal, hanem azon túl is megy. A légellenállást ez a berendezés minden esetre csökkenti, hasonlóan a jól szerkesztett sárfogók, amelyek szélessége különben elő van írva. Némely gyár annyira ment a légellenállás elleni harcában, hogy a liliputlámpások fedjét is kúposra csinálta, úgyszintén élével előreállított szögpléhvel burkolta az előli tengelyt.” (*Nemzeti Sport*, 1909. június 19. 6.)

vevőit sújtották többek között silány benziből, korláttal ütközésből, törött kerékből, rugóból és dugattyúrúdból adódó meghibásodások. A kicsúszás veszélye is fenyegett, ám egyben alkalmat adhatott a kapcsolatteremtésre a helyi lakossággal, bármélyekkel: „A 646. számú kocsi első kerekei már lecsúsztak a magasan fekvő országútról, és a veszedelemről az egybegyűlt közönség mentette meg, mely belekapaszkodott és visszahúzta a kocsit.”³⁶ Ennél is súlyosabb helyzet teremtett, amikor az autót emberek közelébe kormányozták:

„Balassagyarmaton óriási közönség gyűlt egybe a főúton, ahol a Henrik herceg túragépei száguldoztak keresztül. A lakosság ünnepi díszt öltött, és az utak gallyakkal voltak hintve. A kocsik áthaladásakor asszonyok, leányok virágot dobáltak az utasokra. A 673-as Durand Langendorf automobilja kissé megérintette Haják könyykereskedő négyéves kisleányát, amint ez rózsákat szedett. A kormányos gyors tempóval megfordult, mialatt a kisleány az ijedtségtől elesett. Durand Langendorf nyomban megállította gépét, és miután meggyőződött róla, hogy semmi bája sem történt a kisgyermeknek, fölszállt kocsijára, és a közönség lelkes eljenzése között tovább folytatta útját.”³⁷

A virágdobálás idézett szokása (amit Bajorországban a söröskorsóval kínálhatás váltott föl) rendszeres problémát okozott az autósoknak, hiszen a csokrok hajtása a nyitott gépkocsik felé a sebességből adódóan más következményekkel járt, mint egy hintós menetnél, amelyhez az üdvözlő tömeg hozzászokhatott. „Egyik-másik versenyzőnek sebes lett az arca, annyi virággal dobálták meg.”³⁸ „A gyorsabban hajtóknak szánt ajándék rendesen a kocsi mögé, a porba hullott, vagy pedig alaposan megütötte a bennülőt.”³⁹ A túraverseny-autók nyitott volta nemcsak virágos, hanem hagyományos záporban, no-

³⁶ *Budapesti Hírlap*, 1909. június 15. 5.

³⁷ *Pesti Hírlap*, 1909. június 13. 7.

³⁸ Uo.

³⁹ *Nemzeti Sport*, 1909. június 19. 6.

meg poros úton is nehezítette a speciális védőöltözéket (köpeny, védőszemüveg) okkal viselő versenyzők dolgát, alkalmat adva egyúttal az újságírónak némi reklámra: „Jómagam csak kitűnő Bárdi-féle autókabátomnak köszönhetem, hogy meg nem fáztam, mint társaim közül igen sokan.”⁴⁰

Autóverseny a nézők szemével

A Henrik-túra mutatványának szemlélői számára, akiket a verseny előtt és közben hatóságilag, rendőrökkel, katonákkal tereltek-fegyelmeztek, természetesen másféle élményt jelentett a nemzetközi autós esemény, mint a résztvevők számára. Az érintett megyéket, városokat előre értesítették a versenyről – azért is, hogy időben helyrehozzák vagy kiépíték az utakat. Nem meglepő tehát, hogy a települések diadalkapuval, föllöbogózva, katonazenekarral, virágokkal várták az előkelő autós közösséget. A lakosság – köztük a Henrik herceg beszédeiben külön is dicsőített szép hölgyek⁴¹ – kivonult az utak mellé (hogy felsőbb utasítás ösztönözze-e a sokat méltatott lelkes fogadtatást, arról a beszámolók nem árulkodtak), élükön a helyi méltóságokkal (főispán, polgármester, országgyűlési képviselő, jegyző). A rendre, egyúttal a nézők és versenyzők épségére pedig az illetékes erőszakszervek ügyeltek.

Az autósok és autó nélküliek között tehát világosan meghúzott határ húzódott, ahogy a verseny résztvevőinek csoportjai között is. Mindezt jól példázza a nemzeti autóklubok jellemzően arisztokrata vezetőinek, mindenekelőtt Henrik hercegnek, a német császár fivérének programja, amit a hazai lapok gondosan dokumentáltak.

⁴⁰ *Nemzeti Sport*, 1909. június 26. 3.

⁴¹ II. Vilmos öccsének pesti vigadóbeli beszéde sajátos értelemmel gazdagította az „autós tekintet” fogalmát: „megemlékezünk a magyar hölgyekről, asszonyokról és leányokról, akiknek láttára nem lehetünk egyebet, csak nézzük-nézzük őket: teljes öröm tölti el szíveinket.” *Magyarország*, 16. évf. (1909. június 15.) 140. sz. 5.

A herceg – rangjához illőn – minden alkalmat megragadott a reprezentációra: Budapesten a Habsburgokat képviselő József főherceg kísérte, de bejelentkezett a miniszterelnöknél is, mint ahogy később Bécsben az uralkodónál is. Banketteire, fogadásaira (például az exkluzivitásáról nevezetes pesti Park Klubban) korántsem kapott meghívót a verseny többszáz résztvevője közül mind, sem Berlinben, sem Budapesten, sem Bécsben. A hercegek és grófok a versenyről közölt fotók (elemzésük külön dolgozatot érdemelne) jókora hányadán játszottak főszerepet, amely nemcsak az automobilista mozgalmon belüli vezető szerepüket, hanem a sajtóban az autózással kapcsolatosan ugyancsak érvényre jutó bulvárszempontokat is tükrözi. (Tegyük hozzá: az arisztokraták ebben az időszakban még mint politikaalkítók is címlapra kerülhettek.) Mindebből arra következtethetünk, hogy az autós élményt kívülről fogyasztókat a kezdeti évtizedekben a „házhoz” érkező hírességek, az elzárkózó elit alkalmi alászállása a nép körébe legalább annyira mozgatta (ha nem jobban), mint a technológia újdonságainak látványa vagy a sebesség iránti érdeklődés.

A tömegek ilyen irányú érdeklődése nem állt távol az okktól, amelyek a Henrik-túrát Magyarországra hozókat, a hazai újságírókat és kormányszerveket, helyi hatóságokat mozgatták. Nemzeti érdeket láttak a nyugati, elsősorban német előkelőségeknek, kivált II. Vilmos császár öccsének magyar utakra vonzásában:

„Az a negyedfél száz, vagy négy száz ember, aki ma Budapestre érkezett, a német utazó közönség színe-ja. [...] Ez az a közönség, amelynek millióiból országok élnek, amelynek jóakarata, hajlandósága és tetszése virágzó iparokat teremt külföldi országokban, és gazdagá tesz egész vidékeket. Ez az a közönség, amely után mi is olyan nagyon áhítozunk, de amelyet mai napig se tudunk állandó vendéggé tenni ebben az országban.”⁴²

Más értékelések nem az idegenforgalmi szempontból fontos réteg megjelenését emelték ki, hanem – alighanem túlbecsülve a követ-

⁴² Idegenek köztünk. *Pesti Napló*, 60. évf. (1909. június 13.) 139. sz. 7.

kező évben Magyarországot útba már nem ejtő verseny hatását – a nemzeti sztereotípiák, a feltételezett németgyűlölés és kelettes jelleg cáfolatának lehetőségét, a nyugatias, modern szellem uralkodásának felmutatását. Az utóbbit érvelésük szerint az is bizonyíthatta, ha az ország népe kifejezi az automobilok iránti érdeklődését: aki az autót szereti, rossz nemzet nem lehet.⁴³

Tanulságok

Az autó mai közkeletűségből könnyen arra következhetünk, hogy 19. század végi megjelenése idején rögtön és mindenki számára nyilvánvaló volt e találmány nagyszerűsége, majdani sikere. Ám ha közelebbről szemügyre vesszük a korabeli fogadtatást, feltűnhetnek a gépjárműveket övező kezdeti bizonytalanságok, a többféle forma, meghajtási mód és az érdeklődő társadalmi csoportok különbözősége. Hogy a 20. század járműve az autó lesz, még akkor sem látszott egyértelműnek, amikor a kiváltságosok és tehetsök elítje hajtotta uralma alá az automobilizmus világát, sőt. Az autózás „úri sportját” kívülről szemlélő, az utcán száguldó járművektől veszélyeztetett tömeg ellenszenve nem csillapult. Az „önjárók” tulajdonosainak elitklubja azonban nem zárkózott el attól, hogy látványosságul kínálja föl a járműveket, és passzívan megszemélhető kiállításokkal, versenyekkel édesítse meg az autózás kellemetlenségeit a közönség számára. Ilyen esemény volt az a német főszervezésű megbízhatósági verseny, amelyhez II. Vilmos császár öccse, Henrik herceg adta a nevét, és amelynek útvonala 1909-ben, második évében Berlinból

⁴³ „Látták, hogy mese az, amit külföldön németgyűlötükről terjesztenek, látták, hogy mese az utaink ázsiai állapotáról szóló híresztelés, s végül látták, hogy hazánk utolérhetetlen természeti szépségei mellett egy kifejlődött ipari életet is él, lakosai a modern gépipar egyik legerdekesebb terméke, »az automobil« iránt élénk érdeklődéssel viseltetnek, szóval nyugat vagyunk, és érdemes velünk barátságot kötni, hozzánk visszatérni.” *Nemzeti Sport*, 1909. június 19. 5.

Münchenbe Budapesten és Bécsen át vezetett. A versenyről közzétett hazai sajtóbeszámolók nemcsak arról a reményről tanúskodnak, hogy a diplomáciai jelentőségű eseményként értékelt nemzetközi túraút bizonyíthatja Magyarország nyugati mivoltát, hanem arról is, milyen sajátos tájfogyasztást jelentett az autós túrázás a résztvevők nézőpontjából, és milyen élményt nyújtott a sebtiben alkalmassá tett utakon végigrobogó autós menet a kívülállók számára. Akiket megnyerni nem volt könnyű, hiszen – mint a túraverseny egy értékelője kifejtette – az autó megkedvelésére nem képes bárki. Ahhoz ugyanis modernnek kell lenni: „Az automobil maga egy csak némileg modern ember szemében rokonszenves jármű. Külsőleg szép, eredményeiben bámulatos, fontos tehát, hogy kíméletes használata által tartsuk fenn ezen szimpatikus vonások hatását. A túra egyik bizonyítéka annak, hogy ez lehetséges.”⁴⁴ Addig is tehát, míg a tömeg nem lesz modern emberek tömege, fontolva autózzanak az urak.

⁴⁴ *Nemzeti Sport*, 1909. július 10. 3.

Lányok a lelátón

Hölgyeszturkolók a magyar futball
első évtizedeiben – sajtótükörben

„Már déltájban megindult a népvándorlás Budapest és a környék minden pontjáról [...]. A Rókustól kiinduló villamosok szorongásig megtettek [...]. Az útba eső állomásokon mindenütt a várakozók nagy tömege, akik közül persze már egyetlenegy sem kapott helyet a túlzsúfolt kocsikon. Az útvonalon végig gyalogrendőr-őrszemek és a kerékpáros-forgalmi rendőrség emberei szorgalmasan gyűjtötték a lépcsőkön kapaszkozó és nagyrészt potyautasokat.”¹

Hová igyekezett a pestiek e tömege 1925 márciusában? Színházba, moziba, vurstliba? Pártgyűlésre, tüntetésre, netán miniszteri beiktatásra? Ó, dehogy. Az MTK Hungária úti stadionjába sereglettek, melynek sokat tűrt gyepéről a magyar nemzeti tizenegy néhány óra múlva a svájci válogatott fölött aratott ötgólos győzelem örömeivel vonult le. A csapat örömeiben negyvenezren osztottak a helyszínen, no meg a Magyar Labdarúgók Szövetsége, a pályatulajdonos és az adóhivatalok, akik az örömön felül több száz millió korona bevételen is osztozkodhattak.

Az elitkultúra képviselőit már akkor sem fakasztották mosolyra ezek a hatalmas számok. A nyolcvanas éveit taposó Rákosi Jenő azonban, aki lapszerkesztőként, színigazgatóként és felsőházi tagként mind az elit, mind a tömeg kultúrájában otthon érezhette magát, kimondottan elhatárolódott azoktól, akik a futball népszerűsége láttán kulturális apokalipszist vizionáltak. Mi több: a futball-

¹ Nagy győzelem „nagy” játék nélkül. *Sportújság*, 1925. március 26. 1.

játékosnak – a filmmel párhuzamot vonva – a modern művészek között kereste helyét. „Mert igenis, művészet ez is. A színészettel közösséget tart abban, hogy a testét, a fizikumát állítja harcba. [...] A színész az író által megírt szerepét játsza és a szövegét mondja hozzá, és egy előírt történetet játszik le előttünk. A labdarúgó ellenben a maga színpadán – a commedia dell'arte módjára – egy drámát rögtönöz előttünk.”²

Ahogyan azt e kötet korábbi fejezeteiben is fejegettem, az intézményes történettudomány eleddig nemigen osztotta Rákosi nézeteit, és elvétve tartotta vizsgálatra méltónak a futballt mind kultúr-, mind társadalomtörténeti szempontból. Tegyük hozzá: általában sem a sport-, sem a tömegkultúra kutatása nem ver fel nagy port a hazai hivatásos történetírói berkekben, de a nyugati történeti irodalom is csupán a 20. század utolsó évtizedeiben tért nyert ún. „kulturális fordulat” óta szentel a sportnak jelentősebb figyelmet.³ Holott, mint ezek az újabb kutatások is bizonyítják, a modern sport – és különösen a futball – születése óta túlmutat önmagán történeti értelemben, és kínál tanulságos válaszokat az elmúlt százötven évből a társadalmi mobilitás, az urbanizáció, a nemzetépítés, a mentalitás, a kollektív emlékezet, a nyilvánosság és még számtalan kanonizált téma bűvárlói számára.⁴

E témák közül ezúttal arról a szerepről fogok szót ejteni a sporttörténet elsődleges forrása, a tömegmédia alapján, amit a nők a hagyományosan férfi uralta terepnek tekintett (futball)nyilvánosságban töltöttek be. E szerep, bár kétségtelenül kisebbségi, jóval sokrétűbb és árnyalatabb annál, mint amit előzetesen sejtenénk, és mint amit az

alábbiakban van módom elmondani róla. Áttekintésünk mindenkorral fölvillanthatja, milyen további lehetőségek rejlenek a futball történetének kutatásában; túl az anekdotákon, az eredménylistákon és a hajdanvolt sikerek céltalannak tetsző fölemlegetésén.

***

Sötétszürke talajon, lombtalan fák előterében fehéringes férfiak néznek az égre. Ez nem egy monokróm impresszionista festmény, hanem a Budapesti Egyetemi Atlétikai Club (BEAC, első elnöke Eötvös Loránd) és a Szabadkai Sport Egyesület futballmeccséről készült fotó. Az urak közül egyesek fekete nadrágot viselnek (alighanem ők képviselték a BEAC-ot), bár a színeket nehéz volna pontosan azonosítani, lévén a felvétel fekete-fehér. A szereplők pedig nem a borús eget bögézik aggódva, hanem a magasba rúgott labdát.

A fotó 1902. április 20-án, vasárnap készült Szabadkán, „a város erdejében”. A magyar futballtörténet egyik első folyamatosan működő klubcsapata, a budapesti egyetemisták igencsak oktatták a korábbi alapítású, inkább atlétikai téren vitézkedő vidéki egyesület legénységét. „A szabadkaiak primitív pályájuknak és fizikai túlerejüknek köszönhetik, hogy a mindvégig nagy fölénnyel játszó egyetemiek csak 5:0 goallal győztek” – berzenkedett a riporter.⁵ „Tessék elhinni, hogy fenegyerek azok a mi fiaink, csak egyszer lehet őket megverní, mert azután megbosszulják magukat, még ha nem üdvözülnek is” – jóslata a szabadkai tudósító az *Ország-Világ*ban, amely a meccsről készült fotókat is közölte.⁶

„Bezerédy Istvánné úrnő amatőr felvételei” – olvashatjuk a képalírást. Okkal gyanítható, hogy Bezerédy Istvánné futballistafeleség volt, azaz hites ura is ott kergette a labdát a „primitív pályán”, ámbátor Bezerédyné alig hasonlíthatott a *Nemzeti Sport* örököld

² Rákosi Jenő: Sport mint művész. *Uj Idők*, 1925. április 5. 328.

³ Amy Bass: State of the Field: Sports History and the „Cultural Turn”. *Journal of American History*, vol. 101 (2014), no. 1, 148–172.

⁴ Christopher Young – Anke Hilbrenner – Alan Tomlinson: European Sport Historiography: Challenges and Opportunities. *Journal of Sport History*, vol. 38 (2011), no. 2, 181–187.; Mark Dyreson: Mapping Sport History and the History of Sport in Europe. *Journal of Sport History*, vol. 38 (2011), no. 3, 397–405.

⁵ *Budapesti Napló*, 1902. április 22. 10.

⁶ Zsedényi Aladár: A szabadkai lapda. *Ország-Világ*, 23. évf. (1902. május 4.) 18. sz. 349.

Sportszelep pletykarovatába manapság alulöltözöttségük foka alapján beválogatott oldalbordákhoz. A Bács-Bodrog megyei főorvos leánya, Rátai Eszter a fotografálás idején 35 esztendős volt, és Bezerédyvel közös tizedik gyermeküknek, Ilonának pontosan fél évvel korábban adott életet (a tizenegyedik, utolsó sarj két évvel később jött világra).⁷ A férj, bezerédi Bezerédy István huszárkapitány és szabadkai földbirtokos (1861–1909) a kor sportsmanjeinek ideáltípusaként minden sportba belekóstolt, amit a megyei-városi elit csak a szájára, kezére vagy lábára vett. Szabadidő-sportolói repertoárja az agarászástól a *turul* nevű, az idegenből érkező futballsport ellensúlyozására programszerűen kifejlesztett, magyarosnak titulált játékgörnyezetben terjedt.⁸ Bezerédy mindenmellett egyéb kötelezettségeknek is igyekezett megfelelni: a meccs előtti évben vesztette el az Ókanizsa választóközönsége által ráruházott országgyűlési mandátumot a későbbi őszirózsás miniszterrel, Lovászy Mártonnal szemben.⁹ Hamar megvígaszálták azonban egy szabadkai főispáni címmel, ami bizonyára gyógyírként hatott a BEAC-tól elszenvedett vereségre is. Ha egyáltalán emlékezett még rá a 41 évesen futballpályákat látogató sportférfiú.

A tízgyermekes képviselőfeleség, Bezerédyné így lett az első hazai futballfotográfusok egyike – de korántsem az első nő, aki a partvonallal mellől drukkolt a viharos tempóban kibontakozó, első férfiszáza alatt szaktudásban és játékstílusban is világhódítóvá fejlődő magyar futballnak. A magyar hölggyek már a legelső „match”-ekre kivonultak. Nemcsak azért, hogy tornyos frizurájukon a tollas malomkerékkalappal akadályozzák a kilátást, hanem ünnepelni is, ha „goal” esik. A kalapokat összezsugorította, a bukjelszoknyákat megkurtíthatta a későbbi divat és a háborús nyersanyaghiány, de a

⁷ Pettkó Béla – Reiszig Ede – ifj. dr. (szerk.): *Magyar nemzetiségi zsebkönyv 2. Nemes családok*. Budapest: Magyar Heraldikai és Geneológiai Társaság, 1905. 106.

⁸ N. Wermes Lajos: A Szabadkai Sport-Egylet IV. nemzetközi versenye Palicson, *Magyar Polgár*, 26. évf. (1903) 178. sz. 7.

⁹ *Magyar Nemzet*, 1901. október 3. 2.

lányok és asszonyok, kabarégoरlök és cégtulajdonosnék töretlenül kitartottak az anglofil elitfigurák divathobbijából szó szoros értelmében népsporttá éró, a nagypolitika által – leginkább urbánus, játékos és fizikai kontaktust igénylő jellege miatt – nem egyszer kritikával illetett labdarúgás mellett. Hiába véreztette betiltás, különösen, anyagi és politikai okokból bekövetkező folyamatos kivándorlás, a 20. század első felének drukkertízeire ragaszkodtak úgy a kultelki összecsapások, mint a Fradi–MTK–Újpest dominálta első osztályú derbik és az osztrákok, csehek, olaszok elleni válogatott erőpróbák izgalmaihoz.¹⁰

És közülük sosem hiányzott a nők kórusa, a „magascé-közép”.¹¹ Pedig:

„a hölgyszurkolók dolga nagyon nehéz. A férfiak sok mindenöt kiabálhatnak, ami nekünk, nőknek, nem illik. Azonkívül, ha mi valamit kiabálunk, azt azonnal meghallják, mert kirí a sok hang közül. Ilyenkor a mérkőzésekben a nők hallgatásra vannak ítélezve, és ez az oka, hogy az utóbbi időben egyre kevesebbet

¹⁰ Az általános tájékozódáshoz a magyar futballtörténetben, amennyiben külön nem jelzem, az alábbi munkák biztosítottak alapot: Dénes Tamás – Sándor Mihály – B. Bába Éva: *A magyar labdarúgás története 1. Amatőrök és álamatőrök (1897–1926)*. Debrecen: Campus, 2013.; Szegedi Péter: *Az első aranykor. A magyar focia 1945-ig*. Budapest: Akadémiai, 2016.

¹¹ A plasztikus kifejezés Márkus Páltól származik, egy Hungária (azaz MTK)-FTC rangadó tudósításából: „A sajtópáholy mögött hölgytársaság ül. A ferencvárosi támadások alatt felhangzó szoprán jájkáltások azt bizonyítják, hogy a hölgycsapat szíve a Hungáriáért dobog. Méghozzá hevesen dobog, mert a »vezérük« (Zaláné, az MTK főellenőrének felesége) olyan hangsakat jágat az egyébként is derbihangulatos léggörbe, hogy dohártyánk csak úgy cseng bele. (De amikor Sárosi Gyurka elterül a füvön, Zaláné kivételesen soronkívüli »jaj«-t áldoz – ezúttal a Ferencváros oltárára is.) Na és a rengeteg »vigyázz Matyi!«, meg »jól van Suttyó!« harci kiáltás. Csekélyes! A három hölgy torkából kitelne egy C-közép. Egy »magascé«-közép.” Márkus Pál: *Inspekció a derbiről kivilágos virradatig. Sporthírlap*, 1934. szeptember 26. 2.

járok meccsre. A játékosoknak bekiabálni nem szoktam, legfeljebb akkor, ha tudom, hogy mellettem áll a menyasszonyuk”, – fogalta összé egy hölgyszurkoló dilemmáit Radó Annus, „a Hungária lelkes és törhetetlen híve. Tíz fok Celsiuson felül és húsz fokon alul.”¹²

Játékos játékvezető és feminista jótékonysági meccs: a kezdetektől a Nagy Háborúig

1897: a magyar futball áttörésének éve. Bár ilyen-olyan meccsekre korábban már sor került, ez volt az az év, amikor a bejegyzett sportegyletek kebelén belül gomba módra szaporodni kezdték a footballcsapatok. A Budapesti Torna Club tényleg és névleg is magának tulajdonította az „Első Magyar Football Team” címet, a mérkőzést pedig, amit két BTC-csapat között rendeztek, egyidejűleg az első magyar meccsnek minősítették. A sporttörténet jelen állása szerint valóban az is volt, legalábbis az első nyilvános, klubcsapatok közötti találkozó.

„Meghívó. Ma tartják klubunk footballcsapatai első matchüket a millenáris pályán. E matchben a klub »kék-fehér« (első) és »vörös-fehér« (második) csapatja állanak egymással szemben.

Működésünknek új tere nyílt e férfias játék meghonosításával, s a csapatok összetartására csak kedvező hatással leend, ha a klub valamennyi tagja, családját, barátait, ismerőseit meghíván, a viadalon nézőként jelenik meg.

Kérjük klubtársainkat, hogy a match alkalmával, ma vasárnap, május 9-én délután 5 órakor a millenáris pályán (Csömöri út a lóversenypálya mellett) megjelenni szíveskedjék!”¹³

¹² V.: Három hölgyszurkoló nyilatkozik eltiltott szegedi kartársáról. *Sporthírlap*, 1938. március 5. 4.

¹³ *Sport-Világ*, 1897. május 9. 4.

Az angol játékhoz angol időjárás dukált: a kezdőrúgással egy időben kétőrás zuhé zúdult a Millenárisra. „Ez mit sem akadályozta a csapatokat, hogy a millenáris pálya királypavilonjába szorult mintegy 100 főnyi közönség előtt még ne kezdje a matchet.”¹⁴ Nem tudjuk, a szurkolók mindenjában az új „férfias játék” művelőinek rokonságából verbuválódtak-e, nembeli statisztikájuk minden esetre nem volt száz százaléig férfias: a kék-fehérek 5:0-ás győzelmével zárt bemutatkozást „a millenáris pálya pocsolyáiban előfordult számos mulatságos »összeütközés« után is nagy megelégedéssel fogadták a nézők, kiknek sorában a rossz idő dacára számos előkelőség s a szép hölgyek egész koszorúja jelent meg”.

A következő mérföldkő, az első nemzetközi mérkőzés sem váratott soká magára. Fél év sem telt bele, a BTC október 31-én már a *Vienna Cricket and Football Club*, azaz a bécsi Cricketers csapatával mérkőzött a Millenárison, ismét angolos, hideg és borongós időjárásról kísérve. Ettől bizonyára csak otthonosabban érezték magukat az angol játékosok, akikből minden két csapatban akadt egypár.¹⁵ Ithón ezzel a meccssel vette kezdetét a régiós footballfejlődés mozgatórugóját jelentő osztrák-magyar (és cseh) versengés, a BTC pedig büszkén viselhette a rutinos bécsektől elszenvedett minden össze 0:2-es vereséget, hisz legalább annyit elértek, hogy „a Cricketerek kapuvédjének néhányszor félre kellett tenni pipáját, meg hirtelen ledobni a lodenköpönyeget”.¹⁶

Nem csoda, ha a BTC igyekezett kitenni magáért, a Millenáris hűvös mezején felsorakozó, kétezres szurkolótáborban ugyanis ott szemlélődött Wlassics Gyula közoktatási miniszter is, továbbá „szakférfiak, hölgyek, sporttársak és laikusok”.

Ha hölgyközönségről esik szó, a futballdiskurzus egyik sztenderd szólama az atyáskodón dörmögő „nem értenek hozzá”. (Ez a

¹⁴ *Sport-Világ*, 1897. május 16. 6.

¹⁵ Az angolok mellett a footballtörténetben szintén jelentős szerepet játszó „magyar delfin”, Hajós Alfréd is (akkor még gyakorta Guttmann Arnold néven) színe lépett a BTC mezében.

¹⁶ Az első football-match Budapesten. *Sport-Világ*, 1897. november 7. 6.

szalonváltozat.) A szólam – ami később is megidéződik még e fejezetben – már az első nemzetközi meccs tudósításából kicsendül, amikor az alábbi mozzanatról olvashatunk: „A futkározó bíró elég szokatlan látvány volt a nézők előtt, és cseppet sem kell csodálkoznunk, ha a bájos hölgykoszorú egy tagja rajta mulatott legjobban, mert azt hitte, a nézők mulattatására szalad és ugrál a labda elől!”¹⁷ Wlassics miniszter bizonyára csekélyebb bájjal értetlenkedett, ezért nem őt emelték ki.

A futball mindenkorálta megkezdte magyarországi diadalújtját, Budapest után bevette a vidéki nagyvárosokat, és megfertőzte a polgárság alsóbb rétegeit is – jelenthetjük ki, bár a sajtó sajnos nem konyhakész társadalomtörténeti zsargonban számolt be a közönség formálódásáról. A közkedveltség fokát jól jelzi egy tíz évvel később kelt olvasói levél, amely azt propagálja, hogy a meccsekre díjtalanul kellene bebocsátani a hölgyeket, akárcsak a bécsi Cricketersnél vagy a Budapesti Atlétikai Klubnál.

„EZ követésre méltó példa! Valamikor a Ferencvárosi Torna Clubnak is megvolt az a jó szokása, hogy a hölgyközönség díjtalanul élvezhette végig egy-egy labdarúgó-mérkőzését, de közben, úgy látszik, letett a jó szokásáról. Pedig ha valaki propagandát csinálhat ennek a szép sportnak, úgy bizonyára a mi hölgyközönségünk lehet az.

Azonkívül az az előnye is meglenne a hölgyközönség ingyenes bebocsáttatásának, hogy a nézők a küzdelem hevében nem ragadtatnák el magukat a végletekig, látva azt, hogy hölgyek vannak jelen.”¹⁸

A Ferencváros ekkor már mint többszörös magyar bajnok sem a népszerűségnek, sem a jegyvásárlóknak nem volt híján. Nők pedig úgy is látogatták a meccseket, ha fizetniük kellett érte – nekik vagy

¹⁷ Az első football-match Budapesten, 5.

¹⁸ Egreder József: Hölgyek belépődíjat nem fizetnek. *Az Ujság*, 1908. február 9. 18.

a családtagnak, akinek a kíséretében megjelentek (avagy aki az ő kíséretüket vállalta). Kárpáti Béla, a Magyar Labdarúgók Szövetsége nének elnöke a hazai futball addigi sikerei közül külön kiemelte a hölgyközönség jelenlétét:

„[A] labdarúgást mivelő ifjúság egyik legkedvesebb hódítása minden esetre az a bájos és nagyszámú hölgyközönség, mely sokszor rossz időjárástól, hidegtől, fagyótól sem riad vissza, hanem rendszerint ott terem a tágas tribünökön, és gyönyörködve nézi, sőt olykor biztató pillantással és szóval is buzdítja a harcban lankadókat a nemes küzdelem lelkes folytatására. És lehet-e szebb jutalma és nagyobb dicsősége az amatőr játékosnak, mint az, amikor egy ügyesen berepített »goal« után száz meg száz apró női kacsó tapsolja neki teljes megelégedését és elismerését.”¹⁹

Utólag kiderült, a női kacsók tapsikolásán túl azért másnak is (jó állásnak, belépőjegynek, arany cigarettaárcának stb.) tudott örülni a harcban lankadó magyar játékos, aki – elviekin – még 1926-ig amatőr, azaz fizetés nélküli maradt...

Ugyan az MLSZ elnöke már 1909-ben tágas tribünökről szónokolt, de az igazán, kontinensviszonylatban is komoly férőhelyszámokkal büszkélkedő stadionok ideje csak ezután köszöntött a magyar futballtörténetbe, az FTC Üllői úti (1911) és az MTK Hungária úti sporttelepnek felavatásával (1912). A stadionkorszak Erisz aranyalmájaként gurult az MLSZ berkeibe, a jövedelmező meccsekért vívott öldöklő pályaharc, a bojkott és pártütés szüntelen szappanoperája még a játékos és szurkoló címére egyaránt kipostázott behívónál is nehezebben gyógyuló sebeket ütött a világháborús évek labdarúgásában.

Az MTK arénája sajnos már állt, amikor a feministák Budapesten rendezendő VII. világkongresszusa javára rendeztek ott meccset,

¹⁹ Kárpáti Béla: A Magyar Labdarúgók Szövetsége 1909-ik éve. *Az Ujság*, 1909. január 10. 19.

1912 minden szentek ünnepén. (Bizony, futballisták a feministákért!) Az eleve foghíjas nézőtér egy huszonötözres stadionban még foghíjasabbnak tűnhetett. A döntetlenre végződő MTK-BTC találkozóra több lap szerint „csupán” 1000–1500 néző vett jegyet, pedig a szünetben még egy bosnyák katonazenekar is biztosított esztrádműsort. Ráadásul a közelgő, osztrákok elleni válogatott derby miatt a csapatok kulcsemberei sem léptek pályára.

„– Nos, hogy tetszett? – kérdezte egy banki tiszttisztelő kinézésű fiatalembert egy nagyon csinos feministától.

– Igazán szép volt, nagyon tetszik a melódiája – felelte az ifjú leány.

– A melódiája? Én azt kérdeztem magától, hogy a mérkőzés hogy tetszett?

– Én meg az Éva keringőjéről nyilatkoztam, amit a bosnyák zenekar olyan gyönyörűen játszott.

[...] És tényleg, a legtöbben nem oda figyeltek, ami a játékteren történt, hanem a közösséget nézték, amely jó részt bájos leányokból és asszonyokból, a feminizmus kedves harcosaiból állt, akik nem sokat értettek a footballhoz (még szerencse, hogy nem értettek hozzá, mert a mérkőzés bizony ulyancsak gyenge sportot nyújtott).²⁰

A feministák egyébként sem idegenkedtek a sporttól. Míg a saját futballcsapatot áhító magyar nők korszakunkban folytonos elutasításba ütköztek (bár előfordultak kósza híradások kérészéletű próbálkozásokról), a Magyarországra látogató angol feministá, Cicely Corbett bátran csevegegett a női sport előnyeiről a „kacéran áttört” zöld (nem kék!) harisnyájától elalélt magyar újságíróval:

„– Nagysád footballozik is?!

– Mi van abban! Fekete selyemnadrágot veszek fel – persze fűző nincs ilyenkor rajtam. Több női football-csapatunk is van.

²⁰ Az Ujság, 1912. november 2. 12.

Látná csak, milyeneket tudunk mi rúgni. Néha férfiakkal is játszunk, ez aztán a pazar mulatság.²¹

Ha magyar pályára nem is, a pálya szélénél egyesek így is eljutottak – partjelzőként:

„Többen kísérleteztek már, hogy a hölgyek miként töltik be a határ bírói tisztséget, ami a nők legújabb térhódítása a footballsportban, habár odáig még nem jutottak, hogy mint aktív játékosok vegyenek részt a mérkőzésekben, a feministák bizonyára erre is büszkék lesznek. Így legutóbb az NTC-EAC ifj[úsiági] mérkőzésen mint határ bírák szintén hölgyek szerepeltek, éspedig a mérkőzést vezető bíró teljes megelégedésére. A két bájos úttörő határ bíró Zalaczky Bözsike és Herbst Zsófika.”²²

Egészen a húszas évek végéig kellett várni, hogy a footballmeccsre érkező tömeg sportolónőket láthasson a kezdőkörben. A nagypályás kézilabda ugyanis ekkor jött divatba mint a népszerű focieselények „előzenekara.” Hölgyfootballnak is becéltek, nem véletlenül: a füvesítetlen, gyakran sáros-vizes pályán küzdő rövidnadrágos lányok összecsapása – ki tudja, miért – népszerűbb volt, mint a kézilabdás férfiaké.

Ugyancsak a kézilabdát ajánlotta a szerkesztő annak a sportújságolvasó nőnek, aki női labdarúgóklubról érdeklődött: „Egyesületet, csapatot elvből nem ajánlunk senkinek. Női footballcsapatot azonban ezen felül még azért sem ajánlunk, mert azt valljuk, a football nem nőknek való játék. A nő játsszék mást, szaladgáljon, labdázzon, teniszezzék, kézilabdázzék, de ne rugdalózzék. A leghelyesebb az volna, ha »Futball-rajongó 4« [jellegű olvasó] valamelyik női kézilabdacsapatnál jelentkeznék játékra.”²³

²¹ S. S.: Csevegés egy szép angol feministával, Miss Cicely Dean Corbett-nél. Pesti Hírlap, 1912. január 16. 7.

²² Sport-Világ, 1913. március 31. 3–4.

²³ Nemzeti Sport, 1938. március 15. 8.

A „hölgyfutball” e jelensége azonban már a következő korszakhoz tartozik, amikor a labdarúgás véleg bebetonozta magát a hazai tömegkultúrába, a női szurkolók pedig egyénenként is érdekelni kezdték a sajtót.

Arctalan „hölgy”-ből Várday Tódorné és Bárkányi Ilonka: a húszas-harmincas évek nőszurkolói

A magyar futball országos felvirágzását a tízes évek második felében, az MTK-féle arancsapat formájában szakmai sikerkorszak is követte. A szervezeti szintet azonban a klubok közötti nézeteltérések (a pályavitákról már szoltam a kötet egy korábbi fejezetében is) és a játékosállomány megélhetési célú, tömeges kiváendorlása jellemzette, a közönséget pedig az össztársadalmat átitató erőszakosodás (avagy *brutalizáció*, hogy a nemzetközi szakzsargont visszhangozzuk).

A „hölgyek” talán a fentiek miatt maradtak ki a meccsstudósításokból. De talán azért is, mert számukra egy mérkőzés megtekintése hangsúlyozottan társasági eseménynek számított, és a háború vagy a frontra, vagy munkába szólította mellőlük a vőlegényt, férjet, fiút vagy apát – miközben rájuk is nagy anyagi és személyes terhet hárított. A húszas évek közepére viszont a nők szintén visszatértek a tribünökre, és nemcsak a kényelmesebb, drágább páholyokba, hanem a pótszékes szektorba is. Az állóhely azért még most sem volt jellemzően az ő terepük.

A világháborúk közötti évtizedek sportsajtója továbbra is gyakran vette egy (immár nem malomkerék) kalap alá a közönség nőtagjait, és szónokolt általanosságban arról, mennyire csinosak, csúnyák, hangosak vagy önérdékek vezéreltek. Az előző időszaktól eltérően azonban az újságírók a hölgydrukereket egyesével is rendszeresen megfigyelték, megszólították, saját hangot-nyilvánosságot biztosítva számukra. Az eddig dísz- vagy épp jutalmazószerepet betöltő, távoli, névtelen „hölgy”-ből a tribünök megszokott jelensége lett. Ami részben a sportsajtó professzionalizációjának, sokszínűvé és személye-

sebbé fejlődésének a következménye, részben (talán) a labdarúgók körül alakuló sztárkultuszé is, mivelhogy ez az „új” sportriporter érdeklődni kezdett a futballsztárok anyja, menyasszonya, felesége, de az Orth- vagy Sárosi-rajongó Nézőtéri Annuska iránt is.²⁴

A nődrukker mint pozitív jelenség

Ámbár a „bájos hőlgyszurkoló” korábban kialakult, arcvonások nélküli portréját nem égették rögvést hamuvá a háború lángjai, e kép a nőről, aki üditő színpadtja a lelátóknak, árnyalatokkal is gazdagodott.

„[T]alán az egész világon Budapest dicsekedhetik a legtöbb hőlgyszurkolóval. Még az állóhelyen is szép számmal találunk hőlyekeket, hát még az ülőhelyeken... Reggelente nem ritkaság nálunk a sportlapot olvasó aktatáskás hőlgy, aki éppen a harmadik dugó²⁵ leírásába merül el, felidézve emlékeit kedvenc csapatának sorsdöntő mérkőzéséről. Válogatott meccs előtt délben sok háziasszony szól ki türelmetlenül a konyhába: – Na, mi az, Ede, még mindig nincs kész az a rántás, elkésünk a meccsről, pedig akkor jaj neked!... És ezeknek a lelkes hőlgyszurkolóknak a sajátos szempontjait mi sohase vettük figyelembe – ezután se vesszük –, mert a sport nem ismer nemeket.”²⁶

A legtöbb hőlgyszurkolós híradás természetesen a Hungária (az MTK hivatásos csapata futott e néven a profizmus bevezetése után)

²⁴ Korábban is akadt egy-két „footballprimadonna” (mindenekelőtt Schlosser Imre), a harmincas években azonban a kultusz és a vele járó médiafigyelem mintha az élcspapot minden tagjára kiterjedt volna. (Ami alighanem egy a tömegmédia újdonságaival – például rádiós meccsközvetítések, hazai filmsztárkultusz – összefüggésben vizsgálandó jelenség.)

²⁵ A „dugó” több évtizeden át volt a „gó” szinonimája.

²⁶ Kivéve, ha például arról van szó, futballozhatnak-e a nők is. Aszlányi Károly: A Sporthírlap bemutatja: a 11 válogatottat a hőlgyszurkolóknak. *Sporthírlap*, 1937. november 13. 2.

és a Ferencváros drukkereit énekelte meg. A Hungária csinos és hangos ún. „menyasszonygárdája” a vidéki mérkőzéseken is feltűnést keltett, a Hungáriától épp vereséget szenvedő Fradi szímpatizánsairól pedig már-már novellisztikus módon számol be az alábbi életkép, példázva a sportújságírás irodalmi nívójának emelkedését, no meg a nőszurkolók iránti érdeklődés differenciálódását:

„A Ferencvárosból gurult a körúton a 6-os, amelyen két asszony beszélgetett tegnap reggel. A vasárnapi szórakozásról folyt a szó.

– Imre oly ideges volt az este, hogy nem is vacsorázott – kezdte az egyik. – Igen, nem mesélt, mint máskor, semmit a meccsről.

– Persze, hogy nem, mert kikaptunk.

– Kicsoda?

– Hát mink, a ferencvárosiak.

– Kitől?

– Nem tudom, de alighanem az MTK-tól. Tudod, engem nem nagyon érdekel, de néhányszor már kint voltam, mert az Irénke nagyon szereti a meccset.

– Én még sohasem voltam meccsen, mert az nagyon durva. A teniszt szeretem. És mit mondta, hogyan kaptunk ki?

– Nem meséltek semmit, csak az Irénke mondta, hogy az Imre dühében a zöld-fehér zászlókat tépte össze.

– Miért?

– Hát mert a zöld-fehér a mi színünk, te nem tudod? És a kék-fehér az MTK.

A másik nagyon elcsodálkozik erre, és mélységes szomorúsággal szól:

– Akkor biztosan kikaptunk. Nem szeretem a futballt, de azért kár, ha a Ferencváros kikapott.

Én meg úgy sajnáltam, hogy a két utastárs már a Rákóczi útnál leszállt.”²⁷

²⁷ Hogy is volt csak? Amit vasárnap nem tudtunk elmondani. *Nemzeti Sport*, 1928. május 15. 4.

A női drukkerek mint a gúny céltáblái

A „nem ért hozzá” toposza természetesen tovább bimbózott, sőt a szurkolónő „nézőtéri ballaszt”-ként való felfogása is elterjedt. A nő eszerint azért jár meccsre, hogy mutogassa magát, felvonultassa legújabb ruháit, idegesítse férfi kísérőjét, ostobaságokat beszéljen. A pályán páváskodó nődrukker egyetlen célja tehát, hogy a figyelem csakis reá háruljon.

Egy (t. l.) szignójú szerző kegyelmet nem ismerő gúnnal fogalta tíz, kivétel nélkül előtér pontba „a hölgyszurkolók természetrajzát”.²⁸ Érzékeltetésül csupán két téTEL:

„4. A hölgyszurkoló úgy érzi, hogy miatta van a meccs, s az egész pálya legyen megtisztelve, hogy ő kijött. Ehhez képest a hölgyel nagyon finoman kell bánni, s mindenkor felelni kell neki, valahányszor kérdez. Ez azonban nem könnyű, mert: 1. Ha részletesen magyarázol, elunja. 2. Ha ideges vagy, könnyezni kezd. 3. Ha szakszerű vagy, kinevet. 4. Ha viccelsz vele, megsértődik. 5. Ha nem felelsz, parásznak nevez. 6. Mindegy, hogy mit csinálsz, úgysem érti meg. De ha véletlenül megértené is, akkor is letagadná, hogy érti. Dehogys érti ő! Nem finom dolog az.

5. Mennél szébb a hölgy, annál kevésbé ismeri a szabályokat, s annál kevésbé érdekli a mérkőzés. Feltűnően szép hölgy le sem néz a pályára. Viszont, ha a hölgy csúnya, akkor néha még a lesszabály is a kisujjában van.”²⁹

A megszemléltetett és csúnyának találtatott nők egyébként is külön kategóriáját képezték az elcre méltó témaknak. A tribünhíradók visszatérő epizódja például a tömegben elveszített férjét vagy vőlegényét kereső nő, akiről a külseje alapján megállapítja az újságíró, hogy Jenő helyében bizony ő se sietne megtalálni az asszonyt.

²⁸ (t. l.): A hölgyszurkolók természetrajza. *Sportújság*, 1939. július 1. 4.

²⁹ Uo.

A nőszurkoló viselkedése

Statisztikai felmérések hiányában lehetetlen megállapítani, a női nézők milyen mérkőzésekre látogattak ki előszeretettel. A tudósítások mégis séjtetik, hogy a presztízsmeccseken (válogatott találkozók, nemzetközi klubmérkőzések, hazai rangadók) különösen feltűnő volt a hölgyszurkolók jelenléte. Vajon tényleg többen jöttek, vagy csak a nők egy „feltűnőbb”, a társadalmi ranglétra magasabb fokán álló rétegének kivonulása tette láthatóbbá a hölgytábot? Nehéz utólag megmondani.

A beszámolók szerint főként az osztrák-magyar összecsapások vonzották a reprezentációs igénytől fellépő, minimum középosztálybeli tetsző nőket: „Nemcsak sportesemény. Társadalmi esemény is. Ez az a mérkőzés, amely mindenkor legtöbb laikus nézőt vonzza ki a tribünökre, az osztrák-magyar mérkőzésen vannak a hölgylek a legnagyobb számban képviselve. [...] A nézőtér: garden party, théâtre paré. [...] Az osztrák-magyart végignézni: társadalmi kötelesség, divat.”³⁰ Hasonló minősítést olvashatunk a Közép-európai Kupa meccseiről is.

Természetesen a nők nem csak reprezentáció céljából foglaltak tért a pályákon. A hajdani tribünök az asszonydrukkerek színes és népes tablóját tárják előnk a hivatalból kilátogatóktól a dulakodókig. A futballista- és edzőfeleségek inkább a szakértő hölgyközönség csoportjába sorolhatók, de a honi futballtörténet drámai pályát befutó sztárja, egy korábbi fejezetben már emlegetett világvándor Orth György (aktuális színésznő) felesége például néha inkább csipkét horgolt a nézőtéren. „Hűségesen ott van minden MTK-meccsen a Gyurival. S le nem veszi szemét a pályáról – ha Gyuri játszik. De ha nem játszik is a népszerű Gyuri, Orthné ott ül mellette hűségesen a páholyban, de ilyenkor ügyet sem vet – a játékra.”³¹ Hasonló vérmérsékletű teremtés lehetett az is, aki Hungária-Fradi találkozón,

³⁰ (t. l.): A hölgyszurkolók természetrájza, 4.

³¹ Hogy is volt csak? 2.

az elsőrendű páholy első sorában „az egész mérkőzés alatt regényt olvasott. Szünet nélkül, még a mérkőzés legizgalmasabb jeleneteiben sem pillantott fel.”³²

Voltak asszonyok, akik staniciban szolgálták fel férjüknek a nézőtérre importált vasárnapi ebédet. Olyanok is, akik télvíz idején az elegáns bunda alá rejtték pálinkásüveg tartalmával hevítették magukat. Egyeseket az sem tántorított el, ha a Fradi egy debreceni vizitje alkalmával a futópályán felsorakoztatott pótszékekre, egy Hungária-UTE rangadón pedig az újpesti játékteret körbeölelő „motorkerékpár-pálya nyaktörően meredek lejtőjére” szorultak. „Számos csinos hölgyet láttunk itt székeiken egyensúlyozni.”³³

Előfordult, hogy a meccs egyik vagy másik aktorát csupán a hölgyek nemeslelkűsége mentette meg. Egy Lapterjesztők kontra Siketnémák találkozó közben kiderült, hogy az előbbieknek nem futja a Thököly úti pálya bérére. A történet meglehetősen siralmas képet fest a gazdasági világválság futballéletéről:

„A mérkőzés bevétele annyira kevés volt, hogy a Lapterjesztők a pályabért sem tudták belőle kifizetni. A pályabéről KASC-nak pontosan még 3.25 P[engő] követelése volt. A baj ekkor történt, mert a Lapterjesztők elnökének, intézőjének és drukkereinek összesen nem volt annyi pénze, hogy a követelést ki tudták volna egyenlíteni. Az élelmes intéző pénz hiányában ezért a csapat használt labdáját ajánlotta fel az összeg fedezésére, de a KASC ezt nem fogadta el. Sőt a Lapterjesztő-játékosokat le akarták zavarni a pályáról. A mérkőzés folytatása már-már veszélyben forgott, mikor az utolsó pillanatban a Lapterjesztők egyetlen hölgydrukkere erszényébe nyúlt, és kiürítve annak tartalmát, kifizette a követelést. A meccset így tovább folytathatták, s – ami a Lapterjesztőnél ritka – győztek is.”³⁴

³² Hogy is volt csak? 3.

³³ Rex.: Leégett vagy nem égett le. *Sport hírlap*, 1927. szeptember 15. 6.

³⁴ Nemzeti Sport, 1930. november 19. 6. KASC: Kávéházi Alkalmazottak Sport Club.

A rákospataki Juventus részéről nemcsak a szurkolók próbálták szöges bottal lohasztani a nagytétényi iparosok játékkedvét, hanem maga a mezőny is négyesével ütlelte az ellenfél egy-egy képviselőjét. Az egyik áldozatot „végül is a VI. ker[ület] egyik játékosa és a nézőközönségből berohant – két hölg mentette ki szorongatott helyzetéből”.³⁵

A nők egy része sajnos a nézőtéri etikett kevésbé emberbárát fejezeteit is alaposan kitanulta. „Egy Sabaria-drukker hölg bottal nekiment egy Hungaria-drukker úrnak, és addig verte, amíg az úr ki nem vetkőzött a lovagiasságából, és maga is erőszakhoz nem nyúlt” – mindez az Üllői út állóhelyes tribünjén.³⁶ Ennél is nagyobb vihart kavart egy szegedi játékos húga, Bárkányi Ilona, aki egy 1938-as Szeged-Kispest találkozó alkalmával olyan vehemenszával sértegette Klein Árpád játékvezetőt, hogy az MLSZ fegyelmi bírája hat hónapra eltiltotta a labdarúgás helyszíni élvezetétől. Hogy miként csengett a verbális inzultus, nem árulták el az esetről cikkező lapok, csak azt, hogy maguk a nézők adták fel az úrileányi illemből kivetkezett Bárkányi kisasszonyt.³⁷

Az alábbi, (m. p.) szignóval jegyzett elbeszélés³⁸ tán még a fenti eseteknél is elevenebbül – és irodalmibb igénnnyel – adja vissza a női szurkolók jelenlétének alapvetően pasztell árnyalatait:

„Lányok a viharban

Két hölgydrukker ült előttem vasárnap az újpesti stadion terasz-tribünjén. A két fiatal lány bundával és egy jól megtermett termosz-palackkal ellensúlyozta a koratavasz még játszi, hal-

³⁵ A NISE feljelentéséből: „Játékosaink nagy része munkaképtelen lett...” *Nemzeti Sport*, 1931. november 25. 4.

³⁶ Széljegyzetek a bajnoki vasárnaphoz. *Pesti Napló*, 1928. október 23. 16.

³⁷ Hölgék vigyázat, ne sértegessék a játékvezetőket! *Esti Ujság*, 1938. március 4. 10.

³⁸ (m. p.): Lányok a viharban. *Sporthírlap*, 1932. március 17. 7. Talán ugyanazt a Márkus Pált rejt a szignó, aki a „magascé-közép” fogalmát is kiötlötte?

vány napsütését, és minthogy az előmérkőzés finise és a derbi között az idő a relativitás elméleténél fogva is túl hosszúnak tetszik, »időhúzás« céljaira jókora papírzacskóba tömött kókuszcsókot hoztak magukkal.

A két Miss Futball szíve, mint a következőkből méltóztatnak látni, békebeli hevességgel dobogott a Hungária út kék-fehér klubszínű fiaiért. A két sporthölgy »párt«-állását abból sikerült minden kétséget kizároan megállapítani, hogy az előmérkőzés csapatainak levonulása után olyan izgalom vett rajtuk erőt, mint például Szalayn ama bizonyos öngöl bebombázása után.

A vasárnap derbi hölgkoszorújának eme két kék-fehér virága részéről ugyanis: »Jaj, csak le ne rúgják a Jenőt«, »Jaj, csak ne essék baja a Híresnek«, »Jaj, csak beváljon a kis Szabó« és ehhez hasonló féltő izgalom hangzott bele a terasz-tribün »félházas« nézőseregébe.

A pályán megjelenik a Hungária-gárda, két hősünk ujjongva feláll a helyéről, és egyszerre mondják: »Itt a drága Kalmár, itt a drága Nagy Jancsi, itt a drága Titkos«, és hasonló jelzők kíséretében felsorolják az összes fiúkat.

Mellettük egy úr ül csendben, és amikor az Újpest csapata kivonul, a férfi félhalkan, félig a hölgék felé fordulva ezt mondja:

– Itt a »drága« Jakube.

Folyik a játék, izgalmuk – ha lehet – még nagyobb méreteket ölt, az Újpest ellenfele kapuja előtt nyilvánítja gólszerző vágyait, fogynak a percek, fogy a hölgék kókuszcsókja, és amikor Szalay azt a bizonyos... 1:0! A lányok újra felállanak, és egyszerre mondják:

– ...az a drága Szalay!

Most egy percig minden előledve átadják magukat az örööm boldogító érzésének, kinyitják a termoszt, és mint nagy ünnepégeken szokás, isznak India, Olaszország és Káposztásmegyer tea néven egyesített termékéből. Utána leveszik a padról a kókuszcsopek-csomagot és »boldognak«, »boldogtalannak« osztogatnak belőle...

*

Az a bizonyos jelenet következik, amikor az egyik Szabó a cipészípar stoplis termékével a másik Szabó iránti érzelmeinek radikális módon ad kifejezést. A hölgyek most még nagyobb izgalomba esnek, és egyikük olyan jelzőt talált használni az idősebb Szabó ténykedésére, ami az egyik közelben ülő újpesti drukker ellentetszével találkozott. Az újpesti drukker haragosan szólt:

– Mondja ezt kisasszony a P. Szabó szemébe, majd a félideben idehívom.

Magából kikelve mondja a hölgy:

– Hogy én a szemébe mondjam? Inkább nem drukkolok tovább, nem is akarom látni, aki ilyent tesz!

*

A két kisasszony már nem drukkol, csendben ülnek a derbi változatos küzdelmei alatt, csak összesügnak néha, és csak a mérkőzés végén szól az egyik megtört, elcsukló hangon:

– Mondd kérlek, nagyon fájhat a lába a szegény... Avarnak?³⁹

A rajongók

1938, a franciaországi világbajnokság éve. A május végi reggelen álmataagon vár indulásra a magyar különítmény. A Keletben nőrókonok és nem rokon nők zsongják körül a fiúkat, nemkülönben a szak-

vezetőket: „Schaffer és egy zöldruhás fiatal hölgy próbál hangulatot csinálni. Schaffer elemében van. Mindaddig, amíg a zöldruhás hölgy a bajnokságról nem kezd beszélni. E pillanatban hátat fordít az edző és menekül. »Nem akarok a bajnokságról hallani. Beszéljünk inkább a VB-ről!«”⁴⁰ (Schaffer „Spéci” Alfréd csapatát, a Hungáriát alig pár nappal azelőtt páholta el az ETO). Nem tudjuk, a pálya mellett az éjszakai életben is legendás Spéci az elvesztett döntő után is szívesen beszélt-e a vébéről, az viszont bizonyos, hogy a harmincas évek hazai futballvilágában már természetes jelenség volt a sztárkultusz. A hölgyek az interjúkban sem tagadták, hogy egy jóképű fedezeteket felvonultató csapatnak könnyebb szívvvel drukkolnak. A sportrelikviákat és meccsjegeket is árusító budai kézimunkaboltban pedig megfordult „egy igen előkelő idősebb hölgy, aki elkerzte a Takács II.-t ábrázoló plakátot. Szabadísznek.”⁴¹ A *Nemzeti Sport* viccmelléklete nem átallotha kiszerkeszteni Toldi Géza, a Fradi világ-bajnoki ezüstérmes támadójának egy hölgydrukkerét sem, kizárálag a „Toldi szerelme” poén kedvéért.⁴²

A rajongók a Ferencváros tea- és táncdélutánjáról sem hiányoztak. Az eseményen két piruló hölgy közvetítővel kérte asztalához a magyar foci ez idő tájt talán legragyogóbb csillagát, a feszengő Sárosi Györgyöt. „Ám megszólalt a mentőangyal a zenekar személyében. Gyurka hirtelen elhatározással táncre kéri az egyik hölgyet, és elegáns nekirugaszkodással radírozni kezdi a fényesre simított padlót.”⁴³ A *Sporthírlap* nemcsak ezzel a beszámolóval jelezte, hogy figyel a rajongónők olvasótáborára, hanem egy külön számukra készült összeállítással is, amely partiképesség szempontjából taglalta a válogatott tizenegyet. A Sárosi doktorról írottak alapján a tea-délutános hölgy örülhetett, hogy a sztár legalább egy tánc idejéig tűrte a társaságát:

⁴⁰ Orbán Mihály: „Bözsi ne sírjon...” *Nemzeti Sport*, 1938. május 31. 1.

⁴¹ A.: Elővételi tapasztalatok. *Nemzeti Sport*, 1931. november 18. 5.

⁴² *Nemzeti Sport*, 1931. november 18. 11.

⁴³ Márkus Pál: A Ferencváros elkezdte a szezonat a - parketten. *Sporthírlap*, 1934. február 3. 7.

„Sárosi életében nem játszanak nagy szerepet a nők; éppen ezért tud hatást tenni rájuk. Társaságban kitüntető udvariassággal és kedvességgel beszél velük, de amint lehet, otthagyja őket, hogy jogról, irodalomról vagy sportról beszélhessen valakivel. Az a titkos tippem volna az olvasó-hölgy számára, hogy próbáljon jogról, irodalomról és sportról beszélni vele. De ne csodálkozzék, ha Sárosi elmenekül tőle, mert már unja a jogot és az irodalmat. Ő ugyanis kiismerhetetlen.”⁴⁴

Akadt rá példa, hogy a rajongó nőszemélynek végül sikerült a házasság gólvonala túlra cseleznie magát. Többen viszont megelégedtek halandó társsal is, akit nem messzirol kellett csodálni, hanem akivel egymás mellől csodálhatták a sztárokat. Egy meccs párkereső program gyanánt sem számított hajmeresztő ötletnek, amiről a korabeli apróhirdetések is árulkodnak. Ahogy arról is, a lányok mellé már nem kellett feltétlenül gardedám, ha stadionba készültek, az ottani nyilvánosság előtt anélkül is tisztességgel mutatkozhattak: „MECCSLÁTOGATÁSRA csinos, intelligens partnernőt keresek. Választ »Hungária drukker« jeligére fiókkiadóba.”⁴⁵ „MELYIK intelligens, magas, harmincas izr[aelita] úri fiú lenne szórakozáshoz és futballhoz partnerem. »Állandó páholy« jeligére főkiadóba.”⁴⁶

A nőszurkolók mint szakértők

„– Haj-rá magya-rok, haj-rá magya-rok!

És a férfihangok között vékony cérnaszálhangok: a nők.

Valamikor – nem is régen – még nagyon kevesen látogatták a meccseket a gyengébb nem képviselői. Aztán lassanként rájöttek, hogy a legújabb divatot látni és bemutatni nagyon alkalmas

⁴⁴ Aszlányi: A Sporthírlap bemutatja: a 11 válogatottat a hölgyszurkolóknak, 2.

⁴⁵ Az Ujság, 1938. január 30. 40.

⁴⁶ Az Ujság, 1939. május 14. 42.

egy-egy válogatott mérkőzés. Üdítő szórakozás volt szünetekben a színekben pompázó és korzózó hölgygárdát nézegetni. Közben sok-sok vicc született róluk, arról, hogy mennyire nem értenek a futballhoz.

De a nők addig jártak ki a meccsekre, míg lassanként megtanulták, hogy mi az ofszájd, mi a hendsz, drukkolni is kezdtek. Épp olyan lelkesen, épp olyan fanatikusan, de másképp. A férfi: ordít, gesztikulál, káromkodik és magyaráz.

A nő: tapsol, sikít és sír.

A férfi lelkesedése indulatból fakad, a nő: szívből. Egyik sem kevesebb a másiknál, kiegészítik egymást.

Vasárnap a nőket figyeltük, és annyi sok szakértő nyilatkozat vagy ősdrukkeri hozzászólás után a legújabb drukkerosztály tagjait szólaltattuk meg.”⁴⁷

A sportsajtó nemcsak ezen az egy vasárnapon, de több meccsen is megszólította a tribünök asszonyi hadát. Véleményt mondhatott például Telcs Márta: „Disznóság, hogy milyen durvák ezek az olaszok. Így lerúgni. De juszt fogunk győzni! Látja, milyen jó a kis Taki? Cuki!”⁴⁸ Szőke Kató: „Újpestet tippelem bajnoknak, lényeges anyagi érdekről van szó: lefogadtam ugyanis az újpesti győzelmet, de ettől függetlenül is megérdemlik, mert szépen dolgoznak és kitartóan, iga-zán impozáns, amit csinálnak.”⁴⁹ Diósi Ilonka: „Hát tudja, ez nem olyan egyszerű. Én Polgárt hátul játszatnám. Ha Kiszely nem játszhatna, Bíró, Sárosi dr., Toldi, Jakab, Gyetvai lenne a csatársorom.”⁵⁰ Steiner Lívia: „Szerintem ugyanis a Hungária csak úgy nyerhet, ha így áll fel: Szabó – Kis, Kállai – Négyesi, Turán, Sebes – Cseh, Müller, Bíró Sanyi, Turay, Titkos. Gondolja, hogy a vezetőség ilyen csapatot

⁴⁷ Tabi László: Mit szól hozzá, nagyságos asszony? Hölgyek a meccsen. *Sport-hírlap*, 1933. október 25. 6.

⁴⁸ Tabi: Mit szól hozzá, nagyságos asszony? 6.

⁴⁹ A sötétben sem minden tipp egyformán fekete... *Nemzeti Sport*, 1929. július 28. 8.

⁵⁰ (sz. k.): Összeállít a Ferencváros (már aki). *Sporthírlap*, 1939. március 22. 3.

állít össze? Ugyebár nem gondolja, mert nem is gondolhatja. Márpedig minden összeállítás, amely ettől eltér, csak ronthat a csapaton.”⁵¹

Akadt köztük, akinek úgy kellett szakértenie, hogy (a világválság idején sokakkal egyetemben) be sem jutott a stadionba, hanem két fiatalembert tenyerén egyensúlyozva tudósított a Hungária út kerítésén túl zajló válogatott meccs eseményeiről:

„– Bravó Korányi, ezt jól csináltad, mindig mondtam, hogy te vagy a legjobb magyar bekk. Te nem vagy szívbajos... Jól van, Borcsa, úgy látszik, öreg napjadra megtanulsz passzolni, ejnye, Sárosi... Jól van Avar, most átadta a labdát Toldinak, az vissza Lázárnak, Lázár előremegy, Dérinek adja, Déri beadja, nincs, aki átvegye, a német bekk tisztán elrúghatja...”

És így tovább, kérem szépen.

A hölgy nemcsak drukkernek kiváló, hanem speakernek is beválna, a szakértelmét illetőleg.”⁵²

Ezek után semmi ámulnivalónk nincs azon, hogy a lap tabellapályázatára, amelyben a bajnokság következő heti állását kellett pontosan megtippelni, hölgyek is küldtek (1929-ben legalábbis) telitalálatos szelvényt.

A futballista- és edzőfeleségek (-lányok, -anyák) szakmai nyilatkozataiból külön vademecumot lehetne összeválogatni, holott nem kényszerültek rá, hogy feltétlenül elmélyüljenek férjük munkahelyi problémáiban. A Hungária-feleségektől érdemes itt is idézni a *Szomszédok*-szövegkönyvbe illő dialógust, amit egy döntetlenre végződő örökrangadó után, a Brüll Alfréd klubelnök finanszírozta vacsorán adtak elő:

„Mándiné [férje Mándi Gyula, később az Arancycsapattal is dolgozó szakember, ekkor még játékos – B.K.]: Most aztán senki se vonhatja kétsége, hogy jól játszott az uram. Ha az utóbbi

időkben gyenge játékával bűnözött is Gyula, most meg kell neki bocsátani. Elnevezték Faternak és ki tudja, még minek. Az uram élete a futball – én tudom – nincs ma nála boldogabb ember.

Senkeyné [Senkey »Ica« Imre edző felesége]: Igazad van, Edit, de hidd el, nekem is éppen elég bajom volt a derbivel. Az uram hetek óta úgy töpreng, mint egy Hamlet. Sokszor éjjel is felkelt, járt a szobában le és fel; töprengett a Kalmár bokáján. És amilyen biztos, hogy ma örül a szép szereplésnek, holnap már azon fog tűnődni, vajon mi lesz a jövő vasárnap?

Kocsisné [férje, Kocsis Ferenc a válogatottban is szerepelt]: Na és a Feri... Már egy hete mondta folyton: »Ebbe a meccsbe belefekszünk!« Tudtam biztosan, hogy így lesz. Feri komoly játékos, ha gyengén játszik, keresi az okot, ha jól szerepelt, csak ezt mondja: »Tudod, egy régi játékosnál a jó szereplés nem erény, hanem kötelesség!« Így van rendjén, hadd lássák a fiatalok, hogy az idő műlását ha nem is állítja meg, de meglassítja a lelkesedés.”⁵³

Ám sem a futballistafeleségek, sem a tribün szingli szirénjei közül nem dicsekdhettek sokan azzal, hogy külön interjút szánt személyükre egy sportújság. (Nem pedig, teszem azt, a *Színházi Élet*, ahol a futballcelebritások magánélete rendszeresen terítékre került.) Ezzel szemben Várday Tódornának, a Pátria Filmkereskedelmi Vállalat filmkölcönző osztályá vezetőjének – alias Renének, a Ferencváros „legyadabb” hölgyszurkolójának – nem kevesebb, mint két és fél hasábot szentelt a *Nemzeti Sport*. „Isten bizony, meg kell ütnöm a főnyereményt, hogy vehessek egy balszélsőt a Ferencvárosnak!” – efféléket kiabált René a lelátóról (ezt épp a 3:1-re nyert Ferencváros-Slavia meccs szünetében). A „mások által középkorúnak mondott” René négyévesen járt először Fradi-meccsen és lett drukker, habár bátyja Hungária-támogatóként a kék-fehér zászlót lengette lelkesen. A vezérszurkoló asszony az interjúban egyesével elemezte az FTC-legénység képességeit és formáját. A majdani válogatott

⁵¹ (s.): Összeállít a Terézváros, 2.

⁵² Ott túl a rácon... 1932. november 3. 5.

⁵³ Ünnepel a kék gárda... *Sportírlap*, 1932. november 10. 4.

Kemény Tibor kapcsán egy ma is gyakorta felemlegettett futballbölcsességet hangoztatott: „Meg fognak ölni érte, de kimondom. Olyan embernek, akinek rendes keresete és fizetése van, nem lehet lelkiválsága. Csak annak lehet lelkiválsága, aki nyomorog és éhezik!”⁵⁴

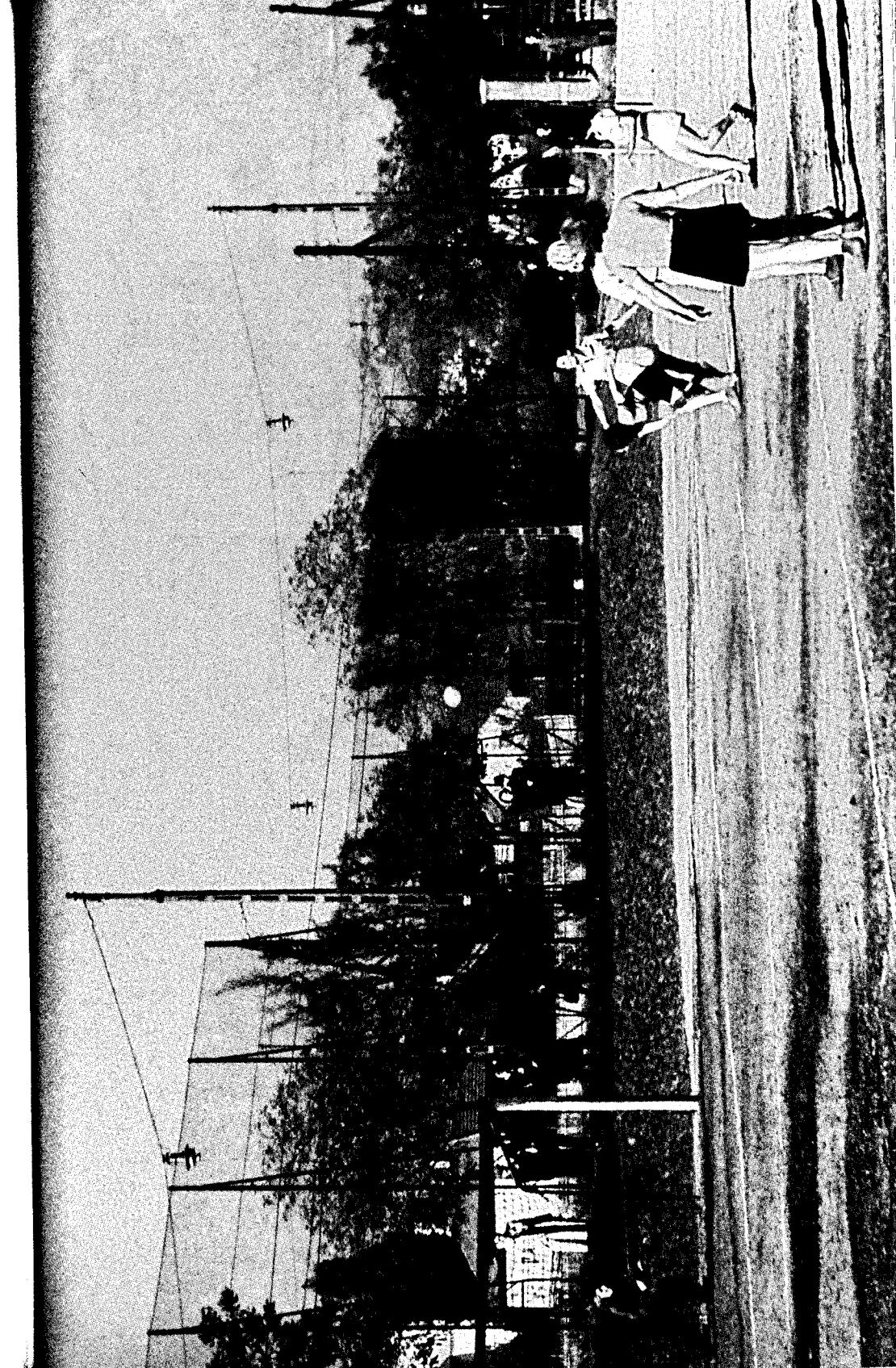
* * *

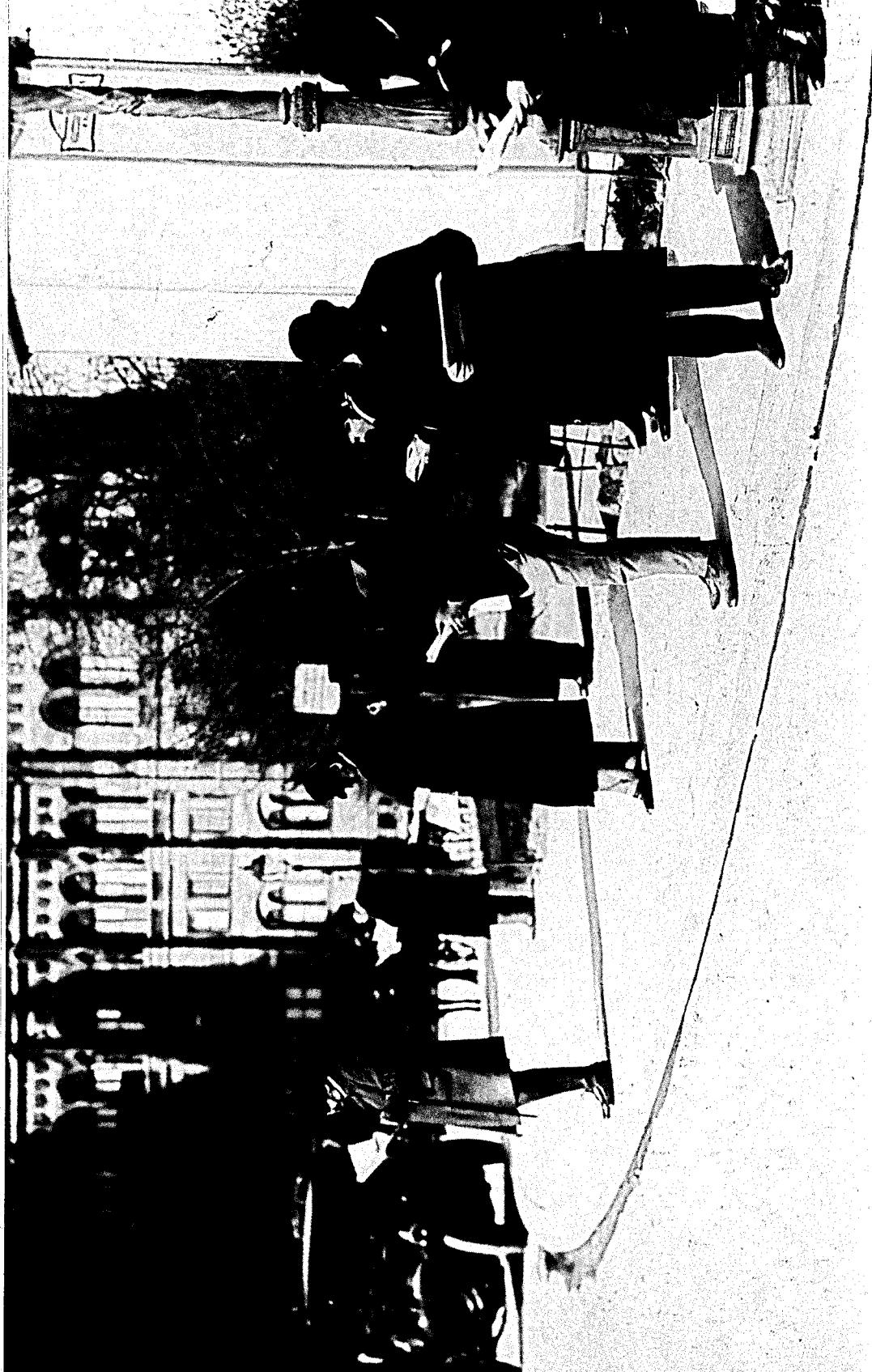
Az első futballmeccs kedvéért a Millenáriszon ázó „szép hölgyek koszorújától” és a szabadkai erdőben fotograffálgató Bezerédynétől, lám, eljutottunk a hölgyszurkolói kultúra – nos, ha nem is hangsúlyos mivoltáig, de legalább a rendszeres nevesíthetőségéig. Hogy ez a bő negyven esztendő, mialatt a hölgykoszorú arctalanságát a „legvadabb René” (rajzolt) arcképes bemutatása váltotta fel, keveset vagy sokat nyom-e a történelem mérlegén, nem tisztem eldönteni, összehasonlítás nélkül nem is tudom ezt megtenni.

Tanúi lehettünk ugyanakkor, hogy a nők a kezdetektől részt vállaltak a hazai futballkultúra történetében. Amennyiben ez utóbbi történetet nem felejtjük bent a meccsstatisztikák és játékoséletrajzok szűkre méretezett öltözőjében. Hogyan is férhetne ott el, amikor hozzáartozik a tribünök, a pótszékeken egyensúlyozók, az állóhelyek, a tömött villamosok és a szurkolótársak tenyeréről a falon túli világot megpillantani vágyók népe is?

Érdemes volna gyakrabban kimerésznedni a játékoskijáróból, legalább a pályahatárig. Hiszen Zalaczky Bözsikével és Herbst Zsófiával csakis ott találkozhat az ember.

⁵⁴ Bókai M. Béla: Beszélgetés a Ferencváros „legvadabb” hölgyszurkolójával. *Nemzeti Sport*, 1937. július 2. 4.

Forrás- és irodalomjegyzék

Források

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

IV.1411.b.1899 00098 Brüll Ármin hagyatéki ügye (1899)

VII.2.e 1696 (1915) Ferencvárosi Versenypálya Rt. (1910–1943)

VII.2.e 3313 (1915) Magyar Testgyakorlók Köre Sportpálya Rt.
(1912–1933)

VII.2.e 3832 (1916) Brüll Henrik és Fiai (1864–1916)

VII.179.a – 1921 – 0071 Lázár Ferenc közjegyző iratai.

VII.187 Holitscher Szigfrid közjegyző iratai

VII.190 Meixner László közjegyző iratai (1939–1951)

Arcanum Digitális Tudománytár (adtplus.arcanum.hu)

Hungaricana Közgyűjteményi Portál (hungaricana.hu)

Sajtó

8 Órai Ujság, 1938

A Hét, 1902

Autó-Traktor, 1934

Az Est, 1930, 1931, 1935, 1937

Az Illatszerész, 1932

Az Ujság, 1908–1910, 1911, 1912, 1915, 1916, 1938, 1939

Budapesti Hírlap, 1912, 1914, 1929

Drogista Közlöny, 1936

Dunántúl, 1917, 1923

Ellenzék [kolozsvári], 1881

Esti Kurír, 1925
 Esti Ujság, 1938
 Film Színház Irodalom, 1941
 Friss Ujság, 1934
 Függetlenség, 1934
 Herkules, 1899
 Képes Pesti Hírlap, 1933
 Magyar Auto Touring, 1935
 Magyar Cserkész, 1937
 Magyar Hírlap, 1932
 Magyar Közélet, 1931
 Magyar Lányok, 1935, 1936
 Magyar Nemzet, 1901, 1939
 Magyar Nők Lapja, 1939
 Magyarország, 1902, 1924, 1936
 Magyar Polgár, 1903
 Magyarság, 1929, 1933, 1936
 Nemzeti Sport, 1908–1912, 1926–1932, 1935–1939
 Nemzeti Újság, 1935
 Népszava, 1910, 1911, 1929
 Ország-Világ, 1902
 Pesti Hírlap, 1903, 1908, 1911, 1912, 1927, 1928, 1930, 1937–1939
 Soproni Hírlap, 1935
 Sopronvármegye, 1927
 Sporthírlap, 1913, 1914, 1919, 1920, 1923, 1924, 1925, 1927, 1928, 1929, 1932–1934, 1936–1930, 1934
 Sport-Világ, 1897, 1899, 1901, 1902, 1904, 1905, 1908, 1910–1913
 Szegedi Friss Újság, 1929
 Színházi Élet, 1920, 1933
 Színházi Magazin, 1939–1943
 Uj Idők, 1903, 1925, 1927
 Ujság, 1927, 1932, 1934, 1938
 Világ, 1911
 Villamfelszerelők, Műszerészek és Látszerészek Lapja, 1937, 1941

Hivatkozott irodalom

A Dámák Nemzetközi Túraútja. *Autó-Traktor*, 5. évf. (1934) 11. sz. 17–26.

A Milliók Könyve regénypályázata. *Uj Idők*, 1932. augusztus 21. 243.

A napszemüveg története. *Vision Express*, <https://www.visionexpress.hu/hu/blog/a-napszemuveg-tortenete-91> (Letöltés: 2022. június 2.)

A nábob kincse. *Uj Idők*, 1916. május 21. 539–540.

Andreides Gábor – Dénes Tamás: *Weisz és a többiek*. Budapest: Jaffa, 2018.

„A populáris kultúra medialitása” – Egy konferencia szövegei. *Al-föld*, 65. évf. (2014) 9. sz. 46–71.

A szerkesztő üzenetei. *Uj Idők*, 1911. október 15. 370.

A szerkesztő üzenetei. *Uj Idők*, 1942. október 24. 506–507.

Balajthy Ágnes 2017: Térkép nélkül. Utazási irodalom a két világháború között. *Filológiai Közlöny*, 63. évf. (2017) 2. sz. 101–111.

Bale, John: The Stadium as Theatre: A Metaphor for our Times. In: John Bale John – Olof Moen (eds): *The Stadium and the City*. Edinburgh: Keele University Press, 1995. 311–322.

Bálint Gábor: A pesti ponyva virágkora az 1930–1940-es években. *Magyar Könyvszemle*, 123. évf. (2007) 1. sz. 121–133.

Balogh János Mátyás: Orth György emlékezete. A hét dokumentuma – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára 2017. július 17. https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/orth_gyorgy_emlekezete (Letöltés: 2021. április 12.)

Baráth Katalin: Nép, nemzet, futball, Az „angol játék” globalizációjának kezdetei. *Századok*, 154. évf. (2020) 6. sz. 1207–1232.

Baráth Katalin: A magascé-közép. Régi idők női futballszurkolói – sajtótükörben I–II. *Napi Történelmi Forrás*, www.ntf.hu (Letöltés: 2020. augusztus 15.)

Baráth Katalin: „Gegenpressing”. Az első stadionépítési láz részvénytársaságai: FTC és MTK (1908–1943). *Korall*, 21. évf. (2020) 81. sz. 100–137.

Bass, Amy: State of the Field: Sports History and the „Cultural Turn”. *Journal of American History*, vol. 101 (2014) no. 1, 148–172.

Bauman, Zygmunt 2001: Identitás és globalizáció. *Magyar Lettre International* 42. 11–13.

B./G.: *Jimmybacsi, a magyar futball(nagyság) atya*. www.nemzetisport.hu (Letöltés: 2020. augusztus 15.)

Bódy Zsombor: Viszontválasz Ungváry Krisztiánnak. *Korall*, 14. évf. (2013) 54. sz. 174–179.

Bódy Zsombor: *Magyarország társadalomtörténete a két világháború között*. Budapest: Akadémiai, 2018.

Borsi-Kálmán Béla: *Az Aranycsapat és kapitánya*. Budapest: Kortárs, 2008.

Borsi-Kálmán Béla: *Pszeudo-fociesszék*. Budapest: Kortárs, 2018.

Braun, Jutta: Football History: A German Perspective on Current Research Fields. *Historical Social Research/Historische Sozialforschung*, vol. 40 (2015) no. 4, 153–175.

Brown, Vanessa: *Cool Shades: The History and Meaning of Sunglasses*. London: Bloomsbury Academic, 2014.

Brown, Vanessa: Cool, sunglasses and the modern woman: Icons of the 1960s. *Film, Fashion & Consumption*, vol. 18 (2018) no. 7, 97–114.

Brown, Vanessa: Is coolness still cool? *Journal for Cultural Research*, vol. 25 (2021) no. 5, 429–445.

Buzinkay Géza: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*. Budapest: Wolters Kluwer, 2016.

Chaudhary, Krishna V.: Evolution of Snowglasses to Sunglasses. *Medium.com*, 2021, <https://medium.com/lessons-from-history/the-fascinating-history-of-sunglasses-they-are-not-modern-82d95aa09e45> (Letöltés: 2022. június 2.)

Csáki Pál: A ponyvairodalom „megrendszabályozása” az 1940-es évek elején. *Magyar Könyvszemle*, 104. évf. (1988) 1. sz. 41–53.

Csőregh Éva: Szívet szívért... In memoriam Hedvig Courts-Mahler. *Világosság*, 9. évf. (1968) 4. sz. 234–239.

Del Medico Ágoston indítványa a fővárosi közgyűlésben. *Fővárosi Közlöny*, 11. évf. (1900) 46. sz. 770.

Demszky Gábor: *Húszévesek I. Kultúra és Közösség*, 5. évf. (1978) 1–2. sz. 122–129.

Dénes Tamás – Sándor Mihály – B. Bába Éva: *A magyar labdarúgás története 1. Amatőrök és álamatőrök (1897–1926)*. Debrecen: Campus, 2013.

Dietschy, Paul – Richard Holt: Sports History in France and Britain: National Agendas and European Perspectives. *Journal of Sport History*, vol. 37 (2010) no. 1, 83–98.

Dyreson, Mark: Mapping Sport History and the History of Sport in Europe. *Journal of Sport History*, vol. 38 (2011) no. 3, 397–405.

Esterházy Péter: A Kántor-napló. *Korunk*, 23. évf. (2012) 6. sz. 28–31.

Eszik Veronika: A vasút Ferencvárosban. Egy nagyvárosi ipari zóna térszerkezeti vizsgálata. *Korall*, 14. évf. (2013) 52. sz. 21–42.

Fekete Pál: *Orth és társai. Orth György, Schlosser Imre, Zsák Károly*. (Színes Sportkönyvtár.) Budapest: Sport, 1963.

Felméri Lajos: Angol játékok. *Ellenzék* [kolozsvári], 2. évf. (1881), 99. sz. 1.

Földessy János (szerk.) 1926: *A Magyar Futball és a Magyar Labdarúgók Szövetsége 1897, 1901, 1925*. Budapest: Magyar Labdarúgók Szövetsége, 1926.

Gáspár Jenő: Az Uj Idők félévészázada. *Uj Idők*, 1944 Karácsony, 531–533.

Giulianotti, Richard: *Football. A Sociology of the Global Game*. Cambridge: Polity, 1999.

Giulianotti, Richard – Roland Robertson: The Globalization of Football: A Study in the Glocalization of the 'Serious' Life. *British Journal of Sociology*, vol. 55 (2004), no. 2, 545–568.

Grósz Emil – Hoor Károly dr.: *A szemorvoslás eszközei*. A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat Könyvtára 104. Budapest: Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, 1909.

Guttmann, Allen: *Games and Empires. Modern Sports and Cultural Imperialism*. New York, NY: Columbia University Press, 1994. 41–70.

Gyáni Gábor: A kultúra adásvétele. *Budapesti Negyed*, 5. évf. (1997) 2–3. (16–17.) sz. 5–8. (A szám önálló címe: *Tömegkultúra a századfordulós Budapesten*. Szerk. Gyáni Gábor.)

Hadas Miklós – Karády Viktor: Futball és társadalmi identitás. Adalékok a magyar futball társadalmi jelentéstartalmának történelmi vizsgálatához. *Replika*, (1995) 17–18. sz. 88–120.

Hadas Miklós: Olimpia és globalizáció. *Sic Itur ad Astra*, (2011) 62. sz. 103–121.

Hall, Stuart: A kulturális identitásról. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*. Budapest: Osiris – Láthatatlan Kollégium, 1997. 60–85.

Hegyi Tamás: Mexikóban a magaslati levegő, Kínában a háború tolta ki vele. *Nemzeti Sport*, 2019. november 4. <https://www.nemzetisport.hu/> (Letöltés: 2021. január 19.)

History of FIFA – FIFA takes shape <https://www.fifa.com/mensyoutholympic/news/history-fifa-fifa-takes-shape-449> (Letöltés: 2021. április 12.)

Horak, Roman: Moving to Suburbia: Stadium Relocation and Modernization in Vienna. In: Bale, John – Moen, Olof (eds): *The Stadium and the City*. Edinburgh: Keele University Press, 1995. 81–94.

Horváth Attila: *A részvénytársaságok és a részvénytársasági jog ki-alakulása Magyarországon*. Budapest: Rejtjel, 2005.

Igric: Automobil. *Uj Idők*, 1899. szeptember 3. 211–212.

Illés Tamás: A kulturális globalizáció földrajzi vonásai. *Tér és Társadalom*, 32. évf. (2018) 2. sz. 3–20.

Kennedy, David – Collins, Michael: Community Politics in Liverpool and the Governance of Professional Football in the Late Nineteenth Century. *The Historical Journal*, vol. 49 (2006) no. 3, 761–788.

Kenyeres Ágnes (főszerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon*. 3. kiegészítő kötet A–Z. Budapest: Akadémiai, 1981.

Kövér György 1989: A részvényesek jegyzéke mint társadalomtörténeti forrás. In: Erdmann Gyula (szerk.): *Kutatás – módszertan* (Rendi társadalom – polgári társadalom 2.) Gyula, 118–124.

Kövér György 2012: Budapesti milliomosok a 19. század végén. In: uő: A Pesti City öröksége. Banktörténeti tanulmányok. *Várostörténeti tanulmányok* 12. Budapest: Budapest Főváros Levéltára, 2012. 245–264.

Kiss Gábor Zoltán: A köztes kulturális tér mítoszai és a Nyugat. *Alföld*, 58. évf. (2007) 10. sz. 54–59.

Kiss Gábor Zoltán: A Literatura és a ponyva aranykora. Széljegyzetek a hazai tömegirodalom történetéhez. *Alföld*, 61. évf. (2010) 2. sz. 97–104.

Kosztolányi Dezső: Sommerset Maugham: A szent láng. *Uj Idők*, 1930. szeptember 28. 409.

Kőszeghi István: A rejtély. A. Fielding új regénye az Egyetemes Regénytárban. *Uj Idők*, 1925. május 17. 484–485.

Lane, Barnaby: The 12 richest billionaire Premier League club owners, and how they made their fortune. *Business Insider*, 17 August, 2019 www.businessinsider.com (Letöltés: 2020. augusztus 15.)

Május. *Uj Idők*, 1938. június 26. 947.

Malecki Román: Casuals. *Sport–Világ*, 12. évf. (1905) 17. sz. 2.

Márai Sándor: A ponyva. *Uj Idők*, 1940. november 24. 638–639.

Markovits, Andrei S. – Lars Rensmann: *Gaming the World. How Sports Are Reshaping Global Politics and Culture*. Princeton: Princeton University Press, 2010. 43–106.

Marschik, Matthias: Austrian Sport and the Challenges of Its Recent Historiography. *Journal of Sport History*, vol. 38 (2011) no. 2, 189–198.

Martin, Simon: Italian Sport and the Challenges of Its Recent Historiography. *Journal of Sport History*, vol. 38 (2011) no. 2, 199–209.

Mazlish, Bruce: Psychohistory and the Question of Global Identity. *Theoria: A Journal of Social and Political Theory*, vol. 46 (1999) no. 93, 18–28.

Mekis D. János: Irodalmi szerepvállalás és poétikai alakítottság Herczeg Ferenc prózájában. In: Gazdag László – P. Müller Péter: *Fenn és lenn. Tanulmányok Herczeg Ferenc születésének 150. évföldulójára*. Pécs: Kronosz – Magyar Történelmi Társulat, 2014. 99–150.

Mélyi József: Elmosódó emlékezet. *Magyar Narancs*. 2011. március 17. https://magyarnarancs.hu/egotripp/elmosodo_emlekezet-75746 (Letöltés: 2020. július 7.)

Mikszáth Kálmán: A generális. In: uő: *Cikkek és karcolatok II*. <http://www.mek.oszk.hu/00900/00901/html/25.htm> (Letöltés: 2022. június 2.)

Milliók könyve. *Uj Idők*, 1916. január 2. 23.

Mohácsi Gergely: Szép, Erős, Egészséges. Szabadidő és testkultúra Budapesten a 20. század első felében. *Korall*, 3. évf. (2002) 7–8. sz. 34–55.

Mohácsi Gergely: Testkultusz és tömegtársadalom. A budapesti strandfürdők alapításának rövid története. *Századok*, 136. évf. (2002) 6. sz. 1471–1506.

Mudrák József – Deák Tamás: *Magyar Hangosfilm Lexikon*. Mária-besnyő–Gödöllő: Attraktor, 2006.

Osbrink, Kyle: Surprising moments in the history of sunglasses. *Science Museum*, London, 29 May 2018, <https://blog.sciencemuseum.org.uk/9-surprising-moments-in-the-history-of-sunglasses> (Letöltés: 2022. június 2.)

Owens, Timothy J. – Robinson, Dawn T. – Smith-Lovin, Lynn: Three Faces of Identity. *Annual Review of Sociology*, vol. 36 (2010) 477–499.

Pásztor Árpád 1912: A football lelke. Stockholm, július 7. *Nyugat*, 5. évf. (1912) 14. sz. 154–156.

Pásztor Mihály: A jókedv ára. In: „Kelet Párizsától” a „bűnös városig.” Szöveggyűjtemény Budapest történetének tanulmányozásához I. 1870–1930. Szerk. Sipos András – Donáth Péter. Budapest: Budapest Főváros Levéltára – Budapesti Tanítóképző Főiskola, 1999. 426–442.

Pettkó Béla – Reiszig Ede (szerk.): *Magyar nemzetiségi zsebkönyv 2. Nemes családok*. Budapest: Magyar Heraldikai és Geneológiai Társaság, 1905.

Pikó Bettina 2019: Kultúra és lélektan egy globalizálódó világban. A globalizáció társadalom-lélektana. In: Pikó Bettina: *Kultúra, társadalom és lélektan*. Budapest. <https://mersz.hu/piko-kultura-tarsadalom-es-lelektan> (Letöltés: 2021. január 20.)

Puskás Julianna: A magyarországi kivándorlás sajátosságai a két világháború között (1920–1940). *Magyar Tudomány*, 26. évf. (1981) 10. sz. 735–745.

Rákosi Jenő: Sport mint művészet. *Uj Idők*, 1925. április 5. 328–329.

Raum Oszkár: A sebesség örültjei. *Uj Idők*, 1905. október 1. 332–333.

Régi Tamás: Vadászok és vadászók. Vadászkultúra és gyarmatosítás a XX. század első felében Kelet-Afrikában. *Budapesti Könyvszemele*, 19. évf. (2007) 2. sz. 150–159.

Rohdewald, Stefan: Yugoslavian Sport and the Challenges of Its Recent Historiography. *Journal of Sport History*, vol. 38 (2011) no. 3, 387–395.

Schleicher Vera: Odi profanum vulgus. A balatoni strand. *Korall*, 22. évf. (2021) 84. sz. 5–23.

Sik Domonkos: Giddens modernitáselmélete: identitás és intimitás. *Replika*, 82. évf. (2013) 1. sz. 131–144.

Sipos András: Vázsonyi Vilmos és a budapesti várospolitika. 1894–1906. In: *Tanulmányok Budapest múltjából* 25. Budapest: Budapest Történeti Múzeum, 1996. 219–247.

Speidl Zoltán: Futballsportunk nagyhete. A bankett. *Sport–Világ*, 8. évf. (1901) 15. sz. 126.

Sport és testkultúra. *Korall*, (2002) 7–8. sz.

Sport és hatalom. *Aetas*, 30. évf. (2014) 4. sz.

Szatmári Judit Anna: Honnan érkezett a divat a két világháború között? In: Feitl István (szerk.): *Nyitott-zárt Magyarország. Politikai és kulturális orientáció, 1914–1949*. Budapest: Napvilág, 2013. 262–280.

Szegedi Péter: Az első cipőzinóránál kezdődött... A magyar hivatásos futball születése. *Korall*, (2003) 13. sz. 163–183.

Szegedi Péter: A budapesti zsidó sportegyesületek születése. *Szombat*. 2013. <https://www.szombat.org/kultura-muveszetek/a-budapesti-zsido-sportegyesuletek-szuletese> (Letöltés: 2020. július 7.)

Szegedi Péter: *Riválisok. Debrecen futballtársadalma a 20. század első felében*. Budapest: Korall, 2014.

Szegedi Péter: *Az első aranykor. A magyar focia 1945-ig*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2016.

Szegedy-Maszák Mihály: A polgári társadalom korának művelődése I. (A XVIII. század végétől 1920-ig). In: Kósa László (szerk.): *Magyar művelődéstörténet*. Budapest: Osiris, 2006. 419–470.

Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. 5. kötet. Budapest: Hornyánszky Viktor Könyvkiadóhivatala, 1897.

Szirák Péter: Irodalmi utazások. Megértésteljesítmények a két világháború közötti irodalmi útirajzokban. *Irodalomtörténet*, 100. évf. (2012) 1. sz. 27–32.

Sztrókay Kálmán: A mozi jubileuma. *Uj Idők*, 1921. július 1. 257–258.

T. A.: Bluff. Moly Tamás kalandos regénye. *Uj Idők*, 1924. június 1. 429.

Takács Tibor: *Szoros emberfogás*. Budapest: Jaffa, 2014.

Takács Tibor: *Büntetőterület*. Budapest: Jaffa, 2018.

Taylor, Matthew: Global Players? Football, Migration and Globalization, c. 1930–2000. *Historical Social Research / Historische Sozialforschung*, vol. 31 (2006) no. 1, 7–30.

Test, labda és társadalom. *Sic Itur ad Astra*, (2011) 62. sz.

Thirring Gusztáv: Az 1906. évi népszámlálás eredményei. (Budapesti Statisztikai Közlemények 43.) Budapest: 1914.

Tobin, Lucy: Why Shades keep you cool? *The Guardian*, 07 March 2011, <https://www.theguardian.com/education/2011/mar/07/sunglasses-cool-western-culture> (Letöltés: 2022. június 2.)

Tomka Béla: *Európa társadalomtörténete a 20. században*. Budapest: Osiris, 2020.

Tomka Béla: Globalizáció: megjelenési formák, szakaszok és determinánsok. *Magyar Tudomány*, 184. évf. (2023) 10. sz. 1223–1234. DOI: 10.1556/2065.184.2023.10.2.

Tomlinson, John: *Globalization and Culture*. Cambridge: Polity, 1999.

Urry, John: The 'Consumption' of Tourism. *Sociology*, vol. 24 (1990 February) no. 1, 23–35.

Vázsonyi Vilmosné: *Egyszer volt... Emlékirat 1947-ből*. Budapest Történetének Forrásai 11. köt. Budapest: Budapest Főváros Levéltára, 2015.

Veres András: „Roll over Beethoven.” Gondolatok az elit- és a tömegkultúráról. *Alföld*, 60. évf. (2009) 5. sz. 3–23.

Vertelney, Seth: *Media Microscope: Super Bowl owns American TV, but soccer conquers the globe*. www.goal.com (Letöltés: 2020. augusztus 15.)

Vidacs Bea: *Egy szebb jövő képei: Futball a kameruni közgondolkodásban*. Budapest: L'Harmattan, 2009.

Vörös Károly 1991: Hárrom vázlat Budapest társadalomtörténetéből a dualizmus korában. In: *Tanulmányok Budapest múltjából* 24. Budapest: Budapest Történeti Múzeum, 1991.

Wilson, Jonathan: *Inverting the Pyramid*. London: Orion, 2008.

Wilson, Jonathan: *The Names Heard Long Ago: How the Golden Age of Hungarian Football Shaped the Modern Game*. London: Blink, 2019. [Magyarul: Wilson, Jonathan: *A magyar futball aranykora*. Budapest: Gabo, 2020.]

Wilson, Jonathan: „Senkinek sem volt olyan hatása a világ fejlődésére, mint a magyaroknak” (interjú). *HVG*, 2021. január 3. https://hvg.hu/iithon/20210103_jonathan_wilson_aranycsapat_magyar_valogatott_interju (Letöltés: 2021. január 20.)

Wolfner József. *Uj Idők*, 1932. február 21. IV.

Young, Christopher – Anke Hilbrenner – Alan Tomlinson: European Sport Historiography: Challenges and Opportunities. *Journal of Sport History*, vol. 38 (2011) no. 2, 181–187.

Zeidler Miklós: Egy régi pálya a polgári korban – a Millenáris Sporttelep. *Korall*, 3. évf. (2002) 7–8. sz. 117–139.

Zeidler Miklós: Angol hatások a magyar sport kezdeteire. In: uő: *A labdaháztól a Népstadionig. Sportélet Pesten és Budán a 18–20. században*. Pozsony: Kalligram, 2012. 51–105.

Zwicker, Stefan: Sport in the Czech and Slovak Republics and the Former Czechoslovakia and the Challenge of Its Historiography. *Journal of Sport History*, vol. 38 (2011) no. 3, 373–385.

Online gyűjtemények

Europeana, www.europeana.eu
 Fortepan, www.fortepan.hu
 Hangosfilm.hu, www.hangosfilm.hu
 Cordis, www.cordis.europa.eu

(Letöltés minden: 2023. december 10.)

Képjegyzék

A kötetben közölt fényképek forrása a Fortepan fotóarchívum (www.fortepan.hu). A fotókra vonatkozó információk (keletkezési hely és idő, téma stb.) ugyancsak a Fortepanról származnak.

9. oldal Csavargőzös a Dunán, 1940. Képszám: 71371, adományozó: Lissák Tivadar.

10. oldal Alsógyenes, strand, 1943. Képszám: 266155, adományozó: Vízkelety László.

12. oldal Alag, a Petanovits-ház kertje, 1938. Képszám: 29575, adományozó: Kölcsény Ferenc Dunakeszi Városi Könyvtár, Petanovits fényképek.

58. oldal 1935. Képszám: 224228, adományozó: Kieselbach Tamás.

79. oldal Andrassy út, 1931. Képszám: 135108, adományozó: Lőrinczi Ákos.

80. oldal MTK-stadion, 1929. Képszám: 3913, adományozó: Fortepan.

82. oldal 1909. Képszám: 23127, adományozó: Szepessy Tibor.

120. oldal Étkezőkocsi, 1938. Képszám: 154834, adományozó Surányi Sándor – György József.

157. oldal New York, Wall Street, 1929. Képszám: 174007, adományozó: Aszódi Zoltán.

158. oldal FTC-stadion, 1939. Képszám: 180601, adományozó: Bojár Sándor.

213. oldal 1903. Képszám: 13316, adományozó: Fortepan.

214. oldal Nagyselyk, 1913. Képszám: 260442, adományozó: UWM Libraries, szerző: Frederick Gardner Clapp.

216. oldal 1913. Képszám: 4575, adományozó: Zichy.

242. oldal Óbuda, 1927. Képszám: 28358, adományozó: Saly Noémi.

269. oldal Budapest, Fehérvári út, nagypályás női kézilabda-mérkőzés, 1942. Képszám: 265064, adományozó: Horváth József.

270. oldal Kossuth Lajos (Országház) tér, 1914. Képszám: 256075, adományozó: Országos Széchényi Könyvtár, szerző: Müllner János.

282. oldal 1940. Képszám: 204275, adományozó: Somlói Miklós dr.

286. oldal 1912. Képszám: 41774, adományozó: Fortepan.

294. oldal Sárospatak, 1922. Képszám: 13567, adományozó: Fortepan.

306. oldal Nyugati pályaudvar, 1938. Képszám: 29695, adományozó: Kölcsey Ferenc Dunakeszi Városi Könyvtár, Petanovits fényképek.

A tanulmányok korábbi megjelenési helye

Titkolt tekintetek. A napszemüveg elterjedése és színeváltozásai Magyarországon (1900–1944). *ME.DOK Média-Történet-Kommunikáció*, 17. évfolyam (2022), 3. szám. 5–40.

„Egyformán érdeklő a grófnőt és a komornát”. Észrevételek a *mid-cult* társadalomtörténeti vonatkozásairól, középpontban az *Uj Időkkel. Kellék*; 68. kötet (2022). 11–26.

Nép, nemzet, futball. Az „angol játék” globalizációjának kezdetei. *Századok*, 154. évfolyam (2020), 6. szám. 1207–1233.

„Gegenpressing”. Az első stadionépítési láz részvénytársaságai: FTC és MTK (1908–1943). *Korall*, 21. évfolyam (2020), 81. szám. 100–137.

A magyar futball útilevél-irodalma és a globális identitás problémája (1911–1939). *Korall*, 22. évfolyam (2021), 85. szám. 47–71.

Luxushóbort és látványosság. Korai autós élmények és az első nemzetközi autós túraverseny Magyarországon (1909). – A jelen kötetben olvasható először.

A magascé-közép: régi idők női futballszurkolói – sajtótükörben. 1–2. rész. *Napi Történelmi Forrás*, www.ntf.hu.

Névmutató

Abramovics, Roman 99
Ádám Sándor 187
Ady Endre 62
Almásy Hugó 187
Andrássy Géza 109, 113, 114, 115, 229
Andreides Gábor 88
Antal István 64
Antony Antal 187
Apponyi Albert 109, 117
Ashton, Thomas 102
Avar István 262, 266

Babits Mihály 77
Ballagi Aladár 185–187
Balogh Hugó 187
Bánki Donát 220, 225
Bárász Miklós 133
Baráth Katalin 8
Barátki Gyula 152
Bárczy István 109, 117, 166, 167, 174, 206
Barcs Sándor 104
Bárkányi Ilona 254, 260
Barsi Ödön (E. A. Rodriguez) 64
Bartók Béla 62
Báthory István 185
Bathyány Elemér 114
Bauman, Zygmunt 155

Bayer Dezső 185
Békés Gyula 187
Bell, Albert Henry 191
Beniczkyné Bajza Lenke 71
Berkesi András 65
Berzeviczy Albert 113
Bethlen István 117
Bezerédy Ilona 246
Bezerédy István 246
Bezerédy Istvánné (szül.: Rátai Eszter) 245, 246, 268
Bineth Sándor 196
Bíró Sándor 196, 265
Bittner János 187
Bláthy Ottó Titusz 235
Borbás Gáspár 176
Boros János 187
Borsi-Kálmán Béla 88
Bosman, Jean-Marc 98, 105
Bourdieu, Pierre 88, 89
Braun Ferenc 187
Britz János 224
Bródi Sándor 136
Bródy Ignác 187
Bródy Sándor 187
Brown, Vanessa 14, 54–56
Brüll Alfréd 103, 169, 171, 178, 193–196, 198–200, 229, 266
Brüll Ármin 198

Bugatti, Ettore 233
 Buzássy Imre 187
 Capote, Truman 36
 Chaplin, Charlie 92
 Chmura László 15, 18
 Conan Doyle, Arthur 66, 73, 75, 233
 Corbett, Cicely 252
 Courths-Mahler, Hedwig 71, 72, 75, 77
 Croker, Bithia Mary 71
 Csecsy Andor 187
 Cseley József 185, 187
 Csikós Rózsi 48
 Csonka János 220, 225
 Csonka József 224
 Damaszkin Arzén 128
 Dán Klári 48
 De Dion, Albert 224, 229
 Demszky Gábor 65
 Dénes György 45
 Dénes Tamás 88
 Dietrich, Marlene 42, 43
 Dióssy Ilonka 265
 Dirsztay Gedeon 196
 Dobos István 71
 Dreher Theodor 232
 Drubina István 187
 Dunning, Eric 88
 Ébner József 187
 Eco, Umberto 65
 Edelmann, Heidrun 221
 Edwards, Blake 36

Egri Sándor 187
 Ehrlich Manó 184, 185, 187
 Eisenhoffer József 103
 Elias, Norbert 16, 88
 Eötvös Loránd 113, 245
 Epstein Manó 185, 187
 Erdei Ferenc 71
 Erdélyi Mici 45
 Erdős Renée 64
 Esterházy Miksa 101
 Esterházy Péter 83
 Faragó Lajos 144
 Farkas Lajos 224
 Farkas Pál 73
 Feldmann Gyula 135, 136
 Fényi Béla 218
 Ferenc József 233
 Ferenczy Tibor 187
 Fielding, Archibald 69
 Fodor Henrik 144, 145, 149, 156, 196
 Foucault, Michel 88
 Földi Mihály 64
 Földváry Imre 187
 Fuchs Jenő 178
 Fülepp Kálmán 109
 Gábory Ignác 187
 Gannon, Barney 104
 Gara Arthur 195, 196
 Garbo, Greta 34, 42, 43
 Garibaldi, Giuseppe 139
 Gettins, Joseph Holmes 112, 113
 Giddens, Anthony 155
 Giulianotti, Richard 90
 Goldoni, Carlo 16

Goll Bea 48
 Goll Elemér 204
 Grant, Foster 16, 18
 Gregersen Endre 185, 187
 Gregersen Nils 187
 Grünbaum Ernő 26
 Grünfeld Manó 196
 Guérin, Robert 97
 Guttmann Béla 103
 Guttmann, Allen 119
 Günther Tivadarné 191
 Gyáni Gábor 84, 85
 Gyetvai László 265
 György, V. 44
 György, VI. 44
 Győry István 185
 Habsburg Ottó 149
 Hadas Miklós 111, 160
 Hajdú Pál 196
 Hajós Alfréd (Guttmann Arnold) 102, 162, 249
 Hajós József 187
 Halász Péter 64
 Hall, Stuart 155
 Hallauer, Otto 18, 19
 Halmay Zoltán 169
 Haraszti Samu 196
 Hárnik Helena 27
 Harsányi Zsolt 64, 72
 Hecht Ernő 185, 187, 194, 205, 206
 Hegyi Tamás 139
 Helvey (Heidberg) Tivadar 184, 185, 187–190
 Henrik porosz herceg – II. Vilmos öccse 233, 237, 238, 240
 Hepburn, Audrey 36, 43
 Herbst Zsófi 253, 268
 Herczeg Ferenc 61, 62, 64, 71, 73, 75, 77, 199
 Hertzka Lipót 103
 Herz Lajos 184, 185
 Herzog Edvin 144
 Heteés Antal 194, 196
 Hirschfeld Antal 194
 Hirschfeld Mór 194
 Hirschhorn Dániel 187
 Hirschl Imre 103
 Hock János 186
 Hoffer István 196
 Hogan, Jimmy 103, 104
 Holics Ödön 196
 Horch, August 233
 Horn K. Lajos 187, 201
 Horthy Miklós 93
 Horváth Ferenc 183, 185, 187, 189, 201
 Horváth József 185, 187
 Horváth László 22
 Horváthné Szélpál Mária 8
 Houlding, John 180
 Hönig Adolf 29
 Hubay Kálmán 27
 Huszár Károly (Pufi) 176
 Hűvös Iván 185, 186
 Hűvös József 189
 Illyés Gyula 127
 Iszer Károly 164, 166, 168, 207
 Izsáky Margit 27
 Jäger Izidor 196
 Jakab László 265

Jakabffy Ferenc 185, 187–189
 Jakabffy Imre 187, 188
 Jakobe (Jacobi) Roland 176
 Jakube (Jávor) Pál 261
 Janicsáry/Janitsáry Iván 224
 Járít Gyula 185, 187
 Járít Gyula 185, 187
 Jávor Pál 45
 Jekelfalussy Lajos 109
 Jeny József 187
 József főherceg 109, 113, 117, 218, 239
 Kállai Béla 265
 Kalmár Jenő 152, 261, 267
 Karády Katalin 38, 39, 46
 Karády Viktor 160
 Karinthy Frigyes 43, 143
 Kárpáti (Kárpáthy) (eredetileg Skimina) Béla 133, 176, 187, 251
 Kemény Tibor 268
 Kenéz Béla 187
 Kerékgyártó Gyula 196
 Kis Károly 265
 Kiss Géza 169, 176
 Kiss Gyula 143
 Kiszely István 265
 Kittenberger Kálmán 128
 Klein Árpád 260
 Kleineisel Jakab 185, 187
 Klement Sándor 144
 Kocsis Ferenc 267
 Kocsis Ferencné 267
 Kohner Jenő 196
 Kolos Pepi 147, 148
 Kosáryné Réz Lola 64, 75
 Kossuth Ferenc 186, 187

Kossuth Lajos 139
 Kosztolányi Dezső 62, 69, 127
 Kosztovits László 102
 Kovács Géza 187
 Köncs Boldizsár 185, 187
 Kroenke, Stan 99
 Kropacsek Ferenc 149
 Krúdy Gyula 73
 Kurfürst Miksa 173
 Kürschner Izidor 103
 Lane, Joseph 104, 105
 Langendorf, Durand 237
 Langfelder Ferenc 144
 Lányi András 63
 Lányi Emil 187
 László Aladár 195
 Latinovits Géza 128, 229
 Laveleye, Édouard de 145
 Leblanc, Maurice 75
 Leleszy Béla 64
 Lloyd, Harold 29, 30
 Loewe Ernő 187
 Lovászy Márton 246
 Löwenrosen Charly 102
 Lukács Margit 45
 Macdonald, Dwight 65, 66, 78
 Mailinger Béla 187
 Makkay Margit 48
 Malaky János 173, 187
 Malaky Konstantin 101
 Malaky Mihály 183–185, 187, 201
 Malonyay Dezső 73
 Mándi Gyula 266
 Mándi Gyuláné 266
 Manglitz Ferenc 187

Manszúr sejk (Mansour bin Zayed Al Nahyan) 99
 Márai Sándor 62, 75, 127, 129
 Margalits Ede 187
 Márkus Pál 247, 260
 Marlitt, E. (Friederieke Henriette Christiane Eugenie John) 71
 Mattyók Aladár 185, 187, 201, 204
 Maugham, William Somerset 69
 Mazlish, Bruce 129
 Medgyesi Jenő 147
 Mednyánszky Kánitz Henrik 168, 187
 Melly Béla 185, 187
 Mezey Mária 49
 Miklós Ödön 224
 Mikszáth Kálmán 17, 62, 73
 Molnár Ferenc 46
 Molnár Sándor 64
 Moly Tamás 67, 68
 Mom, Gijs 221
 Móresz János 196
 Muráti Lili 46–48
 Müller Henrik (Heinrich) 265
 Nagy György 189
 Nagy János 261
 Nagy Károly (Charles Lorre) 64
 Nagy Lajos 187
 Négyesi Frigyes 265
 Németh G. Béla 71
 Németh László 127, 129
 Nero, Cladius Caesar Augustus Germanicus 15
 Neuvelt Emil 187
 Nitsovits István 32
 Nuvolari, Tazio 30
 Opel, Wilhelm 233
 Orczy Emma 75
 Ordódy Zsigmond 185, 187
 Orth György 121, 122, 123, 142, 255, 258
 Owen, J. R. 105
 Palágyi István 147
 Pallér Gyula 187
 Papp Jenő 35
 Passow, Richard 180
 Pásztor Árpád 128
 Pataki Jenő 45
 Pekár Gyula 64
 Perry, Harry 104
 Petrovits György 185
 Pickford, Mary 92
 Plósz Sándor 186
 Pluhár István 145, 147–149, 151
 Pobuda Tivadar 185, 187, 201
 Poe, Edgar Allan 66
 Polgár Gyula 265
 Porsche, Ferdinand 232
 Pozsonyi Imre 103, 147
 Preismann Lajos 196, 202
 Püspök Dezső 187
 Rabolt Antal 187
 Radó Annus 248
 Radó Arthur 196
 Radó Gyula 196
 Rákosi Jenő 93, 113, 243, 244
 Rampini, I. Carlo 135
 Ranke, Leopold von 90
 Retter Gyula 185, 187
 Révész Béla 135
 Robertson, Jackie Tait 104, 113

Rónay György 187
 Roóz Imre 196
 Rosenberg Emil 169, 195, 196, 200
 Rosmayer Ferenc 185
 Róz Imre 196
 Röser Alfréd Edwin 169, 170, 195, 196, 200
 Rumbold Bernát 187
 Ruttner Kálmán 224, 225
 Salem, Ahmed 148
 Sárosi György 247, 255, 263–266
 Sas Kálmán 196
 Schaffer Alfréd 103, 263
 Schleicher Vera 22
 Schlosser Imre 121, 135, 136, 255
 Schneider Béla 185, 187, 201
 Schneider Róbert 185
 Schön Rezső 185
 Schöndorfer István 187
 Schreiber Henrik 196
 Schreil János 187
 Schreyer Jakab 172
 Schreyer Jenő 196
 Schwarcz Bertalan 196
 Schwarcz József 196
 Sebes Gusztáv 265
 Senkey »Ica« Imre 267
 Senkey Imréné 267
 Shires, Edward (Teddy) 103, 196
 Simmel, Georg 16, 30
 Simon Gyula 196
 Simon János 196
 Simon, Charles 133
 Sipos Ernő 135
 Sorg Antal 185
 Sövegjártó Nándor 187

Spitz Zsigmond 196
 Springer Ferenc 172–174, 185–187, 189, 190, 198, 201
 Steiner Lívia 265
 Sturza Károly 184, 185, 187
 Surányi Miklós 64
 Swanson, Gloria 92
 Szabó Antal 261, 265
 Szabó Eszter 48
 Szabó Lőrinc 127
 Szalay Antal 261
 Szapáry Pál 225, 229
 Szász Béla 196
 Széchenyi Béla 128
 Szegedi Péter 89
 Székány Géza 135
 Székely Lipót 185, 187
 Székely Miksa 185, 187
 Székely Soma 187
 Szél Jenő 187
 Szeleczky István 196
 Szemere Miklós 113
 Szilágyi Szabó Eszter 48
 Szilassy László 45
 Szomaházy István 73
 Szombathelyi Bianka 45
 Szőke Kató 265
 Sztrokay Kálmán 66, 67
 Szűsz Hugó 196
 Takács József (Takács II.) 263
 Takács Tibor 88
 Tasnády Fekete Mária 45
 Taylor, Matthew 124
 Telcs Márta 265
 Teleki Sámuel 128

Thaly László 187
 Thomas, Burn 112, 113
 Till Antal 187
 Tisza Kálmán 17
 Titkos Pál 261, 265
 Toldi Géza 263, 265, 266
 Toldi Ödön 168, 169
 Tolnay Lajos 174, 186
 Tomka Béla 8
 Tóth István „Potya” 151, 154
 Turán István 265
 Turay Ida 48
 Turay József 265
 Tüköry Jenőné 189
 Türr István 139
 Tycho Rudolf 152
 Ulrik Ferenc 187
 Urry, John 139, 231
 Usetty Béla 205
 Vágó Manó 136, 196
 Vajda Károly 173
 Várady Ilus 27
 Várday Tódorné 254, 267
 Vasady Ottó 133
 Vass Frigyes 187
 Vaszary János 47
 Vázsonyi Vilmos 172, 186, 194, 196, 199, 200
 Verebély Jenő 185
 Vértes Imre 149
 Vészi József 113
 Vida Henrik 132, 139, 196
 Vilmos, II. 238–240
 Virava József 185
 Vita Emil 185
 Vörös Károly 185
 Wachsmann Dezső 196
 Wachter Antal 187
 Wágner Géza 185, 189
 Waigand József 185
 Weber Lajos (Wéber) 152
 Weinber József 136, 187
 Weisz Árpád 103, 136, 140, 145
 Weisz István 185, 187, 196
 Weisz Richárd 176, 178, 196, 199
 Werner Frigyes 204
 Wilde, Oscar 69
 Wilson, Jonathan 121
 Windett, Fred 102
 Wirth Ferenc Nándor 185
 Wlassics Gyula 249, 250
 Woggenhuber Ferenc 139, 144
 Wolfner József 70, 72
 Woodward, Vivian 116, 117
 Yolland, Arthur 102
 Zalaczky Erzsébet 253, 268
 Zichy Béla Rezső 230–233
 Zwack Lajos 185

Tárgymutató

„33” FC 146, 209
álamatőr 92, 247, 275
államszocializmus 84
állóhely 204, 254, 255, 266
altruisztikus részvénytársaság 180
amatőr 92, 97, 101, 109, 111, 112, 114, 116, 119, 144, 168, 170, 176, 180, 208,
212, 245, 247, 251, 275
Anglia 98, 101, 102, 110, 114, 172, 183
anglománia 104, 115
Aranycsapat 88, 104, 121, 128, 254, 274, 281
arisztokrata 55, 96, 113, 114, 128, 222, 225, 232, 234, 239
asztalitenisz 21, 103, 176
atlétika 101, 106, 161, 162, 169, 179, 207, 245, 250
asszimiláció 160
Austro Daimler 223
Ausztria 87, 138, 143, 233
autó, automobil 233
autókabát 238
automobilizmus 219, 221, 222, 225, 226, 229, 240

Bajnokok Európa-kupája 103
Bajnokok Ligája 98, 99
BAK (Budapesti Atlétikai Klub) 165, 209, 250
Balaton 21, 22
Balkán 149
Bécs 34, 115, 116, 125, 146, 209, 236, 239
Benfica 103
Benz 236

Berlin 20, 101, 130, 151, 233, 234, 239, 240
 birkózás 178
 bírák/bírók, bíráskodás 134, 149, 231, 232, 260
 Blackburn Rovers 207
 Bosman-ítélet 105, 207
 boszton 113
 brit(ek) 40, 83, 84, 95–97, 100, 101, 104, 107, 108, 110–113, 119, 125, 127, 130, 151
 Brüll Henrik és fiai (cég) 198
 BSzKRT (Budapest Székesfővárosi Közlekedési Részvénnytársaság) 160
 BTC (Budapesti Torna Club) 102, 104, 111, 159, 165, 166, 171, 184, 208, 209, 248, 249, 252
 BEAC (Budapesti Egyetemi Atlétikai Club) 145, 148, 245, 246
 Budapest Főváros Levéltára 271
 Budapesti Építőmesterek, Kőműves-, Kőfaragó- és Ácsmesterek Ipartestülete 188
 Budapesti Torna- és Sportegyletek Versenypálya Szövetsége 163–168, 171, 179, 207, 208
 Budapesti Villamos Városi Vasút Rt. 186, 189
 bulvár 152, 234, 239
 Cambridge 102, 114, 115
 Casuals 114, 277
 celluloid 16, 18, 29, 31, 55
 Challenge Cup 111, 177
 Chelsea 99, 104
 Civil Service 111
 cool 14, 15, 36, 53, 55, 56, 274, 280
 Corinthians 115, 117
 Cricketers (Vienna Cricket and Football Club) 102, 108, 171, 249, 250
 Crouch End Vampires 102
 cultural turn 244, 274
 csárdás 113
 Császár-fürdő 20
 Csehország 87, 100

Dávid-effektus 111
 De Dion 224, 229
 demokratizáció 101, 117
 depilátor 24
 diplomácia 128, 241
 divat 13–15, 19, 22, 28–32, 34–36, 40, 41, 43, 44, 48, 54, 57, 217, 218, 246, 258, 279
 dribli 93, 129, 151
 dualizmus 16, 181, 186, 281
 dunai iskola 111
 Duna-korzó 13, 33, 36, 49
 edző, tréner 103, 104, 122, 125, 128, 129, 131, 140, 147, 153, 154, 173, 263, 267
 Egyetemes Regénytár 69, 72
 Egyesült Államok (Amerika) 34, 44, 99, 122, 124, 147, 221
 elektromobil 223
 elit(izmus) 63, 85, 96, 93, 98, 113, 114, 117, 185, 220, 222, 239, 243, 246, 247, 280
 emigráns 128, 129, 133, 146
 értelmezés 114, 127, 184, 222, 225
 Eton 100, 115, 117
 Everton 99, 180, 181
 FA (Football Association) 97, 109
 fasiszta 122
 feministák, feminizmus 248, 251, 252, 253
 fényképezőgép 33, 39, 46, 51
 fényvédelem 15, 17, 52, 54
 Ferencváros (IX. kerület) 89, 185, 187, 188, 190, 197, 205
 Ferencváros Football Club Részvénnytársaság 205
 Ferencvárosi Kultelki Polgári Kör 185, 186
 Ferencvárosi Polgári Kör 174, 182, 185, 186, 187
 Ferencvárosi Versenypálya Részvénnytársaság 161, 181, 182, 185, 186, 190, 191, 197, 203–205, 271
 FIFA (Fédération internationale de football association) 95, 97, 98, 109, 116, 117, 119, 124, 145, 276
 film 25, 36, 44, 45, 47, 48

flâneur 55
fogyasztói társadalom 64, 95
Fortepan 50, 51, 52, 283

FTC (Ferencvárosi Torna Club) 105, 125, 136, 150, 151, 160, 162, 165, 166, 168, 169, 173–176, 182–184, 188, 190, 196, 205–207, 247, 250, 256, 258, 259, 263, 267

Franciaország 41, 87, 98, 122, 139, 221
futballhuliganizmus 98
futballistafeleségek 267
futballprimadonna 255
futballtúra 122, 129, 131
füleslabda 179

gazdasági világválság 31, 122, 153, 259, 266
globalizáció 83, 84, 89, 94–96, 99, 109, 111, 123–125, 127, 129, 154–156, 274, 276, 278, 280, 289
glokalizáció 96, 125
gőzautó 224
gymkana 229

gyarmat(osítás) 87, 97, 124, 218, 279
gyephoki (gyeplabda) 179

Habsburg 111, 149, 239
hajítólabda 107
Henrik herceg túraút, Prinz Heinrich Fahrt 219, 220, 230, 232, 233, 234, 236
Herz Ármin és fia szalámigyár 184
hibridizáció 96
historiográfia 86, 87, 135, 244, 277, 279, 281
hivatalnok 20, 101, 139
Hollywood 38, 42
Horthy-korszak 15, 19, 26, 30, 61, 77, 93, 95
Horvátország 106
Hungária (az MTK hivatásos csapata) 90, 152, 153, 160, 261, 263–265, 267
Hungária körút 41, 104, 159, 160, 174, 184, 198, 202, 206, 208, 210, 211, 243, 255, 256, 258, 260, 261, 266

idegenségtapasztalat 127
imázs 25, 42, 47, 49, 75, 124, 128, 226
Inter (Ambrosiana) 103
imperializmus 87
iparosodás 94, 95, 124, 144, 212

játékoskvándorlás, futballmigráció 101, 122, 146
jazz 55, 67
Józsefváros 189, 197
Józsefvárosi Kör 185
jugoszláv 87, 124
Juventus (Rákospatak) 260

kartell 211
KASC (Kávéházi Alkalmazottak Sport Club) 259
képeslap 132
kerékpár(ozás), bicikli 22, 47, 102, 161, 163, 166, 224, 227
kettőstársadalom-elmélet 160
kezdőrúgás 149, 162, 249
kézilabda 253
kisantant 146
kispolgár 101
kisrészvénnyes 180, 191, 194
kivándorlás 122, 123, 146, 254, 278
klubház 179, 204, 205
Koronás Regények 72
kótya 107
kozmetika 23, 25, 27, 28, 44
könyvúzene 85
Közép-európai (Mitropa) Kupa 111, 153
középosztály 61, 64, 70, 71, 75, 77, 78, 96, 98, 100, 116, 117, 128, 221
közlekedés 17, 48, 52, 132, 219, 222, 225–227
krikett 97, 179
külpolitika 111, 128

Lapterjesztők (futballcsapat) 259
lektűr 85

lesszabály 257
 Lex Owen 105
 liberalizmus 181
 Liverpool 99, 180, 181
 London 34, 42, 44, 118, 198
 lóverseny 92, 101, 159, 160, 248

MAC (Magyar Athletikai Club) 113, 117, 162, 165, 209, 211
 Magyar Atlétikai Szövetség 169
 Magyar Automobil Gyár Rt. 220
 Magyar (Királyi) Automobil Club 218–220, 222–226, 228, 230, 234
 MLSZ (Magyar Labdarúgók Szövetsége) 103–105, 109, 117, 133, 165, 170, 176, 193–201, 209, 212, 251, 260
 MOB (Magyar Olimpiai Bizottság) 168, 169
 Magyar Testgyakorlók Köre Sportpálya Részvénnytársaság 89, 104, 125, 160–162, 168, 171, 172, 176, 192–196, 200, 202, 271
 Margitsziget 113, 116, 117, 172, 209
 McDonald's-kultúra 130
 megbízhatósági verseny 220, 233
midcult 59, 65, 68, 70, 76
 Millenáris (sportpálya) 20, 91, 108, 159, 160, 163–167, 174, 183, 206–209, 248, 249, 281
 Milliók Könyve 72–76, 273, 278
 mobilitás 75, 147, 244
 modernitás 55, 56, 127, 219, 279
 motorcsónakázás 222, 228
 motorizáció 221, 222
 motorkerékpár 47, 222, 223
 mozi 48, 66, 67, 92, 97, 219, 243, 280
 MTK (Magyar Testgyakorlók Köre) 104, 125, 160–162, 168, 171, 176, 192, 193
 Műegyetem 108, 113, 220
 Műegyetemi FC 83, 108, 113

Nagy-Britannia 92, 221
 nagyrészvénys 180, 181, 191, 196
 napfürdőzés 22, 25, 37

napvédő szemüveg 17, 19, 22, 24, 25, 27, 28, 31–33, 40, 52, 53
 némafilm 29, 30
 nemes ponyva 64, 69, 76
 Német Császári Automobil Club 230, 232
 németgyűlölöt 240
 Németország 87, 146, 148
 nemzetépítés 83, 106, 108, 115, 128, 129, 244
 nemzeti identitás 138
 Nemzeti Kerékpár Egylet 166
 Nemzeti Munkapárt 187, 188
 Nemzeti SC 147
 Nemzeti Tornacsarnok 205
 nemzetközi autóforgalmi egyezmény 219
 neotribalizmus 96
 Népstadion 163
 Neuschlosz (cég) 163
 Nivea 25

nyilas 25, 205

Olaszország 87, 122, 146, 262
 Oldham Athletic 207
 Olympique de Marseille 103
 olimpia
 omnibusz 132, 227
 Opel 233, 236
 osztrák 83, 93, 108, 109, 111, 116, 122, 126, 128, 136, 137, 146, 178, 221, 225, 233, 249, 258
 Osztrák–Magyar Monarchia 111, 118, 125, 143, 177, 207
 Oxford 114, 117

örökrangadó 266

páholy 68, 141, 176, 258
 pályaavatás 202
 paradigmaváltás 54, 91
 Párizs 25, 34, 41, 43, 44, 132, 133, 136, 138, 140, 144, 148, 198, 219, 221, 224

Park Klub 113, 239
 partjelző, határbíró 253
 Pátria Filmkereskedelmi Vállalat 190
 Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Rt. 267
 Paulista 151
 pékerdei csata 159
 Peñarol 103
 Peugeot 218, 229
 ponyva 59, 60, 63, 64, 66–77, 85, 274, 273, 277
 ponyvarendelel 76
 Porto 122
 posztmodern 98, 155
 Prága 111, 116, 125, 143
 profi(zmus) 101, 109, 110, 111, 114, 115, 116, 117, 146, 152, 160, 171, 172, 180, 207, 212, 255
 protestantizmus 180, 229
 rádió 126, 145, 255
 ráncosodás 25, 27, 29
 Real Madrid 99, 103
 re-europaizáció 99
 regénypályázat 75, 273
 rémregény 71
 repülő, repülés (aviatika) 153, 222, 223
 reklám 18, 25, 31, 62, 65, 73, 207
 rendszerváltás 86, 90, 94, 274
 részjegy 163, 164, 165
 részvénykönyv 181, 182, 195, 196, 197, 201
 részvénytársaság 172, 177, 181, 189, 192, 193, 195, 196, 197, 198, 200, 201, 205
 Richmond 111, 112, 114
rimpatriati 122
 River Plate 103, 108
 román 99, 124
 romantika 71, 85
 Röck (cég) 236

Sabaria 140, 153, 260
 sajtóbejárás 204
 sajtótükör 132, 141, 243, 273, 289
 sebesség 17, 48, 56, 135, 218–220, 223, 226, 227, 229, 231, 232, 235–237, 239, 279
 séta kocsizás 140, 226
 Sherlock-kultusz 66
 Siketnémák (futballcsapat) 259
 sofőr 53, 217, 220, 225
 Sokol-mozgalom 106
 Southampton 111
 speaker 266
 sportközvetítés 145
 sportmédia 152
 sporttörténet 84
 strand 21, 22, 24–26, 31, 51, 27, 278, 279, 283
 Sturser József cége 184
 Surrey Wanderers 111, 191
 szabadidő 13, 21, 22, 53, 95, 172, 228, 246, 278
 szabadjegy 193, 204
 Szabadkai Sport Egyesület 245, 246
 Széchenyi (törzs)kávéház 182
 szekularizáció 95
 szélsőjobb 27, 87
 szépirodalom 35, 68, 69, 72, 85
 szórakoztatóipar 96, 129, 145, 152, 154, 172, 207
 sztár(kultusz) 46, 117, 258, 263
 szurkoló 41, 42, 83, 89, 96, 101, 134, 142, 249, 251, 254, 256, 260, 262, 264, 265, 267
 tájfogyasztás 231, 235, 241
 társadalomtörténet 16, 20, 59, 60, 65, 67, 72, 78, 84, 89, 98, 100, 181, 186, 244, 250, 274, 280, 281, 289
 Tattersall 229
 távautomobilozás, távgépkocsizás 230, 231–233
 tenisz 25, 179, 204, 253

A Kronosz Kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja

A Kronosz Kiadó a Szakkiadók Társulásának tagja,
könyveink elektronikusan elérhetők, olvashatók és kereshetők
az Arcanum Adatbázis Kiadó által létrehozott

www.szaktars.hu
adatbázisban

Kiadja a Kronosz Könyvkiadó Kft.
Felelős kiadó a Kronosz Kiadó ügyvezetője
Felelős szerkesztő Erőss Zsolt

Nyomdai munkák: Innovariant Nyomda, Algyő

www.kronoszkiado.hu

„Gyermekeinknek meg nem felelő veszélyes játék a lapdarugás, mely - meg lehet, hogy a hidegvérű angolok temperamentumának felelevenítéséhez alkalmas eszköznek bizonyult, de - semmikép sem alkalmas arra, hogy elevenebb és hevesebb vérmérsékletű magyar gyermekeink szórakoztatására egészségük és épségük komoly veszélyeztetése nélkül szolgáljon” - aggódott egy budapesti városatya 1900-ban. A föl-föltámadó aggodalom azonban nem állhatta útját sem a „lapdarugás”-nak, sem a Sherlock Holmes-történeteknek, sem a napszemüveg divatjának (amelytől a nők „titokzatossá” váltak, „mint egy hamis ékszerüzlet kirakata”), de még az automobilnak sem, holott az utóbbi csak egy „némileg modern ember szemében” tűnhetett „rokonszenves jármű”-nek. E könyv történetei a kezdet évtizedeit idézik föl, amikor a mára hétköznapi lett újdonságok viharos sebességgel törtek be a minden napokba (leginkább nyugat felől), hogy helyet találjanak abban az alakuló térben, amit modern tömegkultúrának nevezhetünk.

BARÁTH KATALIN történész, PhD. A Szegedi Tudományegyetem Jelenkortörténeti Tanszékének adjunktusa, az MTA-SZTE-ELTE Globalizációtörténeti Kutatócsoport munkatársa, valamint prózaíró. Főbb kutatási területei: a történetírás története és elmélete, a modern tömegkultúra „hosszú 20. századának” története, Észak-Bácska társadalomtörténete. Legutóbb megjelent kötetei: *A történetírás terhe. A magyar historiográfia rendhagyó története* (2021); *Aki gróf úr akar lenni* (2023); *Gőzgépek és pomponlányok* (Abszolút Törisorozat, 2023).

4250 FT

9 786156 604231